

**FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE**

**ÚSTAV SVĚTOVÝCH DĚJIN
SEMINÁŘ NEJNOVĚJŠÍCH DĚJIN**

2008

Engelbert Dollfuss a střední Evropa 1932-1933

Engelbert Dollfuss and the Central Europe 1932-1933

Diplomová práce

Miroslav Šepták

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.

Prohlášení:

Diplomovou práci jsem vypracoval samostatně za použití uvedených pramenů a odborné literatury pod vedením doc. PhDr. Františka Stellnera, Ph.D.

V Písku 11. srpna 2008

Poděkování:

Moje největší poděkování patří panu doc. PhDr. Františkovi Stellnerovi, Ph.D. (FF UK Praha) za vedení diplomové práce, četné odborné konzultace, mnoho cenných rad a připomínek. Za další podněty a pomoc bych rád poděkoval Univ. Prof. Arnoldu Suppanovi (Universität Wien), Dr. Rudolfu Jeřábkovi (Österreichisches Staatsarchiv) a prof. PhDr. Robertu Kvačkovi, CSc. (FF UK Praha).

Obsah

Úvod	6
Rakousko od vzniku republiky po celní unii s Německem (1918-1931)	20
Volby 24. dubna 1932 a nástup Dollfussovy vlády	61
Ve stínu Lausanne	98
Rakousko na rozcestí	145
Závěr	183
Abstract	188
Prameny a literatura	189
Seznam zkratek	244

Úvod

Pokud označíme určitou historickou postavu za osobnost, znamená to, že její činy rozhodujícím způsobem spoluovlivnily dobu, ve které žila a některé z těchto skutků dodnes poskytují látku k přemýšlení nejenom laické, ale také odborné veřejnosti. Pro rakouského kancléře Engelberta Dollfusse lze toto označení s klidným svědomím použít. Jenom málo osob moderních rakouských dějin vyvolávalo již v době své politické aktivity tolik vášnivých diskusí jako on. Tyto kontroverze přetrvávají s větší či menší intenzitou prakticky dodnes, neboť Dollfuss i v současnosti výrazně polarizuje nejenom rakouskou politickou scénu, ale také tamní odbornou a publicistickou obec.

Předmětem zkoumání diplomové práce bude meziválečná Rakouská republika, jeden z nástupnických států habsburské monarchie, vznikuvší na základě rozhodnutí vítězných států po první světové válce.¹ Ta se od počátku své existence potýkala s mnoha problémy především politického, hospodářského a sociálního rázu.

¹ Za nejlepší syntézu první republiky považuji v roce 1954 pod autorským kolektivem profesora historie vídeňské univerzity Heinrichem Benediktem vydanou *Geschichte der Republik Österreich*, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, (dále jen: *Geschichte*); Oceňuji širší, kterou se autoři jednotlivých statí pokusili čtenářům nabídnout, neboť není analyzována pouze vnitřní politika Rakouska, nýbrž také jeho diplomacie, hospodářství i stranický systém. Z dnešního pohledu je nejzajímavější statí tehdejšího archiváře rakouského Státního archivu Waltera Goldingera. GOLDINGER, Walter, *Geschichtliche Ablauf der Ereignisse in Österreich 1918-1945*, s. 15-288, (GOLDINGER, *Ablauf*); Z provedené analýzy Goldingerova textu vyplývá, že v rámci svých kompetencí využil při psaní práce archivní dokumenty, které tehdy nebyly badatelům běžně přístupné. Právě metodologická základna a akribie, s jakou k analyzovanému problému přistoupil, způsobily její pozdější reedici. V roce 1962 autor monografii přepracoval, když ve srovnání s prvním vydáním zkrátil statě o rozpadu habsburské monarchie a vzniku rakouské republiky a doplnil dvě kapitoly pojednávající o historii Rakouska po roce 1945. Srov. GOLDINGER, Walter, *Geschichte der Republik Österreich*, Wien 1962. Toto vydání doplnil a upravil v roce 1992 rakouský historik Dieter Anton Binder. Srov. GOLDINGER, Walter, BINDER, Dieter, *Geschichte der Republik Österreich 1918-1938*, Wien, München 1992, (dále jen: GOLDINGER, BINDER, *Geschichte*). Všechny relevantní syntézy dějin meziválečného Rakouska případně 20. století se o některé z uvedených vydání právem opírají. Z dalších syntéz srov. HOOR, Ernst, *Österreich 1918-1938. Staat ohne Nation. Republik ohne Republikaner*, Wien, München 1966, (dále jen: HOOR, *Österreich*); ANDISC, Hellmut, *50 Jahre unseres Lebens. Österreich Schicksal seit 1918*, Wien 1968, 2. Auflage; MIKOLETZKY, Hanns-Leo, *Österreichische Zeitgeschichte. Vom Ende der Monarchie bis zur Gegenwart*, Wien, München 1969, 3. ergänzte Auflage; KREISSLER, Felix, *Von der Revolution zur Annexion. Österreich 1918-1938*, Wien, Frankfurt, Zürich 1970; REICHOLD, Ludwig, *Scheidewege einer Republik. Österreich 1918-1968*, Wien 1968, s. 11-126; SCHAUSBERGER, Norbert, *Österreich 1918-1980. Mit einem ergänzenden Bericht von Rudolf Kirchschräger. Erinnerungen und Gedanken über Österreichs entscheidende Zeit*, Graz, Wien 1980, s. 15-36; *Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik*, 2 Bde, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalnik, Graz, Wien, Köln 1983; ZÖLLNER, Erich, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 1984, 7. Auflage, s. 492-524; WEISSENSTEINER, Friedrich, *Der ungeliebte Staat: Österreich zwischen 1918 und 1938*, Wien 1990; HANISCH, Ernst, *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*, Wien 1994; DUSEK, Peter, PELINKA, Anton, WEINZIERL, Erika, *Zeitgeschichte*

Komplexněji se budu věnovat „osudovým“ třicátým létům minulého století, které právě pro Rakousko znamenají zásadní změny jak ve vnitropolitické tak i v zahraničně politické oblasti. Začátek čtvrtého desetiletí „krátkého“ dvacátého století byl v podalpské republice ve znamení neblahých důsledků Velké hospodářské krize. Rostoucí nezaměstnanost, časté zásobovací problémy a prudce polarizovaná politická scéna přispěly k podrytí autority liberální demokracie a k prosazení autoritativních směrů politiky. A právě v této neutěšené době se kancléřské funkce ujímá dolnorakouský rodák Engelbert Dollfuss.

Cílem diplomové práce je analýza období od dubna 1932 do května 1933, tedy časovým úsekem, který se prakticky kryje s prvním rokem Dollfusovy vlády se zvláštním zřetelem k rakouské zahraniční politice ve vztahu k Německu a Československu. V žádném případě si nečiním nárok na analýzu všech aspektů uvedeného období, a proto bych rád, v souvislosti s vymezeným tématem, zodpověděl v studii hned několik otázek. Jaké byly základní linie rakouské diplomacie? Co způsobilo popularitu myšlenky připojení našich jižních sousedů k Německu? Kdo byl v roce 1932 Dollfuss a co vedlo k jeho jmenování do čela rakouské exekutivy? Jaký byl vztah mezi Vídní a Prahou a Vídní a Berlínem? Uvažovali Edvard Beneš, Heinrich Brüning, Franz von Papen, Kurt von Schleicher a Adolf Hitler s použitím rakouské karty v mezinárodní politice a pokud ano, jak se to projevilo v praxi? Existovala souvislost mezi polarizovanou vnitropolitickou scénou a koncem politického pluralismu v Rakousku? Jak bychom měli vnímat Dollfusovu osobnost? Jaká byla kancléřova zahraničně politická a vnitropolitická strategie? Co znamenala Hirtenberská aféra pro Rakousko? Do jaké míry ovlivnila vládní politiku Velká deprese? Co způsobilo změnu orientace rakouské diplomacie a roztržku s Německem?

Metodologicky se chci opřít o syntézu mezi „klasickými“ politickými a tzv. novými politickými dějinami. Začátkem 70. let minulého století se rozběhla především v německých odborných periodikách velká metodologická debata. Politické dějiny v podobě, kdy rekonstruovaly minulost na základě chování úzké společenské skupiny případně soustředily svoji pozornost na analýzu „velkých témat“, byly označeny za soubor vzájemně nesouvisejících jednotlivostí, ze kterých se zcela vytratil člověk. V tomto pojetí dějiny „vytvářely“ úzké politické elity, zatímco lidský faktor z nich zcela zmizel. Výsledkem celé diskuse bylo nové metodologické paradigma, tzv. nových politických dějin. Historická věda

im Aufriß. Österreich seit 1918. 50 Jahre Zweite Republik, Wien 1995, 4. ergänzte Auflage; *Österreich im 20. Jahrhundert, Bd. 1. Von der Monarchie bis zur Zweiten Republik*, hrsg. von Rolf Steininger, Michael Gehler, Wien 1997; SCHEUCH, Manfred, *Österreich im 20. Jahrhundert. Von der Monarchie zur Zweiten Republik*, Wien, München 2000, s. 8-106; Nejnověji BERGER, Peter, *Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert*, Wien 2007, s. 54-190.

se začala vymezovat jako sociální věda vstřebávající poznatky a teoretické koncepty z jiných společensko-vědních disciplín.² Zdá se, jakoby historici na úkor mezioborového přístupu částečně rezignovali na archivní výzkum. Jsem toho názoru, že současný historik by měl rozumným způsobem prohlubovat interdisciplinární rámec svého oboru. Při svém výzkumu se opírám o tradiční historický postup – heuristiku, kritiku pramenů a literatury a jejich interpretaci. Za naprosto klíčové a nezastupitelné pro moji práci považuji podrobnou analýzu a kritiku nevydaných pramenů. Každý historik, chce-li napsat komplexnější studii většího rozsahu, nesmí rezignovat při své heuristické činnosti na studium archivních dokumentů, protože kritická interpretace nevydaných a vydaných pramenů odlišuje profesionální odborníky od prostých zájemců o naši minulost.³ Pokud badatel zabývající se moderními dějinami v rámci svého „řemesla“ ignoruje archivy, vědomě tím degraduje vlastní práci. Někteří z dnešních historiků podle mého soudu příliš přeceňují edice dokumentů, kterými zcela mylně nahrazují primární výzkum. Vydané prameny institucionální povahy vnímám jako uvedení do problematiky. Na jejich studium musí badatel navázat podrobným výzkumem v archivních institucích. Zároveň si uvědomuji nutnost pracovat s nevydanými prameny s nejvyšší možnou opatrností. Archivní dokument považuji za druh narativní konstrukce, jejíž celková podoba závisí na autorovi a tudíž jej charakterizuje velká míra subjektivity. Současný historik má možnost, na rozdíl od svých předchůdců v období vědecké nesvobody, pracovat na výzkumném problému v zahraničí, čímž roste pramenná základna. Proto není v silách jednotlivce vytěžit „všechny“ prameny k danému tématu. Zastávám tedy názor, že analýza parciálních historických skutečností se musí zakládat na vzájemné konfrontaci vydaných a nevydaných pramenů a výsledků bádání prezentovaných v odborné literatuře. Z hlediska tohoto tvrzení jsem se pokusil zohlednit co nejširší základnu pramenů osobní a institucionální povahy a odborné literatury s cílem dosáhnout nové interpretace zvolené problematiky. V souladu s novými politickými dějinami se chci pokusit o určité „osvětlení“ politických dějin. Nevnímám totiž zahraniční politiku jako prostá diplomatická

² Srov. WEHLER, Hans-Ulrich, *Moderne Politikgeschichte oder „Grosse Politik der Kabinette“*, in: GG 1, 1973, s. 344-369; HILLGRUBER, Andreas, *Politische Geschichte in moderner Sicht*, in: HZ Bd. 216, 1973, Heft 3, 529-552; HILDEBRAND, Klaus, *Geschichte oder Gesellschaftsgeschichte? Die Notwendigkeit einer politischen Geschichtsschreibung von den internationalen Beziehungen*, in: HZ Bd. 223, 1976, Heft 2, s. 328-357; WEHLER, Hans-Ulrich, *Kritik und kritische Antikritik*, in: HZ Bd. 225, 1977, Heft 2, 347-384; CONZE, Eckart, *Abchied von Diplomatengeschichte? Neue Forschungen zur Rolle der Bundesrepublik in den internationalen Beziehungen 1949-1969*, in: HJb 116, 1996, s. 137-154; DÜLMEN, Richard van, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, s. 11-20; IGGERS, Georg, *Dějepisectví ve 20. století od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002.

³ Připouštím, že existuje výjimka z pravidla, neboť jsou témata, která prakticky nelze rekonstruovat na základě archivních dokumentů.

jednání úzké elity, ale jako soubor faktorů, které výrazným způsobem podmiňují vnitropolitická situace a hospodářství zkoumaných států. Na prvním místě budu analyzovat rakouskou diplomacii, na druhém vybrané vnitropolitické problémy, a na třetím místě nastíním některé hospodářské aspekty podalpské země. Použití mezioborového přístupu je v mém případě nezbytné. Chtěl bych přitom využít svých znalostí z hospodářských a sociálních dějin, politologie, práva, sociologie a ekonomie.

Zkoumání Dollfussova kancléřství stěžují tři faktory. Prvním z nich je již zmíněná rozporuplnost Dollfussovy osobnosti. V historiografii můžeme nalézt dvě základní interpretační pozice hodnocení jeho činů. První vychází z argumentace, která se objevila již v průběhu Dollfussovy politické kariéry. Kancléř byl vládními představiteli stylizován do pozice garanta a bojovníka za nové Rakousko a jeho činy a osobnost se staly předmětem oslavných prací. Tendenci glorifikovat Dollfussovy skutky umocnila jeho tragická smrt v létě 1934. Na tomto místě musíme vzít v úvahu skutečnost, že mučedníkem se člověk nestává sám o sobě, nýbrž proto, že společnost vyzvedne jeho chování a označí jej za hrdinu. To se přesně stalo v kancléřově případě, neboť rakouská vládní garnitura tehdy potřebovala symbol, který by představoval ztělesnění „rakouské mise“- boje za uchování suverenity republiky pod Alpami vůči agresivní politice nacistického Německa. Tragický skon Dollfusse, který během své politické kariéry zastínil ostatní veřejně činné osoby a primárně usiloval o udržení nezávislosti Rakouska, se hodil do vládního propagandistického rámce. Dollfuss je prezentován jako silně věřící katolík, od raného věku projevující lásku k vlasti. Vyrůstal v idylickém prostředí dolnorakouské vesnice, a tak není divu, že si pak zvolil zemědělství jako budoucí profesi. V zaměstnání podával mimořádné výkony, svým nasazením, profesionalitou a odbornou průpravou strhl všechny spolupracovníky. Uvedené vlastnosti ho vynesly do politiky, kde v dobách pro Rakousko nejtěžší působil jako ministr zemědělství, následně pak jako spolkový kancléř. V těchto funkcích energicky zvládl všechny politické problémy a neváhal se postavit na odpor o mnoho silnějšímu „prušáckému“ Německu, které chtělo Rakousko vymazat z mapy Evropy. Za svoji mimořádnou statečnost zaplatil životem, ale jeho myšlenky žijí dál.⁴ Některé životní úseky z Dollfussova mládí byly

⁴ Srov. EDER, Julius, *Kanzler Dollfuss, seine österreichische Sendung*, Wien 1933; KNOLL, August, *Dollfuss schafft Arbeit*, Wien 1933; GEISSERT, Otto, *Bundeskanzler Dr. Engelbert Dollfuss*, Wien 1933; STURM, Joachim, *Unser Kanzler. Ein Jahr Regierung Dollfuss*, Wien 1933; STOBL, Ludwig, *Unser Kanzler Dr. Dollfuss als Agrarier*, Wien 1933; BLEIBTREU, Attilio Renato, *Der Heldenkanzler*, Wien 1934; EDER, Julius, *Zwei Jahre Dollfuss. Zum 20. Mai 1934*, Wien 1934; *Zwei Jahre Aufbauwerk der Regierung Dr. Dollfuss*, Wien 1934, (bez autora); KNOLL, August, *Von Seipel zu Dollfuss. Eine historisch-soziologische Studie*, Wien 1934; HILDEBRAND, Klaus von, *Engelbert Dollfuss, ein katholischer Staatsmann*, Salzburg 1934; MAURER, Hans, *Kanzler Dollfuss*, Graz, Wien

zejména ve 30. letech záměrně opomenuty, neboť se jednoduše nehodily do propagandistických biografických črt.⁵ Spoluvina na „demontáži“ liberální demokracie a vybudování autoritativního klerikálního režimu je buď zcela zamlčena nebo hodnocena jako nezbytný krok proti „nevyhnutelnému“ boji na dvou frontách – proti marxismu a nacismu. Dollfuss obětoval pro „rakouskou misi“ mnohé, dokonce zaplatil za ni cenu nejvyšší, a proto je „kancléř hrdina“ (*Heldenzkanzler*). Za všechny oslavné teze bych rád uvedl jednu, pocházející z dobového periodika. Dollfussův život a odkaz jsou shrnuty následovně: „*Jeho mise byl boj, jeho vůle byl mír, jeho život byla oběť, jeho smrt bylo vítězství.*“⁶

Především konzervativně orientovaní historici převzali velkou část soudobých propagandistických argumentů a snažili se dodat jim punc vědeckosti. Z jejich prací doslova číší obdiv k Dollfussovi. Úspěšnou obranu nezávislosti Rakouska proti nepoměrně silnějšímu Německu za pomoci tamních vlastenců a Itálie hodnotí jako mimořádný výkon, který co do významu daleko převyšuje negativa Dollfussova období – konec demokracie, tvrdé represe proti politickým odpůrcům, občanskou válku. Na autoritativní změny je nahlíženo v souvislosti s převažujícím dobovým tvrzením jako na nutný obranný prostředek v boji proti hnědému a rudému nebezpečí. Tito badatelé vyzdvihují skutečnost, že za Dollfusovy vlády Rakousko jako první země odhalilo a upozornilo na zločinný charakter nacistického Německa v době, kdy ostatní státy braly hitlerismus na lehkou váhu.⁷

Druhý interpretační proud tíhnoucí hlavně k politické levici má svůj původ rovněž během Dollfusovy vlády. Sociální demokraté v něm spatřují největšího nepřítele, který zavedl podle italského vzoru v Rakousku diktaturu. Kancléř je pro ně synonymem pro

1934; EISENSTECKEN, Hans, *Kamerad Dollfuss. Mit dem Bundeskanzler an der Front*, Innsbruck 1935; MESSNER, Johannes, *Dollfuss*, Innsbruck 1935.

⁵ Mám tím na mysli zejména jeho nemanželský původ a předčasné ukončení studia v biskupském semináři ve Vídni.

⁶ Cit. dle: *Wir bauen auf*, H. 12, Juli 1934-Juli 1937, s. 1, (jde o oficiální rakouské periodikum, vydané v roce 1937).

⁷ Srov. HANTSCH, Hugo, *Engelbert Dollfuss (1892-1934)*, in: *Gestalter der Geschichte Österreichs*, hrsg. von Hugo Hantsch, Innsbruck, Wien, München 1962, s. 611-624; LIEBMANN, Maxmillian, *Die Tragik des 12. Feber und Dollfuss*, in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 29-47; KINDERMANN, Karl Gottfried, *Hitlers Niederlage in Österreich. Bewaffneter NS-Putsch, Kanzlermord und Österreichs Abwehrrsieg*, Hamburg 1984, (KINDERMANN, *Niederlage*); Anglická verze: *Hitler's Defeat in Austria 1933-1934. Europe's First Containment of Nazi Expansionism*, London-Boulder, Colorado 1984; Týž, *Österreich gegen Hitler. Europas erste Abwehrfront 1933-1938*, Wien 2003, (dále jen: KINDERMANN, *Österreich*); Jsem bych zařadil rovněž oba dva pokusy o kompletní Dollfusovu biografii srov. SHEPHERD, Gordon, *Engelbert Dollfuss*, Graz, Wien, Köln 1961, (dále jen: SHEPHERD, *Dollfuss*); Práce je spíš románovým pokusem o vylíčení kancléřova života než vědeckou analýzou. Vyznačuje se řadou faktografických chyb a problematických tvrzení. Autor opírá své hypotézy pouze o odbornou literaturu a vydané prameny; WALTERSKIRCHEN, Gudula, *Engelbert Dollfuss, Arbeitermörder oder Heldenzkanzler*, Wien 2004, (dále jen: WALTERSKIRCHEN, *Dollfuss*), názor na knihu jsem vyjádřil v: ČČH, 106, 2008, č. 3, (v tisku).

fašismus. Systematicky a cíleně ničil demokracii, vyvolal ozbrojený střet s proletariátem – občanskou válku, v průběhu které „dal střílet do dělníků“ a je tedy „vrah dělníků“ (*Arbeitermörder*). Tuto interpretaci ve více či méně vyhrocené podobě přijímají levicoví badatelé a publicisté dodnes.⁸

Ani s jednou z nastíněných extrémních interpretačních pozic nesouhlasím, neboť podávají Dollfusovy činy příliš generalizovaně a zjednodušeně a neumožňují vyvážený pohled na tolik problematickou osobnost.⁹ Podle mého názoru každou historickou postavu musíme vnímat v kontextu své doby, tedy z hlediska zásad historismu. K postulátu historismu se plně hlásím a kombinuji jej s již zmíněnou konfrontací pramenů a odborné literatury. Nebudu přehlížet klady i zápory Dollfusse a jeho činů.

Druhým faktorem, činícím z vymezené problematiky skutečnou vědeckou výzvu, je dosavadní stav bádání o rakouské meziválečné diplomacii, který bych označil za tristní. Zahraniční politika podalpské země byla doposud tematizována povrchně bez systematictějšího zohlednění rakouských a českých archivních dokumentů, pouze za částečného využití německých nevydaných pramenů. Výše popsaný vývoj souvisí s paradigmatem tzv. rakouské koaliční historiografie, která si kladla za cíl osvětlit děje první republiky tak, aby z nich nejenom politici, ale také laická veřejnost získali ponaučení a vyvarovali se chyb nedávné minulosti, protože Rakouská republika po roce 1945 měla být výslovnou antitezí meziválečné předchůdkyně. Proto se diplomacie podalpské země jevila zjednodušeně jako od počátku chybné hledání užšího spojení s Německem případně s jinými, v řadě případů nedemokratickými státy.¹⁰

⁸ Srov. z memoárové literatury neostřeji: BAUER, Otto, *Aufstand der österreichischen Arbeiter*, Prag 1934, (dále jen: BAUER, *Aufstand*); KREISKY, Bruno, *Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten*, Berlin 1987, s. 207-217, (dále jen: KREISKY, *Zeiten*); BRAUNTHAL, Julius, *The Tragedy of Austria*, London 1948; GULICK, Charles, *Österreich von Habsburg zu Hitler*, Wien 1976, (dále jen: GULICK, *Österreich*); SCHNEIDMADL, Heinrich, *Über Dollfuss zu Hitler. Ein Beitrag zur Geschichte des 12. Februar 1934. Mit einem Vorwort von Ernst Winkler*, Wien 1964; SIEGFRIED, Klaus-Jörg, *Klerikalfaschismus. Zur Entstehung und sozialen Funktion des Dollfussregimes in Österreich. Ein Beitrag zur Faschismuskussion*, Frankfurt am Main 1979, (dále jen: SIEGFRIED, *Klerikalfaschismus*); Naposledy: SCHEUCH, Manfred, *Der Weg zum Heldenplatz. Eine Geschichte der österreichischen Diktatur 1933-1938*, Wien 2005. K percepci Dollfusse u sociálních demokratů srov. BINDER, Dieter Anton, *Zur Funktion des Dollfuss-Bildes in der sozialdemokratischen Propaganda*, in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 29-46.

⁹ Vyváženější hodnocení Dollfusse přináší JAGSCHITZ, Gerhard, *Engelbert Dollfuss*, in: *Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk*, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 189-216.

¹⁰ K tzv. koaliční historiografii srov. ANGERER, Thomas, *An Incomplete Discipline: Austrian Zeitgeschichte and Recent History*, in: *Austria in the Nineteen Fifties*, ed. by Günther Bischof, Anton Pelinka, Rolf Steininger, New Brunswick, London 1994, s. 207-251.

Pokud jde o zkoumání Dollfussovy vlády, nelze si při studiu odborné literatury nevíšimnout dvou skutečností. Za prvé převažuje analýza vnitropolitických komponentů let 1932 až 1934 s koncentrací na jednotlivé klíčové události, jako například vyřazení parlamentu, občanská válka, nacistický pokus o puč. Za druhé těžiště analýzy Dollfussovy zahraniční politiky spočívá u všech dosavadních prací v časovém období od nástupu Hitlera k moci do tragické kancléřovy smrti tj. od ledna 1933 do července 1934.¹¹ Mnou analyzované období chápe dosavadní historiografie mylně jako nezajímavé a většinou jej opomíjí nebo v lepším případě o něm pojednává okrajově.¹² Obě zmíněné skutečnosti přispívají k zjednodušujícím závěrům odborníků, kteří tvrdí, že Dollfuss se orientoval na Itálii.¹³

Třetím faktorem ztěžujícím badatelovo úsilí o analýzu vybraného tématu je skutečnost, že Dollfuss po sobě nezanechal, na rozdíl od mnoha jiných význačných evropských politiků, vzpomínky, dopisy nebo jiný pramenný materiál. Jeho projevy jsou dostupné nejlépe z dobového tisku.¹⁴ Memoáry napsala jeho dcera Eva, které však nepřinášejí nic zásadního, neboť jsou většinou jakousi antologií z dobře známých dokumentů a memoárové literatury.¹⁵ Ani paměti Dollfussových současníků nám pro vytyčený časový úsek neposkytnou mnoho informací. Považuji za velmi pravděpodobné, že Dollfuss využíval k úřadování rovněž telefonu a příslušné záznamy se nezachovaly. Při své analýze jsem se potýkal s problémem torzovitosti archivní dokumentace především rakouské provenience. Řada pramenů se buď nezachovala nebo doposud nebyla nalezena, a proto na některé odborné problémy nelze nalézt uspokojivou odpověď.

Ve své studii se pokusím vyrovnat se zmíněnými odbornými problémy, a proto se koncentruji na analýzu prvního roku Dollfussovy vlády. Z použitelných prací k mému tématu

¹¹ Srov. v úvodu vyjmenované práce.

¹² Nejinak je tomu i v případě rakouských diplomových prací, které bohužel nemají odpovídající kvalitu. Srov. KOMAN, Georg, *Die Deutschland- und Italienpolitik der Regierung Dollfuss. Österreich als Spielball der revizionistischen Grossmächte?*, Phil. Diplomarbeit, Wien 1999; NÉMETH, Alfred-Andreas, *Die Regierung Dollfuss aus ungarischer Sicht*, Phil. Diplomarbeit, Wien 2007, (dále jen: NÉMETH, *Regierung*).

¹³ Srov. např. STUHLPFARRER, Karl, *Zur außenpolitischen Lage Österreichs im Jahre 1934*, in: Februar 1934, Ursachen, Fakten, Folgen, hrsg. von Erich Fröschl, Helge Zoitl, Wien 1984, s. 451-461; Týž, *Austrofaschistische Außenpolitik - ihre Rahmenbedingungen und ihre Auswirkungen*, in: *Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938*, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 322-336.

¹⁴ Výbor z Dollfussových projevů s těžištěm mezi léty 1933-1934 srov. *So sprach Kanzler*, Aus seinen Reden zusammengestellt von Anton Tautscher, Wien 1935, (dále jen: *Kanzler*)

¹⁵ Srov. DOLLFUSS, Eva, *Mein Vater, Hitlers erstes Oper*, Wien, München 1994, (dále jen: DOLLFUSS, *Vater*)

bych jmenoval monografii od Siegfrieda Beera¹⁶ analyzující britský postoj k Rakousku na základě dokumentů tamní provenience, dále studii Lájose Kerekése¹⁷, který dodnes jako jediný systematicky zhodnotil maďarské nevydané prameny. Za nejlepší práci o zkoumaném problému považuji pokus o komplexní využití německých dokumentů z pera Dietera Rosse, který však neanalyzuje rakouskou zahraniční politiku jako takovou, ale zabývá se různými koncepty řešení rakouské otázky očima německých diplomatů. Jeho studie zůstává pronikavou, leč pro moje téma málo využitelnou sondou.¹⁸

Na Rossovu monografii navazuje při minimálním zohlednění rakouských diplomatických dokumentů Dieter Binder, přičemž vymezeného časového období se dotýká pouze okrajově.¹⁹ Marco Bertolaso konfrontuje francouzské, britské a německé nevydané prameny, ale s těžištěm od června 1933.²⁰

Jak jsem již uvedl, za nejdůležitější součást své analýzy považuji kritickou reflexi nevydaných pramenů, a proto jsem během krátkodobých studijních pobytů v zahraničí zohlednil archivní dokumenty rakouské a německé provenience.²¹

Pro zkoumání rakouské zahraniční politiky byly nejpřínosnější dokumenty uložené ve vídeňském Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik a Allgemeine Verwaltungsarchiv.²² Při analýze vnitřní politiky jsem zohlednil stranické archivy dvou nejsilnějších politických subjektů, pro sociální demokracii Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung²³, pro křesťansko sociální - dnešní lidovou stranu - Archiv des Karl von Vogelsang Institutes²⁴, oba ve Vídni. Velmi přínosná byla návštěva Politisches Archiv des

¹⁶ Srov. BEER, Siegfried, „*Unmoralische Anschluss*“. *Britische Österreichpolitik zwischen Containment und Appeasement*, Wien, Graz, Köln 1988, (dále jen: BEER, *Anschluss*).

¹⁷ Srov. KEREKÉS, Lajos, *Abenddämmerung einer Demokratie. Mussolini, Gömbös und die Heimwehr*, Wien, Frankfurt am Main, Zürich 1966, (dále jen: KEREKÉS, *Abenddämmerung*).

¹⁸ Srov. ROSS, Dieter, *Hitler und Dollfuss. Die deutsche Österreichpolitik 1933-1934*, Hamburg 1966, (dále jen: ROSS, *Hitler*).

¹⁹ Srov. BINDER, Dieter Anton, *Dollfuss und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Ständestaates in den Jahren 1933/34*, Graz 1979, (Dissertationen der Universität Graz 43), (dále jen: BINDER, *Dollfuss*); Týž, *Der grundlegende Wandel in der österreichischen Außenpolitik 1933. Ein Beitrag zum quasineutralen Status der 1. Republik*, in: GuG 2, 1983, Heft 3, s. 226-243.

²⁰ Srov. BERTOLASO, Marco, *Erste Runde im Kampf gegen Hitler? Frankreich, Großbritannien und die österreichische Frage 1933-34*, Hamburg 1995, (dále jen: BERTOLASO, *Runde*).

²¹ Krátkodobé zahraniční pobyty mi umožnil: Specifický výzkum FF UK č. 224106/2007; Badatelské stipendium Aktion Česká republika-Rakousko 2008.

²² Srov. Österreichisches Staatsarchiv/Archiv der Republik, Wien, fond: Gesandtschaftsberichten, Neues Politisches Archiv, (dále jen: ÖStA/AdR); Österreichisches Staatsarchiv/Allgemeine Verwaltungsarchiv, fond: Persönliche Sammlungen und Nachlässe, Wien, (dále jen: ÖStA/AVA).

²³ Srov. Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien, fond: Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv, Parteiarchiv vor 1934, (dále jen: VfGA).

²⁴ Srov. Archiv des Karl von Vogelsang Institutes, Wien, Parteiarchive, fond: Christlichsoziale Partei, (dále jen: AKVVI, CHSP).

Auswärtigen Amtes²⁵ v Berlíně, kde jsem našel nepřeberné množství materiálů nejenom k vývoji Rakouska ve sledovaném období, ale také k mezinárodní situaci obecně. Některé dokumenty k lausannské půjčce jsou deponované v Bundesarchivu v Berlíně.²⁶

Při své analýze jsem se pokusil rovněž zohlednit podstatné nevydané prameny české provenience. Nejvíce podkladů k tématu jsem našel v pražském Archivu ministerstva zahraničních věcí, které rekonstruuje pohled Československa na Rakousko a to jak v oblasti vnitřní tak zahraniční politiky.²⁷ Koncepty rozhovorů Edvarda Beneše s diplomaty a politiky, jeho osobní dopisy s československými tituláři, poznámky a přípravné podklady, které doplňují dokumenty z Archivu ministerstva zahraničních věcí jsem studoval v Masarykově ústavu-Archivu Akademie věd České republiky v Praze.²⁸ Při využití písemností pocházejících přímo od československého diplomata k nim musíme přistupovat pozorně, neboť autor měl často tendenci vnímat danou politickou realitu příliš optimisticky než jak odpovídala skutečnosti. Pouze okrajový význam mají osobní pozůstalosti československých diplomatů ve Vídni a Berlíně, uložené v pražském Archivu Národního muzea.²⁹ Zprávy vojenského atašé ve Vídni, uchovávané ve Vojenském ústředním archivu v Praze, jsou zachovány velmi torzovitě a koncentrují se zejména na vojenské otázky a činnost různých polovojenských formací a extrémistických politických stran.³⁰

Výstřižky z českých i evropských novin, přehledy tisku k parciálním událostem vypracované československým ministerstvem zahraničí jsou k dispozici v pražském Národním archivu.³¹ Pohled československých ekonomických expertů a sondy do složitého vývoje rakouského hospodářství umožňují zároveň dokumenty zpřístupněné v Archivu České národní banky v Praze.³²

²⁵ Srov. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, fondy: Politische Abteilung II., Büro des Reichsminister, Büro des Staatssekretär, Geheime Akten, (dále jen: PA, AA).

²⁶ Srov. Bundesarchiv, Berlin, fond: R 901, (BAch).

²⁷ Srov. Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, fond:, II. sekce, III. sekce, IV. sekce, Malá dohoda, Kroftův archiv, Kabinet ministra věcný, Politické zprávy, Trezorové spisy, Telegramy došlé, Telegramy odeslané, (dále jen: AMZV).

²⁸ Srov. Masarykův ústav-Archiv Akademie věd České republiky, Praha, Archiv Ústavu Tomáše G. Masaryka, fond: Edvard Beneš I., (dále jen: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I.).

²⁹ Srov. Archiv Národního muzea, Praha, fond: Vojtěch Mastný, Zdeněk Fierlinger,

³⁰ Srov. Vojenský ústřední archiv, Praha, fond: Vojenská kancelář prezidenta republiky 1919-1939, (dále jen: VÚA, VKPR 1919-1939).

³¹ Srov. Národní archiv, Praha, fond: Výstřižkový archiv Ministerstva zahraničních věcí 1916-1944, Prezidium ministerstva vnitra, (dále jen: NA).

³² Srov. Archiv České Národní banky, Praha, fond: Protokoly bankovní rady Národní banky Československé, Živnostenská banka, (dále jen: AČNB).

Vzhledem k nedostatečné znalosti bohatých rakouských archiválií vítám v nedávné době zahájenou edici „*Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918 - 1938*“.³³ Za další přínosný pramen institucionální povahy považuji pečlivě provedenou edici dokumentů zasedání ministerské rady.³⁴ Oceňuji také vydání stenografických protokolů zasedání předsednictva křesťansko sociální strany péčí Waltera Goldingera.³⁵ V obou posledně zmíněných edicích lze nalézt řadu informací k vnitřní i zahraniční politice a také k utváření vládní hospodářské strategie.

Při svém zkoumání jsem rovněž zohlednil vydané prameny osobní povahy klíčových německých³⁶ a rakouských aktérů.³⁷ K jejich výpovědní hodnotě bych rád dodal, že jsem

³³ Srov. *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938*, Bd. 1-7, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1993-2006, (dále jen: ADÖ).

³⁴ Srov. *Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik. Abteilung VIII, Kabinett Dr. Engelbert Dollfuß*, Bd. 1-3, beab. von Getrude Enderle-Burcel, Wien 1980, 1982, 1983, (dále jen: MPR).

³⁵ Srov. *Protokolle des Klubvorstandes der Christlichsozialen Partei 1932-1934*. von Walter Goldinger, Wien, München 1980, (Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte hrsg. im Auftrag der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor – Körner – Stiftungsfonds und der Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1918-1938 von Rudolf Neck, Adam Wandruszka, Gesamtdirektion der Reihe Isabella Ackerl, Bd. 2), (dále jen: PKCHSP).

³⁶ Srov. CURTIUS, Julius, *Das Scheitern des Zollunionplans von 1931*, Heidelberg 1947, (dále jen: CURTIUS, *Scheitern*); Týž, *Sechs Jahre Minister der Deutschen Republik*, Heidelberg 1948, (dále jen: CURTIUS, *Sechs Jahre*); Týž, *Der Young Plan. Entstehung und Wahrheit*, Stuttgart 1950, (dále jen: CURTIUS, *Plan*); BRÜNING, Heinrich, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970, (dále jen: BRÜNING, *Memoiren*); PÜNDER, Hermann, *Politik in der Reichskanzlei. Aufzeichnungen aus den Jahren 1929-1932*, hrsg. von Thilo Vogelsang, Stuttgart 1961, (dále jen: PÜNDER, *Politik*); TREVIRANUS, Gottfried, *Das Ende von Weimar. Heinrich Brüning und seine Zeit*, Wien, Düsseldorf 1968, (dále jen: TREVIRANUS, *Ende*).

³⁷ Srov. BAUER, *Aufstand*; WINKLER, Franz, *Diktatur in Oesterreich*, Zürich 1935, (dále jen: WINKLER, *Diktatur*); PERTINAX, (pseudonym sociálního demokrata Otto Leichtera), *Österreich 1934. Geschichte einer Kontrerevolution*, Zürich 1935, (dále jen: PERTINAX, *Österreich*); RINTELEN, Anton, *Erinnerungen an Österreichs Weg. Versailles, Berchtesgaden, Grossdeutschland*, München 1941, (dále jen: RINTELEN, *Erinnerungen*); RENNER, Karl, *Österreich von der Ersten zur Zweiten Republik*, Wien 1953, (dále jen: RENNER, *Österreich*); LUDWIG, Eduard, *Österreichische Sendung im Donaauraum. Die letzten Dezennien österreichischer Innen- und Außenpolitik*, Wien 1954, (dále jen: LUDWIG, *Sendung*); HELMER, Oskar, *50 Jahre erlebte Geschichte*, Wien o. j. (1957), (dále jen: HELMER, *50 Jahre*); SCHUSCHNIGG, Kurt, *Dreimal Österreich*, Wien 1937, (dále jen: SCHUSCHNIGG, *Österreich*); Týž, *Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlußidee*, Wien, München 1988, (dále jen: SCHUSCHNIGG, *Kampf*); FUNDER, Friedrich, *Als Österreich den Sturm bestand. Aus der Ersten in die Zweite Republik*, Wien, München 1957, (dále jen: FUNDER, *Österreich*); DEUTSCH, Julius, *Ein weiter Weg. Lebenserinnerungen*, Zürich, Leipzig, Wien 1960, (dále jen: DEUTSCH, *Weg*); SCHÄRF, Adolf, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Wien 1963, (dále jen: SCHÄRF, *Erinnerungen*); STARHEMBERG, Ernst Rüdiger, *Memoiren. Mit einer Einleitung von Heinrich Drimmel und einem Nachwort von Heinrich R. Starhemberg*, Wien, München 1971, (dále jen: STARHEMBERG, *Memoiren*); MALETA, Alfred, *Bewältigte Vergangenheit. Österreich 1932-1945*, Graz, Wien, Köln 1981, (dále jen: MALETA, *Vergangenheit*); KREISKY, *Zeiten*; Paměti významného rakouského národohospodáře Richarda Schüllera srov. *Unterhändler des Vertrauens. Aus den nachgelassenen Schriften von Sektionschef Dr. Richard Schüller*, hrsg. von Jürgen Nautz, Wien, München 1990, (dále jen: UNTERHÄNDLER).

k nim přistupoval s největší opatrností. Autor buď záměrně zkresluje realitu nebo mnohdy dokonce lže.

V důsledku dosud absentující specializované studie bych rád stručně pojednal o reflexi první rakouské republiky v české (československé) historiografii, přičemž si nebudu činit ambice na úplný výčet titulů, nýbrž upozorním pouze na nejdůležitější studie. Zkoumání meziválečných dějin našeho jižního souseda souvisí s vývojem české (československé) historiografie v druhé polovině minulého století, kdy byla historická věda poznamenána převládajícím marxistickým paradigmatem. Marxismus schematizoval pohled na zvolená témata a nesmyslně bránil ve formulaci relevantních otázek a odpovědí. V souvislosti s uvolněním ideologického tlaku na počátku 60. let se objevují první zamyšlení mající dodnes výpovědní hodnotu.³⁸ Mezi ně patří a dodnes jednou z fundamentálních studií, zabývající se rakouskou zahraniční politikou v letech 1933-1938, zůstává práce Roberta Kvačka. Uvážíme-li, že autor měl omezený přístup k základní odborné literatuře i k českým archiváliím, o dokumentech zahraniční proveniencí ani nemluvě, jedná se vsutku o pozoruhodný výkon.³⁹

Zánik komunistické totality v listopadu 1989 přinesl zásadní průlom do historikova zkoumání, kdy si může klást libovolné relevantní otázky. Dochází k uvolnění ideologických paradigmat a osvobození od určitých kliše. Rakousko však nadále zůstalo jakýmsi „vedlejším polem“ odborného zájmu. V posledním desetiletí minulého století se začalo blýskat na lepší časy. Stále se však nemohu ubránit dojmu, jakoby u nás „končily“ dějiny Rakouska rozpadem habsburské monarchie. V nedávné době vyšla dlouho očekávaná populárně vědecká syntéza dějin našich jižních sousedů z pera českých badatelů. Nalezneme zde i stručný nástin vývoje let 1918-1938 s několika problematickými tvrzeními a faktografickými chybami.⁴⁰

Mezi nejlépe analyzované části rakouské minulosti patří vybrané aspekty hospodářských vztahů mezi Prahou a Vídní a to zásluhou nejenom českých (Ivan Jakubec, Drahomír Jančík, Eduard Kubů), ale také rakouských (Herbert Matis, Peter Berger) odborníků mající ovšem pro moji studii pouze okrajový význam.⁴¹

³⁸ Srov. např. OLIVOVÁ, Věra, *K historii československo-rakouské smlouvy z roku 1921*, in: ČsČH 9, 1961, č. 2, s. 198-219, (dále jen: OLIVOVÁ, *Historie*).

³⁹ Srov. KVAČEK, Robert, *Boj o Rakousko v letech 1933-1938 a československá zahraniční politika*, in: SBH 12, 1964, s. 241-287; Článek se v upravené podobě opakuje v: Týž, *Nad Evropou zataženo*, Praha 1966.

⁴⁰ Srov. VEBER, Václav, *Mezi východem a západem*, in: HLAVAČKA, Milan a kol., *Dějiny Rakouska*, Praha 2002, s. 472-532.

⁴¹ Srov. *Československo a střední Evropa v meziválečném období. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit*. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 3-1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek, Praha 1996; *Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938*. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica

Pozornosti badatelů neunikly ani bilaterální diplomatické vztahy obou zemí. Některé jejich problémy rozpracoval na základě solidní znalosti početných dokumentů uložených v Archivu ministerstva zahraničních věcí Jindřich Dejmek.⁴² Asi nepřekvapí, s ohledem na význam pro Československo, že nejvíce pozornosti věnovali naši historici problematice německo-rakouské celní unie v roce 1931.⁴³ Diplomatické vztahy obou nástupnických států habsburské monarchie již dávno nejsou doménou pouze českých expertů. Dobrým příkladem jsou badatelské počiny Arnolda Suppana, u něhož je nutné ocenit znalost a vzájemnou komparaci československých a rakouských nepublikovaných dokumentů.⁴⁴

Nejpodrobnějším pojednáním o Dollfusově období zůstává studie začínajícího historika a politologa Martina Jeřábka s názvem „*Konec demokracie v Rakousku. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*“.⁴⁵ Autor hodnotí Dollfusse i přes ojedinelé pokusy o vyvážené hodnocení⁴⁶ předpojatě tím se přibližuje rakouským konzervativním historikům a dobovým propagandistickým spisům, když o kancléřovi píše: „*Engelbert Dollfuss zorganizoval první státní odpor proti expanzi Třetí říše a jako jediný státník na světě položil život v boji proti hitlerismu... Dollfuss se stal mučedníkem. Bojoval jako David s nacistickým Goliášem.*“⁴⁷ V poznámkovém aparátu umístěném v závěru knihy uvádí mnoho nevydaných pramenů z Rakouska a Německa, ale v práci je používá sporadicky a málokdy na ně odkazuje.⁴⁸ Za závažný nedostatek považuji opomenutí bohaté pramenné základny uložené v České republice. Lze konstatovat, že Jeřábekova práce je sympatickým, ale

et Historica 1-1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999; *Die wirtschaftliche Neuordnung in Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit*, hrsg. von Alice Teichova, Herbert Matis, Wien 1996.

⁴² Srov. DEJMEK, Jindřich, *Politické vztahy mezi Československem a Rakouskem po smlouvě lánské (1922-1925). Ke Kroftově vyslanecké misi*, in: MD 1, 1993, s. 121-165, (dále jen: DEJMEK, *Vztahy I*); Týž, *Československo-rakouské politické vztahy v období jednání o německo-rakouské celní unii (1930-1931)*, in: MD 2, 1994, s. 233-261, (dále jen: DEJMEK, *Vztahy II*).

⁴³ Srov. HOUŠTECKÝ, Miloslav, *Plán rakousko-německé celní unie v roce 1931 a postoj Československa*, in: ČsČH 4, 1956, č. 1, s. 27-51; GAJANOVÁ, Alena, *ČSR a střeoevropská politika velmocí*, Praha 1967, s. 278-289; DEJMEK, *Vztahy II*; MORAVCOVÁ, Dagmar, *Československo, Německo a evropská hnutí 1929-1932*, Praha 2001, s. 97-112, (dále jen: MORAVCOVÁ, *Československo*).

⁴⁴ Srov. SUPPAN, Arnold, *Die außenpolitischen Beziehungen zwischen Prag und Wien 1918-1938*, in: PPHIP 3, 1999, s. 213-286, (dále jen: SUPPAN, *Beziehungen*); Týž, *Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht*, in: Edvard Beneš die tschechoslowakische Außenpolitik 1918-1948, hrsg. von Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil, Wien, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Frankfurt am Main 2002, s. 15-82, (dále jen: SUPPAN, *Außenpolitik*).

⁴⁵ Srov. JEŘÁBEK, Martin, *Konec demokracie v Rakousku 1932-1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*, Praha 2004, (dále jen: JEŘÁBEK, *Konec*)

⁴⁶ Srov. *Tamtéž*, s. 105, 121.

⁴⁷ Srov. Cit. dle: *Tamtéž*, s. 76-77.

⁴⁸ Z 576 odkazů umístěných v závěru knihy je pouhých 24 na archivní dokumenty.

neúspěšným pokusem o analýzu konce demokracie v Rakousku. K některým závěrům prezentovaným v knize musíme přistoupit se zvýšenou pozorností.

Závěrem krátkého exkurzu do naší historiografie bych rád upozornil na práce příslušníka nastupující generace historiků Ondřeje Housky. Těžiště jeho studií je v období dvacátých let minulého století. Autor vnímá rakouskou otázku v kontextu podunajských problémů.⁴⁹ Využívá přitom v českém prostředí neznámých pramenů a literatury italské provenience. Analýzu provádí způsobem, ke kterému se plně hlásím – uskutečňuje vícestrannou konfrontaci nevydaných pramenů a literatury.⁵⁰

V rámci české politologie poněkud stranou zůstávají problémy meziválečného Rakouska případně Dollfusovy vlády.⁵¹ Pokud se jimi politologové zabývají, pak zdůrazňují slabé stránky rakouského parlamentarismu po první světové válce ve smyslu zdroje poučení pro vývoj po roce 1945.⁵²

Jsem toho názoru, že při zkoumání rakouského vývoje ve třicátých letech 20. století badatel musí zohlednit dobový tisk jako kategorii pramene. Ten vyžaduje značnou obezřetnost. Jedná se totiž o zdroj objasňující dobový pohled na celou problematiku. Ve většině případů jde o stranický tisk, který má ospravedlnit kroky toho či onoho politického subjektu. Záměrně jsem vybral podle mého názoru reprezentativní tiskoviny často naprosto odlišné politické profilace, abych se vyhnul jednostrannému pohledu na problematiku. I tady však platí, že badatel z nich může vypožorovat určité tendence, které musí opět konfrontovat s prameny a literaturou.⁵³

⁴⁹ Srov. HOUSKA, Ondřej, *Edvard Beneš a plán zavedení preferenčních cel mezi Československem a Rakouskem v roce 1925*, in: MD 12, 2004, s. 143-161, (dále jen: HOUSKA, *Beneš*); Týž, *Československo, Itálie a projekty k upevnění nezávislosti Rakouska v roce 1925*, in: ČČH 104, 2006, č. 2, s. 304-331, (dále jen: HOUSKA, *Československo*).

⁵⁰ Srov. ŠEPTÁK, Miroslav, *Julius Curtius a německo-rakouská celní unie v roce 1931*, in: SIPř 94, 2008, č. 3, (v tisku); Týž, *Panevropa nebo anšlus? Zahraničně - politické pozadí německo - rakouské celní unie v roce 1931*, in: Dvacáté století“ Ročenka semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 4, 2007, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálevka, (v tisku).

⁵¹ Srov. BALÍK, Stanislav, *Dollfusovo a Schuschniggovo Rakousko. Případová studie organicko-etatistického autoritativního režimu*, in: Středoevropské politické studie 4, 2002, č. 2-3, <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=43>, ověřeno k 10. květnu 2008.

⁵² Srov. např. zdařilou studii MARTYKÁNOVÁ, Zuzana, *Rakousko – volby 2006*, in: Parlament České republiky, Kancelář Poslanecké sněmovny, Parlamentní institut 13/2007, červen 2007, s. 1-9, dostupné z: http://www.psp.cz/cgi-bin/win/kps/pi/TEMATA_13_2007.pdf, ověřeno k 10. květnu 2008.

⁵³ Z rakouských novin jsem vybral zejména křesťansko sociální Reichspost, sociálně demokratický Arbeiter-Zeitung, úřední Wiener Zeitung. Z československých listů lidovecké Lidové listy, sociálně demokratické Právo lidu a Prager Presse, list blízký československému ministerstvu zahraničí. Výběrově používám také jiné tiskoviny např. Germania nebo Kleine Blatt. Jsem si vědom toho, že k tématu by bylo možné použít také další noviny například nacistický Völkischer Beobachter nebo

Nedílnou součástí historikova „řemesla“ se stává internet, který sice v žádném případě nemůže nahradit výzkumnou činnost v archivech, ale na druhé straně se jedná o dobrého pomocníka. Umožňuje první sondáž do vybraného tématu, důkladné sestavení bibliografické rešerše a komunikaci s vědeckými institucemi. Tím přispívá k racionálnější práci badatele a k cílenému využití zahraničního pobytu.⁵⁴ Patří k deficitům české historické vědy, že dodnes neexistuje kvalitní historický webový portál, kde by experti i laická veřejnost mohli nalézt odkazy na vědecké instituce doma i v zahraničí, granty i další internetové adresy, které by ulehčily vzájemnou komunikaci.⁵⁵

Deutsch-Österreichische Tageszeitung, nebo rakouský liberální list Neue Freie Presse popřípadě československé Národní listy, kde nalezneme zajímavé komentáře k vývoji rakouského hospodářství. Domnívám se však, že tím bych musel změnit zaměření práce, neboť jinak by ztratila na přehlednosti. Kromě toho bychom neměli zapomínat na možnosti jednoho badatele, který i při veškeré snaze nemůže zohlednit vše.

⁵⁴ Mezi užitečné webové stránky pro zvolené téma patří <http://bvba2.bib-bvb.de/>; <http://www.uni-klu.ac.at/oehb>; <http://www.erlangerhistorikerseite.de/>; <http://stabikat.staatsbibliothek-berlin.de>; <http://opac.bibvb.ac.at/acczs>; <http://www.worldhistorycompass.com>; <http://www.onb.at.ac>

⁵⁵ Základním vodítkem pro využití internetu pro historiky zůstává STELLNER, František, POLÁČEK, Jaroslav a kol., *Internet nejen pro historiky. Jak hledat a najít*, Praha 2003.

Rakousko od vzniku republiky po celní unii s Německem (1918-1931)

Podzim 1918 zastihl rakousko-uherskou monarchii v bezvýchodné situaci. Armáda postrádala odpovídající vybavení, řadoví vojáci neměli chuť vést nesmyslné boje na frontě. Vázlo zásobování obyvatel základními potravinami, politické vedení podunajského soustátí se stalo nepopulární. Jednotlivé národy v habsburské říši upřednostňovaly další existenci ve vlastních státních útvarech. V oněch podzimních dnech bylo Rakousko-Uhersko „potřebné“ pouze císařský dvůr a část důstojnického sboru.⁵⁶

Vznik Německého Rakouska a varianty jeho další existence

Rakouský panovník Karel I. ve snaze zachránit rozpadající se říši vydal 16. října 1918 proslulý manifest, kterým vyšel vstříc požadavkům německých národů Předlitavska⁵⁷ na její federalizaci.⁵⁸ Ačkoliv byl monarchův krok překotným vývojem již překonán, přesto objektivně sehrál pozitivní roli.⁵⁹ Po právní stránce vytvořil předpoklad pro legální přebírání státní moci jednotlivými národními výbory případně národními radami.

⁵⁶ K rozpadu Rakouska-Uherska srov. KLEINWAECHTER, Friedrich, *Der Untergang der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Wien 1920; Týž, *Von Schönbrunn bis St. Germain. Die Entstehung der Republik Österreich*, Wien, Graz, Köln 1964, s. 13-93, (dále jen: KLEINWAECHTER, *Schönbrunn*); Oficiální výklad za první československé republiky nabízí OPOČENSKÝ, Jan, *Konec monarchie rakousko-uherské*, Praha 1928; Týž, *Umsturz in Mitteleuropa. Der Zusammenbruch Österreich-Ungarns und die Geburt der Kleinen Entente*, Hellerau bei Dresden 1931; ZEMAN, Zbyněk, *Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches 1914-1918*, München 1963, s. 225-252; JEDLICKA, Ludwig, *Ende und Anfang Österreich 1918/19. Wien und die Bundesländer*, Salzburg 1969, s. 7-88; Týž, *Das Ende der Monarchie in Österreich-Ungarn*, in: Ludwig Jedlicka, *Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zur österreichischen Zeitgeschichte 1900-1975*, Wien, St. Pölten 1977, s. 101-119; Týž, *Der Waffenstillstand von Padua 4. November 1918 und seine Folgen aus österreichischen Sicht*, in: Tamtéž, s. 121-139; *Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum*, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Karlheinz Mack, Wien 1970 (Schriftenreihe der österreichischen Ost- und Südeuropa Institut, Bd. 3); MAYRHARTING, Anton, *Der Untergang. Österreich-Ungarn 1848-1922*, Wien, München 1988, s. 873-901; KANN, Robert, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Wien, Köln, Weimar 1993, 3. Auflage, s. 445-505; SKED, Alan, *Úpadek a pád Habsburské říše*, Praha 1995, s. 295-301; FEJTŐ, Francois, *Rekviem za mrtvou říši. O zkáze Rakousko-Uherska*, Praha 1998, s. 189-243; TAYLOR, Alan John Percivale, *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918*, Brno 1998, s. 323-341.

⁵⁷ V souvislosti s rakousko-uherským vyrovnáním v roce 1867 došlo k rozdělení říše na Předlitavsko a Zalitavsko. V zásadě tak vznikly dva státy s neúplnou suverenitou, které byly spojeny osobou panovníka a měly společnou zahraniční politiku, armádu a finance.

⁵⁸ K manifestu císaře Karla I. srov. RUMPLER, Helmut, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches*, Wien 1966.

⁵⁹ Karlův manifest nesplňoval ani skromné požadavky vstupního prohlášení Českého svazu (střečová organizace českých poslanců za 1. světové války) na Říšské radě vydaného dne 30. května 1917. Čeští poslanci zde žádali společný stát se Slováky v rámci federalizovaného Rakouska, s čímž císařský dokument evidentně nepočítal. Srov. GALANDAUER, Jan, *Vznik československé republiky*.

V bouřlivém sledu událostí nezůstali pozadu ani němečtí poslanci zvolení při posledních volbách do Říšské rady. Na schůzce v zasedacím sále dolnorakouského zemského sněmu ve Vídni dne 21. října 1918 vyhlásili Provizorní Národní shromáždění státu Německé Rakousko (Deutsch-Österreich). Již tento název vypovídal o převládajících náladách v zemi.⁶⁰ O několik dní později 12. listopadu s ohledem na možné výhodnější mírové podmínky a brzké připojení k Německu byl mladý stát prohlášen za republiku. V historii našich jižních sousedů se začala psát kapitola první rakouské demokracie. Na tomtéž zasedání přijalo provizorní legislativní těleso zákon o státní formě. Německé Rakousko bylo prohlášeno za součást Německé republiky. Zvláštní právní úpravy měly vymezit jeho podíl na zákonodárství a správě Německa.⁶¹

Odpovědní činitelé předpokládali, že nový stát pojme všechno německé etnikum žijící na území bývalé monarchie, tedy kromě 6,5 milionu rakouských a 3,5 milionu českých také 320 000 Němců žijících v západním Uhersku, a proto neměl ani přesně stanovené hranice. Pod tlakem událostí vzaly původní představy rychle za své a republika se musela soustředit na co nejrychlejší vyřešení palčivých vnitropolitických problémů. Šlo především o zlepšení zásobování obyvatel základními potravinami a průmyslu uhlím. Případné dlouhotrvající trvání těchto obtíží hrozilo ve vyhrocení sociální radikalizace obyvatel, která mohla přerůst v řadu lokálních nepokojů. První kancléř proreformní sociální demokrat Karl Renner si toho byl dobře vědom, a proto vytvořil širokou koalici s křesťanskými sociály a velkoněmci.⁶²

Programy, projekty, perspektivy, Praha 1988, s. 288; BENEŠ, Edvard, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky z bojů za svobodu národa, Díl. 3, Dokumenty*, Praha 1931, s. 291-292.

⁶⁰ Stenografický záznam ze zasedání 21. října 1918 srov. ADÖ, Bd. 1, Selbstbestimmung der Republik, 21. Oktober 1918 bis 14. März 1919, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1993, Dok. Nr. 1, Konstituierende Nationalversammlung der deutschen Abgeordneten. Stenographisches Protokoll zur 1. Sitzung (Beschlussantrag und Debatte), s. 70-73.

⁶¹ Srov. Gesetz vom 12. November 1918 über die Staats- und Regierungsform von Deutschösterreich, in: Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich, Jhg. 1918, hrsg. am 15. November 1918, 1. Stück, s. 4.

⁶² Karl Renner (1870-1950), od roku 1907 poslanec říšské rady 1918-1920 byl rakouským kancléřem, v letech 1931-1933 první předseda Národní rady, období nacistické okupace Rakouska strávil v domácím vězení, v roce 1945 se stal první kancléřem druhé rakouské republiky, následně pak její spolkovým prezidentem, kterým byl až do své smrti. K jeho osobě srov. HANNAK, Jacques, *Karl Renner und seine Zeit. Versuch einer Biographie*, Wien 1965, (dále jen: HANNAK, *Renner*). Práce se zaměřuje především na Rennerovu aktivitu před rozpadem Rakouska-Uherska, jeho činnosti po roce 1945 je věnován skromný rozsah; *Karl Renner. Portrait einer Evolution*, hrsg. von Heinz Fischer, Wien, Frankfurt, Zürich 1970; *Karl Renner in Dokumenten und Erinnerungen*, hrsg. von Siegfried Nasko, Wien 1982; Za nejlepší Rennerovu biografii považují RAUSCHER, Walter, *Karl Renner. Ein österreichischer Mythos*, Wien 1995, (dále jen: RAUSCHER, *Renner*). Autor se vyváženě přibližuje politikův život.

Kormidlo diplomacie převzal jeho stranický kolega a další výrazná osobnost socialistického hnutí Otto Bauer⁶³, jehož zahraničně-politická koncepce nepostrádala rozpory. Na jedné straně propagoval na stránkách vlivného sociálně-demokratického listu Arbeiter-Zeitung linii v intencích anšlus nebo dunajská federace⁶⁴, na straně druhé usiloval o spolupráci se Spojenými státy americkými a ostatními dohodovými mocnostmi.⁶⁵ Doktrína národního sebeurčení propagovaná během války americkým demokratickým prezidentem Woodrowem Wilsonem pomohla legitimizovat „demontáž“ po staletí existujících říší – rakousko-uherské, německé a osmanské – v momentě, kdy se jí dostalo podpory od ostatních dohodových politických špiček. Nyní naopak sloužila Bauerovi jako pádný argument pro uskutečnění anšlusu k Německu, o nějž levicový předák primárně usiloval a s nímž spojil svoji další kariéru.⁶⁶

Bezprostředně po zániku habsburské monarchie existovaly tři možnosti dalšího uspořádání Německého Rakouska

1. Součást dunajské federace tj. volného seskupení vybraných států střední a jihovýchodní Evropy
2. Samostatná existence
3. Připojení k Německu.

Co se týče první varianty, motivy k jejímu uskutečnění lze hledat v obavách některých národohospodářů z hospodářské desintegrace a ve strachu části politiků z možné balkanizace středoevropského prostoru. Rakousko-Uhersko tvořilo dlouhodobě přirozený rámec mnoha malých národů a z geopolitického hlediska působilo jako stabilizační faktor střední Evropy.

⁶³ Otto Bauer (1881-1938), od 1907 redaktor sociálně demokratického listu Arbeiter-Zeitung, 1918-1919, Státním sekretářem pro zahraniční záležitosti (ministrem zahraničí) nově vzniklé Republiky Německé Rakousko (posléze jen Rakousko), jeden z hlavních ideologů sociálně demokratické strany, autor doktríny austromarxismu. Po rakouské občanské válce v roce 1934 emigroval do Československa, pak do Francie, kde v Paříži umírá. K jeho osobě LEICHTER, Otto, *Otto Bauer. Tragödie oder Triumph*, Wien, Frankfurt, Zürich 1970.

⁶⁴ Srov. např. článek „Eine Zollunion?“ v: Arbeiter-Zeitung Jhg. 30, 1918, Nr. 352, 25. Dezember 1918, s. 2-3; Otištěn také v: Otto Bauer. *Werkausgabe*, Bd. 7, hrsg. von der Arbeitergemeinschaft für die Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung, Wien 1979, s. 290-295, (dále jen: Bauer, *Werkausgabe*).

⁶⁵ Srov. HAAS, Hanns, *Österreich und die Alliierten 1918-1919*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 112-179, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck), s. 11-40.

⁶⁶ Srov. GARAMVÖLGY, Judit, *Otto Bauer zwischen Innen- und Außenpolitik*, in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 23-38; PANZENBÖCK, Ernst, *Ein deutscher Traum. Die Anschlussidee und Anschlusspolitik bei Karl Renner und Otto Bauer*, Wien 1985, s. 116-160.

Například maďarští politici přicházeli bezprostředně po válce s několika podobnými návrhy, neboť jim do karet nahrávala skutečnost, že Budapešť představovala nadále jedno z hospodářsko-politických center podunajské oblasti, a tak pod rouškou dunajské federace sledovali minimalizaci územních ztrát bývalých Uher. Podobné úvahy ovšem v nacionalistické vlně vzedmuté během válečných let neměly šanci na úspěch. Kromě toho pro nástupnické státy prožívající euforii z nedávno nabyté samostatnosti bylo omezení ve prospěch vyššího celku nepředstavitelné.

Druhá a třetí varianta se v dobovém kontextu vylučovaly, přičemž anšlus byl preferován před samostatnou existencí. Rád bych se pokusil naznačit odpověď, proč tomu tak na v letech 1918-1933 bylo. Příčiny bych hledal ve dvou problémových okruzích. Za prvé v problematice rakouské identity v meziválečném období. Za druhé v hospodářské situaci Německého Rakouska po rozpadu monarchie.

Přihlášení k určitému státu představuje subjektivní záležitost každého jedince. Jedním z předpokladů existence státního útvaru je identifikace občanů s ním tj. aby ho většina obyvatel považovala za svůj. Proto je na místě položit si otázku, zda po roce 1918 existovala či nikoliv rakouská státní identita. Odpověď musíme hledat v národnostní politice habsburského soustátí během druhé poloviny 19. století. Bouřlivý vývoj let 1848/1849 ukázal potřebu zformování rakouské státní ideje, která se opírala o nadnárodní ideu s jednoduchým až mystickým obsahem, s cílem maximální přijatelnosti pro většinu národů. Byl prosazován požadavek identifikace každého občana s nadnárodními státními symboly a institucemi – například panovníkem, dynastií, územním vymezením – bez ohledu na to, k jakému národu či národnosti se hlásí. Klíčovou roli v nadnárodní myšlence hrála habsbursko-lotrinská dynastie jako záruka stability a dlouholeté tradice.⁶⁷ V mnohonárodnostní říši neexistoval vlastní rakouský národ, a tak se pojmy jako „podunajská monarchie“ nebo „rakouský stát“ staly synonymem pro Rakousko. Vydání únorové ústavy roku 1861 znamenalo symbolický mezník v národnostní politice monarchie, když její představitelé rezignovali na vytvoření rakouského

⁶⁷ Srov. KANN, Robert, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches 1918*, Bd. 2, Graz, Köln 1964, s. 298-301; Týž, *Die Habsburgermonarchie und das Problem des übernationalen Staates*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, hrsg. von Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Bd. II., Verwaltung und Rechtswesen, Wien 1975, s. 5-6; HOOR, *Österreich*, s. 10-12; ZÖLLNER, Erich, *Der Österreichbegriff. Aspekte seiner historischen Formen und Wandlungen*, in: *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute*, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Strourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 19-34, zejména 28-30. K vývoji rakouského vědomí v 2. polovině 19. století srov. nejpřehledněji BRUCKMÜLLER, Ernst, *Österreichbegriff und Österreich-Bewusstsein in der Franzisko-Josephinischen Epoche*, in: *Tamtéž*, s. 255-288.

státního národa. Říše je deklarována jako mnohonárodnostní stát, ve kterém je dána možnost autonomního a kulturního vývoje jednotlivým národnostem.⁶⁸ Směr národnostní politiky byl v Předlitavsku zachován i prosincovou ústavou vydanou o šest let později, která v zásadě platila až do roku 1918.⁶⁹ Státním jazykem byla de facto, nikoli však de iure němčina. Její preferenci nelze spojovat s germanizačními tendencemi ve smyslu státní politiky, nýbrž s vědomím subjektivní výhody toho, kdo němčinu užíval, neboť ta se stala jako jazyk dvora a státní správy nezbytným předpokladem společenského vzestupu. Vzhledem k poměrně liberální předlitavské národnostní politice došlo k vytvoření národnostní skupiny, která sama sebe definovala jako „rakouští Němci“ (Deutschösterreicher), s vědomím současně jak etnické a jazykové sounáležitosti, tak určité odlišnosti vůči říšským Němcům.⁷⁰

Události podzimu 1918 znamenaly nejenom pro rakouské Němce bezesporu obrovský šok. Zmizel dlouholetý nadstátní symbol – habsbursko-lotrinská dynastie. Vídeň se z císařské metropole spoluurčující tep evropské politiky změnila „přes noc“ na město provinčního státu, o jehož územním vymezení nemohl v danou chvíli nikdo s určitostí cokoliv předpovědět. Objevily se sociální problémy, válkou rozvrácená země, vojáci vracející se z fronty, vysoká nezaměstnanost a nedostatkový bytový fond.⁷¹ Záchranu mohlo poskytnout připojení k výmarské republice, poněvadž i ta byla stejně jako Německé Rakousko převážně etnický a jazykově německá.⁷²

Anšlus měl, při neexistenci rakouské identity na přelomu let 1918/1919, skutečně masovou podporu, kterou bych srovnal snad jen s událostmi o dvacet let později,⁷³ ačkoliv

⁶⁸ K únorové (Schmerlingově) ústavě srov. MALÝ, Karel a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997, s. 185-187.

⁶⁹ Prosincová ústava 1867 byla formálně pokračováním únorové ústavy. Tvořilo ji několik zákonů č. 141-145 říšského zákoníku. Srov. Tamtéž, s. 187-189.

⁷⁰ Srov. BRUCKMÜLLER, Ernst, *Nation Österreich. Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Wien, Köln, Graz 1996, 2. Auflage, s. 286-298, (dále jen: BRUCKMÜLLER, *Nation*).

⁷¹ Podle rakouského experta na hospodářské a sociální dějiny Dietera Stiefela dosahoval počet nezaměstnaných hodnoty 335.000, což představovalo míru nezaměstnanosti 18,4%. Srov. STIEFEL, Dieter, *Arbeitslosigkeit. Soziale, politische und wirtschaftliche Auswirkungen am Beispiel Österreichs 1918-1938*, Berlin 1988, s. 29, (Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 31), (dále jen: STIEFEL, *Arbeitslosigkeit*).

⁷² Srov. STROURZH, Gerald, *Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewusstsein im 20. Jahrhundert*, Wien 1990, s. 28-35, (dále jen: STROURZH, *Reich*); Týž, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichbewusstseins - Vom Zusammenbruch der Monarchie zur Zweiten Republik*, in: *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute*, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Strourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 289-311, zejména 289-301; BRUCKMÜLLER, *Nation*, s. 303-308; BINDER, Dieter-Anton, BRUCKMÜLLER, Ernst, *Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte 1918-2000*, Wien 2005, s. 102-103.

⁷³ Někteří historici nepovažují anšlusové hnutí na přelomu let 1918/1919 za masovou záležitost.

doposud nemáme k dispozici materiály, které by nám umožnily přesně určit jeho reálnou veřejnou popularitu.⁷⁴ V následujících letech jeho „atraktivita“ mírně klesla, ovšem nadále mu rakouská politika připisovala velký význam a to ze zmíněných etnicko-nacionalistických důvodů.

S problematikou identity občanů a současně také s tehdejší mentalitou souvisí i dobový mýtus o nemožnosti samostatné existence Rakouska, který se stal jedním z jeho charakteristických znaků poválečné doby. Po roce 1918 panovala v podaplské republice hojně rozšířená představa a nedůvěra v hospodářskou životaschopnost nového státu. Varovný hlas na toto téma můžeme zaznamenat již v posledních válečných dnech a pocházel od v levicových kruzích vlivného politika a publicisty Otto Bauera, který poznamenal: „*Nemá-li být velká rakousko-uherská hospodářská oblast udržena... nemohli bychom v malé hospodářské oblasti, která nám zůstane, žít. Museli bychom proto hledat připojení k velké německé hospodářské oblasti.*“⁷⁵ Nelze s jistotou tvrdit, že Bauerův hlas byl první, který s pochybnostmi o samostatné existenci Rakouska přišel, ale jeho článek vyšel v jednom z nejvlivnějších celostátních deníků a tím autor objektivně přispěl k popularizaci v něm uvedené myšlenky. Bauerova motivace byla dvojího rázu. Jednak obavy ze samostatné hospodářské existence malého státu, a jednak očekávání brzkého vítězství socialistů ve výmarské republice. Připojením k ní by vznikl německý socialistický stát, neboť řečeno Bauerovými slovy „*Anschluss k Německu je nyní anšlusem k socialismu.*“⁷⁶

Samostatnou existenci první rakouské demokracie odmítl, po propracovanější analýze než sociální demokrat, přední rakouský národohospodářský odborník Gustav Stolper,⁷⁷ když

Srov. HOOR, *Österreich*, s. 43; Norbert Schausberger v souvislosti s tím mluví o „momentálním vítězství anšlusové myšlenky“, které se později spontánně mění na pragmatické úsilí o připojení dané zejména aktuální situací s tím spojenou rezignací obyvatelů Německého Rakouska. Srov. SCHAUSBERGER, Norbert, *Griff nach Österreich. Der „Anschluss“*, Wien, München 1988, 3. Auflage, s. 50-69, (dále jen: SCHAUSBERGER, *Griff*).

⁷⁴ Srov. BOTZ, Gerhard, *Das Anschlussproblem (1918-1945) aus österreichischer Sicht*, in: Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch, hrsg. von Robert Kann, Friedrich E. Prinz, Wien, München 1980, s. 182-183, (dále jen: BOTZ, *Anschlussproblem*); BIELKA, Erich, *Wie viele Österreicher waren in der Ersten Republik für den Anschluss an Deutschland?* in: GuG 7, 1988, s. 38-50.

⁷⁵ Cit. dle: Bauer, *Werkausgabe*, Bd. 7, s. 278, článek „*Selbstbestimmungsrecht und Wirtschaftsgebiet*“ uveřejněný v *Arbeiter-Zeitung* 15. října 1918).

⁷⁶ Cit. dle: STADLER, Karl, *Hypothek auf die Zukunft. Entstehung der österreichischen Republik*, Wien, Frankfurt am Main, Zürich 1968, s. 84; Podobné myšlenky vyjádřil Bauer i v článku „*Deutschland und wir*“ uveřejnění v *Arbeiter-Zeitung* 16. října 1918, srov. Bauer, *Werkausgabe*, Bd. 7, s. 279-282.

⁷⁷ Gustav Stolper po válce publikoval své názory v *Der österreichische Volkswirt*. Upravená verze jeho článků srov. STOLPER, Gustav, *Deutschösterreich als Sozial- und Wirtschaftsproblem*, München 1921.

napsal: „Národ nemůže dlouho žít z almužny. Národ nemůže žít pouze z chleba, potřebuje životní cíl... Německorakouský stát tímto cílem být nemůže, poněvadž je to umělý, nikým nechtěný, historicky neodůvodněný útvar.“ Rakouským Němcům podle jeho názoru zůstává „pouze jedna volba a možnost - spojení svého osudu s celým německým národem. Toto osudové společenství je... sociálním ideálem, jehož naplnění spojuje všechny příslušníky mladého státu, jako jediná podmínka jejich mravního a materiálního prospěchu.“⁷⁸

Stolper později dále rozpracoval úvahy o dalším uspořádání země a za perspektivní přitom označil pouze dvě alternativy: dunajskou federaci a anšlus.⁷⁹ Jeho a Bauerův hlas nezůstaly zdaleka osamoceny, spisů, analýz a přednášek na podobné téma se objevovalo stále více a více.⁸⁰ Vždy s identickým obsahem - samostatná existence není možná, a proto je nutné okamžité provedení anšlusu, protože s Německem je podalpská republika „jazykově, duševně, prostorově a hospodářsky nejtěsněji svázána.“⁸¹

Obavy z dalšího hospodářského vývoje Německého Rakouska vycházely ze vzpomínaného psychologického otřesu vyplývajícího z rozpadu tradiční státní entity. Na druhé straně měly nepochybně racionální základ, neboť říše byla z hospodářského hlediska úzce propojeným a funkčním celkem. Její rozsáhlé celní území poskytovalo průmyslově vyspělým zemím, mezi něž patřily také ty rakouské, značné odbytové možnosti.⁸² Předlitavsko umisťovalo v Zalitavsku značnou část svého exportu, především stroje, textil a chemické výrobky. Opačným směrem probíhala dodávka zemědělských produktů, výrobků živočišné produkce a potravin. Rozpadem rozsáhlého vnitřního trhu došlo k zásadní změně v hospodářské organizaci střední Evropy.⁸³ Zavedení celních bariér, nových národních měn ze

⁷⁸ Cit. dle: *Tamtéž*, s. 151.

⁷⁹ Srov. *Tamtéž*, s. 121-151.

⁸⁰ Srov. HEIDERICH, Franz, *Die Wirtschaftskräfte Deutschösterreichs*, Wien 1919, (Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Nr. 17), (dále jen: HEIDERICH, *Wirtschaftskräfte*); MENSCHENGEN, Karl, *Deutschösterreichs wirtschaftliche Zukunft*, Olmütz 1919; FRANKE, Karl, *Deutschösterreichs Zukunft. Politische und Wirtschaftliche Ausblicke*, Wien 1919.

⁸¹ Cit. dle: HEIDERICH, *Wirtschaftskräfte*, s. 40.

⁸² K hospodářskému vývoji Rakouska-Uherska srov. např. *Die Habsburger Monarchie 1848-1918*, hrsg. von Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Bd. I., *Die wirtschaftliche Entwicklung*, hrsg. von Alois Brusatti, Wien 1973; WYSOCKI, Josef, *Infrastruktur und wachsende Staatsausgaben. Das Fallbeispiel Österreich 1868-1913*, Stuttgart 1975; KOMLOS, John, *The Habsburg Monarchy as a Custom Union, Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century*, Guilford 1983; SANDGRUBER, Roman, *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien 1995, s. 335-402, (dále jen: SANDGRUBER, *Ökonomie*); PAMMER, Michael, *Entwicklung und Ungleichheit. Österreich im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2002; JAKUBEC, Ivan, JINDRA, Zdeněk, *Dějiny hospodářství českých zemí od počátků industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2007.

⁸³ K hospodářským vývoji meziválečného Rakouska srov. THALMANN, Friedrich, *Wirtschaft in Österreich*, in: *Geschichte der Republik Österreich*, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 487-

strany nástupnických států, různá právní prostředí a všeobecná tendence vysokého celního protekcionismu domácích výrobků znesnadňovaly výměnu zboží a způsobily nemalé obtíže rakouskému průmyslu, který byl v rámci nového vnitřního trhu předimenzovaný a jeho další vývoj závisel na zahraničním obchodu. Odříznutí od tradičních energetických zdrojů slezského a ostravského uhlí a haličské nafty bylo pro rakouský průmysl katastrofální. Zásobovací krize způsobila nedostatek potravin. Najednou se nakumulovalo obrovské množství problémů, které podle dobového názoru malá republika nemohla vlastními silami vyřešit. Integrace do většího hospodářského celku nabízela výhody: větší pracovní příležitosti, větší možnost odbytu pro rakouský průmysl orientovaný na vývoz, lepší přístup k surovinám a potravinám apod.

Třeba však dodat, že ne všichni uvedené názory sdíleli. Ojediněle bychom objevily také opoziční hlasy. Mezi nejznámější patří spis národohospodáře Friedricha Hertza,⁸⁴ kde analyzoval strukturální podmínky rakouského hospodářství mj. obchodní bilanci, přírodní bohatství, průmysl⁸⁵ – a dospěl k následujícímu závěru: Ačkoliv se země nachází v těžké situaci, „*má předpoklady, aby žila ze své práce*“⁸⁶ tj. aby hospodářsky stála „na vlastních nohách“. Z hlediska předešlého výkladu o identitě je zajímavé, že Hertz důsledně používá pojem „Rakousko“ a název „Německé Rakousko“ ve spise nalezneme pouze výjimečně. Kniha měla vyvrátit převládající interpretaci o neživotaschopnosti a současně probudit v čtenáři rakouské národní vědomí. Mezinárodně uznávaný odborník se snažil pojmenovat příčiny aktuálních hospodářských problémů, které spatřoval zejména v poválečné politice

572, (dále jen: THALMANN, *Wirtschaft*); BRUSATTI, Alois, *Österreichische Wirtschaftspolitik von Josephinismus zum Ständestaat*, hrsg. von Institut für angewandte Sozial- und Wirtschaftsforschung, Wien 1965, s. 91-132; BUTSCHEK, Felix, *Österreichische Wirtschaft im 20. Jahrhundert*, Wien, Stuttgart 1985, s. 28-64, (dále jen: BUTSCHEK, *Wirtschaft*); BACHINGER, Karl, *Österreich von 1918-1945*, in: Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, hrsg. von Wolfram Fischer, Bd. 6, Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart, Stuttgart 1987, s. 521-562; Týž, *Eine stabile Währung in einer instabilen Zeit. Der Schilling in der Ersten Republik*, in: BACHINGER, Karl, BUTSCHEK, Felix, MATIS, Herbert, STIEFEL, Dieter, *Abschied vom Schilling. Eine österreichische Wirtschaftsgeschichte*, Wien, Graz, Köln 2001, s. 12-134, (dále jen: BACHINGER, *Währung*); SLÁDEK, Zdeněk, ROMPORTLOVÁ, Marta, *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918-1938*, Praha 1989, s. 22-33; BERGER, Peter, *The Austrian Economy 1918-1938*, in: *Economic Development in the Habsburg Monarchy and in the Successor States*, ed. by John Komlos, New York 1990, s. 270-284; Podle mého soudu nejprehledněji: SANDGRUBER, *Ökonomie*, s. 335-402; *Österreichische Wirtschafts- und Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Peter Eigener, Andrea Helige, Wien, München 2000.

⁸⁴ Srov. HERTZ, Friedrich, *Ist Österreich lebensfähig?*, Wien 1921, (dále jen: HERTZ, *Österreich*); Podobný názor sdílel také další národohospodář Siegfried Strakosch, Srov. STRAKOSCH, Siegfried, *Der Selbstmord eines Volkes. Wirtschaft in Österreich*, Wien, Leipzig, München 1922, s. 95-103.

⁸⁵ Srov. HERTZ, *Österreich*, s. 3-22.

⁸⁶ Cit. dle: *Tamtéž*, s. 23.

vítězných mocností, v hospodářském nacionalismu sousedních států a mylné vládní finanční politice. Přesto – tak zní Hertzův závěr – může Rakousko samostatně existovat, pokud jeho obyvatelé budou mít v to důvěru a ono pak zmobilizuje svoje hospodářské předpoklady.⁸⁷

Přetrvávající pochybnosti o ekonomické životaschopnosti Rakouska se dostaly na pořad dne u Společnosti národů, která požádala o nezávislou expertízu dva národohospodářské odborníky Waltera Laytona a Charlese Rista. Pokud v Ženevě očekávali jednoznačnou odpověď, potom ze závěrečné zprávy přednesené na podzim 1925 byli zklamáni. Rakousko bylo podle ní životaschopné, ale v dohledné době půjde o nelehkou existenci. Změna by mohla nastat v případě, že by byl rakouský trh integrován do většího hospodářského celku a to buď s některým z nástupnických států Rakousko-Uherska nebo s Německem, neboť každá z uvedených variant by poskytla rakouským výrobcům odpovídající odbytové možnosti.⁸⁸

Pro tehdejší situaci v podalpské zemi považuji za příznačné, že o celé záležitosti neproběhl dialog a odborná diskuse. Ve všeobecném povědomí byla pouze teze o novém státu jakožto umělém útvaru. Opoziční tábor nikdy nezískal výraznou všeobecně populární osobnost. Například zatímco Gustava Stolpera znala i část laické veřejnosti, o jeho kolegovi a názorovém oponentovi Friedrichu Hertzovi věděla nanejvýš hrstka zasvěcených. Zastánci samostatnosti Rakouska zůstali menšinovou skupinou, která buď nebyla brána vážně nebo se o ní nevědělo.

Z dnešního pohledu lze souhlasit s názory Friedricha Hertze. Z hospodářského hlediska bylo Rakousko schopné samostatné existence, ale pokud lidé prakticky denně četli, jak je jejich stát neschopný a neproduktivní, nelze se divit, že tomu pod tlakem hospodářské a sociální nouze uvěřili. Navíc oficiální vládní politika podobné úvahy mlčky tolerovala a nezasahovala proti nim.⁸⁹

⁸⁷ Srov. *Tamtéž*, s. 24-26.

⁸⁸ Srov. LAYTON, Walter, RIST, Charles, *Die Wirtschaftslage Österreichs*, Wien 1925, s. 12-16; Francouzská verze *La Situation Économique de L'Autriche*, Genève 1925 je uložena v: AMZV, II. sekce, karton č. 822.

⁸⁹ Pokus o sumarizaci celého problému nabídl účelově SCHILDER, Siegfried, *Der Streit um die Lebensfähigkeit Österreichs*, Stuttgart 1926. Teprve až v souvislosti s historickým bádáním po roce 1945 se veřejnost dozvěděla o názorech Siegfrieda Strakosche, Friedricha Hertze a dalších. Průkopnickou studii napsal Friedrich Thalmann. Srov. THALMANN, *Wirtschaft*, s. 508-512; O rozpracování problematiky se zasloužil zejména Norbert Schausberger. Srov. SCHAUSBERGER, *Griff*, s. 81-87; Týž, *Österreich und Friedenskonferenz. Zum Problem der Lebensfähigkeit Österreichs nach 1918*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 229-264, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck).

Teze o neživotaschopnosti Rakouska představovala dobový mýtus, který negativně ovlivnil identifikaci občanů s podaplskou zemí a napomáhal k upřednostňování alternativních řešení před samostatnou existencí republiky.⁹⁰

Od Saint-Germain k „zlatým“ dvacátým létům

Po skončení bojů na frontách první světové války se sešel do té doby největší kongres v dějinách diplomacie. Po ideové stránce se konference nesla ve znamení Wilsonem propagovaných myšlenek národního sebeurčení a mírové koexistence. Podle idealistické vize amerického prezidenta měly z mezinárodních vztahů jednou provždy zmizet mechanismy tajné diplomacie, neboť způsobily předchozí katastrofu.

Za klíčové považovaly vítězné země uzavření míru s výmarskou republikou, státu vzniknuvšího na troskách vilémovského císařství.⁹¹ Francie prosadila udělení reparací Německu, které měly působit jako trvalý „pojistný ventil“ proti pro Paříž nežádoucímu

⁹⁰ Podle části rakouských historiků tvrzení o nemožnosti samostatné existence Rakouska bylo dobově podmíněno a opíralo se více o iracionální argumenty, vyplývající z tehdejší depresivní situace, než o skutečná ekonomická čísla. Srov. např. *Tamtéž*, s. 262-264; Týž, *Griff*, s. 87.

⁹¹ K základním pracím o výmarské republice patří: EYCK, Erich, *Geschichte der Weimarer Republik*, 2. Bde, Stuttgart 1956; Za nejlepší monografii o Německu v letech 1918-1933 považují: *Die Weimarer Republik 1918-1933. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*, hrsg. von Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans-Adolf Jacobsen, Bonn 1989, 2. Auflage. Studie nabízí skutečně komplexní pohled na výmarskou republiku od zahraniční politiky až po politickou kulturu a stala se právem fundamentální prací o Německu v letech 1918-1933. Z dalších titulů: SCHULZE, Hagen, *Weimar. Deutschland 1917-1933*, Berlin 1989, 3. Auflage; HOEGNER, Wilhelm, *Die verratene Republik. Deutsche Geschichte 1919-1933*, Frankfurt am Main 1989; MOMMSEN, Hans, *Die verspielte Freiheit. Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang 1918 bis 1933*, Berlin 1989; DEDERKE, Karlheinz, *Reich und Republik Deutschland*, Stuttgart 1991, 6. Auflage; KOLB, Eberhard, *Die Weimarer Republik*, München 2000, 5. Auflage; WINKLER, Heinrich-August, *Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, München 1993; Týž, *Der lange Weg nach Westen, Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, Bd. 1, München 2000; WIRSCHING, Andreas, *Die Weimarer Republik. Politik und Gesellschaft*, München 2000; GESSNER, Dieter, *Die Weimarer Republik*, Darmstadt 2002; BALDERSTON, Theo, *Economisc and Politisc in the Weimar Republic*, Cambridge 2002; KITTEL, Manfred, *Zwischenkriegszeit und Weimarer Republik (1918-1933/39)*, in: Einführung in die Zeitgeschichte hrsg. von Horst Möller, Udo Wengst, München 2003, s. 52-99; WEHLER, Hans-Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Bd. 4, *Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914-1949*, München 2003; MOMMSEN, Hans, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1918-1933*, Berlin 2004, 2. Auflage; PYTA, Wolfram, *Die Weimarer Republik*, Opladen 2004; MÖLLER, Horst, *Die Weimarer Republik. Eine unvollendete Demokratie*, München 2006, 8. Auflage; NOLTE, Ernst, *Die Weimarer Republik zwischen Lenin und Hitler*, München 2006; MORAVCOVÁ, Dagmar, *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918 – 1932*, Praha 2006, (dále jen: MORAVCOVÁ, *Republika*).

hospodářskému vzestupu tradičního rivala.⁹² Primárním cílem zahraniční politiky výmarské republiky byla revize pařížské mírové smlouvy a její diplomaté vystupovali v tomto ohledu velmi sebevědomě a postupem času až agresivně.⁹³

Pokud jde o vzájemný německo-rakouský poměr souhlasím s názorem těch historiků, kteří považují anšlus za daleko důležitější téma pro Vídeň než pro Berlín. Německo mohlo pružně reagovat na případné změny mezinárodně-politického klimatu a hrát najednou s více kartami, například rezignovat na anšlus výměnou za ústupky Západu v jiných otázkách – jako reparace nebo polský koridor.⁹⁴

Po projednání německé otázky se dohodoví politici začali zabývat dalšími problémy a na řadu přišly mezi ostatními také záležitosti Německého Rakouska, jehož delegace byla do Paříže pozvána na začátku května 1919.⁹⁵ Vedl ji Karl Renner a stála před nelehkým úkolem – zabránit rozsáhlým územním ztrátám.⁹⁶ Pod heslem sebeurčovacího práva měla řada

⁹² K důsledkům reparací pro německé hospodářství srov. MORAVCOVÁ, Dagmar, *Hospodářské a politické aspekty německých reparací 1918-1932*, in: AOP 13, 2005, č. 3, K hospodářským dějinám 20. století, ed. František Stellner, Martin Kovář, Praha 2005, s. 48-68.

⁹³ K základním přehledům zahraniční politiky výmarské republiky srov. ZIMMERMANN, Ludwig, *Deutsche Außenpolitik in der Ära der Weimarer Republik*, Göttingen, Berlin, Frankfurt am Main 1958; LEE, Marschall M., MICHALKA, Wolfgang, *German Foreign Policy 1917-1933. Continuity or Break?*, Leamington Spa, Hamburg, New York 1987; MICHALKA, Wolfgang, *Deutsche Außenpolitik 1920-1933*, in: *Die Weimarer Republik 1918-1933. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft*, hrsg. von Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans Adolf Jacobsen, Bonn 1988, 2. Auflage, s. 303-326; Nejprůhledněji: KRÜGER, Peter, *Die Außenpolitik der Republik von Weimar*, Darmstadt 1985, (dále jen: KRÜGER, *Außenpolitik*); HILDEBRAND, Klaus, *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945*, Stuttgart 1995, (dále jen: HILDEBRAND, *Reich*); Přehled literatury o daném tématu nabízí: ELZ, Wolfgang, *Weimarer Republik und ihre Außenpolitik. Ein Forschungs- und Literaturbericht*, in: HJb 119, 1999, s. 307-375; Naposled shrábnutý přehled NIEDHART, Gottfried, *Die Außenpolitik der Weimarer Republik*, München 2006, 2. Auflage.

⁹⁴ Srov. např. HILLGRUBER, Andreas, *Das Anschlussproblem (1918-1945) - aus deutscher Sicht*, in: *Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch*, hrsg. von Robert Kann, Friedrich E. Prinz, Wien, München 1980, s. 161-178; BOTZ, *Anschlussproblem*, s. 179-180; HORČIČKA, Václav, *Anšlus? Rakousko-německé vztahy v éře Gustava Stresemanna 1923-1929*, in: „Dvacáté století“ Ročenka semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 1, 2004, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálevka, s. 37, (dále jen: HORČIČKA, *Anšlus*); Opačný názor zastává Norbert Schausberger. Srov. SCHAUSBERGER, *Griff*, s. 5, 19, 39, 44; Týž, *Deutsche Anschlussaspirationen 1918/19. Bisher wenig beachtete ökonomisch-strategische Aspekte zum November 1918*, in: *November 1918. Entstehung der Republik. Protokoll des Symposiums in Wien 28. bis 30. Oktober 1979*, s. 49-58, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

⁹⁵ Srov. Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1918-1928, hrsg. von Christine Klusacek, Kurt Stimmer, Wien, München 1984, s. 75, (dále jen: Dokumentation 1918-1928).

⁹⁶ K činnosti rakouské delegace srov. zejména dvoudílní svazek Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in Saint Germain en Laye. Nr. 379 der Beilagen der Stenographischen Protokolle der Konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, 2 Bde, Wien 1919; ALMOND, Nina, LUTZ, Ralph Haswell, *The Treaty of Saint Germain*, Stanford 1935; KLEINWAECHTER, *Saint Germain*, s. 197-300; KONRAD, Helmut, *Die Tätigkeit der deutschösterreichischen Delegation in Saint Germain*, in: *Diplomatie und Außenpolitik Österreich*,

rakouských odborníků obhájit nárok na sporné provincie: část pohraničního území Čech, Jižní Tyroly, Korutany a část území západního Maďarska (budoucí spolkovou zemi Burgenland).⁹⁷

Vztah dvou hlavních dědiců podunajské monarchie Československa a Německého Rakouska by se dal od začátku označit jako velmi napjatý. Architekt a takřka výlučný tvůrce československé zahraniční politiky Edvard Beneš⁹⁸ opírající se ve svých koncepcích o tradiční demokracie Velkou Británií a Francií, bez jejichž podpory by stát Čechů a Slováků nikdy nevznikl, primárně usiloval přinejmenším o korektní vztahy se všemi sousedy.⁹⁹ Avšak poté, co rakouská diplomacie žádala připojení ať už domněle nebo skutečně německého pohraničního území k Německému Rakousku, přešel do ofenzivy. Ani jedna strana nehodlala zasednout za jednací stůl, a proto rozhodnutí záviselo na předsedovi mírové konference Georgovi Clemenceau. Francouzský politik nakonec rozhodl ve prospěch Československa, neboť s ním počítal jako s jedním ze spolehlivých spojenců ve střední Evropě.¹⁰⁰

hrsg. von Erich Zöllner, Wien 1978, s. 140-151; SUPPAN, Arnold, *Einleitung: Der Vertrag von St. Germain 1919. Beurteilungen, Inhalte und Konsequenzen*, in: CHD 8, 1990, Nr. 1, s. 7-12; Cenným pramenem zůstává edice dokumentů bývalého ministra spravedlnosti, v roce 1919 Rennerova zástupce Franze Kleina. Nelze si nevšimnout pesimistický tón jeho dopisů, odrážející celkové rozpoležení rakouské delegace, byť nemenší roli hrály i některé osobní motivy. (Otto Bauer prosazovat Kleina na čelo mírové delegace). Srov. Die Briefe Franz Kleins aus der Zeit seiner Mitwirkung in der österreichischen Friedendelegation, Mai - August 1919, hrsg. von Fritz Fellner, Heidrun Maschl, Salzburg 1977, (dále jen: Briefe);

⁹⁷ Pro potřeby mírové konference vypracovalo rakouské ministerstvo zahraničí jedenáct hlavních bodů. Srov. *Briefe*, s. 38-50; ADÖ, Bd. 2, *Im Schatten von Saint Germain 15. März 1919 bis 10. September 1919*, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1994, Dok. Nr. 232, Instruktion Staatsamt für Außeres für die Delagation zum Pariser Friedenskongreß, s. 158-168, (dále jen: ADÖ, Bd. 2, Instruktion).

⁹⁸ Hodnocení Benešovy osobnosti dodnes často osciluje mezi dvěma protichůdnými interpretačními póly nekritického obdivu případně odsouzení. K jeho osobě srov. např. PAPOUŠEK, Jaroslav, *Edvard Beneš, Třicet let práce a boj pro národ i stát*, Praha 1934; STRÍBRNÝ, Jiří, *Kramářův soud nad Benešem*, Praha 1939; MACKENZIE, Compton, *Dr. Beneš*, Praha 1947; HAVLÍČEK, František, *Edvard Beneš - Člověk, sociolog, politik*, Praha 1991; FANTL, Jindřich, *Edvard Beneš*, I. díl, Praha 1992; ORT, Alexander, *Dr. Edvard Beneš - evropský politik*, Praha 1993; ZEMAN, Zbyněk, *Edvard Beneš-politický životopis*, Praha 2000; Nejnověji dvoudílná biografie českého historika Jindřicha Dejmka, kterou považuji za dosud nejucelenější a nejlepší zpracování Benešovy osobnosti. Srov. DEJMEK, Jindřich, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a diplomat (1884-1935)*, Praha 2006, (dále jen: DEJMEK, *Beneš*); Týž, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948)* Praha 2008; Přehled literatury o Benešovi nabízí Týž, *Edvard Beneš-obtížná cesta k politické biografii*, in: ČČH 102, 2004, č. 3, s. 624-662.

⁹⁹ K základním přehledům československé zahraniční politiky patří: KLIMEK, Antonín, KUBŮ, Eduard, *Československá zahraniční politika 1918-1938*, Praha 1995; Vybrané pasáže z DEJMEK, Jindřich, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. Století (1918-1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*, Praha 2002; Pro třicátá léta KVAČEK, Robert, *Nad Evropou zataženo*, Praha 1966, (dále jen: KVAČEK, *Evropou*)

¹⁰⁰ Srov. např. ADÖ, Bd. 2, Dok. Nr. 273, Staatskanzler Renner an Staatsamt für Außeres. Telegramm Nr. 110 und Nr. 111 (Chiffre), s. 247-250; Nr. 274, Staatssekretär für Außeres an deutsch-österreichische Friedensdelegation (Saint Germain). Telegramm Nr. 132 (in Ziffern), s. 251-252;

Vzhledem k pozdějším událostem stojí za připomenutí problematika Jižního Tyrolska, která se do popředí mezinárodních vztahů znovu dostala ve spojitosti s mírovými jednáními. O oblast s převažujícím německým etnikem, s prosperujícím cestovním ruchem a strategickou hranicí na Brennerském průsmyku měla eminentní zájem Itálie i Německé Rakousko.¹⁰¹ Zkřížily se tak zájmy poraženého a vítěze války. Wilson přislíbil sporné území Římu, jehož nárok vznikl na základě úmluvy vzešlé pomocí mechanismů tajné diplomacie.¹⁰² Kromě toho americký prezident sám pošlapal princip sebeurčení, neboť místní obyvatelé žádající zachování statu quo se hlásili převážně k německé národnosti. Podle mého soudu nejlépe celou situaci vystihuje úryvek článku z dobového tisku, věnující se právě otázce Jižního Tyrolska. „*Co chce... Itálie? Násilný mír... Co chce naproti tomu Německé Rakousko?... Sebeurčení národů.*“¹⁰³ Jižní Tyrolsko představovalo trvalou třecí plochu mezi Římem a Vídní a dlouhou dobu bránilo sblížení obou zemí.

Stěžejní otázkou mírové konference v souvislosti s Německým Rakouskem bylo povolení případně zákaz spojení dvou převážně etnicky německých států. Když poprvé došlo k jejímu projednávání v Radě čtyř, objevily se názorové rozpory mezi Clemenceuem a Wilsonem.¹⁰⁴ Americký prezident, mající patrně oprávněné výčitky svědomí kvůli Jižnímu Tyrolsku, na adresu anšlusu prohlásil: „*Co se týče Rakouska, mám obavy omezit sebeurčovací*

K problematice německých provincií srov. KURAL, Václav, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*, Praha 1993, s. 27-34; Zejména HAAS, Hanns, *Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu-Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919*, in: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, ed. Hans Mommsen, Dušan Kováč, Jiří Malíř, Michaela Marková, Brno 2000, s. 113-178.

¹⁰¹ Otto Bauer v souvislosti s tím poznamenal: „*Při projednávání otázky Německého Tyrolska má být příslušnost k Německému Rakousku hájena s největším důrazem.*“ *Cit. dle: Briefe*, s. 43; ADÖ, Bd. 2, Instruktion, s. 162; Ke složitému vývoji Tyrolska od skončení první světové války po podepsání mírové smlouvy srov. PRERADOVICH, Nikolaus von, *Die Wilhelmstrasse und der Anschluss Österreichs 1918-1933*, Bern, Frankfurt 1971, s. 111-135; KERÉKÉS, Lajos, *Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918-1922*, Budapest, Wien, Graz, Köln 1979, s. 114-123, (dále jen: KERÉKÉS, *St. Germain*); STUHLPFARRER, Karl, *Südtirol 1919*, in: *Saint Germain 1919*, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 112-179, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck); Zejména: SCHÖBER, Richard, *Die Tiroler Frage auf der Friedenskonferenz von Saint - Germain*, Innsbruck 1982.

¹⁰² Vídeňským kongresem v roce 1815 bylo Jižní Tyrolsko připojeno k Rakousku. Itálii, na začátku války formálně součástí Trojspolku, přesvědčily teritoriální sliby Dohody ke změně bojující strany. K historické geografii Jižního Tyrolska.

¹⁰³ *Cit. dle: Dokumentation 1918-1928*, s. 88.

¹⁰⁴ Srov. záznam hlavního stenografa pařížské konference Paula Mantoux, MANTOUX, Paul, *Les Délibérations du Conseil des Quatre (24 mars-28 juin). Notes de l'Officier Interprète*, Paris 1955, 2. vol, s. 214-217.

*právo národů. Přitom vůbec nemám na mysli Němce, nýbrž Rakušany. Můžeme zakázat anexi, ale nemůžeme upřít právo zemi, když si to přeje, spojit se s někým jiným.*¹⁰⁵

Určitou vstřícnost v této problematice signalizovala britská delegace. Protiněmecké nálady v ostrovním státě vykazovaly od utichnutí zbraní sestupnou tendenci. Londýn, sledující již od dob Vídeňského kongresu princip rovnováhy moci, požadoval co nejrychlejší obnovení předválečných obchodních vztahů. Z tohoto pohledu také v letech 1918-1938 posuzoval rakouskou otázku.¹⁰⁶

Není třeba dodávat, že Francie zastávala v otázce anšlusu nejtvrďší postoj, neboť by tím byla z jejího pohledu výrazně ohrožena vlastní bezpečnost vytvořením 70 milionového „pangermánského kolosu“. I přes vlašné stanovisko Londýna a Washingtonu prosadila Paříž svůj kategorický požadavek zákazu anšlusu s pomocí Říma, Bělehradu a Prahy do konečného návrhu mírových smluv.¹⁰⁷ Pro Itálii, která sledovala vlastní plány s prostorem jihovýchodní Evropy, bylo výhodnější mít strategickou hranici na Brenneru s malým a tudíž slabým Rakouskem, než s Německem posilněným o podalpskou zemi.

Pro Československo a Jugoslávii znamenal anšlus výrazné omezení vlastní hospodářské a politické nezávislosti, a proto se k němu obě země stavěly krajně negativně.

Zákaz připojení Rakouska k Německu patřil k pilířům versailleského mírového systému. Německo bylo přinuceno respektovat rakouskou státní suverenitu 80. článkem Pařížské mírové smlouvy.¹⁰⁸ Rakousko zavazoval 88. článek Saint germainské smlouvy ke zdržení se jakéhokoli jednání, které by vedlo k omezení jeho suverenity a to jak v hospodářském, tak politickém slova smyslu.¹⁰⁹ Podle příslušných ustanovení obou zmíněných dokumentů existovala možnost, jak legálně provést anšlus, ovšem za předpokladu,

¹⁰⁵ Cit. dle: STADLER, *Hypothek*, s. 91.

¹⁰⁶ K britské politice vůči Rakousku srov. nejlépe BEER, *Anschluss; ORDE, Anne, Grossbritannien und die Selbstständigkeit Österreichs 1918-1938*, in: VfZ 28, 1980 Heft 2, s. 224-247.

¹⁰⁷ Ke genezi zákazu anšlusu na pařížské mírové konferenci srov. STROURZH, Gerald, *Zur Genese des Anschlussverbots in den Verträgen von Versailles, Saint-Germain und Trianon*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 41-53. (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck); LOW, Alfred, *The Anschluss 1918-1919 and the Paris Peace Conference*, Philadelphia 1974.

¹⁰⁸ Text Versailleské mírové smlouvy srov. Sbírka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1921, částka 53, zákon č. 217, s. 489-1023. Článek 80 srov. Tamtéž, s. 650-651, (dále jen: Sbírka).

¹⁰⁹ 88. článek Saintgermainské smlouvy zněl: „*Nezávislost Rakouska je nezadatelná, leda by dala k tomu souhlas Rada Společnosti národů. Rakousko se proto zavazuje, že se pokud nesvolí řečená Rada, zdrží jakéhokoli jednání, kterým by zadalo své nezávislosti, ať už přímo či nepřímo, zejména tím, že by před přijetím za člena Společnosti národů účastnilo záležitostí některé jiné mocnosti.*“ Cit. dle: Sbírka, roč. 1921, částka 133, zákon č. 507, s. 1940-1943; Celý text smlouvy srov. Tamtéž, s. 1853- 2301

že ho schválí Společnost národů. Při silné pozici Francie v této organizaci šlo o čistě teoretickou variantu.

Ač nesen na vlně ušlechtilých myšlenek principu sebeurčovacího práva, nelišil se pařížský mírový kongres od svých předchůdců, protože na něm převažovaly reálpolitické zájmy vítězů před idealistickými koncepcemi. Ukazuje nám to i příklad Rakouska. Jeho představitelům se nepodařilo před spojenci obhájit tezi o diskontinuitě mezi první rakouskou republikou a podunajskou monarchií. Spolu s Maďarskem byla podalpská země označena za přímého nástupce Rakousko-Uherska. Z toho vyplývala pro Vídeň nepříznivá územní rozhodnutí, přičemž hned v několika případech byl doslova zesměšněn princip sebeurčení. Přesto rakouská delegace dosáhla určitých výsledků - korutanský plebiscit, nečekaný zisk části západních Uher - a v kontextu doby je hodnotím jako výkon hodný uznání. Některá ustanovení Saint-germainské smlouvy byla skutečně tvrdá, avšak z hlediska dobového kontextu do určité míry pochopitelná.¹¹⁰

Podpis Saint Germainské smlouvy 10. září 1919 znamenal pro rakouskou veřejnost, v níž silně rezonovala ona nelichotivá Clemenceauova slova „*Rakousko je to, co zbylo.*“¹¹¹, další otřes. Náladu v rakouských ulicích charakterizovala směs zoufalství a deziluze nad budoucím osudem. Negativně působil článek o válečné vině, zákaz připojení k Německu, ztráta etnicky německých území a direktiva spojenců o povinnosti vypustit z názvu státu

¹¹⁰ Hodnocení Saint Germainské smlouvy jako „drakonického míru“ můžeme nalézt v rakouské historiografii ještě na konci 80. let. Srov. ERMACORA, Felix, *St. Germain und die Folgen*, München, Wien 1989; Všeobecně vžitý názor neúspěšnosti a přílišné tvrdosti této smlouvy se snažil vyvrátit Fritz Fellner. Srov. FELLNER, Fritz, *Die Pariser Vororteträger von 1919/20*, in: Versailles-St. Germain-Trianon. Umbruch in Europa vor fünfzig Jahren, hrsg. von Karl Bosl unter Mitarbeit von Winfried Baumgart, Fritz Fellner, Koloman Gajan, Péter Hának, Peter Claus Hartmann, Friedrich Prinz, Helmut Rumpler, Geog E. Schmidt, Kurt Wessely, München, Wien 1971, s. 7-23; Týž, *Der Vertrag von St. Germain*, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, hrsg. von Kurt Skalnik, Erika Weinzierl, Bd. 1, Wien, Graz, Köln 1983, s. 85-106; Týž, *Der Vertrag von Saint Germain*, in: Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882-1919, hrsg. von Heidrun Maschl und Brigitte Mazohl-Wallnig, Wien, München 1994, s. 282-304; Zejména: Týž, *Die Friedensordnung von Paris 1919/20 - Machtdiktat oder Rechtsfriede? Versuch einer Interpretation*, in: Tamtéž, s. 305-320; Týž, *Die Friedensordnung von Paris 1919/20 - Machtdiktat oder Rechtsfriede?*, in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 39-54. Černo-bílému vidění se vyhýbá Arnold Suppan. Konstatuje, že mírové podmínky byly pro Rakousko tvrdší než pro Německo. Na druhé neopomněl uvést také jejich pozitiva Srov. SUPPAN, Arnold, *Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955*, in: Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan und Elisabeth Vyslonzil, Wien, München 2007 (Sonderheft, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, hrsg. von Arnold Suppan), s. 29; Týž, *Jugoslawien und Österreich 1918 - 1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld*, Wien, München 1996, (dále jen: SUPPAN, *Jugoslawien*)

¹¹¹ Cit. dle: *Geschichte*, s. 9.

adjektivum „německé“.¹¹² Malá rakouská republika byla státem proti vůli obyvatel¹¹³, který nikdo nechtěl.¹¹⁴

Tíživá ekonomická situace podalpské země donutila nového šéfa Ballhausplatzu Karla Rennera k nalezení přijatelnějšího modu vivendi s Československem. Hrozba maďarského revisionismu, společný zájem k odvrácení habsburské restaurace, rakouské úsilí o československou finanční injekci a nejsilnější postavení sociální demokracie ve vládních koalicích obou zemí přivedly znesvářené diplomaty za jednací stůl. Výsledkem Rennerovy návštěvy na začátku roku 1920 v metropoli na Vltavě byl podpis tzv. protokolu o politické spolupráci mezi oběma státy, kde se signatáři dohodli na kooperaci v otázce maďarské politiky a habsburské restaurace.¹¹⁵ Na první pohled nevýznamný dokument znamenal průlom v bilaterálních vztazích, poněvadž od té doby se daly charakterizovat jako přinejmenším korektní. Také Rennerovi nástupci v čele Ballhausplatzu pokračovali v nastoupeném trendu postupného oteplování vzájemného poměru, které pak vyvrcholilo uzavřením tzv. lánské smlouvy. znamenající vyjádření společné vůle Prahy a Vídně k dalšímu prohloubení spolupráce, k řešení sporů arbitráží a neuzavírání žádného závazku s třetí stranou, který by kolidoval s právě uzavřeným dokumentem.¹¹⁶

¹¹² Srov. Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich 1919, hrsg. am 23. Oktober 1919, 174 Stück, Gesetz vom 21. Oktober 1919 über die Staatsform, Wien 1919, s. 1153.

¹¹³ Srov. LORENZ, Reinhold, *Der Staat wider Willen. Österreich 1918-1938*, Berlin 1943, 3. Auflage.

¹¹⁴ Srov. ANDISC, Hellmut, *Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918-1938*, Wien 1962.

¹¹⁵ Srov. dokumentaci z rakouské strany ADÖ, Bd. 3, Dok. Nr. 408, Verhandlungen zwischen Staatskanzler Renner und Außenpolitik Beneš (Prag), s. 205-206; Dok. Nr. 409, Mündliche Vereinbarungen zwischen Staatskanzler Renner und Außenminister Beneš (Prag), s. 206-207; Dok. Nr. 410, Politische Verhandlungen zwischen Staatskanzler Renner und Außenminister Beneš (Prag), s. 207-208; Dok. Nr. 411, Bevollmächtigter Marek an Staatsamt für Äußeres, s. 208-214; Dok. Nr. 412, Kabinettsrat, s. 215-216; Z české AMZV, TO 8. ledna 1920, č. 2901-2910; Tamtéž, 14. ledna, č. 2926-2930; Benešovy cirkulární depeše byly vydány péčí Jindřicha Dejmk. Srov. Edvard Beneš. Cirkulární telegramy 1920-1935. Z dokumentů Archivu ministerstva zahraničních věcí k vydání připravil Jindřich Dejmek, Praha 2002, dok č. 1-2, s. 17-18, (dále jen: Beneš-Telegramy). Z provedené analýzy edice cirkulárních telegramů vyplývá, že editor použil zejména Benešovo rukopisné znění z fondu Politické zprávy. Já používám telegramy z fondů Telegramy došlé a Telegramy odeslané. Mnou citované znění se přitom od edice liší, ačkoliv jde o skutečně minimální odchylky. Uvádím proto odkaz na příslušný nevydaný pramen spolu s odkazem na edici.

¹¹⁶ Lánská smlouva byla podepsaná 16. prosince 1921 a znamenala vyjádření společné vůle Prahy a Vídně k dalšímu prohloubení spolupráce, k řešení sporů arbitráží a neuzavírání žádného závazku s třetí stranou, který by kolidoval s právě uzavřeným dokumentem. Srov. z české strany OLIVOVÁ, *Historie*, s. 198-219; Text smlouvy srov. *Zahraněční politika* 1, 1922, s. 76-78; ADÖ, Bd. 4, Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung, 11. Juni 1921 bis 6. November 1922, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1998, Dok., Nr. 621, Politisches Abkommen zwischen Republik Österreich und der Tschechoslowakischen Republik, s. 193-195, (dále jen: ADÖ, Bd. 4); Z dalších rakouských dokumentů srov. Tamtéž, Dok. Nr. 619, Geschäftstrager Marek an Bundesministerium für Äußeres, Telegramm Nr. 63 (Chiffre), s. 190-191; Nr. 623, Ministerrat, Protokoll Nr. 149, s. 197-198; Nr. 624. Bundeskanzler Schober an alle österreichischen Missionchef im Ausland, Zirkulartelegamm Nr. 233 u. a. (im Ziffern), s. 198-199.

Podpis československo-rakouské smlouvy přišel v době, kdy Beneš korigoval dosavadní linii československé diplomacie. Pohnutkou k tomuto kroku bylo stanovisko Velké Británie, která čím déle tím častěji dávala najevo svůj minimální zájem o oblast střední Evropy.¹¹⁷ Navíc československý ministr zahraničí si uvědomoval limity jednostranně dusivé vazby Prahy na Paříž. Nesmiřitelný maďarský revisionismus k podmínkám trianonské smlouvy představoval další impuls k vybudování seskupení států střední a východní Evropy zvané Malá dohoda.¹¹⁸ Původní Benešovy představy přebudovat malodohodovou alianci v jakousi pátou velmoc nebyly nikdy naplněny. Hlavním tmelem této organizace se stala obava z možného maďarského revisionismu, protože právě ČSR, Jugoslávie a Rumunsko obdržely rozsáhlá území Uher, a nepochybně československé hospodářské výhody

¹¹⁷ Československo-britskými vztahy se zabýval obšírněji Jindřich Dejmek. Srov. DEJMEK, Jindřich, *Československo-britské vztahy v rámci locarnského bezpečnostního systému (1926-1936) (Náčrt hlavních problémů)*, in: MD 6, 1998, s. 7-98; Týž, *Velká Británie v zahraniční politice Československa 1918-1938. (Náčrt hlavních problémů)*, in: Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník mezinárodní vědecké konference. V Praze 5.-8. října 1998. Valdštejnský palác-Senát Parlamentu, ed. Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Josef Harna, Díl 2, Praha 1999, s. 526-541; Autorovo badatelské úsilí vyvrcholilo v monografii s přílehlavým názvem „Nenaplněné naděje“, kterým charakterizoval vzájemný poměr Prahy a Londýna. Srov. Týž, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie od zrodu První republiky po konferenci v Mnichově (1918-1938)*, Praha 2003, (dále jen: DEJMEK, *Naděje*).

¹¹⁸ Název Malá dohoda původně vznikl jako posměšné pojmenování maďarského tisku. Názory na její roli a význam v meziválečné době se v historiografii diametrálně liší. Glorifikující práci představuje kniha rumunské historičky Elisy Campusové. CAMPUS, Elisa, *The Little Entente and the Balkan Alliance*, Bukuresti 1978; Informativní je monografie: VANKU, Milan, *Mala Antanta 1920-1938*, Titovo Užice 1969, (dále jen: VANKU, *Antanta*); Nesnáze malodohodového spolku mapuje REICHERT, Günther, *Das Scheitern der Kleinen Entente. Internationale Beziehungen im Donauraum von 1933 bis 1938*, München 1971, (dále jen: REICHERT, *Scheitern*); Rumunský pohled na základě podrobného studia tamních nevydaných pramenů nabízí IORDACHE, Nicolae, *La Petite Entente et l'Europe*, Genève 1977, (dále jen: IORDACHE, *Entente*); Přehled bádání o Malé Dohodě na začátku 80. let poskytuje WANDY CZ, Piotr, *The Little Entente: Sixty Years Later*, in: SEER 59, 1981, No. 4, s. 548-564; Spolehlivým vodítkem jsou studie německého historika hospodářských dějin Holma Sundhausena. Srov. SUNDHAUSEN, Holm, *Die Kleine Entente. Zu ihrer Rolle im Versailler System*, in: SM 24, 1984, Nr. 1-2, s. 17-34; Týž, *Die Rolle der Kleinen Entente bei der Stabilisierung des Friedens im Donau-Balkan-Raum*, in: Friedensicherung in Südosteuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit, hrsg. von Mathias Bernath, Karl Nehring, Neuried 1985, s. 139-153; Vztah Polska a Malé Dohody si všímá ESSEN, Andrzej, *Polska a Mala ententa 1920-1938*, Warszawa, Krakow 1992; Z hlediska analýzy nevydaných pramenů patří mezi nejlepší práce ÁDÁM, Magda, *Richtung Selbstvernichtung. Kleine Entente 1920-1938*, Budapest, Wien 1988, (dále jen: ÁDÁM, *Richtung*). Na druhé straně autorka nabízí příliš nacionalisticky vyhocený pohled. Patří k deficitům české historiografie, že do dnešní doby nemáme komplexní zpracování dějin Malé dohody. Historik hospodářských dějin Zdeněk Sládek se pokusil ambiciózně nabídnout ucelený pohled, avšak v oblasti mezinárodních vztahů je vidět, že se autor nepohyboval ve svém „terénu“. Srov. SLÁDEK, Zdeněk, *Malá Dohoda 1919-1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*, Praha 2000, (dále jen: SLÁDEK, *Malá Dohoda*); K problematice se vyjádřil i Jindřich Dejmek. Srov. DEJMEK, Jindřich, *Czechoslovak Foreign Policy and the Search for Security in the Central Europe between the World Wars (a Survey of Basic Problems)*, in: HSN 3-4, 1996-1997, Prague 1998, s. 107-145; Týž, *Československo a státy střední Evropy; náčrt komparace některých předpokladů a rysů jejich politického vývoje*, in: MD 8, 2000, s. 127-151.

poskytované partnerům. Ačkoliv Malá dohoda působila v určitých momentech jako stabilizační faktor mezinárodních vztahů, rozličné zájmy jejích členů často rozrušovaly potřebnou soudržnost a jednotu.

V čase formování malodohodového svazku bylo Rakousko na hranici hospodářského kolapsu. Ke zmíněným obtížím jeho hospodářství přibyl fenomén poválečné inflační vlny pramenící z financování války pomocí úvěrů z inflačních peněz. Proto v roce 1920 vzrostl v Rakousku objem peněz z 12 miliard korun na 30 miliard, aby na konci roku 1921 dosáhl hodnoty 174 miliard. Na vrcholu krize – v srpnu 1922 – přesáhl magickou hranici jednoho bilionu. Během stejného období se zdvojnásobily spotřebitelské ceny, které předtím rostly měsíčně o více než 50%.¹¹⁹ Ve srovnání s předválečnou dobou došlo k 14. 000 násobnému zvýšení cen.¹²⁰ Aktuální situace byla přímo vodou na mlýn všeobecně rozšířené nálady o neživotoschopnosti Rakouska. Veřejnost upadla do letargie, objevily se fámy o rozpadu státu a jeho následném rozdělení mezi sousední země. Zemi na prahu zániku převzala nejvýraznější osobnost vládních křesťanských sociálů profesor teologie Ignaz Seipel, který si stanovil dva hlavní cíle.¹²¹ Ve vnitropolitické oblasti usiloval o vybudování antimarxistické fronty tj. uskupení všech občanských stran jako adekvátní protiváhy nejsilnější politické straně sociální demokracii. Cílem prvotních diplomatických Seipelových aktivit bylo neprodlené získání mezinárodní půjčky, potřebné k sanaci nemocného rakouského hospodářství. Obratný diplomat neváhal a navštívil v krátkém sledu Prahu, Veronu a Řím.¹²² Kombinace Benešova úsilí, Seipelovy dovednosti obratně manévrovat a obavy Francie o poválečný status quo

¹¹⁹ K rakouské hyperinflaci srov. SUPPANZ, Christian, *Die österreichische Inflation (1918-1922)*, Phil. Dissertation, Wien 1977; TEICHOVÁ, Alice, *A Comparative View of the Inflation of the 1920s in Austria and Czechoslovakia*, in: *Inflation through the Ages: Economic, Social, Psychological and Historical Aspects*, ed. by Nathan Schmuckler, Edward Marcus, New York 1983, s. 531-567; TEICHOVÁ, Alice, FALTUS, Josef, *Die Nachkriegsinflation. Ein Vergleich 1918-1923*, in: *Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit* hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996 s. 131-168; SANDGRUBER, *Ökonomie*, s. 354-359; BACHINGER, *Währung*, s. 12-45. Karl Bachinger uvádí zajímavý fakt. Zatímco týdenní minimální plat zedníka v prosinci 1921 představoval 18 384 korun, v září 1922 to bylo již 398 400 korun.

¹²⁰ Rakousko přesto nepatřilo k evropským zemím s rekordním nárůstem cen. Například v Německu vzrostly ceny v porovnání s obdobím před rokem 1914 o bilion násobek.

¹²¹ K Seipelově osobnosti KLEMPERER, Klemens von, *Ignaz Seipel. Staatsmann einer Krisenzeit*, Graz, Wien, Köln 1976, (dále jen: KLEMPERER, *Seipel*); RENNHOFFER, Friedrich, *Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann. Eine biographische Dokumentation*, Wien, Graz, Köln 1978, (dále jen: RENNHOFFER, *Seipel*).

¹²² Ohledně Seipelovy návštěvy v Praze musíme být odkázáni na pouze na záznam z rakouské strany, který pochází od vyslance Wildnera srov. ADÖ, Bd. 4, Dok., Nr. 692, *Besprechungsprotokoll Gesandter Wildner*, s. 325-352; Obdobný dokument na české straně dosud nenalezen, což naznačuje, že nebyl pořízen případně se nezachoval.

vedly 4. října 1922 k podepsání tzv. tří ženevských protokolů.¹²³ Mezi signatáře vedle Československa patřily Francie, Velká Británie a Itálie. V prvním protokolu se Rakousko zavázalo, v souladu s 88. článkem Saint Germainské smlouvy, zdržet se jakýchkoli pokusů, které by mohly ovlivnit jeho hospodářskou a politickou nezávislost. Toto ustanovení bylo namířeno zejména proti možnému připojení k Německu, a tak byl anšlus zakázán až do roku 1942. V druhém protokolu převzali signatáři garanci k půjčce ve výši 650 milionů zlatých korun, z nichž náš podíl představoval jednu pětinu. Na její užití měl dohlížet Společností národů určený generální komisař. Finanční injekce byla zaručena výnosem z rakouských cel a tabákového monopolu a celá rakouská státní ekonomika a stabilizace nové měny pak postaveny pod dohled vzpomínaného generálního komisaře Společnosti národů, jímž se stal Alfred Zimmermann. Ve třetím protokolu se Rakousko zavázalo v průběhu jednoho měsíce k uskutečnění sanačního a reformního programu s cílem do dvou let dosáhnout vyrovnaného státního rozpočtu.¹²⁴ Mezinárodní pomoc zachránila podaplskou zemi v hodině dvanácté a kancléř tak získal gloriolu „zachránce vlasti“. Splnil rovněž oba hlavní cíle, které si před nástupem kancléřské funkce stanovil – vytvořil tzv. občanskou koalici s velkoněmci a vyjednal zahraniční půjčku, pomocí které nastalo v Rakousku pozvolné hospodářské oživení. Nově byla založena Rakouská národní banka, znehodnocenou korunu nahradil šilink.¹²⁵

Ignaz Seipel byl v letech 1922-1929 nejenom tím, kdo sestavil v první republice rekordních pět kabinetů, ale také tím, kdo určoval směr rakouské diplomacie – ať už přímo jako kancléř nebo nepřímo jako předseda a nejvýraznější osobnost nejsilnější vládní strany.

¹²³ Za nejlepší práci k hospodářsko-diplomatickému pozadí uzavření ženevských protokolů považuji nadále: LADNER, Gottlieb, *Seipel als Überwinder der Staatskrise von Sommer 1922. Zur Geschichte der Entstehung der Genfer Protokolle vom 4. Oktober 1922*, Wien 1964; Československý podíl na nich na základě nevydaných pramenů československé provenience analyzuje DEJMEK, *Vztahy I*, s. 128-134; Podnětná studie, vzniknuvší na základě spolupráce rakouských a českých historiků srov. BERGER, Peter, NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří, *Der Beitrag der Tschechoslowakischen Republik zur Sanierung der österreichischen Finanzen 1919-1938*, in: *Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit* hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996, s. 169-210; NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří, *K účasti československých bank na půjčkách Rakouské republiky v meziválečném období*, in: *SIS 91*, 1993, č. 1-2, s. 24-29; MÄRZ, Eduard, *Österreichische Bankenpolitik in der Zeit der großen Wende 1913-1923. Am Beispiel der Creditanstalt für Handel und Gewerbe*, Wien 1981, s. 470-503; KOCH, Klaus, *Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung*, in: *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938*, Bd. 4, *Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung*, 11. Juni 1921 bis 6. November 1922, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1998, s. 9-25.

¹²⁴ Text „ženevských protokolů“ srov. *Tamtéž*, s. 428-437; *Zahraněční politika* 1, 1922, II. díl, s. 1525-1531.

¹²⁵ K hospodářskému vývoji během 20. let srov. např. SANDGRUBER, *Ökonomie*, s. 363-381; BACHINGER, *Währung*, s. 47-88. Přirozeně nechci tvrdit, že ženevská půjčka přinášela Rakousku výhradně pozitiva. Například úsporná opatření nařízená v jednom z protokolů rakouské vládě vedla k chronické nezaměstnanosti.

Ačkoliv přímo nereprezentoval, byl člověkem v pozadí, který tahal za důležité nitky.¹²⁶ Odmítal jednostrannou orientaci a zapletení do vlivových sítí jedné z velmocí a namísto toho pragmaticky reagoval na vývoj mezinárodní situace. Pro jeho koncepci se vžil název neutralistická linie zahraniční politiky. Domnívám se však, že dával přednost kooperaci s revizionistickými zeměmi Itálií a Maďarskem, která mohla vyústit v dunajskou federaci, před připojením k Německu, avšak se současným zdůrazněním o nadstandardní vztahy vůči výmarské republice.¹²⁷

Právě nový rozměr získal vztah k Berlínu. V čele Wilhelmstrasse stála v letech 1923-1929 jedna z nejvýraznějších osobností německých dějin Gustav Stresemann.¹²⁸ Ten Stresemann, který jako poslanec říšského sněmu v roce 1919 veřejně prohlásil „*Žehnáme dni, kdy se Německé Rakousko spojí s Německem.*“¹²⁹ Jeho postoj v otázce anšlusu procházel v průběhu dvacátých let vývojem. Po převzetí vládní zodpovědnosti nejprve jako říšský kancléř pak jako šéf diplomacie projevil sobě vlastní pragmatičnost. Nebyl ochoten riskovat anšlus, neboť ten představoval příliš výbušné téma v mezinárodních vztazích a mohlo by zhatit jeho primární cíl – vrátit Německo na šachovnici evropské politiky v pozici plnoprávného člena. Ani v říjnu 1925, kdy ve švýcarském Locarnu zasedá Německo poprvé od konce války jako partner, není ochoten dát anšlusu absolutní prioritu, poněvadž existovala řada pro výmarskou republiku důležitějších otázek. Během Stresemannovsko-Seipelovské éry probíhal mezi Vídní a Berlínem proces známý jako *Angleichung* – tedy harmonizace nejrůznějších norem a ustanovení obou států – který byl především z rakouské strany chápán

¹²⁶ Například vláda Rudolfa Rameka (1924-1925) byla již soudobými pozorovateli nazývána Seipelovou „vládou u telefonu“. Srov. KLEMPERER, *Seipel*, s. 205-206.

¹²⁷ K rakouské zahraniční politice let 1922-1929 srov. RAUSCHER, Walter, *Österreichs Außenpolitik im Zeichen von Besuchdiplomatie und bilateralen Handelsbeziehungen*, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 5, 7. November 1922 bis 15. Juni 1926, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2002, s. 1-26; KOCH, Klaus, *Jahre der Souveränität*, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 6, Jahre der Souveränität 16. Juni 1926 bis 11. Februar 1930, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2004, s. 11-26.

¹²⁸ Analýza činů Gustava Stresemanna se stala předmětem několika prací. Srov. např. *Gustav Stresemann*, hrsg. von Wolfgang Michalka, Lee Marschall, Darmstadt 1982; ERDMANN, Karl Dietrich, *Gustav Stresemann the Revision of Versailles and the Weimar parliamentary System*, London 1980; Za nejlepší Stresemannovu politickou biografii považují WRIGHT, Jonathan, *Gustav Stresemann (1878-1929). Weimars größter Staatsman*, München 2006; Historici se zaměřili na analýzu Stresemanna jako politika. Podle mého soudu by stálo za hlubší úvahu zamyslet se nad ním jako „obyčejným“ člověkem a přiblížit tak například jeho kulturní ambice. Stresemannova zahraniční politika přehledně např. KRÜGER, *Außenpolitik*, 207-504; HILDEBRAND, *Reich*, s. 438-508.

¹²⁹ Cit. dle: ZIMMERMANN, Horst, *Die Schweiz und Österreich während der Zwischenkriegszeit. Eine Studie und Dokumentation internationaler Beziehungen im Schatten der Grossmächte*, Wien 1973, s. 181.

jako první krok k anšlusu.¹³⁰ Je pochopitelné, že politika Vídně byla v tomto směru maximálně opatrná. Naoko se držela mezinárodněprávních závazků a připojení k Německu označovala za téma v danou chvíli zcela neaktuální. Ve skutečnosti především v Rakousku existovaly různé státní i soukromé organizace a spolky, jejichž činnost myšlenku anšlusu neustále více či méně otevřenou formou připomínaly a popularizovaly.¹³¹ Když v roce 1926 ukončil svoji činnost v Rakousku generální komisař Společnosti národů Alfred Zimmermann, cizí dohled nad státní ekonomikou byl minulostí a podalpská země zahájila na poměry malého státu čilou diplomatickou aktivitu. V praxi se Vídeň zapojila do mnoha středoevropských a dunajských plánů směřujících k překonání hospodářské desintegrace střední a jihovýchodní Evropy, byť i ona byla stále objektem zájmu zemí například Československa nebo Itálie, které usilovaly o vedoucí pozici v středoevropském prostoru.¹³² Právě Praha s nelibostí sledovala neutuchající rakouské anšlusové tendence a navzdory úsilí Černínského paláce zůstal

¹³⁰ Srov. MOLT, Harro, „...Wie ein Klotz inmitten Europas“. „Anschluß“ und „Mitteleuropa“ während der Weimarer Republik 1925-1931, Frankfurt am Main, Bern, New York 1986, s. 14, (dále jen: MOLT, *Klotz*); SCHAUSBERGER, *Griff*, 127-133; Z české historiografie: HORČIČKA, *Anšlus*.

¹³¹ Jednalo se například o Deutsch-Österreichische Volksbund, Deutsch-Österreichische Arbeitsgemeinschaft. Srov. STUHLPFARRER, Karl, STEUER, Leopold, *Die Ossa in Österreich*, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 35-64; GARSCHA, Winfried, *Die Deutsch-Österreichische Arbeitsgemeinschaft. Kontinuität und Wandel deutscher Anschlusspropaganda und Angleichungsbemühungen vor und nach der nationalsozialistischen „Machtergreifung“*, Wien 1984; MOLT, *Klotz*, s. 147-373.

¹³² Srov. SLÁDEK, Zdeněk, TOMASZEWSKI, Jerzy, *Próby integracji gospodarczej Europy środkowej i południowo – wschodniej w latach dwudziestych XX w.*, in: RDSH 15, 1979, s. 16-22; RAUSCHER, Walter, *Ignaz Seipel, Edvard Beneš und der Mitteleuropagedanke in den österreichisch-tschechoslowakischen Beziehungen 1927-1929*, in: MÖStA 43, 1993, s. 342-365; MATIS, Herbert, *Wirtschaftliche Mitteleuropa-Konzeptionen in der Zwischenkriegszeit. Der Plan einer „Donauföderation“*, in: Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Brigitta Zaar, Wien 1995, s. 229-255; JANČÍK, Drahomír, *Hospodářská desintegrace střední Evropy a snahy Československa o její překonání (1918-1938)*, in: MD 2, 1994, s. 143-161; Týž, *Celní unie v úvahách o středoevropské hospodářské integraci (1918-1938)*, in: Československo a střední Evropa v meziválečné době. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 3, 1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek, Praha 1996, s. 61-91, (dále jen: JANČÍK, *Unie*); Týž, *Bestrebungen der Tschechoslowakei um eine wirtschaftliche Organisation Mittel- und Südosteuropas 1918-1930*, in: PPHIP 2, 1998, Part II., s. 313-337, (dále jen: JANČÍK, *Bestrebungen*); JANČÍK, Drahomír, MATIS, Herbert, *„Eine neue Wirtschaftsordnung für Mitteleuropa...“ Mitteleuropäische Wirtschaftskonzeptionen in der Zwischenkriegszeit*, in: Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996, s. 329-388; LACINA, Vlastislav, HÁJEK, Jan, *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*, Praha 2002; HOUSKA, *Beneš*; HOUSKA, *Československo*.

vzájemný poměr pouze korektní a nikoli přátelský, tak jak by ho rád Beneš a koneckonců i prezident Masaryk rádi viděli.¹³³

Z předešlého krátkého nástinu událostí lze konstatovat, že v meziválečné době existovalo celkem šest variant řešení rakouské otázky:

1. Udržení nezávislosti země na bázi 88. článku Saint-germainské mírové smlouvy
2. Restaurace Habsburků
3. Začlenění podalpské země do Malé dohody
4. Rakousko jako součást dunajské federace
5. Užší spojení s Itálií a Maďarskem
6. Anšlus k Německu.¹³⁴

Které alternativě dávalo Rakousko mezi léty 1920-1933 přednost a proč? První varianta odpovídá Seipelovské neutralistické linii zahraniční politiky, ovšem jsem toho názoru, že ji na Ballhausplatzu brali jako dočasné řešení a to jak z politických tak z hospodářských důvodů. O restauraci představitelů bývalého panovnického rodu v Rakousku tamní politici neuvažovali, neboť věděli, že žádná z velmocí by tento požadavek výrazněji nepodpořila. O začlenění Rakouska do Malé dohody s výjimkou krátkého období ve dvacátých letech nechtěli ve Vídni ani slyšet, poněvadž nepovažovali toto členství za výhodné a to především z hospodářského hlediska.¹³⁵ Rozličné varianty dunajské federace často pocházející z francouzského Quai d'Orsay byly snahou překonat hospodářskou desintegraci střední a jihovýchodní Evropy. Do úspěšných myšlenek obalené koncepce však sledovaly hlavně zájmy svého předkladatele, a proto nebyly dostatečně „atraktivní“ k tomu, aby ostatní země, a mezi nimi i Rakousko, vybídlily k participaci. Dunajské projekty tak zákonitě ztroskotaly na rozdílných zájmech velmocí. Jiným případem byla ovšem konkrétní varianta dunajské federace, která předjímalá užší spolupráci Rakouska, Itálie a Maďarska. Uvedená kombinace by sdružovala tři země, které by se rozhodně nebránily revizi mírových smluv. Z hospodářského hlediska by vznikl trh, kde by bylo snadnější umísťovat výrobky všech participujících států. Pokud jde o poslední variantu – anšlus k Německu – o jeho významu pro rakouskou politiku již byla řeč. Vycházím proto z hypotézy, že v meziválečné diplomacii podalpské země existovaly dvě hlavní zahraničně politické linie. První představovalo připojení k Německu, druhou byla užší

¹³³ K rakousko-československým vztahům během 20. let srov. SUPPAN, *Beziehungen*, s. 228-256; Týž, *Außenpolitik*, s. 39-55.

¹³⁴ Srov. SUPPAN, Arnold, *Jugoslawien*, s. 1144; Týž, *Mitteleuropa-Konzeption zwischen Restauration und Anschluss*, in: *Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Brigitta Zaar, Wien 1995, s.171-172.

¹³⁵ Například se ve Vídni obávaly silnější československé průmyslové produkce.

italsko-rakousko-maďarská spolupráce. Tyto dvě koncepce se vzájemně prolínaly nebo byly preferovány jedna před druhou v závislosti na aktuální mezinárodně-politické situaci a na tom, kdo momentálně řídil rakouské ministerstvo zahraničí.

Německo-rakouská celní unie 1931

Symbolickou tečkou za „zlatými“ dvacátými léty představoval rok 1929. Velká hospodářská krize, Stresemannovo úmrtí a faktický odchod Ignaze Seipela z vysoké politiky znamenaly přechod vzájemných rakousko-německých a rakousko-československých vztahů do jiné, daleko dynamičtější fáze.

Mezi hlavní politické události počátku třetího decennia minulého století patřila bezesporu německo-rakouská celní unie. Byl tento projekt jedním z dalších panevropských plánů nebo šlo ze strany Německa a Rakouska o pokus provést anšlus? Problematika celní unie mezi Berlínem a Vídní patří v historiografii mezi nejčastěji analyzované odborné problémy.¹³⁶ K dispozici máme i početnou dobovou a memoárovou literaturu klíčových

¹³⁶ Srov. HAUSER, Oswald, *Der Plan einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die europäische Föderation*, in: HZ Bd. 179, 1955, s. 45-92, (dále jen: HAUSER, *Plan*); KRULIS-RANDA, Jan, *Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931. Bemühungen um eine wirtschaftliche Annäherung Deutschland und Österreich*, Zürich 1955; STAMBROOK, Fred, *The German-Austrian Custom Union Project of 1931. A Study of German Methods and Motives*, in: JCEA 21, 1961, No. 1, s. 15-44; BENNETT, Edward, *Germany and the Diplomacy of Financial Crisis 1931*, Cambridge 1961, s. 56-296; GEHL, Jürgen, *Austria, Germany and the Anschluß 1931-1938*, London 1963, s. 1-39; GOLDINGER, Walter, *Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931*, in: *Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag*, hrsg. von Institut für österreichische Geschichtsforschung und von der Katholischen Akademie, Graz, Wien, Köln 1965, s. 527-546; SCHUHMAN, Manfred, *Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die Auswirkung auf die europäische Politik*, Phil. Dissertation, Wien 1967; SUVAL, Stanley, *The Anschluß Question in the Weimar Era. A Study of Nationalism in Germany and Austria*, London 1974, s. 146-165; ORDE, Anne, *The Origins of the German - Austrian Custom Union Affair of 1931*, in: CEH 13, 1980, s. 34-59; BEER, *Anschluss*, s. 21-99; STEININGER, Rolf, „...Der Angelegenheit ein paneuropäischer Mäntelchen umhängen...“ *Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931*, in: *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Michael Gehler, Rainer F. Schmidt, Harm-Hinrich Brandt, Rolf Steininger, Stuttgart 1996, s. 441-480; RÖDDER, Andreas, *Stresemanns Erbe. Julius Curtius und die deutsche Außenpolitik 1929-1931*, Paderborn, München, Wien, Zürich 1996, s. 186-222, (dále jen: RÖDDER, *Erbe*); HEYDE, Phillip, *Das Ende der Reparation. Deutschland, Frankreich und der Youngplan 1929-1932*, Paderborn, München, Wien, Zürich 1998, s. 145-160; SUPPAN, *Beziehungen*, s. 256-261; Týž, *Außenpolitik*, s. 56-60; GRAML, Hermann, *Zwischen Stresemann und Hitler. Die Außenpolitik der Präsidialkabinette Brüning, Papen, Schleicher*, München 2001, s. 89-111, (dále jen: GRAML, *Stresemann*); Nejnověji k problematice celní unie srov. RAUSCHER, Walter, *Briandplan und Zollunionsprojekt. Die österreichische Außenpolitik 1930/31*, in: *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 7, Das österreichisch-deutsche Zollunion 12. Februar 1930-11. September 1931*, hrsg. von Klaus Koch,

aktérů, doposud však nebyla provedena tolik potřebná vícestranná konfrontace vydaných a nevydaných pramenů československé, rakouské a německé provenience.¹³⁷

Po skončení první světové války vyvstala otázka, jak uspořádat poměry na evropském kontinentě, aby k podobné katastrofě již nedošlo. Jednu z možných řešení navrhl Richard hrabě Coudenhove-Kalergiho, který použil pro svoji vizi uspořádání Evropy název Panevropa a za účelem její popularizace založil stejnojmenné hnutí.¹³⁸ Stejně jako dnes, rovněž v období mezi léty 1918-1938, byla jedním z klíčových problémů integračního procesu odpověď na otázku, který z evropských států určí jeho základní parametry.

Když ke konci dvacátých let docházelo k postupnému poklesu významu Francie v mezinárodních vztazích, začali tamní politikové hledat způsob, jakým by bylo možné

Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2006, s. 13-36. Z české odborné literatury kromě již v úvodu zmíněné literatury okrajově také srov. JANČÍK, *Unie*, s. 80-83; Týž, *Bestrebungen*, s. 331. Z dobové literatury z české strany vydáno Benešovo parlamentní exposé z dubna 1931 srov. BENEŠ, Edvard, *Anšlus nebo nová Evropa? Výklad čsl. ministra zahraničních věcí Dr. Edvarda Beneše v zahraničních výboru Poslanecké sněmovny a Senátu dne 23. dubna 1931*, Praha 1931. Prohradní pohled nabízí historik Jaroslava Papouška. PAPOUŠEK, Jaroslav, *Politické pozadí plánu celní unie německo-rakouské*, Praha 1931; Týž, *Politické pozadí plánu celní unie německo-rakouské*, in: *Zahraněční politika* 10, 1931, s. 362-382, (dále jen: PAPOUŠEK, *Pozadí*).

¹³⁷ Metodologickým problémem ovšem zůstává skutečnost, že nemáme k dispozici použitelné vzpomínky z rakouské strany. Vydané paměti rakouského národohospodáře Richarda Schüllera nepřinášejí nic převratného. Srov. UNTERHÄNDLER, s. 160-161; Nic nového nad rámec Schüllerových vzpomínek nepřinášejí WEISSENSTEINER, Friedrich, *Sektionschef Dr. Richard Schüller und die Wirtschaftspolitik der Ersten Österreichischen Politik*, in: *ÖGL* 24, 1980, Nr. 4, s. 217-237; V případě německých aktérů jsme na tom rozhodně lépe. Julius Curtius (1877-1948), německý ministr zahraničí v letech 1929-1931, napsal celkem tři svazky vzpomínek s cílem relativizovat a ospravedlnit vlastní politické kroky. Srov. CURTIUS, *Scheitern*; Týž, *Sechs Jahre*; Týž, *Plan*; Brzy po svém odvolání začal účelově shromažďovat dokumenty k problematice celní unie srov. PA, AA, Geheime Akten, Österreich Handel 13A, Deutsch-österreichische Zollunion. Dokumente (Abschriften) zur Vorgeschichte, Einleitung, Ausführung sowie zum Ausbruch der Aktion, R 303357, 303368-303372, (dále jen: PA, AA, GA, ÖH 13A, Zollunion); CURTIUS, *Scheitern*, s. 7-8. Vzpomínky v písemné podobě nám po sobě zanechal také Curtiův nadřízený říšský kancléř Heinrich Brüning (1885-1970). Srov. BRÜNING, *Memoiren*. Jeho paměti vyvolaly mezi historiky a politiky řadu diskusí. Nástin a průběh těchto vyhocených politických a odborných debat nabízí STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, *Politické aspekty vývoje výmarské republiky za Velké hospodářské krize (Brüningova éra)*, in: „Dvacáté století“. Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálečka 2, 2005, s. 147-149, (dále jen: STELLNER, SOBĚHART, *Aspekty*); K problematice jejich informační hodnoty srov. BRACHER, Karl Dietrich, *Brüning unpolitische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik*, in: *VfZ* 19, 1971, Heft 2, s. 113-123; MÜLLER, Frank, *Die „Brüning-Papers“*. *Der letzte Zentrumskanzler im Spiegel seiner Selbstzeugnisse*, Frankfurt am Main 1993; Nejpřehledněji: RÖDDER, Andreas, *Dichtung und Wahrheit. Der Quellenwert von Heinrich Brüning Memoiren und Kanzlerschaft*, in: *HZ* Bd. 265, 1997, Heft 1, s. 77-116; Dále srov. vzpomínky blízkého Brüningova spolupracovníka Hermanna Pündera PÜNDER, *Politik*.

¹³⁸ Srov. MORAVCOVÁ, Dagmar, *Panevropská unie mezi dvěma světovými válkami*, in: *SE* 13, 1997, č. 70, s. 101-111, č. 71, 50-64; MKUČERA, Rudolf, *Idea Panevropy po první světové válce*, in: *SE* 9-10, 1994, č. 44-45, s. 135-138; FROMMELT, Reinhard, *Paneuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925-1933*, Stuttgart 1977, s. 11-16, (dále jen: FROMMELT, *Paneuropa*).

účinněji než dosud politický a hospodářský potenciál výmarské republiky držet pod kontrolou. Proto vznikl následující plán: Německo bude součástí hospodářsko-politického seskupení, jemuž bude dominovat Francie. Jinými slovy diplomaté z Quai d'Orsay chtěli Berlín zavázat smlouvami v době, kdy ještě nepředstavuje významného hráče v rámci evropské politiky.¹³⁹ Dalším z francouzských motivů přispívajícím k formulaci evropských úvah byla existence mezispojeneckých dluhů. Spojené státy americké se staly během první světové války obrazně řečeno „věřitelem Evropy“ a jejich největším dlužníkem byla Paříž. Odbyt pro francouzské výrobky a větší pracovní příležitosti mohl přinést právě společný evropský trh.¹⁴⁰

Na podzim 1929 proto vystoupil na půdě Společnosti národů tehdejší francouzský premiér a ministr zahraničí Ariste Briand s návrhem Evropské federální unie.¹⁴¹ Ve svém projevu kladl důraz na odstranění celoevropských celních bariér. Vytvoření Evropské federální unie mělo být prvním krokem k unii politické. V květnu 1930, kdy jeho koncepce dostala písemnou podobu, zastával Briand „pouze“ funkci ministra zahraničí v nové vládě André Tardiéra. V *„Memorandu o organizaci režimu evropské federální unie“* upřednostnil oproti původnímu plánu politické otázky před hospodářskými. Za touto korekcí stála patrně intervence samotného Briandova nadřízeného.¹⁴² Memorandum bylo rozesláno dvacetišesti evropským státům v květnu 1930 a jejich odpovědi shrnul ve své politické zprávě pro Černínský palác československý diplomat Štefan Osuský. Projekt federální unie údajně vyvolal zájem všech oslovených zemí, neboť *„Všechny tyto státy souhlasí s cílem projektu, totiž přispěti k užší spolupráci evropských národů a posíliti záruky míru.“* Druhá část Osuského souvětí upozorňovala na hlavní kámen úrazu *„avšak projevuji značné rozdíly názorů, pokud se týče metod, kterých by mělo být užito k dosažení tohoto cíle.“* Diplomat působící v Paříži správně poznamenal: *„Podle odpovědí na memorandum se zdá, že realizace evropské federace nebude snadnou.“* Osuského slova potvrdil i další vývoj. Dokonce ve

¹³⁹ Tato snaha Francouzů se ostatně analogicky opakuje po roce 1945, kdy vzniká na počátku 50. let Evropské sdružení uhlí a oceli.

¹⁴⁰ Francie podepsala v roce 1926 se Spojenými státy americkými tzv. dohodu Mellon-Bérenger, kde se zavázala splatit své pohledávky Washingtonu v průběhu následujících 62 let. Srov. FROMMELT, *Paneuropa*, s. 74-75.

¹⁴¹ K Briandově plánu srov. z dobových komentářů CHMELAR, Josef, *Jedenácté shromáždění Společnosti národů. Briandův projekt Evropské unie*, in: *Zahraněční politika* 9, 1930, II. díl, s. 1005-1015. Z odborné literatury: LIPGENS, Walter, *Europäische Einigungsidee 1923-1930 und Briands Europaplan im Urteil der deutschen Akten*, in: HZ Bd. 203, 1966, Heft 1, s. 46-89, Heft 2, s. 316-363, (dále jen: LIPGENS, *Einigungsidee*); KNIPPING, Franz, *Deutschland, Frankreich und das Ende der Locarno-Ära 1928-1931. Studien zur internationalen Politik in der Anfangsphase der Weltwirtschaftskrise*, München 1987, s. 155-161, (dále jen: KNIPPING, *Deutschland*).

¹⁴² Srov. MORAVCOVÁ, *Československo*, s. 85; Táž, *Republika*, s. 175.

Francii nabývaly na intenzitě hlasy pochybující o možnosti uskutečnění Briandovy myšlenky.¹⁴³

Velké změny postihly tou dobou Německo. Hospodářský propad zahájený krachem na newyorské burze pokračoval stahováním krátkodobých půjček z výmarské republiky americkými bankami, bez nichž nemohla německá ekonomika udržet stabilitu a ta upadla do hluboké krize.¹⁴⁴ V chladných říjnových dnech roku 1929 zemřel Gustav Stresemann, s nímž jako ministr financí delší dobu spolupracoval Julius Curtius mající pověst energického politika.¹⁴⁵ V jeho osobě byla spatřována záruka kontinuity úspěšné Stresemannovy linie. Při jednom z prvních projevů obdržel nový šéf berlínské Wilhelmstrasse od československého ministerstva zahraničí následujícího hodnocení: „*Novému ministru zahraničí schází řečnický talent a nesporná autorita jeho předchůdce. Dr. Curtius svou řeč četl. Přesto působila velmi dobrým dojmem...zejména v té části, kde se mluví o spolupráci s cizinou.*“¹⁴⁶

Vláda Hermanna Müllera usilovala o snížení rostoucího deficitu státního rozpočtu, zastavení stoupající nezaměstnanosti a vyřešení začínající krize v zemědělství. Prvotním cílem nového ministra zahraničí bylo dokončení Stresemannova úsilí v otázce reparačních plateb. Do karet mu hrála skutečnost, že velmoci si uvědomovaly kritickou hospodářskou situaci Německa a po dlouhých vyjednáváních podepsaly tzv. Youngův plán. Signací získala výmarská republika úpravu reparací, přičemž do roku 1988 musela zaplatit cca 114 miliard

¹⁴³ Srov. AMZV, PZ Paříž, PZ periodická č. 5, 23. listopadu 1930.

¹⁴⁴ K průběhu Velké hospodářské krize v Německu srov. *Die deutsche Staatskrise 1930-1933. Handlungsspielräume und Alternativen*, hrsg. von Heinrich August Winkler, München 1992; STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, *Velká hospodářská krize a výmarská republika*, in: *Velká deprese. Sborník textů*, ed. Marek Loužil, Ladislav Tajovský, Praha 2004, s. 61-69, (STELLNER, SOBĚHART, *Krize*);

¹⁴⁵ Julius Curtius (1877-1948), narozen v roce 1877 v Duisburgu v rodině váženého porýnského průmyslníka. Po studiu práv provozoval vlastní advokátní kancelář. V roce 1911 přesídlil do Heidelbergu, kde po vzniku výmarské republiky vstoupil do politického života. Zde patřil k zakládajícím členům Německé lidové strany. Na začátku 20. let byl zvolen do říšského sněmu. V roce 1926 byl jmenován do funkce ministra financí v druhé vládě Hanse Luthera. Od té doby úzce spolupracoval s Gustavem Stresemannem především v ekonomické oblasti. V létě 1929 se účastnil jako jeden z jeho nejbližších důvěrníků Haagské konference, kde německá diplomacie usilovala o úpravu reparačních závazků vyplývajících z Versailleské smlouvy. K jeho osobě Srov. LANGE, Helmut, *Julius Curtius (1877-1948). Aspekte einer Politikerbiographie*, Phil. Dissertation, Kiel 1970; RATTLIFF, William, *Faithful to the Fatherland. Julius Curtius and the Weimar Foreign Policy*, New York, Bern, Frankfurt am Main, Paris 1990. Obě práce se vyznačují množstvím věcných chyb, navíc opírají své hypotézy o nedostatečnou heuristickou základnu zejména v oblasti reflexe pramenů. Kvalitnější je práce RÖDDER, Erbe.

¹⁴⁶ Srov. AMZV, PZ Berlín 1929, PZ č. 311, 30. listopadu 1929.

marek. Na druhé straně ovšem dosáhla zrušení mezinárodní kontroly nad vlastním hospodářstvím.¹⁴⁷

Netrvalo dlouho a nesplnění cílů v oblasti vnitřní politiky vedlo na konci března 1930 k pádu Müllerova kabinetu. Odstoupilo tak poslední exekutivní těleso v dějinách výmarské republiky opírající se o parlament a nastala doba tzv. prezidiálních kabinetů¹⁴⁸, jmenovaných německým prezidentem Paulem von Hindenburgem.¹⁴⁹ Ten vybral za kancléře předsedu parlamentní frakce Centra Heinricha Brüninga.¹⁵⁰ Julius Curtius v nové vládě obhájil křeslo ministra zahraničí.

V německém Zahraničním úřadě reagovali na Memorandum odmítavě, poněvadž v něm spatřovali prostředek ke stabilizaci poválečného versailleského statu quo. Ostatně postoj zdejších politických špiček k celé záležitosti ilustruje vybraná pasáž v Ročence německé zahraniční politiky za rok 1930. Briandova iniciativa je v ní z hlediska evropské

¹⁴⁷ Srov. KRÜGER, *Außenpolitik*, s. 483-500; HILDEBRAND, *Reich*, s. 497-502; HEYDE, Phillip, *Frankreich und das Ende der Reparationen. Das Scheitern der französischen Stabilisierungskonzepte in der Weltwirtschaftskrise 1930-1932*, in: VfZ 48, 2000, Heft. 1, s. 37-73; Z memoárové literatury srov. CURTIUS, *Plan*.

¹⁴⁸ O ústavě výmarské republiky bude pojednáno v následující kapitole.

¹⁴⁹ K jeho osobnosti srov. WHEELER-BENNETT, John W., *Der hölzerne Titan-Paul von Hindenburg*, Tübingen 1969; RAUSCHER, Walter, *Hindenburg, Feldmarschall und Reichspräsident*, Wien 1997; Nejlepší charakteristiku Hindenburga podává ZAUN, Harald, *Paul von Hindenburg und die deutsche Außenpolitik 1925-1934*, Köln 1999, (dále jen: ZAUN, *Hindenburg*).

¹⁵⁰ Hodnocení osobností Heinricha Brüninga se stalo předmětem mnoha ostrých odborných a politických diskusí. První analýzy se objevily již v padesátých letech minulého století. CONZE, Werner, *Die Krise des Parteienstaates in Deutschland 1929/30*, in: HZ Bd. 178, 1954, Heft 1, s. 47-83; BRACHER, Karl Dietrich, *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Machtverfall in der Demokratie*, Villingen 1955; BECKER, Josef, *Brüning, Prälat Kaas und das Problem einer Regierungsbeteiligung der NSDAP 1930-1932*, in: HZ Bd. 196, 1963, Heft 1, s. 74-111; CONZE, Werner, *Brüning's Politik unter dem Druck der großen Krise*, in: HZ Bd. 199, 1964, Heft 3, s. 529-550; BECKER, Josef, *Heinrich Brüning in den Krisenjahren der Weimarer Republik*, in: GWU 17, 1966, Heft 4, s. 201-219; K Brüningově osobě srov. MOMMSEN, Hans, *Brüning als Reichskanzler. Das Scheitern eines politischen Alleinganges*, in: *Wirtschaftskrise und liberale Demokratie. Das Ende der Weimarer Republik und die gegenwärtige Situation*, hrsg. von Karl Holl, Göttingen 1978, s. 16-45; MANNES, Astrid Luise, *Heinrich Brüning, Leben, Wirken, Schicksal*, München 1999. Za nejlepší práci považují: HÖMIG, Herbert, *Brüning – Kanzler in der Krise der Republik. Eine Weimarer Biographie*, Paderborn, Wien, München, Zürich 2000, (dále jen: HÖMIG, *Brüning*); Týž, *Brüning. Politiker ohne Auftrag. Zwischen Weimarer und Bonner Republik*, Paderborn, Wien, München, Zürich 2005; Týž, *Heinrich Brüning. Kanzler in der Krise der Weimarer Republik. Eine Bilanz nach siebzig Jahren*, in: HPM 7, 2000, s. 39-52; WENGST, Udo, *Heinrich Brüning (1885-1970)*, in: *Weimarer Republik. Portrait einer Epoche in Biographien*, hrsg. von Michael Fröhlich, Darmstadt 2002, s. 282-292; Z české historiografie: STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, *Vybrané aspekty vývoje německého hospodářství za Velké hospodářské krize*, in: AOP 13, 2005, č. 3, K hospodářským dějinám 20. století, ed. František Stellner, Martin Kovář, Praha 2005, s. 244-259; Týž, *Aspekty*, s. 145-195; Týž, *Ke jmenování Heinricha Brüninga říšským kancléřem*, in: *Svět historie. Historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi*, Liberec 2007, s. 81-99; Týž, *K ekonomickému vývoji výmarské republiky za Brüningovy éry*, in: AOP 15, 2007, č. 7. Půl století hospodářských dějin. Sborník k 75. narozeninám prof. Ing. Václava Průchy, CSc., ed. František Stellner 2007, s. 395-407.

integrace zhodnocena jako „záblesk světla“ a přirozeně není opomenuta ani „kladná“ odpověď německé vlády, v níž poukázala na „určité předpoklady“, které v současném návrhu nejsou zohledněny a podle jejího názoru tvoří nezbytný rámec nového evropského uspořádání.¹⁵¹ Sám německý ministr zahraničí Julius Curtius mluvil na zasedání vlády bez servítků. Chtěl, aby odpověď Berlína uspořádala Memorandu „*pohřeb první třídy*.“¹⁵²

Plán Evropské federální unie neměl za dané mezinárodně-politické situace reálnou šanci na úspěch. Jeho jediným hmatatelným výsledkem byl vznik Studijní komise pro Evropskou unii působící v rámci Společnosti národů, jejíž náplň práce spočívala v posuzování panevropských plánů. Poprvé se sešla v lednu 1931 a hodnotila Briandův projekt.

Nadšení z Memoranda nezavládlo ani v sídle rakouského ministerstva zahraničí. Spolková vláda Johannese Schobra navenek francouzskou iniciativu přivítala, ve skutečnosti bylo její stanovisko k podobným návrhům rezervované.¹⁵³ Dočasnou hospodářskou konjunkturu vystřídalo období deprese. Není divu, že pozornost pánů z Ballhausplatzu a Wilhelmstrasse přitahovala vlastní koncepce nové úpravy poměrů v Evropě směřující k jejímu překonání.

Již v průběhu první světové války vypracoval německý nacionálně-liberální myslitel Friedrich Naumann novou vizi evropského uspořádání s poněkud zavádějícím názvem „Mittleuropa“ zahrnující pásmo států od Nizozemska po Ukrajinu. Sám autor uvažoval zejména o jejich hospodářské spolupráci.¹⁵⁴ Střední Evropa nikdy v historii netvořila skutečný geografický celek a dodnes jde o pojem uměle konstruovaný, přesto tvořil základ německých úvah k případné hospodářské a politické hegemonii na evropském kontinentě a

¹⁵¹ Briandovo memorandum takto zhodnotil editor Ročenky německého Zahraničního úřadu legační rada Hartmann svobodný pána von Richthofen. Srov. Jahrbuch für auswärtige Politik, internationale Wirtschaft, Kultur, Weltverkehr und Völkerrecht 3, 1931, Berlin 1931, s. 48.

¹⁵² Cit. dle: Akten der Reichskanzlei Weimarer Republik, hrsg. für die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften von Karl Dietrich Erdmann, für das Bundesarchiv von Hans Booms. Die Kabinette Brüning, Bd. 1, 30. März 1930 bis 28. Februar 1931, bearb. von Tilman Koops, Boppard am Rhein 1982, Dok. Nr. 68, Ministerbesprechung 8. 7. 1930, 20 Uhr, s. 283, (dále jen: AdRK); KRÜGER, *Außenpolitik*, s. 529; LIPGENS, *Europäische Einigungsidee*, s. 341; KNIPPING, *Deutschland*, s. 160.

¹⁵³ Srov. AMZV, Paříž 1930, PZ č. 21, 9. srpna 1930; Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 7, Das österreichisch-deutsche Zollunion 12. Februar 1930-11. September 1931, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2006, Dok. Nr. 1033, Antwort der österreichischen Regierung auf die Denkschrift der französischen Regierung von 1. Mai 1930 betreffend die Einrichtung einer Europäischen Union, s. 124-128. (dále jen: ADÖ, Bd.7).

¹⁵⁴ Srov. NAUMANN, Friedrich, *Mittleuropa*, Berlin 1915. K interpretaci Naumannových myšlenek srov. BRANDT, Harm-Hinrich, *Von Bruck zu Naumann. „Mittleuropa“ in der Zeit der Paulskirsche und des Ersten Weltkrieges*, in: *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Michael Gehler, Rainer F. Schmidt, Harm-Hinrich Brandt, Rolf Steininger, Stuttgart 1996, s. 336-352.

rozhodně nevyvymizel ani v meziválečné době.¹⁵⁵ Uskutečnění koncepce Mitteleuropy nahrály mimo hospodářských důvodů i korekce německé zahraniční politiky a aktuální politický vývoj v podaplské zemi.

Rakouský kancléř a ministr zahraničí Johannes Schober dosáhl hned na své první zahraniční cestě v lednu 1930 významného úspěchu.¹⁵⁶ Na haagské konferenci byla Vídeň zbavena všech finančních břemen vyplývajících ze Saint-Germainské smlouvy. Hned poté, podepsáním přátelské, vyrovnávací a arbitrážní smlouvy, normalizoval napjaté vztahy s fašistickou Itálií.¹⁵⁷ V následném rozhovoru s Mussolinim označil anšlus za neaktuální.¹⁵⁸ Jeho nejnovější námluvy s Římem neunikly pozornosti Berlína, čehož si byl rakouský státník dobře vědom. Když na domácí politické scéně prosadil obtížnou ústavní reformu posilující pravomoci spolkového prezidenta, posílen tímto úspěchem, navštívil ve dnech 22. až 24. února 1930 německou metropoli.

Schober při příležitosti berlínské návštěvy diskutoval nejenom s Curtiem, ale také s kancléřem Hermannem Müllerem. Nejprve usiloval o rozptýlení obav německých představitelů kvůli jeho nedávné cestě do Říma, poté se rozhovor stočil na možnost uzavření celní unie mezi Rakouskem a Německem. Samotná iniciativa vyšla od rakouského kancléře a německá strana ji přivítala, nicméně jak Müller tak Curtius prozatím považovali tuto možnost, hlavně s ohledem na mezinárodně-politickou situaci, za neprůchozí. Avšak to jim nebránilo, aby se oba vyslovili pro další rozpracování navrženého projektu.¹⁵⁹ Nemenší roli při dosažení

¹⁵⁵ Zde se opírám o koncepci „mentálních map“, která byla hlouběji zpracována zásluhou německého historika Karla Schögela. V české historiografii tento problém uvádí např. HAVELKA, Miloš, *O středoevropských konstrukcích střední Evropy aneb Kde leží tedy leží střed*, in: DTK 2, 2005, č. 2, s. 195-212.

¹⁵⁶ K jeho osobě srov. HANNAK, Jacques, *Johannes Schober. Mittelweg in die Katastrophe. Porträt eines Repräsentanten der verlorenen Mitte*, Wien, Frankfurt, Zürich 1966, (dále jen: HANNAK, Schober); HUBERT, Rainer, *Schober. „Arbeitermörder“ und „Hort der Republik“*. Biographie eines Gestrigen, Wien, Köln 1990, (HUBERT, Schober).

¹⁵⁷ Srov. Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 6, Jahre der Souveränität 16. Juni 1926 bis 11. Februar 1930, Dok. Nr. 1004, Freundschafts-, Vergleichs- und Schiedsgerichtsvertrag zwischen der Republik Österreich und dem Königreich Italien, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2004, s. 484-489.

¹⁵⁸ Srov. Tamtéž, Dok. Nr. 1005, Besuch Bundeskanzler Schober vom 4. bis 7. Februar 1930 in Rom. Gesprächsaufzeichnungen, s. 489-495. Již v podkladech rakouského ministerstva zahraničí pro Schobrovu únorovou návštěvu v Římě je anšlus označen za cíl, který není součástí aktuální zahraniční politiky. Srov. Tamtéž, Dok. Nr. 1003, Besuch Bundeskanzler Schober vom 4. bis 7. Februar 1930 in Rom. Gesprächsprogramm, s. 482-483.

¹⁵⁹ Srov. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, Geheime Akten, Handel Österreich 13A, Die deutsch-österreichische Zollunion. Einleitung und Vorbereitung der Aktion. Wirtschaftlicher, innen- und außenpolitischer Zwang zum Handel, R 30368, Auszug aus der Niederschrift über die politischen Besprechungen am 22. Februar 1930 in der Reichskanzlei anlässlich des Besuches des Herrn Bundeskanzlers Dr. Schober in Berlin, (dále jen: PA, AA, GA, HÖ 13A, Zollunion, Einleitung, R 30368, Auszug). Záznam stejného rozhovoru je uložen také ve vídeňském Archivu republiky

spontánního konsenzu hrály z toho vyplývající ekonomické výhody. Pokud by došlo k jeho realizaci počítalo se, že na začátku třicátých let by zisk činil kolem 600 milionů říšských marek pro Německo a 500 milionů pro Rakousko. K podobným propočtům existovaly reálné předpoklady, neboť nejvýznamnějším obchodním partnerem podalpské země bylo právě Německo, které umísťovalo 21 % svého exportu na rakouské trhy. Rakousko realizovalo 18 % zahraničního obchodu s výmarskou republikou.¹⁶⁰

Dialog neprobíhal pouze o hospodářských tématech, řeč přišla rovněž na aktivity Panevropského hnutí, k čemuž Hermann Müller poznamenal: „*V praxi nedosahuje zatím významu, který mu Coudenhove připisuje.*“ Poté kancléř ve jménu svého kabinetu dodal „*doufáme, že k anšlusu dojde dřív než k Panevropě.*“¹⁶¹ Podobné stanovisko zaujal Julius Curtius, který dodal: „*V Evropě musíme překonat celní bariéry. Otázkou zůstává jakým způsobem. K celoevropské celní unii nikdy nedojde... Vycházejíc z těchto úvah, je proto nezbytné, že právě tento plán (celní unie-pozn. M. Š.) s Rakouskem prodiskutujeme a ujasníme si jeho předpoklady.*“¹⁶²

Říšská vláda si nedělala žádné iluze o vytvoření evropské celní unie a nepočítala s jejím uskutečněním v dohledné době. Jak jsem již ostatně naznačil Stresemann nechtěl riskovat uzavření celní unie s Rakouskem, avšak jeho nástupce Julius Curtius zašel v tomto ohledu dál. Zcela vědomě opustil linii svého předchůdce s cílem dosáhnout velkého úspěchu, který by absorboval kritické hlasy odpůrců, a proto spojil vlastní politickou budoucnost s německo-rakouským projektem, stejně tak jako kdysi Stresemann s Locarnem.

Německá strana přirozeně počítala s tím, že by případné hospodářské sblížení šlo ruku v ruce se sblížením politickým. Eventuální anšlus Rakouska by výrazně posílil mocenskou pozici Německa ve střední Evropě a představoval by tak první krok k německé Mitteleuropě.

(Archiv der Republik). Je podrobnější než jeho komprimovaný výtah dochovaný na německé straně. Ze vzájemné komparace obou záznamů vyplývá, že části které se v obou dokumentech překrývají jsou totožné. Srov. ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1007, Österreichisch-deutsche Besprechungen am 22. und 24. Februar 1930 in Berlin, s. 53-71, (dále jen: ADÖ, Bd. 7, Besprechungen am 22. und 24. Februar 1930).

¹⁶⁰ Srov. STIEFEL, Dieter, *Die große Krise in einem kleinen Land*, Wien, Graz, Köln 1988, s. 331, (dále jen: STIEFEL, *Krise*). Felix Butschek uvádí za rok 1929 rakouský export do Německa ve výši 15,7%. Srov. BUTSCHEK, Felix, *Übersicht 15.3, Regionalstruktur der österreichischen Exporte seit 1922*, in: *Statistische Reihen zur österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Die österreichische Wirtschaft seit der industriellen Revolution*, Wien 1999.

¹⁶¹ Cit. dle: ADÖ, Bd. 7, Besprechungen am 22. und 24. Februar 1930, s. 57. V německém záznamu jsou Müllerovy příspěvky zcela vypuštěny. Srov. PA, AA, GA, HÖ 13A, Zollunion, Einleitung, R 30368, Auszug.

¹⁶² Cit. dle: PA, AA, GA, HÖ 13A, Zollunion, Einleitung, R 30368 Auszug aus der Niederschrift über die politischen Besprechungen am 24. Februar 1930 in der Reichskanzlei anlässlich des Besuches des Herrn Bundeskanzlers Dr. Schober in Berlin; ADÖ, Bd. 7 Besprechungen am 22. und 24. Februar 1930, s. 67-68.

Nikdo z přítomných neuvažoval o nutnosti celý projekt obalit do panevropského pláště. Rozhovory probíhaly utajeně, o celé záležitosti vědělo pouze několik osob. Po berlínských diskuzích přišli na řadu národohospodářští experti obou ministerstev zahraničí. Většina rozhovorů probíhala mezi ministerským ředitelem Karlem Ritterem hájícím zájmy Berlína a šéfem obchodně-politického oddělení rakouského ministra zahraničí Richardem Schüllerem. Ačkoliv se zejména v akademických kruzích o možnosti hospodářského anšlusu již delší dobu diskutovalo, velkou roli při vzájemných vyjednáváních sehrály obavy rakouských odborníků ze silnější německé ekonomiky. Vídeň proto trvala na zavedení mezicla pro určité komodity do té doby, než dojde k přizpůsobení rakouského hospodářství nové situaci.

Zpočátku probíhala jednání opatrným tempem a na podzim 1930, kdy Ritter a Schüller konečně sladili odlišné postoje v podobě základních bodů připravované celní unie, byla dokonce prakticky zmrazena.¹⁶³ Přispěla k tomu nestabilita rakouské exekutivy způsobená silnou polarizací domácí politické scény, která vyvolala silné vnitropolitické pnutí a následnou rezignaci Johannese Schobera na místo spolkového kancléře a ministra zahraničí.¹⁶⁴ Jeho nástupcem se stal předseda křesťansko-sociální strany Carl Vaugoin, známý sympatiemi k polovojenské a s převážně italským fašismem sympatizující organizaci Heimwehr, jejíž dva členy přibral do své menšinové vlády.¹⁶⁵ Úřad ministra zahraničí převzal bývalý spolkový kancléř Ignaz Seipel preferující aktuálně hlubší spolupráci na ose Vídeň - Řím - Budapešť, tedy jakousi variantu dunajské federace pod taktovkou Itálie, leč za současného ponechání zadních vrátek v Berlíně.¹⁶⁶ Na základě prostudovaných archivních materiálů a dobového tisku lze vyslovit hypotézu, že Wilhelmstrasse střízlivě vyhodnotila tento krátkodobý obrat Vídně směrem k Budapešti - Římu a vyvarovala se ukvapených závěrů.¹⁶⁷ Ostatně zkušený politický taktik Ignaz Seipel disponoval nedostatkem času vlastní

¹⁶³ Srov. PA, AA, GA, HÖ 13, Zollunion, Einleitung, R 30368. Záznam o výsledcích rozhovorů Ritter-Schüller 22. září 1930 v Ženevě.

¹⁶⁴ K pádu Schobrové vlády. např. GOLDINGER, *Ablauf*, s. 173-174; Týž, BINDER, Dieter Anton, *Geschichte*, s. 171-173.

¹⁶⁵ Ernst Rüdiger Starhemberg zaujal ve Vaugoinově vládě post ministra vnitra a jeho stranický kolega Franz Hueber se stal ministrem spravedlnosti. Srov. WILTSCHIEGG, Walter, *Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung*, Wien 1985, s. 57-58, (WILTSCHIEGG, *Heimwehr*).

¹⁶⁶ Moji domněnku potvrzuje i telegram německého vyslance Lerchenfelda Curtiovi 15. listopadu 1930, kde Seipel signalizoval ochotu pokračovat v berlínských rozhovorech. Srov. Akten zur deutschen auswärtigen Politik. Serie B, Bd. 16, Nr. 61, Der Gesandte in Wien Graf von und zu Lerchenfeld auf Köfering und Schönberg an das Reichsmister des Auswärtigen Curtius, Göttingen 1981, s. 154-156, (dále jen: ADAP).

¹⁶⁷ Srov. PA, AA, Politische Abteilung II., Allgemeine auswärtige Politik, Österreich, R 73283. Záznam ministerského ředitele Gerharda Köpkeho z 25. září 1930. Aufzeichnung über die außenpolitische Zielsetzung des Kabinetts Vaugoin-Seipel im Herbst 1930. Stejný dokument uložen

koncepti plně rozvinout, neboť mandát Vaugoinovy vlády byl dočasný. Měla dovést zemi k předčasným volbám. Strany stávající vládní koalice doufaly přitom ve výrazný nárůst křesel ve vídeňské Národní radě. Dne 9. listopadu 1930 šli oprávnění voliči na dlouhých 15 let k rakouským volebním urnám naposled. Ačkoliv vládní křesťanští sociálové a Schoberův blok utrpěli mírné ztráty na úkor opoziční sociální demokracie, zůstala předchozí koaliční formace zachována.¹⁶⁸ Johannes Schober se opětovně ujal vedení rakouského ministerstva zahraničí a hned po jeho nástupu dostaly rozhovory o společném plánu novou dynamiku.

Podle Curtiových pamětí mu staronový šéf diplomacie telefonoval a navrhl, „*aby jednání o celní unii pokračovala a byla co nejdříve skončena.*“¹⁶⁹ Možnost osobního dialogu oběma státníkům poskytlo lednové zasedání Společnosti národů v Ženevě. Na něm obdržel Julius Curtius spolu s kancléřem Heinrichem Brüningem pozvání do metropole na Dunaji.¹⁷⁰

Patrně poprvé o nutnosti spojení panevropské argumentace s celní unií mluvil na začátku roku 1931 druhý muž ve Wilhelmstrasse státní sekretář Bernhard von Bülow. Po zveřejnění plánu očekával ostrou reakci některých států, mezi nimi také Československa, „*ačkoliv (plán – pozn. M. Š) budeme mít příležitost obalit do panevropského pláště.*“¹⁷¹ Ve stejném duchu uvažovali i někteří jeho další kolegové ze Zahraničního úřadu, který usiloval o finální fázi jednání s rakouskou stranou. Svědčí o tom z retrospektivního pohledu poněkud nepřesná analýza ministerského ředitele Gerharda Köpkeho, odborníka na oblast střední a východní Evropy. Ve vypracovaném elaborátu upozorňoval na příhodnou dobu, způsobenou Velkou hospodářskou krizí, k prezentování německo - rakouského projektu ve smyslu

Tamtéž, GA, HÖ 13, Zollunion, Einleitung, R 30368. Zde mylně uvedeno datum 25. září 1931. Tamtéž k dispozici čtené výstřižky z německých novin.

¹⁶⁸ Ve volbách 9. listopadu 1930 získala sociální demokracie v 165 členném parlamentu 72 křesel. Druhý křesťanští sociálové vytvořili společnou kandidátku s Heimwehrem a obdrželi 66 mandátů. Schoberův blok (volební koalice mezi Velkoněmeckou lidovou stranou a agrárně-liberálním Landbuntem obsadila 19 parlamentních míst, zatímco Heimatblock (část Heimwehru kandidující samostatně) pouhých 8. Nová koaliční vláda křesťanských sociálů a Schoberova bloku pod vedením křesťanského sociála Otto Endera disponovala 85 hlasy vůči 80 hlasům opozice. K výsledkům voleb srov. AMZV, PZ, Vídeň 1930, PZ č. 58, 10. listopadu 1930; Tamtéž, PZ č. 59, 11. listopadu 1930.

¹⁶⁹ Cit. dle: CURTIUS, *Bemühungen*, s. 28.

¹⁷⁰ Srov. PA, AA, GA, HÖ 13, Zollunion, Einleitung, R 30368. Telegram Curtia Zahraničnímu úřadu ze Ženevy 16. ledna 1931; ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1056, Besprechung Vizekanzler Schober mit deutschem Außenminister Curtius am 16. Januar 1931 in Genf, s. 159-160. Z provedené analýzy vyplývá, že záznam dochovaný v Politickém archivu německého Zahraničního úřadu je obsáhlejší než jeho vídeňský protějšek. Nicméně obsahově se v nejdůležitějších bodech shodují.

¹⁷¹ Cit. dle: PA, AA, Büro des Staatssekretärs. Schriftwechsel Staatssekretärs mit Beamten des auswärtigen Dienstes A-Z, vom 1. Januar 1931 bis 31. März 1931, R 29514. Dopis Bülowa německému velvyslanci ve Washingtoně Prittwitzovi 20. ledna 1931.

regionální dohody a prvního kroku k Briandově Panevropě.¹⁷² Diplomát očekával zavilý odpor vůči plánu ze strany Černínského paláce, neboť „*Co se týče Československa*“¹⁷³, poznamenal, „*vytvoření takového hospodářského bloku by pro Československo znamenalo konec nezávislosti nejprve v hospodářském a poté také v politickém ohledu.*“¹⁷⁴ Uvedený předpoklad měl platit bez zřetele na rozhodnutí Prahy připojit se k seskupení či nikoli. Zamítavé stanovisko Československa, podle Köpkeho úvah, podpoří pouze Francie, zatímco Řím a Londýn přenechají iniciativu Paříži.

Na počátku roku 1931 zahraniční diplomaty dokonale zmátlo několik zájezdů cizích politiků do Vídně. Ostatně i zdejší československý vyslanec Hugo Vavrečka je mylně posuzoval ve smyslu pokračující Schobrovy bezprogramovosti v mezinárodní politice.¹⁷⁵ Svoje hodnocení nezměnil ani v době pobytu německé delegace vedené Juliem Curtiem ve Vídni ve dnech 3. až 5. března, neboť ten byl jen dalším článkem „*v sérii návštěv a protinávštěv, jež Schober ve své snaze vyzdvihnouti význam a lesk své vlastní osoby neúnavně aranžuje.*“¹⁷⁶ K podcenění významu celého zájezdu přispěl Heinrich Brüning, který do rakouské metropole ze dvou příčin záměrně nepřicestoval. První spočívala v jeho skepsi v úspěšnou realizaci projektu, poněvadž ten představoval podle kancléřova názoru příliš výbušné téma mezinárodně - politické scény. Viděno pod tímto prizmatem se tím chtěl zbavit přímé politické odpovědnosti za případný neúspěch.¹⁷⁷ Později Brüning ospravedlnil svůj krok slovy: „*Nechtěl jsem za žádných okolností dát této cestě vysoce politický charakter.*“¹⁷⁸ Opak byl však pravdou, jak nám ukazují dochované dokumenty německé a rakouské provenience.

¹⁷² Srov. BArch, Die deutsch-österreichische Zollunion R 901/41184. Bemerkungen der Abteilung II zu der Frage einer Zollunion mit Österreich, Berlin 21. Februar 1931. Jedná se o originál. Kopie obsahově identického dokumentu je uložena v PA, AA, GA, HÖ 13, Zollunion, Einleitung, R 30368. Gerhard Köpke (1873-1953), vystudoval práva v Berlíně a Marburgu, od roku 1903 v německých diplomatických službách, působil v různých odděleních Zahraničního úřadu od května 1923 do prosince 1932 byl vedoucím II. oddělení Zahraničního úřadu, zabývajícím se zeměmi západní a jihovýchodní Evropy.

¹⁷³ Slovo „Tschechoslowakei“ je v textu podtrženo.

¹⁷⁴ Cit. dle: Tamtéž.

¹⁷⁵ Srov. AMZV, PZ, Vídeň 1931, PZ č. 6, 28. ledna 1931.

¹⁷⁶ Cit. dle: Tamtéž, PZ č. 15, 7. března 1931; K průběhu vídeňských rozhovorů srov. ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1069. Österreichisch-deutsche Besprechungen am 3. und 5. März 1931 in Wien s. 185-201, (dále jen: ADÖ, Besprechungen am 3. und 5. März 1931); Zápis z německé strany srov. PA, AA, GA, HÖ 13A, Die Wiener Richtlinien. Ihre Genehmigung durch die Kabinette. Die diplomatischen Demarchen, R 30369, Auszug aus der Niederschrift über die Ministerbesprechungen 16. März 1931; Auszug aus der Niederschrift über die Ministerbesprechungen von 18. März 1931.

¹⁷⁷ Srov. BRÜNING, *Memoiren*, s. 263.

¹⁷⁸ Cit. dle: *Tamtéž*, s. 264-265.

Ani kancléřova neúčast nezabránila vypracování „*Směrnice k přizpůsobení celních a obchodně-politických poměrů Německa a Rakouska*“, kterou následně 19. března formálně schválila výměna dopisů ministrů zahraničí obou dotčených stran.¹⁷⁹ Návrh budoucí smlouvy¹⁸⁰ obsahoval ustanovení o společném celním tarifu, celních zákonech, odstranění dovozních a vývozních cel, ponechání si národní celních správy, z nichž zisky měly být rozděleny podle speciálního klíče.¹⁸¹ Obě smluvní strany se zavázaly zahájit jednání s jakýmkoli státem, který projeví zájem k jejímu přistoupení. Nicméně zejména z Rakouska nebylo slyšet pouze nadšené hlasy, nýbrž také obavy pramenící ze silnější německé konkurence. Některá průmyslová odvětví dokonce mluvila o svém zániku, pokud k realizaci celní unie dojde. Na druhé straně část rakouských zemědělců jákala nad vyšší celní ochranou rostlinné produkce.¹⁸²

Z hlediska našeho tématu se ukázala zřetelná snaha obalit skutečné mocensko-politické zájmy do panevropského hávu, neboť ten sloužil vždy jako účelový argument s cílem legitimizovat reálné hospodářsko - politické záměry a zmírnit očekávanou prudkou reakci především ze strany Francie a jejich spojenců. Celní unie měla být záměrně prezentována teprve v květnu 1931 na zasedání Studijní komise pro Evropskou unii ve smyslu počátku nového uspořádání evropského hospodářství cestou regionálních dohod a konstruktivního příspěvku k Briandově návrhu. V podobném duchu počítali přítomní s informováním rakouských a německých diplomatických zástupců v hlavních evropských metropolích.¹⁸³ Nelze proto věřit přímému účastníkovi vídeňských jednání státnímu sekretáři říšského kancléřství Hermannu Pünderovi, jenž si o jejich výsledcích poznamenal: „*Společným politickým cílem (Rakouska a Německa – pozn. M. Š.) není nyní... anšlus, nýbrž solidní celní unie.*“¹⁸⁴

¹⁷⁹ Text dopisů a smlouvy srov. *Zahraniční politika* 10, 1931, s. 352-354; ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1076. *Vizekanzler Schober an deutschen Außenminister Curtius*, s. 209; *Tamtéž*, Dok. Nr. 1077, *Richtlinien für eine deutsch-österreichische Zollunion*, s. 210-213.

¹⁸⁰ Smlouvě byla s ohledem na ostatní velmoci dána forma *pactu de contrahendo* (právnícký termín pro smlouvu o budoucí smlouvě. Účastníci se zde zavazují ke splnění určitých závazků, ovšem teprve až po podepsání další smlouvy).

¹⁸¹ Srov. *Zahraniční politika* 10, 1931, II. díl, s. 352-354; ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1076. *Vizekanzler Schober an deutschen Außenminister Curtius*, s. 209; *Tamtéž*, Dok. Nr. 1077, *Richtlinien für eine deutsch-österreichische Zollunion*, s. 210-213.

¹⁸² Srov. AČNB, *Protokoly bankovní rady Národní banky Československé, Zápis o řádné schůzi bankovní rady Národní banky Československé* 24. dubna 1931, Příloha, Sign-IV, (dále jen: AČNB, *Protokoly*).

¹⁸³ Srov. ADÖ, *Besprechungen am 3. und 5. März 1931*, s. 200.

¹⁸⁴ Cit. dle: PÜNDER, *Politik*, s. 92. Záznam z 9. března 1931.

S ohledem na dochované československé archivní dokumenty lze vyslovit domněnku, že jednání mezi Vídní a Berlínem probíhala utajeně až do března 1931, kdy informace o připravovaném celním spojení Rakouska a Německa pronikly velmi brzy nejprve do diplomatických kruhů a pak na veřejnost.¹⁸⁵ Již 13. března 1931 sdělil Hugo Vavrečka na základě zpráv z důvěrného a spolehlivého zdroje československému ministru zahraničí Edvardu Benešovi tajnou informaci o německém projektu Evropské celní unie, který měl vycházet z Curtiova předpokladu „že počátek Panevropské hospodářské konstrukce musí spočívat jednak na přímé dohodě Německa a Francie a pak na kooperaci Německa s Rakouskem a Československem.“¹⁸⁶ Obdobně referoval do Černínského paláce i jeho kolega působící v Berlíně František Chvalkovský: „Vyslanectví obdrželo zejména 18. března t.r. informace z důvěrného pramene /z politických kruhů/, které označovaly následující dohodu jako *pactum de contrahendo* a charakterizovaly dohodu jako první krok k uskutečnění Briandovy panevropské unie, jež prý má toliko charakter hospodářský a naprosto nepolitický.“¹⁸⁷

Obraťme nyní svou pozornost k dobovému tisku, který nám umožňuje nahlédnout, jak ostatní země vnímaly celý projekt. Byly naladěny na panevropskou tóninu, nebo v něm spatřovaly první krok k anšlusu? Tak například bulharské vládní noviny *Demokratitscheski Sgowor* konstatovaly, že mírové smlouvy přivedly Rakousko do krajně obtížné situace a „*jediné východisko z ní je anšlus Rakouska k Německu.*“¹⁸⁸ Lotyšské noviny *Brihwa Seme* si všímaly paralely mezi úsilím vlastní země o celní unii s Estonskem a současným německo-rakouským plánem. Norské periodikum *Tidens Tegn* napsalo: „*Nejniternější pohnutka tohoto plánu není touha po uskutečnění anšlusu, ale hospodářská nouze, která panuje v Německu a Rakousku.*“¹⁸⁹ Studium dalších ohlasů světového tisku nám umožňuje vyslovit následující závěr: Německo-rakouskou celní unii prezentovaly jako základ Panevropy pouze obě smluvní strany, naopak většina zemí ji považovala za přirozené řešení současných hospodářských

¹⁸⁵ Srov. např. zprávy z československých vyslanectví ve Vídni a Berlíně. AMZV, PZ, Vídeň 1931, PZ č. 12, 23. února 1931; Tamtéž, PZ č. 15, 7. března 1931; Tamtéž, PZ, Berlín 1931, PZ č. 11, 10. března 1931.

¹⁸⁶ Cit. dle: Tamtéž, PZ, Vídeň 1931, Dopis československého vyslance ve Vídni Hugo Vavrečky ministru zahraničí Edvardu Benešovi, 13. března 1931, (dále jen: Dopis Vavrečka Benešovi).

¹⁸⁷ Cit. dle: Tamtéž, PZ, Berlín 1931, PZ č. 12, 25. března 1931.

¹⁸⁸ Cit. dle: BArch, Deutsch-österreichische Zollunion. Pressestimmen von 7. März bis 7. April 1931, R 901/41201. Záměrně jsem vybral poměrně neznámá periodika nezainteresovaných států, neboť ta považuji za „nestrannější“ než tiskoviny velmocí a dotčených států. U citovaných novin používám německý překlad.

¹⁸⁹ Cit. dle: Tamtéž, Pressestimmen von 30. April bis 27. Mai 1931, R 901/41203.

problémů obou německých států. Koneckonců podle hlasu většiny tiskovin šlo o překonání umělého stavu vnuceného v poválečné době oběma zemím mírovými smlouvami.

Bít na poplach museli rovněž v metropoli na Vltavě. Edvard Beneš patřil mezi první evropské státníky, kteří německo-rakouskou dohodu označili za koncepci „*předválečné Mitteleuropy*.“ K tomu zkušený ministr zahraničí dodal: „*forma, kterou tomu dávají (Německo, Rakousko-pozn. M. Š.), to má jen zakrýt. Je to příprava celní unie s Rakouskem a prakticky „Anschlussu*“.¹⁹⁰

Byl-li Benešův postoj k projektu jednoznačně negativní, rozhodně to neplatilo o československé politické scéně jako celku. Tamější politické strany zastupující zájmy německé menšiny a někteří němečtí národohospodáři plédovali za akceptaci plánu. Dokonce i část československých průmyslníků v čele s Tomášem Baťou spatřovala v přistoupení k celní unii především ekonomické výhody.¹⁹¹

Ovšem disharmonické tóny bylo slyšet tam, kde si to Beneš nepřál – v malodohodové alianci. Zejména rumunské a jugoslávské kruhy totiž posuzovaly projekt z ryze hospodářského hlediska, předpokládajíc možnost umístění zemědělských produktů na společný rakouskou-německý trh a tím spojené výhody.¹⁹² Aby nedošlo k rozklížení malodohodových vazeb přišel Beneš s protinávrhem, jehož hlavní myšlenky převzala Francie do „vlastního“ projektu, jenž vešel do dějin jako „konstruktivní plán“ a měl být odpovědí na německo-rakouský projekt. Předpokládal reciproční preferenční výhody – průmyslové státy by odebíraly za preferenčních podmínek zemědělské přebytky a obdržely by za to preference pro svůj průmyslový vývoj.¹⁹³

Pro další osud celní unie byl klíčový postoj jednotlivých velmocí – Itálie, Francie a Velké Británie. Ačkoliv italští diplomaté v Palazzo Chigi bedlivě sledovali kroky německých soků v „podalpské republice“, byli podle telegramu československého diplomata v Římě Vojtěcha Mastného aktuální německo-rakouskou dohodou „*úplně překvapeni*.“¹⁹⁴ Pro formulaci italského stanoviska k celé záležitosti, jak Mastný správně poznamenal, byl klíčový

¹⁹⁰ Cit. dle: AMZV, TO 1931, Cirkulární telegram 21. března 1931, č. 92-109/31; Beneš-Telegramy, dok. č. 157, s. 166-167

¹⁹¹ Srov. Tamtéž, Kroftův archiv, Zápis o poradě pana vyslance Dra. Krofty na poradě přednostů sekcí a oddělení ministerstva věci zahraničních dne 9. dubna 1931, karton č. 7 (originál) nebo 8 (kopie), (dále jen: AMZV, KA).

¹⁹² Srov. např. Tamtéž, TO 1931, 22. března, č. 112-121/31; Telegramy došlé 1931, 25. března, 195/31; 25. března, 197/31; 27. března, 206/31; 27. března 213/31, (dále jen: AMZV, TD); K postoji Malé dohody z literatury srov. např. SLÁDEK, *Dohoda*, s. 146-148; ÁDÁM, *Richtung*, s. 84-85.

¹⁹³ Konstruktivní (někdy také nazýván Briand-Poncetovým) plán byl v září 1931 odmítnut. Srov. AMZV, TO č. 231-239/31. O Benešově diplomatické protiakci naposledy sumárně DEJMEK, *Beneš*, s. 511-515.

¹⁹⁴ Cit. dle: AMZV, TD 1931, Řím 25. března 1931, č. 194/31, Mastný.

postoj Mussoliniho, jehož názor na anšlus často kolísal. Italské vládní kruhy sice v očích zahraničních pozorovatelů budily dojem „že spíše se rozšířilo stanovisko proti Vídni a Berlínu“, ale jak sám československý politik dodal „nelze se na to spoléhati, poněvadž jistě i zdejší germanofilské kruhy vyvinou činnost.“¹⁹⁵ Jasně do celé záležitosti nepřinesl ani italský šéf diplomacie Dino Grandi. V osobním rozhovoru s Mastným potvrdil odmítavý postoj Itálie k anšlusu, který měl být kombinován s vyčkávací taktikou umožňující Římu pružnou reakci na aktuální vývoj událostí.¹⁹⁶ Jednoznačně zamítavé stanovisko prezentovali pouze italští národohospodáři a někteří průmyslníci obávající se nežádoucí konkurence vyplývající ze společného rakousko-německého trhu.¹⁹⁷

Ve Francii vyvolala tajná německo-rakouská dohoda velmi ostrou reakci. Paříž vnímala německý krok jako další kolo klání o to, kdo bude hrát „na starém kontinentě“ prim. Dlouhodobá koncepce „dorozumění“ s Německem, propagovaná především soudobým ministrem zahraničí Ariste Briandem, se německým krokem ocitla na pomyslné křižovatce. Zvláště komicky působilo jeho nedávné vyjádření ve francouzském Národním shromáždění, kdy na začátku března 1931 všechny přítomné sebevědomě ujišťoval, že anšlus nepředstavuje pro Francii akutní nebezpečí a vydával to za důsledek úspěšné politiky „dorozumění“ s Berlínem.¹⁹⁸ Aby Briand za současné situace neztratil tvář, nezbyvalo mu nic jiného než energické organizování diplomatické protiakce s cílem zničení celého projektu. Bez koordinace s Velkou Británií byl tento francouzský postoj těžko vynutitelný, což si uvědomovala, na základě zkušeností z minulých let, většina tamějších soudných politiků.¹⁹⁹

Obrácení pozornosti na dvě stěžejní vnitropolitická témata – řešení hospodářských problémů souvisejících se světovou hospodářskou krizí, imperiální preferenční systém a brzké konání odzbrojovací konference způsobilo, že v době boje o celní unii byla britská diplomacie víceméně reflexní. Po zveřejnění komuniké o německo-rakouské dohodě dne 21. března 1931 byla Británie postavena prakticky před hotovou věc. O čtyři dni později dosud váhající britský ministr zahraničí Arthur Henderson v koordinaci s Ariste Briandem inicioval u tamních vlád v Berlíně a Vídni demarši, ve které žádal přerušit realizaci německo-

¹⁹⁵ Cit. dle: Tamtéž, 28. března 1931, č. 218/31, Mastný.

¹⁹⁶ Srov. Tamtéž; Paříž 3. dubna, č. 236/31, Osuský.

¹⁹⁷ Srov. PA, AA, GA, HÖ 13A, Zollunion. Aufnahme des Zollunionsplans durch die maßgebenden ausländischen Regierungen, R 30370. Telegram německého vyslance v Římě Schuberta Zahraničnímu úřadu 28. března 1931; AMZV, TD, Řím 1. května 1931, č. 355/31.

¹⁹⁸ Srov. Tamtéž, PZ, Paříž, PZ č. 18, 31. března 1931.

¹⁹⁹ Srov. Tamtéž, TD 1931, Paříž 26. března 1931, č. 196/31.

rakouského projektu do té doby, než se k její právní stránce vysloví Rada Společnosti národů, na což také Německo a Rakousko přistoupili.²⁰⁰

Jak Berlín tak Vídeň v přípravě na květnové ženevské zasedání nic nepodcenili, ovšem na druhé straně nebylo možné přehlédnout rostoucí názorovou diferenciaci mezi oběma státy. Julius Curtius pevně věřil v úspěšný konec celého projektu a odmítal připustit jeho neúspěch. Vystupoval v tomto ohledu velmi sebevědomě. Dokonce prohlásil, že německá a rakouská vláda „*jsou rozhodnuty s veškerou silou dohodu uskutečniti.*“²⁰¹ Avšak Schobrův kabinet postupem času stále více a více projevoval ochotu ke kompromisnějšímu řešení a jeho postoj nebyl zdaleka tak nezlomný, jak Curtius prezentoval nejenom ve svých projevech, ale také později v pamětech.²⁰² Kancléř Schober sice ještě koncem března do Neue Freie Presse napsal: „*Co do diplomatické metody... můžeme říci, že jsme s ministrem Curtiem jednali jako dobří Evropané.*“²⁰³, ale pak Vídeň pod vlivem rostoucích finančních obtíží pozvolna měnila stanovisko. Již počátkem dubna rakouský státník slíbil francouzskému vyslanci ve Vídni Clauzelovi zastavení veškerých jednání s německou stranou až do rozhodnutí Komise.²⁰⁴ Možná již tehdy počítal s nutností rakouské žádosti o mezinárodní finanční pomoc, což zajisté nedával před květnovým zasedáním najevo. Naopak usiloval o co nejdokonalejší zamlžení připravované taktiky. Rozhovor s ním tehdy příliš jasno nepřinesl, neboť „*Každému vykládá něco jiného, mluví vždy velmi mlhavě, na věcné argumenty vůbec nevchází.*“²⁰⁵

Obhajoba rakouského ministerstva zahraničí spočívala na následujících argumentech: plán celní unie jest základem racionalizace mezinárodní obchodní politiky, představuje ve formě regionálního příspěvku počátek Briandovy Panevropy a objektivně napomáhá zlepšení kritické situace rakouského hospodářství.²⁰⁶ Pánové z Wilhemstrasse používali identické argumenty. Například ministerský ředitel Köpke vyvíjel zvýšenou aktivitu s cílem přesvědčit Františka Chvalkovského o „skutečné“ čistě hospodářské a nepolitické podstatě projektu a rozptýlit tím obavy Československa. Podle jeho názoru Zahraniční úřad chce realizovat plán, který by dospěl „*k něčemu co by se podobalo Vaší Panevropě.*“²⁰⁷ Německý diplomat říkal československému kolegovi pravdu, leč ta byla ukryta mezi řádky. Berlín skutečně usiloval o

²⁰⁰ Srov. Tamtéž, TD 1931, Londýn 24. března 1931 č. 187/31; Paříž 25. března 1931, č. 190/31; Paříž 26. března 1931, č. 196/31.

²⁰¹ Cit. dle: AMZV, PZ, Berlín 1931, PZ č. 25, 7. května 1931.

²⁰² Srov. CURTIUS, *Bemühungen*, s. 48-49.

²⁰³ Cit. dle: AMZV, PZ, Vídeň 1931, PZ č. 23, 7. dubna 1931.

²⁰⁴ Srov. Tamtéž, TD 1931, Paříž 6. dubna 1931, č. 245/31.

²⁰⁵ Cit. dle: Tamtéž, PZ, Vídeň 1931, PZ č. 32, 8. května 1931.

²⁰⁶ Srov. Tamtéž.

²⁰⁷ Srov. Tamtéž, PZ, Berlín 1931, PZ č. 25, 7. května 1931.

verzi Panevropy, uspořádané ale podle jeho požadavků a představ, tedy o Mitteleuropu. A z ní musela našim představitelům naskakovat husí kůže, neboť by tím československá státní suverenita vzala za své.²⁰⁸

Těsně před zasedáním Komise došlo k události, jež rozhodujícím způsobem ovlivnila osud německo-rakouského projektu. Největší rakouský bankovní ústav Wiener Creditanstalt vyhlásil platební neschopnost způsobenou odlivem kapitálu a stahováním krátkodobých úvěrů zahraničními investory, kteří nevěřili v budoucí pozitivní vývoj rakouské ekonomiky. Navíc zdejší průmysl z velké části závislý právě na Creditanstaltu dostal v krátké době další těžký úder.²⁰⁹ Manévrovací prostor Vídně byl drasticky zmenšen a nezbývalo jí nic jiného, než za získání chybějících deviz slíbit prakticky jakoukoli politickou koncesi.

Dne 15. května 1931 začalo zasedání Studijní komise pro Evropskou unii, s dominujícím tématem - německo-rakouským plánem. Johannes Schober a Julius Curtius vystupovali jako „přesvědčení“ panevropané. Marně, poněvadž jejich argumentace nenašla podporu u žádného ze zúčastněných států, včetně zástupců velmocí. Zasedání Komise skončilo tradičně bez konstruktivního závěru. Na základě návrhu britského ministra zahraničí Arthura Hendersona byla celá záležitost předána k právnímu přezkoumání Stálému dvoru mezinárodní spravedlnosti v Haagu.²¹⁰

Od května nabraly události vlastní dynamiku, která nemohla být ani Rakouskem ani Německem rozhodujícím způsobem ovlivněna. Prohlubující se hospodářské obtíže našich jižních sousedů přinutily Vídeň obrátit se na Společnost národů se žádostí o mezinárodní půjčku ve výši 250 milionů šilinků. Pro Johannese Schobra představoval nyní projekt nepřijemné břemeno a chtěl ze všeho co nejdůstojněji vycouvat. Julius Curtius mohl tomu jen bezmocně přihlížet, neboť Berlín sám potřeboval finanční pomoc. A tak společně dne 3. září

²⁰⁸ Například v letech 1927-1930 realizovalo Československo 45% zahraničního obchodu s Rakouskem a Německem. Při integraci do vyššího celku by německý průmysl postupně ten československý „převálcoval“. Srov. CAMBELL, Gregory F., *Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia*, Chicago, London 1975, s. 226.

²⁰⁹ Srov. AMZV, PZ, Vídeň 1931, Dopis československého vyslance ve Vídni Hugo Vavřečky ministru zahraničí Edvardu Benešovi 14. května 1931; Srov. druhý dopis Vavřečky Benešovi z téhož dne. Oba umístěny tamtéž, Kabinet ministra 1918-1939, věcný, karton č. 42. Z odborné literatury: STIEFEL, Dieter, *Finanzdiplomatie und Weltwirtschaftskrise. Die Krise der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe 1931*, Frankfurt am Main 1989, (dále jen: STIEFEL, *Finanzdiplomatie*); SCHUBERT, Aurel, *The Credit-Anstalt Crisis of 1931*, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney 1991; V diplomatických kruzích se objevila informace o tom, že za krizí Creditanstaltu stojí Francie, která úmyslně stahovala z rakouské banky svá depozita. Jak ostatně správně poznamenal již Vavřečka v druhém dopise Benešovi toto tvrzení v takto vyhocené podobě neodpovídá skutečnosti.

²¹⁰ Srov. AMZV, TO 1931. Cirkulární telegram 21. května 1931, č. 382-399/31, Beneš; TD 21. května č. 402/31; Beneš-telegramy, dok č. 164, s. 176-177; CHMELARĚ, Josef, *Květnová jednání v Ženevě*, in: *Zahraněční politika* 10, 1931, I. část, s. 315-322. Curtiův záznam ze Ženevy srov. ADAP, Serie B, Bd. 17, Dok. Nr. 131, Der Reichsminister des Auswärtigen Amtes an das Auswärtige Amt, s. 332-334.

příznačně u příležitosti dalšího zasedání Komise vydali komuniké, kde panevropskou argumentaci opět ryze účelově nalezneme naposled. Vídeň a Berlín svorně oznámili úmysl dál nepokračovat v provedení stávajícího projektu. Obě vlády nyní chtěly „dosáhnout svoje cíle na širší evropské bázi.“²¹¹ O dva dny později zveřejnil svůj nálezný haagský soud, který shledal vídeňskou dohodu za odporující mezinárodně-právním závazkům Rakouska zakotvených v jednom ze ženevských protokolů nikoli však vůči 88. článku Saint-Germainské smlouvy.²¹² Dne 7. září vzala Rada Společnosti národů tento posudek na vědomí a současně vydala prohlášení, v němž stálo, že se již nebude rakousko - německým projektem dále zabývat.

Německá diplomacie projektem sledovala konkrétní prostředek k řešení ekonomických obtíží země, přičemž jeho hospodářskou stránku doplňoval mocenský aspekt s cílem „zajistiti hegemonii Německa ve střední Evropě a získati Francii..., aby za vyhlídku Panevropy...dala Německu možnost hospodářské expanse ve střední Evropě.“²¹³ Rakouská strana usilovala společným plánem s výmarským státem o zlepšení vlastní hospodářské situace a o anšlus, byť Vídeň nevnímala jeho ztroskotání jako fatální prohru. Zřetelný důkaz nám poskytuje Schobrovo setrvání u kormidla rakouské diplomacie, zatímco jeho německý kolega Julius Curtius v říjnu 1931 musel křeslo ministra zahraničí opustit.²¹⁴ V memoárové a odborné literatuře často osciluje hodnocení rakousko - německého projektu mezi dvěma protichůdnými interpretačními póly. Na jedné straně stojí přímí účastníci jednání, například Julius Curtius nebo Hermann Pünder, kteří shodně v pamětech ospravedlňují celou akci čistě hospodářskými motivy.²¹⁵ Celní unie podle jejich tvrzení znamenala začátek efektivnější organizace hospodářství. Na straně druhé se nachází Edvard Beneš, jenž celou záležitost vnímal jako pokus o „pangermánské obklíčení“ Československa.²¹⁶

²¹¹ Cit dle: ADÖ, Bd. 7, Dok. Nr. 1168, Aufzeichnung Legationsrat Hornbostel, s. 396; PA, AA, GA, HÖ 13A, Zollunion, Rückzug, R 30372. Zde identická německá verze prohlášení určená pro ministra Curtia.

²¹² Text posudku Stálého dvora je srov. Tamtéž, Kabinet věcný 1918-1939, karton č. 42; Zahraniční politika 10, 1931, II. část, s. 1097-1105; PA, AA, Rechtsabteilung 1919-1945

²¹³ Cit. dle: AMZV, PZ, Vídeň 1931, Dopis Vavrečky Benešovi.

²¹⁴ Srov. CURTIUS, *Bemühungen*, s. 77-78; Týž, *Sechs Jahre*, s. 207; Velmi nepravděpodobně zní Brüningovo pozdější svědectví o tom, že Curtiovu demisi nechtěl. Srov. BRÜNING, *Memoiren*, s. 420; AMZV, PZ, Berlín 1931, PZ č. 55, 15. září 1931; Tamtéž, PZ č. 59, 12. října 1931; Tamtéž, KA, Porada, 1. října 1931, karton č. 7 nebo 8.

²¹⁵ Srov. CURTIUS, *Sechs Jahre*, s. 188-193; Týž, *Bemühungen*, s. 37-38; PÜNDER, *Politik*, s. 91-92. Z odborné literatury: Apologii německé politiky přináší např. HAUSER, *Projekt*; Rakouské např. GOLDINGER, *Zollunion*.

²¹⁶ BENEŠ, Edvard, *Boj o mír a bezpečnost státu. Československá zahraniční politika v projevech dra. Edvarda Beneše*, Praha 1934, s. 554-600 (Benešovo exposé „Anšlus nebo nová Evropa“ z 23. dubna 1931); PAPOUŠEK, *Pozadí*. Český historik Jindřich Dejmek o politických důsledcích německo-rakouské celní unie poznamenal: „Jen politický analfabet mohl nespátřovat v celní unii první- a vážný- krok k dávno proklamované německé Mitteleuropě.“. Cit. dle: DEJMEK, *Vztahy II*, s. 246.

Ani s jedním z těchto hodnocení nesouhlasím. Podle mého názoru v německo-rakouském plánu šlo primárně o politiku a sekundárně o hospodářskou stránku. Nejlépe celou situaci vystihl v březnu 1931 ředitel Živnobanky a hospodářský expert Jaroslav Preiss slovy: *Třebaže se zdůrazňuje hospodářský ráz tohoto kroku (celní unie- pozn. M. Š), nelze pochybovat o tom, že jde i o otázku vysoce politickou - o spojení mezi Rakouskem a Německem.*²¹⁷

Soudím, že bychom neměli německo-rakouské celní unii dávat stereotypní hodnocení typu „výraz pangermanismu“, neboť pak bychom museli Briandův plán označit za pokus o „panfrankismus“. Ve všech případech šlo o snahu překonat hospodářskou desintegraci střední a jihovýchodní Evropy.

Boj o celní unii objektivně přispěl k výraznému zhoršení poměru mezi Vídní (Berlínem) a Prahou. Na Edvarda Beneše bylo v tamních politických kruzích nazíráno jako na jednoho z hlavních „hrobařů“ rakousko-německého projektu.

²¹⁷ Cit. dle: AČNB, fond Živnostenská banka, Přílohy ke schůzím správní rady ŽB, 30. března 1931, příl. 4/31, sign. ŽB - S I/6-1.

Volby 24. dubna 1932 a jmenování Dollfussovy vlády

Zatímco boj o celní unii rozhodnutím haagského soudu skončil, rakouská vláda bývalého dlouholetého dolnorakouského zemského hejtmana Karla Buresche zahájila nový zápas, tentokrát za poskytnutí velkého mezinárodního úvěru pod patronátem Společnosti národů.²¹⁸ Následující kapitola si klade za cíl analyzovat rakouský politický systém, důvody silné polarizace zdejší politické scény a dubnové volby do vybraných zemských sněmů v roce 1932. Budeme také hledat odpověď na otázku, proč byl do té doby poměrně v řadách veřejnosti neznámý Engelbert Dollfuss jmenován do kancléřské funkce.

Diplomacie Bureschovy vlády vznikala ve velmi komplikované situaci. Kabinet nechtěl za žádnou cenu zkalit dobrý poměr k Německu, avšak na druhé straně musel signalizovat vstřícnost k Francii, neboť ta mohla efektivně působit na Společnost národů. Právě spory o koncepci zahraniční politiky vedly k jedné z nejvýznamnějších změn ve vnitropolitické oblasti za poslední léta. V souvislosti se sanací Creditanstaltu vystupovala Velkoněmecká strana velmi ostře proti přílivu zahraničního kapitálu do Rakouska a jeho vzrůstajícímu vlivu na diplomacii, čímž mohl být ohrožen anšlus. Ačkoliv ministr zahraničí Johannes Schober nebyl členem Velkoněmecké strany, ta v něm spatřovala záruku „německého“ kurzu diplomacie. Spory mezi koaličními partnery se najednou přenesly do personální roviny Schober – Buresch. Schobrova snaha o omezení vynucené profrancouzské orientace vedla k rozdělení linie zahraniční politiky a přirozeně byla trnem v oku kancléře. Buresch dal zřetelně najevo, že podobné chování nehodlá tolerovat a považoval úsilí svého podřízeného za překážku k vyjednání mezinárodního úvěru.²¹⁹ Striktní odmítnutí požadavku Schobrova odvolání²²⁰ velkoněmci vyhrotilo již tak napjaté vztahy uvnitř koalice, jež se vzápětí rozpadla.²²¹ Nová Bureschova vláda byla od 29. ledna 1932 menšinovým kabinetem složeným z křesťansko-sociální strany a Landbundu.

²¹⁸ Karl Buresch (1878-1936), vystudoval práva ve Vídni, provozoval advokátní kancelář v Groß-Enzersdorfu, 1916-1919, 1916-1919 v témže městě starostou, 1920-1934 poslanec Národní rady; 1922-1931, 1932-1933 dolnorakouský zemský hejtman; 1929-1933 předseda křesťansko-sociálního poslaneckého klubu; 1931-1932 spolkový kancléř; 1935 ministr financí; 1935-1936 ministr bez portfeje, 1936 guvernér Poštovní spořitelny. Kancléřova biografie dosud nebyla napsána. K jeho osobě srov. ENDERLE-BURCEL, Getrude, *Karl Buresch*, in: *Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk*, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 174-188.

²¹⁹ Srov. NA, VAMZV, karton č. 981, Rakousko zahraniční politika, Reichspost 8. Februar 1932, (dále jen: NA, VAMZV, karton č. 981).

²²⁰ Srov. HANNAK, *Schober*, s. 196-199.

²²¹ K příčinám odchodu velkoněmců do opozice srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 3, 28. ledna 1932; ACKERL, Isabella, *Die Großdeutsche Volkspartei 1920-1934. Versuch einer Parteigeschichte*, Phil. Dissertation, Wien 1967, s. 278-280, (dále jen: ACKERL, *Volkspartei*); Táž, *Das Ende der*

Po vládní rošádě skončilo zimní zasedání parlamentu, a tak do začátku jarní schůze Národní rady v dubnu 1932 měla menšinová vláda příležitost k nadechnutí. Bylo však jen otázkou času, zda silnější vnitropolitické napětí nepřivedí pád vratké exekutivy.

Buresch nevycházel ze starostí. Dne 16. února se totiž obrátil na zástupce velmocí se žádostí o navržení konstruktivního řešení aktuálních hospodářských a obchodních problémů podalpské země. Již poněkoliťaté v meziválečné době donutily Francii obavy o postversailleský status quo k iniciativnímu kroku, která si uvědomovala naléhavost úpravy ekonomických vztahů podunajských států. Francouzský ministerský předseda André Tardieu vystoupil s návrhem nového uspořádání podunajského prostoru, který do dějin vstoupil pod jeho jménem a byl opět výrazně inspirován myšlenkami Edvarda Beneše.²²² Tardieuův plán předpokládal vzájemné poskytnutí preferencí pěti podunajských států Československa, Rakouska, Maďarska, Jugoslávie a Rumunska, kartelizaci průmyslu a zemědělství. Stabilizaci nepevných měn agrárních států měla zabezpečit měnová unie dotčených zemí.²²³ Britská vláda reagovala prostřednictvím ministra zahraničí Johna Simona na francouzskou iniciativu zdrženlivě. Upozornil na komplikovanost nalezení konsenzu devíti států najednou.²²⁴ Mimo podunajské „pětky“, Francie a Velké Británie měl na mysli rovněž Itálii a Německo. Tardieuův plán by navíc znamenal převažující vliv Francie v podunajské oblasti, což Foreign Office posuzovala ostražitě. Ani britské ekonomické kruhy nejásaly, jelikož vynaložily nemalé částky na záchranu rakouských bank, zejména Creditanstaltu.²²⁵

Nelze se domnívat, že římské a berlínské politické špičky nad iniciativou Paříže jednoduše mávly rukou. Naopak Řím spatřoval v Tardiérově plánu jeden z dalších pokusů o

christlichsozial-großdeutschen Regierungskoalition, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes der Zweiten Republik und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 82-94, (dále jen: ACKERL, *Ende*); HUBERT, *Schober*, s. 414-417.

²²² Srov. AMZV, PZ, Paříž 1932, PZ č. 25, 8. března 1932. Jeho text srov. *Zahraniční politika* 11, 1932, s. 266.

²²³ Z dobové literatury srov. CHMELARĚ, Josef, *Tardieuův plán středoevropské spolupráce*, in: *Zahraniční politika* 11, 1932, s. 185-192; Z odborné literatury srov. ROMPORTLOVÁ, Marta, SLÁDEK, Zdeněk, *Integrační středoevropský plán A. Tardieua a československá a maďarská politika*, in: SFFBU C 25-26, 1978-79, s. 71-98, zejména 77-80; BARIÉTY, Jacques, *Der Tardieu Plan zur Sanierung des Donauraums (Februar-Mai 1932)*, in: *Internationale Beziehungen in der Weltwirtschaftskrise 1929-1933. Referate und Diskussionsbeiträge eines Augsburger Symposions* 29. März bis 1. April 1979, hrsg. von Josef Becker, Klaus Hildebrand unter Mitarbeit von Klaus Peter Prem, Marie Luise Recker, Rolf Wenzel, München 1980, s. 361-388, zejména 365-373.

²²⁴ Srov. AMZV, TD 1932, 9. března 1932, 151/32, Osuský z Paříže; 24. března 1932, 160/32, Osuský z Paříže.

²²⁵ Srov. STIEFEL, *Finanzdiplomatie*, s. 156-167.

vytvoření dunajské federace pod francouzským patronátem, případně další machinaci Československa vůči Itálii.²²⁶ Diplomaté z Palazzo Chigi ihned vypracovali protiplán. Navenek proto, aby tím podpořili samostatnost Maďarska a Rakouska, ve skutečnosti s cílem vehnat Budapešť a Vídeň do vlastní mocenské sféry a omezit vliv Malé dohody v podunajské oblasti.²²⁷ Italský projekt de facto znamenal vytvoření celní unie italsko–maďarsko–rakouské, přirozeně pod vedením Říma.²²⁸

Negativní rezonanci způsobenou francouzským projektem bychom na jaře 1932 zaznamenali rovněž v Německu. Berlínský kabinet po podzimním fiasku odvrhla nepohodlného Curtia a provedla nevýraznou změnu vládní sestavy. Kormidlo diplomacie uchopil Heinrich Brüning, zastávající současně nadále úřad říšského kancléře. V obou funkcích primárně usiloval o definitivní zrušení povinnosti splácet reparace, čímž by posilnil vlastní autoritu z období neúspěchu celní unie a současně vzal vítr z plachet demagogické agitaci NSDAP proti „okovům z Versailles“.²²⁹ Francouzské „dunajské“ plány musely ve Wilhelmstrasse zákonitě vyvolávat reminiscenci na podobný Briandův projekt. Navíc vzájemný poměr Paříže a Berlína byl od jara 1931 z pochopitelných důvodů narušen. Torpédovala-li předtím Francie celní unii, nyní podobný krok připravovala výmarská republika. Ovšem nikoli pouze na základě pouhého negativismu, nýbrž také proto, že s podunajským prostorem měla vlastní plány. Francouzský projekt vnímala německá strana jako pokus o její izolaci a vyloučení ze středoevropských záležitostí. Tamější tisk otevřeně označil Tardiův plán za „protiněmeckou dunajskou kombinaci“.²³⁰

Pokud jde o postoj Rakouska, reakce Bureschovy vlády byla záměrně zdrženlivá. Samotný kancléř, byť by příležitost nepochybně našel, se k možné hlubší středoevropské spolupráci se nevyjádřil. Rakouští představitelé vyčkávali, jakou formou do úvah o novém

²²⁶ Srov. AMZV, PZ, Řím 1932, PZ č. 31, 18. března 1932; Tamtéž, PZ č. 28, 22. března 1932; O negativním stanovisku fašistické Itálie vypovídá i Aide-mémoire z 7. března 1932, s poznámkou „italské stanovisko k Tardiérově plánu“, uložen v: ÖStA/AdR, Neues Politisches Archiv, Liasse Mitteleuropa/Geheim karton Nr. 410, (dále jen: NPA); Obsahově stejný záznam italské odpovědi přiložen AMZV, PZ, Řím, PZ č. 31, 18. března 1932.

²²⁷ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Mitteleuropa/Geheim, karton č. 410, Záznam rakouského sekčního šéfa Richarda Schüllera o rozhovoru rakouského vyslance v Římě Eggera s italským ministrem zahraničí Dinem Grandim.

²²⁸ Text italského memoranda srov. Zahraniční politika 11, 1932, s. 267-268.

²²⁹ Srov. AMZV, PZ, Berlín 1931, PZ č. 59, 12. října 1931; Tamtéž, PZ periodická č. 4, 6. ledna 1932. K Brüningově zahraniční politice po odvolání Julia Curtia srov. přehledně GRAML, *Stresemann*, s. 169-198.

²³⁰ Srov. AMZV, PZ, Berlín 1932, PZ č. 8, 10. března 1932; Francouzský vyslanec v Berlíně André Francois-Poncet 10. března v rozhovoru s československým kolegou Františkem Chvalkovským poznamenal, že „v upřímnou německou kooperaci vůbec nevěří.“ Cit. dle: Tamtéž; Dále srov. např. TD 1932, 19. března 1932, 153/32, Osuský z Paříže.

hospodářském upořádání střední Evropy zasáhne Německo. Na druhé straně ale dobře věděli o stanovisku francouzských kruhů, podmiňujících kýžený mezinárodní úvěr navázáním užší hospodářské spolupráce podunajských států. Opomenut nemohl být ani části postoj rakouských průmyslníků závislých na preferenčním vývozu do zemí jihovýchodní Evropy, kteří se obávali československé konkurence.²³¹ Na druhé straně vlivný Hlavní svaz rakouského průmyslu plán dunajské federace podporoval s cílem vytlačit říšskoněmecký průmysl z dolního Podunají.²³²

Na počátku dubna 1932 byla celá záležitost projednávána na konferenci čtyř velmocí v Londýně. Pro konání podobného zasedání nemohla být zvolena nevhodnější doba. Prezidentské volby v Německu, parlamentní volby ve Francii odváděly pozornost některých velmocí směrem k vnitropolitickým záležitostem.

Německou delegaci vedl státní sekretář Bernhard von Bülow a vznesl vůči francouzskému plánu řadu námitek. Využíval přitom identické argumenty jako v minulosti. Německo nemůže připustit vzájemné preference pěti podunajských států, neboť by se tím muselo vzdát práva doložky nejvyšších výhod. Došlo by tak ke snížení německého exportu do Podunají o 50 %. Podle Bülowa pro dotčené státy jsou výhodnější jednostranné německé preference než preferenční systém v Podunají.²³³

Londýnská konference skončila fiaskem a tím fakticky „zazvonila hrana“ i Tardiéově projektu, na delší dobu jednoho z posledních pokusů o spolupráci podunajských států bez ohledu na jejich politickou příslušnost. V době, kdy byl francouzský plán velmocemi fakticky „poslán k ledu“, dominovalo v „alpské republice“ jiné téma – komunální volby.

Rakouský politický systém

Než přistoupím k samotné analýze volební dubnové neděle, je podle mého názoru užitečné krátké zamyšlení nad rakouským politickým systémem, který nám umožní podhalit vliv vnitřní politiky na diplomacii a naopak.²³⁴

²³¹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 13, 29. března 1932.

²³² Srov. MORAVCOVÁ, *Československo*, s. 128-129.

²³³ K londýnské konferenci (6. až 8. dubna 1932) srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Mitteleuropa, karton č. 410; Franckenstein do Vídně Zl. 105/Pol, 9. April 1932; AMZV, PZ, Londýn 1932, PZ periodická č. 1, 18. dubna 1932; Tamtéž, PZ č. 11, 23. dubna 1932. K námitkám německé delegace srov. také Tamtéž, IV. sekce, karton č. 680, Stanovisko k německým námitkám, bez data; TD 1932, 8. dubna 1932, č. 192/32, Osuský z Paříže; Některé argumenty opakoval von Bülow již dříve srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Mitteleuropa, karton Nr. 410, Zl. 100/Pol, 6. April 1932.

²³⁴ Přehledně a přitom v dostatečné šíři analyzuje politický systém první republiky *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933*, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, (dále jen: *HANDBUCH*).

Když byl v říjnu 1918 vyhlášen stát Německé Rakousko, jednalo se o akt ryze revoluční, neboť jej provedlo Provisorium Národní shromáždění, orgán, který k tomu neměl na základě tehdy platné prosincové ústavy z roku 1867 pravomoc.²³⁵ Na identickém území tak krátce až do rozpadu Rakousko–Uherska existovaly dva státy: podunajská monarchie a Německé Rakousko.

Základním zákonem každého státního útvaru je ústava.²³⁶ V odborné literatuře se často mluví o ústavě Republiky Německé Rakousko, která ovšem nebyla vtělena do jednoho zákona, nýbrž šlo o několik postupně vydávaných ustanovení tvořících provizorní ústavní rámec.

Výsledky únorových voleb 1919 podnítily odlišné představy křesťansko-sociální a sociálně demokratické strany o nové ústavě.²³⁷ Zatímco socialisté dominovali v celostátním měřítku, křesťanští socialisté vévodili v jednotlivých zemích s výjimkou Vídně. Z uvedených mocenských poměrů vyplývaly naprosto protichůdné pozice v otázce federalismu. Sociální demokracie požadovala co nejširší pravomoci spolku. Naopak křesťansko-sociální strana je chtěla omezit ve prospěch zemí.²³⁸ Výsledný ústavní text představoval kompromis mezi oběma stanovisky a to i navzdory rozpadu velké koalice.²³⁹ V říjnu 1920 byl přijat nejvyšší Spolkový ústavní zákon (*Bundesverfassungsgesetz*). Rakousko bylo prohlášeno za demokratickou republiku – spolkový stát, jehož moc vychází z lidu. Ústavní zákon rovněž

²³⁵ Srov. BRAUNEDER, Wilhelm, *Die Provisorische und die Konstituierende Nationalversammlung der Jahre 1918 bis 1920*, in: *Parlamentarismus in Österreich*, hrsg. von Ernst Bruckmüller, Wien 2001, s. 110-129.

²³⁶ K právním dějinám srov. WALTER, Friedrich, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500-1955*, Wien, Graz, Köln 1972, (dále jen: WALTER, *Verfassungsgeschichte*); ERMACORA, Felix, *Österreichische Verfassungslehre. Grundriß eines Studienbuchs*, Wien, Stuttgart 1970, (dále jen: ERMACORA, *Verfassungslehre*). Nejpřehledněji: BERCHTOLD, Klaus, *Verfassungsgeschichte der Republik Österreich, Bd. 1: 1918-1933. Fünfzehn Jahre Verfassungskampf*, Wien, New York 1998, (dále jen: BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*). Z uvedených publikací nabízí Berchtold čtenářům nejširší pohled s precizně vypracovanou bibliografií na začátku každé kapitoly; BRAUNEDER, Wilhelm, *Österreichische Rechtsgeschichte*, Wien 2003.

²³⁷ Nejméně propracovaný návrh ústavy předložili velkoněmci, neboť předpokládali úpravu ústavních poměrů až po provedení anšlusu.

²³⁸ K různým návrhům ústavy srov. pěti dílnou práci od Felixe Ermacory. Srov. ERMACORA, Felix, *Materialien zur österreichischen Bundesverfassung, Bd. 1, Länderkonferenzen 1919/20 und die Verfassungsfrage*, hrsg. unter Mitarbeit von Ingrid Moser, Wien 1989; Bd. 2, *Die Entstehung der Bundesverfassung. Dokumente der Staatskanzlei über allgemeine Fragen der Verfassungsreform*, hrsg. unter Mitarbeit von Ingrid Moser, Wien 1989; Bd. 3, *Materialien und Erläuterungen: Die Aufgabenverteilung zwischen Bund und Ländern*, Wien 1986; Bd. 4, *Die Sammlung der Entwürfe zur Staats- und Bundesverfassung*, Wien 1990; Bd. 5, *Register zu den Materialien der Entstehung der Bundesverfassung 1920*, (gemeinsam mit Alexander Pelzl), Wien 1993; Týž, *Quellen zur österreichischen Verfassungsrecht (1920)*, Wien 1967.

²³⁹ K rakouské ústavě z roku 1920 srov. ABLEITINGER, Alfred, *Grundlegung der Verfassung*, in: *Geschichte der Ersten Republik*, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalnik, Erika Weinzierl, Graz, Wien, Köln 1983, s. 147-195; WALTER, *Verfassungsgeschichte*, s. 273-281; ERMACORA, *Verfassungslehre*, s. 32; BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*, s. 189-287.

zakotvoval v parlamentních demokraciích standardní trojité rozdělení moci na zákonodární, výkonnou a soudní. Legislativní moc na spolkové úrovni vykonával dvoukomorový parlament: Národní rada (*Nationalrat*), volená na základě všeobecného, rovného, tajného a přímého volebního práva. Legislativní perioda dolní komory, započatá od prvního zasedání, byla čtyřletá. Odročení zasedání případně rozpuštění bylo možné pouze na základě rozhodnutí Národní rady. Druhou komoru představovala Spolková rada (*Bundesrat*). Podle příslušného počtu obyvatel delegovaly její členy jednotlivé země.²⁴⁰ Spolková rada měla působit jako protiváha a kontrolní prostředek vůči Národní radě.²⁴¹ Návrh zákona mohli předložit poslanci Národní rady nebo třetina členů Spolkové rady formou zákonodárné iniciativy. Stejným právem disponovala taktéž spolková vláda. Návrh zákona mohl být rovněž podán formou referenda (*Volksbegehren*), pokud v něm hlasovalo nejméně 200.000 voličů nebo polovina oprávněných voličů nejméně ve třech zemích.

V legislativním procesu měla větší váhu Národní rada před Spolkovou radou.²⁴² Pokud horní komora odmítla zákon schválený předtím Národní radou a ta svůj postoj potvrdila opětovným souhlasem, zákon po kontrasignaci spolkovým prezidentem vstoupil v platnost. Spolková ústava znala případ spolkového shromáždění (*Bundesversammlung*) tj. společné zasedání obou legislativních komor, které se scházelo za účelem zvolení spolkového prezidenta nebo vyhlášení války.

Prezidentem se mohl stát každý, kdo v den volby hlavy státu dosáhl věku 35 let, disponoval aktivním volebním právem do Národní rady a nebyl příslušníkem habsburské dynastie. Jeho funkční trvalo čtyři roky a mohl být zvolen maximálně dvakrát za sebou. Zastupoval stát navenek, avšak v každodenní praxi se jednalo o funkci víceméně reprezentativní. Například jmenoval kancléře a na jeho návrh ministry, ale složení vlády muselo být schváleno parlamentem. Zákonodární a výkonnou moc doplňovala soustava nezávislých soudů, i když právě ona nezávislost se postupně stala terčem kritiky. Například členy ústavního soudu jmenovala Národní a Spolková rada, aniž by byla stanovena kvalifikační kritéria a dokonce se počítalo s jejich doživotním členstvím. Z politologického

²⁴⁰ Nejlidnatější spolková země Dolní Rakousko (spolu s Vídní) měla 12 zástupců. Nejmenší počet zástupců spolkové země byl stanoven na tři poslance. Křesťanští socialisté požadovali paritní zastoupení všech zemí. Nakonec byl prosazen sociálně-demokratický návrh.

²⁴¹ K pravomocem Spolkové rady a její funkci v rakouském parlamentarismu srov. KATHREIN, Irmgard, *Der Bundesrat in der Ersten Republik. Studie über die Entstehung und die Tätigkeit des Bundesrates der Republik Österreich*, Wien 1983, (dále jen: KATHREIN, *Bundesrat*).

²⁴² Obě parlamentní komory měly právo zákonodárné iniciativy. Spolková rada využila tuto pravomoc pouze jednou.

hlediska bychom Rakousko na základě ústavy z roku 1920 mohli označit za ryze parlamentní systém.²⁴³

Stávající ústavní text byl zejména v druhé polovině dvacátých let podroben časté kritice. K první rozsáhlejší reformě ústavy došlo v roce 1925 na základě požadavku Kontrolní komise Společnosti národů, přičemž byla odstraněna dvojkolejnost zemské správy.²⁴⁴ Přesto kritika nejvyššího zákona neustávala. Veřejnost i politické strany nelibě nesly vázané kandidátky, rozsáhlé pravomoci parlamentu, jeho značný vliv na soudnictví, podnikatelské kruhy žádaly větší vliv na legislativní proces.²⁴⁵ Nemenší roli sehrál také zmíněný proces *Angleichung* mezi Vídní a Berlínem, a tak říšská ústava měla být při nadcházející novele spolkové ústavy jedním z hlavních inspiračních zdrojů.²⁴⁶

Na základě 44. článku rakouské ústavy bylo možné provést změnu ústavního zákona při souhlasu dvoutřetinové kvalifikované většiny všech přítomných poslanců, tj. v praxi by pro ní musela zvednout ruku také část zákonodárců sociální demokracie. Po mnoha neúspěšných návrzích a pokusech dosáhnout přijatelný kompromis mezi koalicí a opozicí hlavní tíha vyjednávacího maratónu přešla na kancléře Johannese Schobera a socialistu Roberta Danneberga.²⁴⁷

Není pochyb o tom, že výsledný text spolkové ústavy 1929 posunul rakouský politický systém blíž německému modelu. Politický systém výmarské republiky představoval z politologického hlediska kompromis mezi severoamerickým prezidencialismem a poloprezidentským režimem francouzského typu. Značnými kompetencemi disponoval říšský prezident. V případě mimořádných událostí (např. ohrožení bezpečnosti země) mohl

²⁴³ V parlamentním režimu je funkce hlavy státu oddělena od funkce šéfa vlády, kterým je premiér nebo kancléř. Prezident má čistě formální pravomoci, jmenuje sice předsedu vlády a na jeho návrh ministry, ale složení kabinetu musí být akceptováno parlamentem. Není aktivním účastníkem procesu rozhodování a zakročuje pouze v případě krize případně vnitropolitického napětí. Skutečná výkonná moc tedy náleží premiérovi, který ji vykonává spolu se členy kabinetu.

²⁴⁴ Srov. nejpodrobněji k ústavní novele z roku 1925 BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*, s. 369-417; *Die Verfassungsreform 1925*, hrsg. von Klaus Berchtold, Wien 1992.

²⁴⁵ K jednotlivým návrhům novely ústavy srov. *Die Verfassungsreform von 1929. Dokumente und Materialien zur Bundesverfassungs-Novelle von 1929*, hrsg. von Klaus Berchtold, 2 Bde, Wien 1978; HASIBA, Gernot, *Die zweite Bundes-Verfassungsnovelle von 1929*, Wien 1976. Například velkoněmci požadovali vznik hospodářské komory (Wirtschaftskammer) za současného zrušení Spolkové rady. Na spolkové úrovni mělo jít o první komoru, která by připravovala vládní předlohy. Srov. ACKERL, *Volkspartei*, s. 234-235.

²⁴⁶ Srov. podrobně SIMA, Christian, *Österreichs Bundesverfassung und Weimarer Reichsverfassung. Der Einfluß der Weimarer Reichsverfassung auf die österreichische Verfassung 1920 bis 1929*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1993, (dále jen: SIMA, *Bundesverfassung*).

²⁴⁷ K roli Johannese Schobera při ústavní reformě srov. HASIBA, Gernot, *Johannes Schober und die Verfassungsreform 1929*, in: GuG 2, 1983, Heft 1, s. 47-68; HANNAK, *Schober*, s. 119-138; HUBERT, *Schober*, s. 297-301.

vládnout pomocí tzv. nouzových nařízení, které nepodléhaly ratihabici legislativním tělesem.²⁴⁸ Parlament tak ztrácel hlavní úlohu tvorby legislativních norem. Existovala sice varianta, kdy mohl požadovat zrušení nouzových nařízení, buď formou nahrazení vlastním zákonem, nebo vyhlášením nedůvěry vládě. Toto ustanovení bylo značně relativizováno ústavním článkem č. 25, podle něhož hlava státu měla možnost rozpustit Říšský sněm a jmenovat ze své vůle novou vládu nezávislou na parlamentu, nýbrž pouze na něm.

Charakteristický znak revize ústavního textu představovalo posílení výkonné moci na úkor legislativy a posunutí Rakouska k poloprezidentskému režimu.²⁴⁹ Prezident byl volen přímo v lidovém hlasování na šest let, což znamenalo značné posílení jeho autority. Byl vrchním velitelem armády, mohl vydávat nouzová nařízení, právo jmenovat a odvolávat vládu, svolávat a rozpouštět Národní radu, svolávat zemské sněmy a jmenovat část členů ústavního soudu. Měl rovněž volnou ruku při výběru spolkového kancléře. Především nemohl jmenovat vládu závislou pouze na něm, tedy krok, který umožňovala říšská ústava. Změny postihly také soudní soustavu, kdy zejména u ústavního a správního soudu došlo k posílení jejich nezávislosti.²⁵⁰ Ústavní novela nepředstavovala přechod Rakouska z liberální demokracie k autoritativnímu režimu, byť pravomoci spolkového prezidenta byly skutečně rozsáhlé. Za příznačné považuji, že při pozdější „demontáži“ demokracie v podaplské zemi nesloužila jako její hlavní právní opora.

Z hlediska meziválečného rakouského politického systému považuji za nejdůležitější analýzu stranického systému, který byl složen z dvou velkých (sociálně-demokratická, křesťansko-sociální), ze tří středních (velkoněmci, Landbund, Heimatblock) a několika menších stran (například nacisté, legimisté, komunisté). Nemá smysl zabývat se všemi politickými stranami, a proto italský politolog Giovanni Sartori přišel s definicí jejich relevantnosti, která umožňuje stanovit potřebná omezující kritéria. Za relevantní lze označit stranu, která má:

1. vyděračský potenciál: strana může vzhledem ke svému specifickému postavení ovlivnit taktiku a směr stranické soutěže.

²⁴⁸ Srov. článek 18, odstavec 3-5 spolkové ústavy.

²⁴⁹ V rámci právně-historické literatury neexistuje shoda, do jaké míry ovlivnila ústava výmarské republiky rakouskou spolkovou ústavu. Christian Sima na základě podrobné analýzy a komparace obou textů dochází k závěru, že ačkoliv rakouští představitelé usilovali o to, aby říšská ústava představovala v mnohém vzor, praxi se jim příliš nestala. Srov. SIMA, *Bundesverfassung*, s. 309-312.

²⁵⁰ Srov. SEIPEL, Ignaz, *Kampf um die österreichische Verfassung*, Leipzig, Wien 1930, s. 218-219. Seipel mluví o „odpolitizování soudních dvorů“.

2. koaliční potenciál: strana je vhodným a potřebným partnerem pro ostatní vládní subjekty.²⁵¹

Tabulka č. 1: Počet mandátů a dosažené procento hlasů při volbách do Národní rady v letech 1919-1930²⁵²

Strana	16. 2. 1919		17. 10. 1920		21. 10. 1923		24. 4. 1927		9. 11. 1930	
	Mandáty	%	Mandáty	%	Mandáty	%	Mandáty	%	Mandáty	%
Křesťansko ²⁵³ sociální strana (CSP)	69	35,9	85	41,8	82	45,0	(73)	-	66	35,7
Sociálně demokratická strana dělnická (SDAP)	72	40,8	69	36,0	68	39,6	71	42,0	72	41,1
Velkoněmci ²⁵⁴	27	20,8	28	17,2	15	12,8	(12)	-	-	-
Landbund (LB) ²⁵⁵	-	-	-	-	-	-	9	6,0	-	-
Heimatblock (HB)	-	-	-	-	-	-	-	-	8	6,2
Jednotná ²⁵⁶ kandidátka	-	-	-	-	-	-	85	48,2	-	-
Národní ²⁵⁷ hospodářský blok	-	-	-	-	-	-	-	-	19	11,6

²⁵¹ Srov. SARTORI, Giovanni, *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*, Brno 2005, s. 126-128, (dále jen: SARTORI, *Strany*).

²⁵² Převzato z: *Statistisches Handbuch für die Republik Österreich* 12, 1931, s. 210.

²⁵³ V roce 1927 vytvořili křesťanští socialisté společnou kandidátku s velkoněmci. Připadlo jim 73 mandátů, jejímu partnerovi 12.

²⁵⁴ V roce 1919 kandidovalo na jedné „velkoněmecké“ kandidátce celkem 17 německo-rakouských nacionálních stran a hnutí. V roce 1920 se společně o hlasy voličů ucházely Velkoněmecká lidová strana, Německorakouská selská strana, Korutanský selský spolek a nacisté. O tři roky později byla utvořena společná kandidátka Landbundu a velkoněmců.

²⁵⁵ Landbund kandidoval v roce 1927 poprvé a naposled samostatně.

²⁵⁶ Volební seskupení Křesťansko sociální strany, Velkoněmecké lidové strany, Středostavovské lidové strany a dalších menších politických subjektů.

Ostatní	2	2,5	1	5,0	-	2,6	-	3,0	-	5,4
Mandáty celkem	170		183		165		165		165	

Tabulka č. 2: Vývoj rakouského stranického systému 1919-1930

Rok	Počet stran		Podíl dvou nejsilnějších stran		Počet relevantních stran podle Sartoriho
	Kandidující	Do parlamentu	Mandáty	Hlasy	
1919	25	5	82,3	76,7	3
1920	11	4	84,1	77,8	3
1923	14	3	90,9	84,6	3
1927	13	4	-	-	4
1930	12	5	83,6	76,8	5

V prvních volbách do Národního shromáždění Německého Rakouska se původně počítalo s volbou 255 poslanců v 38 volebních obvodech. Sem patřily také české, moravské, slezské a jihotyrolské země, v nichž ovšem nakonec k volbám nedošlo. Počet volebních obvodů tak klesl na 25 s možností zisku 170 mandátů. V prvních letech byl stranický systém silně fragmentován. Napomáhalo tomu i vytváření tzv. spojených kandidátek, kterými různé malé strany zvyšovaly šanci na dobrý volební výsledek.²⁵⁸ V důsledku změn volebního zákona zakazujícího existenci spojených kandidátek a zavedení volebního čísla potřebného k zisku mandátu v daném obvodu došlo ve dvacátých letech minulého století ke stabilizaci stranického systému.²⁵⁹ Počet mandátů závisel na počtu obyvatel v daném volebním obvodu. Celkem bylo k dispozici 183 – od roku 1923 pak 163 křesel v Národní radě. Ústavní reforma 1929 přinesla pouze nepatrné změny, mj. změnu aktivního volebního práva z 20 na 21 let a pasivního z 24 na 25 let.

Pro stranický systém není důležitý pouze počet relevantních stran, ale také jeho typ. Únorové volby 1919 mohly vyvolat dojem vytvoření systému dvou stran²⁶⁰, případně systému

²⁵⁷ Volební seskupení Velkoněmecké lidové strany, Landbundu a dalších menších politických subjektů.

²⁵⁸ Spojené kandidátky (*Listenkoppelung*), v praxi znamenaly sjednocení různých kandidátek malých stran do jedné. To nejčastěji využívala různá německo-rakouská nacionální hnutí.

²⁵⁹ Při přepočtu odevzdaných hlasů na počet mandátů se používala Hareova metoda. Ta dělí počet platných hlasů počtem všech mandátů, které mají být rozděleny, aby z nich zjistila, kolik hlasů připadá na jeden mandát.

²⁶⁰ Giovanni Sartori definuje bipartismus jako situaci, kdy jsou strany schopné soupeřit o absolutní většinu křesel. Jedna z nich uspěje a získá dostatečnou parlamentní většinu. Tato strana si přeje

dvě a půl strany²⁶¹. Avšak nejvíce – i když s mnohými omezeními – se rakouskému stranickému systému přibližuje Sartoriho typologie. V letech 1918-1927 lze mluvit o umírněném pluralismu²⁶², v období 1927-1933 naopak o polarizovaném pluralismu.²⁶³

Volební výsledky na spolkové úrovni ukazují poměrně stabilní podporu jednotlivých stran s nízkou voličskou volatilitou. Nízkou fluktuaci elektorátu podle mého názoru nejlépe objasňuje táborová teorie (*Lagertheorie*)²⁶⁴ a sloupový proces (*Versäulungsprozess*)²⁶⁵

Souhlasím s koncepcí, s níž poprvé přišel historik Adam Wandruszka, který charakterizoval rakouský stranický systém jako „tři tábory“ (*drei Lager*) – socialistický, nacionální a katolický, do nichž rozdělil většinu voličstva. Ovšem Wandruszkova teorie nebyla nekriticky přijímána a dočkala se rozpracování.²⁶⁶ V důsledku toho, považuji za vhodnější pro pojmenování politické praxe, zejména od vzniku první Seipelovy vlády na jaře 1922, hovořit pouze o dvou táborech: občanském (křesťansko sociální, Landbund, velkoněmci a Heimatblock), jehož tmelem byl strach z marxismu a sociálně demokratickém.

Táborová teorie byla rozpracována a podrobena kritice. V souvislosti s rakouským stranickým systémem se rovněž začalo mluvit o sloupovém procesu. Termínem „sloup“ označujeme vytvoření několika oddělených světonázorově či nábožensky definovaných komplexů politických a sociálních organizací. Vznikne sociálně morální milieu se specifickými hodnotami, což vede například k utvoření specifické socialistické politické

vládnout sama. Nezbytnou Sartoriho podmínkou pro bipartismus je reálná možnost ostatních stran alternovat u moci. Srov. SARTORI, *Strany*, s. 199-202. Francouzský politolog Maurice Duverger rozlišuje mezi tuhým a pružným bipartismem. Rozhodujícím kritériem je podle jeho názoru hlasovací kázeň jednotlivých poslanců strany. Srov. NOVÁK, Miroslav, *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*, Praha 1997, s. 85.

²⁶¹ Francouzský politolog Jean Blondel rozlišuje dokonalý a nedokonalý bipartismus. Nedokonalý bipartismus nazval systémem dvou a půl strany. Ten nastane tehdy, pokud vítězná strana dokáže získat zhruba o třetinu víc hlasů než její hlavní konkurent. Obě strany obdrží dohromady kolem 80 % všech hlasů, přičemž v legislativním tělese působí mimo nich ještě jedna menší strana. Srov. *Tamtéž*, s. 167-172.

²⁶² Sartori vymezuje umírněný pluralismus následovně: Tři až pět relevantních stran, přičemž žádná z nich nemůže dosáhnout absolutní většinu, perspektiva alternativní koalice, absence antisystémové strany, bipolární koaliční uspořádání a dostředivá stranická soutěž. SARTORI, *Strany*, s. 135-184.

²⁶³ Polarizovaný pluralismus se vyznačuje existencí pěti až šesti relevantních stran, z toho nejméně jednu z nich lze označit jako antisystémový subjekt, dále zde existují dvoustranné opozice, které se navzájem vylučují. Pro polarizovaný pluralismus je charakteristická středová pozice více stran a vysoká polarizace mezi jednotlivými subjekty. Srov. *Tamtéž*, 185-192.

²⁶⁴ Srov. WANDRUSZKA, Adam, *Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen*, in: *Geschichte*, s. 291, (dále jen: WANDRUSZKA, *Österreichs*).

²⁶⁵ K pojmu *Versäulung* srov. např. MOMMSEN-RIEDL, Margareta, *Österreich*, in: *Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa*, Stuttgart 1981, s. 441-470.

²⁶⁶ Ke kritice Wandruszkovy teorie srov. FRITZL, Hermann, UITZ, Martin, *Kritische Anmerkungen zur sogenannten Lagertheorie*, in: *ZfP* 4, 1975, Heft 3, s. 325-333.

subkultury. Praktickým důsledkem uvedeného socio-politického rozvrstvení rakouské společnosti byla dlouholetá loajalita příslušníků jedné sloupové struktury danému politickému subjektu. Strany zasahovaly pomocí přidružených organizací prakticky do všech oblastí života. Ostatně krátký profil jednotlivých relevantních stran napoví mnohé o politickém systému.

Pokusy založit „dělnickou stranu“ lze v Rakousku nalézt již v průběhu 60. let 19. století, ovšem ke vzniku Sociálně demokratické strany dělnické došlo až na přelomu let 1888/1889 na sjezdu v Hainfeldu. Se zavedením všeobecného a rovného volebního práva se strana stala pevnou součástí rakouského politického systému. Základem jejího programu bylo učení Karla Marxe nabízející utopickou vizi beztřídní společnosti a její kombinaci s pragmatickým reformismem, neboť v politické praxi strana usilovala o zlepšení postavení dělnictva.²⁶⁷ Po programové stránce představoval významný mezník v roce 1926 Otto Bauerem vypracovaný Linecký program, kde najdeme syntézu marxistické teorie a demokratické praxe. Marx předpokládal, že nezbytným předpokladem k dosažení nového společenského pořádku je uchopení „kormidla dějin“ dělnickou třídou, která musí svrhnou buržoazii násilnou cestou. Ovšem rakouští teoretikové v rozporu s Marxem předpokládali, že moc ve státě lze získat i jiným způsobem a to ziskem 51,0% hlasů v parlamentních volbách.²⁶⁸

Rakouskou specifickou cestu k socialismu nazvali austromarxismem.²⁶⁹ V souladu s Marxovým učením předpokládali, že mezistupněm mezi buržoazním a socialistickým uspořádáním společnosti bude diktatura proletariátu. Dělnická třída v ní brání svá privilegia před intrikami svržené buržoazie. Tímto postulátem otevřeně zpochybňovali stávající parlamentní zřízení.

²⁶⁷ Srov. HAUTMANN, Hans, KROPF, Rudolf, *Die österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945. Sozialökonomische Ursprünge ihrer Ideologie und Politik*, Wien 1976, 2. korrigierte und ergänzte Auflage, (Schriftenreihe des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung, Bd. 4). KAUFMANN, Fritz, *Sozialdemokratie in Österreich. Idee und Geschichte einer Partei. Von 1889 bis zur Gegenwart*, Wien, München 1978, (dále jen: KAUFMANN, *Sozialdemokratie*); MADERTHANER, Wolfgang, *Die Sozialdemokratie*, in: HANDBUCH, s. 177-194.

²⁶⁸ O tomto cíli mluvil Otto Bauer.

²⁶⁹ K austromarxismu srov. LESER, Norbert, *Zwischen Reformismus und Bolschewismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis*, Wien, Frankfurt, Zürich 1968; Norbert Leser je rovněž autorem rozdělení sociální demokracie na pragmatické křídlo vedené Karlem Rennerem a radikální křídlo v čele s Otto Bauerem; Analyticky na vysoké úrovni je práce: KULEMANN, Peter, *Am Beispiel des Austromarxismus. Sozialdemokratische Arbeiterbewegung in Österreich von Hainfeld bis zur Dollfuss- Diktatur*, Hamburg 1982, 2. Auflage, (dále jen: KULEMANN, *Beispiel*); K politickému programu sociální demokracie srov. *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*, eingeleitet und hrsg. von Klaus Berchtold, Wien 1966, s. 233-264, (v příslušných pasážích i programy ostatních relevantních stran).

Výbornou organizační strukturou disponovala strana již v dobách podunajské monarchie. Nescházela jí schopnost mobilizovat voliče pomocí velkého množství důvěrníků, což vedlo ke specificky rakouskému fenoménu. Volební účast dělnictva byla vyšší než u buržoazie. Strana zasahovala do života vlastních voličů a sympatizantů množstvím přidružených organizací rozličné profilace, které metaforicky řečeno doprovázely člověka od kolébky až po smrt. Rodiče, převážně členové sociálně demokratického odborového svazu, posílali svoje děti do sociálně demokratických škol, četli sociálně demokratické deníky. Volný čas mohli trávit v sociálně-demokratických spolcích sběratelů známek, rybářů, přátel přírody, existoval dokonce i sociálně demokratický pohřební ústav. Navíc hnutí mělo ve svých řadách několik charismatických politiků a zároveň i dobrých řečníků například Karla Rennera, Otto Bauera, Roberta Dannerberga, nebo vídeňského starostu Karla Seitze. Uvedené faktory vedly k dalšímu rakouskému fenoménu, poněvadž na rozdíl od jiných evropských zemí zde nedošlo k výraznějšímu rozštěpení dělnického hnutí a komunistická strana zůstala v první republice na politické periferii.

Hlavním mocenským soupeřem a ideologickým nepřítelem sociální demokracie byla křesťansko-sociální strana. Mezi její voliče patřil střední stav a část katolického dělnictva. Díky ideologii politického katolicismu byla úzce spojena hlavně s nižším katolickým klérem.²⁷⁰ Mezi hlavní ideologické komponenty strany patřily stavovské uspořádání společnosti, antikapitalismus, antiliberalismus, antimarxismus a antisemitismus. Strana integrovala také část nedemokratických živlů. Její příslušníci otevřeně kritizovali stávající parlamentní systém. Namísto něj požadovali uplatnění tzv. skutečné demokracie (*wahre Demokratie*) založené na stavovském principu a očištěné od „kazů“ demokracie liberální.²⁷¹

²⁷⁰ K historii Křesťansko sociální strany srov. průkopnickou studii WANDRUSZKA, *Österreich*, s. 301-358; HANISCH, Ernst, *Die Ideologie des politischen Katholizismus in Österreich 1918-1938*, Wien, Salzburg 1977; STAUDINGER, Anton, *Christlichsoziale Partei*, in: *Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik*, Bd. 1, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalník, Graz, Wien, Köln 1983, s. 246-273; HANISCH, Ernst, *Demokratieverständnis, parlamentarische Haltung, und nationale Frage bei den österreichischen Christlichsozialen*, in: *Das Parteiwesen in Österreichs und Ungarns in der Zwischenkriegszeit*, hrsg. von Anna Maria Drabek, Richard Georg Plaschka, Helmut Rumpler, Wien 1990, s. 73-86; STAUDINGER, Anton, MÜLLER, Wolfgang C., STEININGER, Barbara, *Die Christlichsoziale Partei*, in: *HANDBUCH*, s. 160-176.

²⁷¹ Srov. DIAMANT, Alfred, *Die österreichischen Katholiken und die Erste Republik. Demokratie, Kapitalismus und soziale Ordnung 1918-1934*, Wien 1960, s. 92-106; STAUDINGER, Anton, *Christlichsoziale Partei und Errichtung des „Autoritären Ständestaates“ in Österreich*, in: *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes der Zweiten Republik und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages*, hrsg. von Ludwig Jedlicka - Rudolf Neck, Wien 1975, s. 65-81,

Rovněž křesťanští socialisté měli řadu přidružených organizací od školek a dělnických odborů²⁷² až po volnočasové spolky, které objektivně přispěly k utváření táborové mentality. Od vzniku republiky až do své smrti ve straně výrazně dominovala a velkou autoritu požíval prelát Ignaz Seipel.

Třetí nejsilnější politickou formací v meziválečném Rakousku byla Velkoněmecká lidová strana, která integrovala do té doby samostatně působící německo-nacionální politické formace. Mezi její programové pilíře patřily nacionalismus, antiliberalismus antiklerikalismus a antisemitismus. Voličskou základnu strany tvořili příslušníci středního stavu, zejména učitelé a úředníci.²⁷³

V průběhu dvacátých let minulého století se na rakouské politické scéně objevily další dva relevantní politické subjekty. První z nich Landbund zastřešil regionálně působící selské spolky a získal podporu především u protestantsky orientovaných voličů, využívaje přitom velkoněmeckou a nacionální rétoriku. Strana měla největší podporu v Korutanech a ve Štýrsku. Nejasná programová profilace, mající v některých oblastech blízko k programu stran křesťansko sociální a velkoněmecké, zapříčinila menší voličskou podporu.²⁷⁴

Pod názvem Heimatblock vstoupila do parlamentu v roce 1930 skupina poslanců autoritativního hnutí Heimwehr netajíc se svojí nedůvěrou vůči liberálně-demokratickému uspořádání a úsilím o nastolení pořádků po vzoru Mussoliniho Itálie.²⁷⁵ Větší část členů, kterou tvořili někteří účastníci první světové války, zchudlí aristokraté, sedláci a podnikatelé, sympatizovala s italským fašismem. Naopak štýrská organizace Steierischer Heimatschutz tendovala k německému nacismu. V čele Heimwehru stál od roku 1930 aristokrat Ernst Rüdiger Starhemberg²⁷⁶, jehož funkce nesla pro autoritativní hnutí příznačný název – spolkový vůdce (*Bundesführer*).

(dále jen: STAUDINGER, *Partei*); STÖGER, Robert, *Der christliche Führer und die „wahre Demokratie“*. *Zu den Demokratiekonzeptionen von Ignaz Seipel*, in: AJVfGA 2, 1986, s. 54-67.

²⁷² Srov. PELINKA, Anton, *Stand oder Klasse? Die Christliche Arbeiterbewegung Österreichs 1933 bis 1938*, Wien, München, Zürich 1972.

²⁷³ K Velkoněmecké lidové straně srov. WANDRUSZKA, *Österreichs*, s. 369-422; ACKERL, *Volkspartei*; DOSTAL, Thomas, *Die Großdeutsche Volkspartei*, in: HANDBUCH, s. 195-206.

²⁷⁴ Srov. KRIECHBAUMER, Robert, *Der Landbund. Historische Entwicklungslinien einer deutschnationalen Milieupartei in der Ersten Republik*, in: Brennpunkt Mitteleuropa. Festschrift für Helmut Rumpler zum 65. Geburtstag, hrsg. von Ulfried Burz, Michael Derndarsky, Werner Drobesh, Klagenfurt 2000, s. 519-534, (dále jen: KRIECHBAUMER, *Landbund*); BUKERT, Günther, *Der Landbund in Österreich*, in: HANDBUCH, s. 207-217; HAAS, Alexander, *Die vergessene Bauernpartei. Der Steierische Landbund und sein Einfluß auf die österreichische Politik 1918-1934*, Graz, Stuttgart 2001, (dále jen: HAAS, *Bauernpartei*).

²⁷⁵ K historii Heimwehru srov. WILTSCHEGG, *Heimwehr*.

²⁷⁶ K jeho osobě srov. WALTERKIRCHEN, Gudula, *Ernst Rüdiger Starhemberg oder die Spuren der 30er Jahre*, Wien 2002.

V letech 1918-1920 můžeme v souvislosti s rakouskou republikou mluvit o modelu proporční (konkordátní) demokracie.²⁷⁷ Jak jsem již uvedl, první rakouská republikánská vláda byla utvořena ze zástupců všech tří relevantních politických stran. Politické elity zaujímaly kompromisní postoje a orientovaly se na dosahování konsenzu. A i když velkoněmci přešli v březnu 1919 do opozice, velká koalice vydržela až do června následujícího roku.²⁷⁸ Od května 1922 se ustaluje pro první republiku nejdéle trvající formát vládní spolupráce tzv. občanských stran proti socialistické opozici, který vydržel necelých deset let. Stranický systém první rakouské republiky obsahoval tři až pět relevantních stran, přičemž další politické subjekty do něho výrazným způsobem nezasáhly. Přispěla k tomu neschopnost nalézt profilující téma a k němu dostatečně charismatickou osobnost, a v neposlední řadě rovněž existence sloupcové struktury.

Za velký problém rakouského parlamentarismu považují jeho silnou polarizaci. Schéma proporční demokracie bylo rozpadem velké koalice rozvolněno, postupně rostla ideologická vzdálenost mezi občanskými stranami a sociální demokracií. Spory se z parlamentních lavic přenesly do ulic, kde často ústily v násilnosti.

Konfliktní vnitropolitické klima napomáhalo vzniku polovojenských seskupení. Mezi nejznámější patřil sociálně demokratický Republikanischer Schutzbund²⁷⁹ a krajně pravicový

²⁷⁷V politologické literatuře se můžeme setkat také s dalšími termíny např. nizozemský politolog Arend Lijphart používá termín konsociační demokracie (*consociational democracy*). Srov. LIJPHART, Arend, *Consociational Democracy*, in: WP 21, 1969, No. 2, s. 207-225, (česky otištěno v: *Antologie světových politologů*, II. díl, ed. Blanka ŘíCHOVÁ, Aleš Lisa, Praha 1995, s. 9-32).

Jeho termín je používán nejčastěji v anglofonní literatuře, zatímco v německých pracích se setkáváme s pojmem Gerharda Lehmbucha Konkordanzdemokratie, Proporzdemokratie, která se uplatnila v Rakouku po roce 1945. Srov. LEHMBRUCH, Gerhard, *Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in Schweiz und in Österreich*, Tübingen 1967; Její charakteristickým znakem byla kooperace a proporční zastoupení obou nejsilnějších stran – Rakouské lidové strany (ÖVP) a Socialistické strany Rakouska (SPÖ) od celostátní až po místní úroveň. Srov. MOMMSEN-RIEDL, Margareta, *Die Proporzdemokratie und der Fall Habsburg*, Wien, Graz, Köln 1976, s. 27-102; Z české politologické literatury srov. ŘÍCHOVÁ, Blanka, *Přehled moderních politologických teorií*, Praha 2000, s. 197-222, (dále jen: ŘÍCHOVÁ, *Přehled*); Kritické zamyšlení nad konsociační demokracií nabízí NOVÁK, Miroslav, *Jakou demokracií pro nové demokracie? Konsensuální model, efektivita a kulturně homogenní země*, Brno 2001; Týž, *Je konsensuální model demokracie nejlepší?*, in: SČ 34, 1998, č. 1, s. 3-21, č. 2, s. 131-144.

²⁷⁸Bezprostřední příčinou pádu velké koalice v červnu 1920 byl spor o branný zákon. Srov. LESER, Norbert, *Bruch der Koalition Voraussetzungen und Konsequenzen*, in: *Koalitionsregierungen in Österreich. Ihr Ende 1920 und 1966. Protokoll des Symposiums „Bruch der Koalition“ in Wien am 28. April 1980*, Wien 1985, s. 33-45 (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Rudolf Neck und Adam Wandruszka, Gesamtedaktion Isabella Ackerl).

²⁷⁹K sociálně-demokratickému Republikanischer Schutzbundu srov. MCLOUGHLIN, Finbarr, *Der Republikanischer Schutzbund und gewalttätige politische Auseinandersetzung in Österreich 1923-1934*, Phil. Dissertation, Wien 1990, (dále jen: MCLOUGHLIN, *Schutzbund*).

Heimwehr. Různé paramilitární formace organizovaly demonstrace, pochody, pouliční srážky a vyzývaly k atentátům.²⁸⁰ Vlna násilí kulminovala v červenci 1927. Když na začátku roku zabila jedna z monarchistických polovojenských organizací v burgenlandské vesnici Schattendorf dva přívržence Schutzbundu, na první pohled se nezdálo, že dojde k něčemu mimořádnému.²⁸¹ Po pěti měsících vazby 14. července byli tři pachatelé vídeňským soudem celkem nečekaně zproštěni viny. Následující den *Arbeiter-Zeitung* zveřejnil úvodník kritizující rozhodnutí soudu a obsahující rétorickou otázku „*Není toto již občanská válka?*“²⁸² Ovšem výzvu k masovému protestu zde nenalezneme. Skandální zpráva se mezi dělnictvem šířila jako lavina.²⁸³ Ve Vídni vznikla spontánní demonstrace, kterou poprvé v dějinách první republiky neorganizovalo vedení sociální demokracie. Poté, co zasáhla policie, zvrhl se původně poklidný pochod ve vlnu násilí. Pořádkové jednotky nezastavily radikalizovanou masu, a tak vzplál vídeňský Justiční palác – symbol nespravedlivé justice. Následná pacifikace protestujících a mnohé krvavé střety s armádou skončily hroznou bilancí.²⁸⁴ Červencové události znamenaly přechod stranické soutěže z umírněného pluralismu k polarizovanému pluralismu. S narůstajícím napětím se zvyšoval vliv především krajně

²⁸⁰ Podle rakouského historika Gerharda Botze padlo v letech 1918-1934 za obětí politickému násilí 215 lidí a 640 bylo těžce raněno. Srov. BOTZ, Gerhard, *Gewalt in Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche. Unruhen in Österreich 1918-1934*, München 1976, s. 304, (dále jen: BOTZ, *Gewalt*).

²⁸¹ Stalo se tak 30. ledna 1927 K ukázkám z dobového tisku srov. Dokumente 1918-1928, s. 432-433.

²⁸² Článek s názvem „*Die Mörder von Schattendorf freigesprochen*“ napsal šéfredaktor *Arbeiter-Zeitung* Fritz Austerlitz. Srov. Dokumente 1918-1928, s. 437.

²⁸³ K událostem 15. července srov. BOTZ, Gerhard, *Die „Julidemonstranten“ ihre Motive und die quantifizierbaren Ursachen des Justizpalastbrandes 1927*, in: Týž, *Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt. Streik. Konflikunterdrückungen in Österreich seit 1918*, Frankfurt, New York 1987, s. 65-118; Týž, *Gewalt*, s. 141-160; *Die Ereignisse des 15. Juli 1927. Protokoll des Symposiums „Die Ereignisse des 15. Juli 1927“ in Wien am 15. Juli 1977*, Wien 1979, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 5, hrsg. von Rudolf Neck und Adam Wandruszka, Gesamtedaktion Isabella Ackerl); *1927- als die Republik brannte. Von Schattendorf bis Wien*, hrsg. von Norbert Leser, Paul Sailer Wlasits, Wien-Klosterneuburg 2002, zejména studie: BOTZ, Gerhard, *Der „15. Juli 1927“: Ablauf, Ursachen und Folgen*, s. 33-52; LESER, Norbert, *Der 15. Juli 1927 als Peripetie des Austromarxismus und der österreichischen Demokratie der Ersten Republik*, s. 53-92; Vybrané archivní dokumenty k červencovým událostem otištěny v: *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938*. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 283-288.

²⁸⁴ Historikové dodnes nejsou zajedno, kolik lidských životů vlastně v ten den skutečně vyhaslo. Střízlivé odhady mluví o 85 mrtvých na straně demonstrantů a kolemjdoucích a 4 z řad zasahujících policistů a několika desítek zraněných osob. BOTZ, *Gewalt*, s. 160; Odlišné údaje uvádí např. KULEMANN, *Beispiel*, s. 347; nebo KAUFMANN, *Sozialdemokratie*, s. 226.

pravického Heimwehru, na který nahlížela část přívrženců občanských stran jako na „ozbrojenou pěst“ vůči „bezbožníkům“ z řad sociální demokracie.²⁸⁵

Při hledání odpovědi na otázku „Co způsobilo přítomnost rostoucího antagonismu mezi oběma tábory?“ bych se chtěl opřít o často v sociologii a politologii využívanou teorii konfliktních linií (*cleavages*) navazující na práci amerického sociologa Seymoura Martina Lipseta a norského politologa Steina Rokkana, kteří zkoumali vývoj politických stran v Evropě v 19. století. Ten byl podle jejich názoru doprovázen dvěma revolucemi – národní a průmyslovou, přičemž musíme rozlišovat jejich teritoriální a funkcionální dimenzi. Vznikly tak čtyři konfliktní linie²⁸⁶: centrum – periferie, církev – stát, město – venkov a vlastník – pracující, které způsobují politické a kulturní štěpení společnosti.

Tabulka č. 3: Teorie konfliktních linií (*cleavages*)

	Teritoriální dimenze	Funkcionální dimenze
Národní revoluce	Centrum - periferie	Církev – stát
Průmyslová revoluce	Město - venkov	Vlastníci - pracující

Pro politický a sociální život první republiky je charakteristický zvláště výrazný rozpor mezi centrem a periferií tj. mezi Vídní a ostatními částmi země. Rakouská metropole představovala politické a ekonomické centrum státu se značnou koncentrací služeb a s vysokým podílem dobře organizovaného dělnického hnutí. Rakousko bylo zemí s malým počtem velkých měst, s maloměstskou a vesnickou strukturou.²⁸⁷ Na základě volebních výsledků lze Vídeň označit za „rudou“ (sociálně demokratickou), šest spolkových zemí (Dolní Rakousko, Horní Rakousko, Štýrsko, Solnohradsko, Tyrolsko, Vorarlbersko) za „černé“ (křesťansko sociální) a dvě za „nerozhodnuté“ spolkové země (Korutany, Burgenlandsko), bez absolutní většiny.

Teorie *cleavages* nám umožňuje zpřesnit typologii tří táborů, a proto od červencových událostí roku 1927 nejvýstižněji charakterizuje vzájemný poměr mezi oběma bloky označení bipolární antagonismus. Násilí se stalo trvalým jevem rakouské politiky a přispívalo

²⁸⁵ Srov. WILTSCHEGG, *Heimwehr*, s. 42-43.

²⁸⁶ V rámci české politologické terminologie neexistuje shoda, jak anglické slovo *cleavages* co nejpřesněji přeložit do češtiny. Setkáváme se s pojmy „sociální štěpení“ srov. ŘÍCHOVÁ, *Přehled*, s. 204; „Rozpor“ srov. KLÍMA, Michal, *Volby a politické systémy v moderních demokraciích*, Praha 1998, s. 65-137; „Konfliktní linie“ STRMISKA, Maxmilián, FIALA, Petr, *Teorie politických stran*, Brno 1998, s. 58; HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír, *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*, Brno 2004, s. 34.

²⁸⁷ V roce 1923 existovalo kromě Vídně pouhých deset měst s počtem obyvatel vyšším než 20.000.

k prohloubení nejisté vnitropolitické situace. Od té doby kromě reformy ústavy prakticky nenašla antagonistická seskupení společnou řeč, což byla jedna z hlavních příčin pozdějšího pádu rakouské demokracie.

Při aplikaci teorie konfliktních linií navrhuji následující typologii vybraných rakouských politických stran.

Tabulka č. 4: Teorie cleavages a rakouské politické strany

Politická strana	Centrum- periferie	Církev - stát	Město- venkov	Vlastníci- pracující
CSP	periferie	církev	venkov	vlastníci
SDAP	centrum	stát	město	pracující
Velkoněmci	centrum	stát	město	vlastníci
LB	periferie	stát	venkov	nejednoznačné
NSDAP	nejednoznačné	stát	město	nejednoznačné
Komunisté	centrum	stát	město	pracující

Z tabulky lze vyvodit následující závěr:

1. Mezi koaličními stranami existovala řada rozporů objektivně destabilizující rakouskou exekutivu, a to navzdory tomu, že linie mezi koalicí a opozicí byly zřetelně vymezeny. Personální spory mezi vrcholnými politiky uvnitř občanského tábora, často velmi odlišný názor jednotlivých koaličních subjektů na řešení aktuálních otázek, i prostý mocenský boj vedl nejednou ke vzniku silného vnitropolitického pnutí ústíciho pádem vlády. Během let 1918-1934 se v Rakousku vystřídalo 24 kabinetů.²⁸⁸ Průměrná „životnost“ jedné vlády byla necelých osm měsíců, pouze čtyři kabinety vydržely déle než jeden rok.²⁸⁹
2. Mezi velkoněmci a sociální demokracií existovala řada témat, u nichž by bylo možné dosáhnout shody (anšlus, antiklerikalismus, upřednostňování centralismu, dominance státu nad církví), ovšem hlubší kooperace nebyla možná z důvodu strachu velkoněmců z marxismu.

²⁸⁸ Například během existence výmarské republiky se vystřídalo 19 kabinetů, ve Francii v průběhu let 1919-1940 45 vlád, v Československu v období 1918-1938 18 kabinetů.

²⁸⁹ Srov. MÜLLER, Wolfgang, PHILIPP, Winfried, STEININGER, Barbara, *Die Regierung*, s. 80-84, in: HANDBUCH. Nejdelší životnost, necelé dva roky, měla pátá Seipelova vláda (od 19. května 1927 do 4. května 1929). Naopak pouhý jeden den vydržel kabinet Waltera Breiskyho (26. až 27. ledna 1922).

3. Obě levicové strany bojovaly o stejný elektorát, ovšem komunisté se v první republice nijak zvlášť neprosadili, neboť je oslabovala častá frakční politika a nenalezli dostatečně profilující téma. Spolupráce obou stran na jedné platformě nepřipadala v úvahu, jelikož komunistická strana neohrožovala pozice socialistů a ti na ni nahlíželi jako na neupřímného a problematického partnera, pouhou prodlouženou ruku Komunistické internacionály.²⁹⁰

Další nedostatek rakouské politické scény spatřuji, v existenci nedemokratické politické kultury, který podlomil nejenom základy první rakouské demokracie, ale také výmarské republiky.²⁹¹ Vycházím přitom z dvou hypotéz – politická kultura je klíčovým faktorem pro kvalitu, charakter a orientaci politického systému.²⁹² Základní podmínkou pro

²⁹⁰ K historii Komunistické strany Rakouska srov. STEINER, Herbert, *Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918-1933. Bibliographische Bemerkungen*, Wien 1968 (Marburger Abhandlungen zur Politischen Wissenschaft 11); HAUTMANN, Hans, *Die verlorene Räterepublik. Am Beispiel der Kommunistischen Partei Deutsch-Österreich*, Wien 1971; EHMER, Josef, *Die Kommunistische Partei Österreichs*, in: HANDBUCH, s. 218-230.

²⁹¹ Dodnes nepřekonaným a spolehlivým průvodcem antidemokratického myšlení výmarské republiky je: SONTHEIMER Karl, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918-1933*, München 1967.

²⁹² Výzkum politické kultury v rámci politologie souvisí se snahou některých politologů poznat podmínky stability demokratického systému. Motivací k jejich výzkumu bylo zjistit příčiny pádu meziválečných demokracií (např. ve výmarské republice, Rakousku, Španělsku) a rychlé politické modernizace zemí Třetího světa. Z pojmem politické kultury přišel poprvé v roce 1956 americký politolog Gabriel A. Almond. Srov. ALMOND, Gabriel A., *Comparative Political Systems*, in: JP 18, 1956, No. 3, s. 391-409; Původní koncept Almond dál rozpracoval srov. Týž, VERBA, Sidney, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton 1963; *The Civic Culture Revisited*, ed. by Týž, Boston 1980; *Political Culture and Political Development*, ed. by Lucian W. Pye, Sidney Verba, Princeton 1965; Analýza politické kultury se stala také součástí německé politické vědy. Srov. DIAS, Patrick V., *Der Begriff „Politische Kultur“ in der Politikwissenschaft*, in: Systemtheorie, Systemanalyse und Entwicklungsländerforschung hrsg. von Dieter Oberndörfer, Berlin 1971, s. 409-448; BERG-SCHLOSSER, Dirk, *Politische Kultur. Eine neue Dimension politikwissenschaftlicher Analyse*, München 1972; Týž, *Forum „Politische Kultur“ der PVS*, in: PV 22, 1981, Nr. 1, s. 110-117; REICHEL, Peter, *Politische Kultur in der Bundesrepublik*, Opladen 1981; *Politische Kultur in Deutschland. Bilanz und Perspektiven in Deutschland*, hrsg. von Dirk Berg-Schlosser, Jacob Schissler, Opladen 1987 (Politische Vierteljahrschrift, Sonderheft 18), zejména stať: ROHE, Karl, *Politische Kultur und der kulturelle Aspekt von politischer Wirklichkeit*, s. 39-48; MÜLLER, Wolfgang C., *Zum Konzept der Politischen Kultur*, in: *Zeitgeschichte* 12, 1984/1985, Heft 1, s. 26-35; SONTHEIMER, Kurt, *Deutschlands Politische Kultur*, München, Zürich 1990; ROHE, Karl, *Zum Verständnis eines theoretischen Konzepts*, in: *Politische Kultur in Ost- und Westdeutschland*, hrsg. von Oskar Niedermayer, Klaus von Beyme, Berlin 1994, s. 1-21; ROHE, Karl, *Politische Kultur und ihre Analyse. Probleme und Aspekte der politischen Kulturforschung*, in: HZ Bd. 250, 1990, Heft 2, s. 321-346; Patří k deficitům české politické vědy, že doposud v jejím rámci neproběhla diskuse obdobná v Německu; Srov. VAJDOVÁ, Zdeňka, *Politická kultura: teoretický koncept a výzkum*, in: SČ 32, 1996, č. 3, s. 339-351; V kontextu českých dějin se konceptem politické kultury v intencích Almonda a Verby zabývala historička Eva Broklová. Srov. BROKLOVÁ, Eva, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu (1918-1938)*, Praha 1999; První systematictější přehled nabízí sborník *Politická kultura v ČR*, ed. Emanuel Pecka, Praha 2000; Stručný přehled: CABADA, Ladislav, *Aspekty české politické kultury*, in: CABADA, Ladislav, VODIČKA, Karel, *Politický systém České republiky*, Praha 2003, s. 163-181; O interdisciplinární pohled na politickou kulturu se pokouší sborník *Politická kultura: antropologie, sociologie, politologie*, ed. Petr

fungování demokratického politického systému je demokratická politická kultura tj. stav, kdy veřejnost a politické elity akceptují demokratické principy a ty se stanou vzorcem chování společnosti.²⁹³

Liberální parlamentní demokracie byla v obou zemích vnímána jako z vítězných států násilně implantovaný systém a republikánskou formu vládnutí zvolilo jak Německo tak Rakousko v naději na lepší mírové podmínky. O neexistenci demokratické politické kultury v „alpské republice“ vypovídá skutečnost, že všechny relevantní politické strany nabízely alternativní společenské uspořádání: křesťanští sociálové, velkoněmci²⁹⁴, Landbund i Heimatblock projevovali značné sympatie k stavovskému uspořádání, sociální demokraté uvažovali o diktatuře proletariátu.

Rakouský politický systém stál na vratkých základech. Neexistence rakouské identity, nedemokratická politická kultura, vážné pochybnosti o samostatné existenci země, hospodářské a sociální problémy podnítily pozdější „demontáž“ demokracie a vytvoření specificky rakouské formy autoritativního vládnutí.

Volby 24. dubna

O dalším vývoji podaplské země napověděly komunální volby konané v neděli 24. dubna 1932. Svě zástupce do zemských sněmů ve spolkových zemích Vídeň, Dolní Rakousko a Solnohradsko a do obecných rad ve Štýrsku a Korutanech vybíraly celkem dvě třetiny oprávněných voličů celého Rakouska. Pokud jde o rozsah, jednalo se o největší volební zápas od listopadových voleb do Národní rady v roce 1930.²⁹⁵ Na jaře 1932 tedy nešlo o událost nanejvýš místního významu mající dopad pouze na regionální politiku, nýbrž za určitých okolností mohlo dojít k vážné destabilizaci celé vnitropolitické scény. Pokud by koaliční strany ztratily hlasy na ve prospěch opoziční sociální demokracie, nebylo vyloučené, že by

Skalník, Praha 2004; *Politische Kultur/ Politická kultura. Deutschland-Tschechien, Německo-Česká Republika*, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2004, zejména studii VAJDOVÁ, Zdeňka, *Politická kultura: krátká historie konceptu a aktualita výzkumu. Přehledová stať. Politische Kultur: kurze Geschichte des Konzeptes und Aktualität der Forschung. Übersicht*, in: Tamtéž, s. 18-39; Z české politologie nejpřehledněji SKOVAJSA, Marek, *Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*, Praha 2006; Nejnověji: *Politische Kultur. Politická kultura*, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2007.

²⁹³ Uvědomuji si problematičnost vymezení pojmu „demokratická“ politická kultura, které je stejně složité jako definování pojmu „demokracie“.

²⁹⁴ Srov. ARDEL, Rudolf, *Zwischen Demokratie und Faschismus. Deutschnationales Gedankgut in Österreich 1919-1930*, Wien, Salzburg 1972.

²⁹⁵ Při následující analýze se budu věnovat výhradně volbám do zemských sněmů. Volby do obecných rad měly pouze regionální význam a celkovou vnitropolitickou situaci Rakouska neovlivnily. Navíc sledování podpory určitého politického subjektu je ztíženo tím, že v řadě obcí kandidovaly pravostranové strany na společné kandidátce.

tato strana zpochybnila legitimitu stávajícího složení parlamentu a žádala vypsání předčasných parlamentních voleb. Uvedené skutečnosti si uvědomovaly všechny relevantní politické strany. Největším otazníkem však zůstával výsledek rakouské NSDAP, neboť moderní volební průzkumy v dnešním slova smyslu neexistovaly.

Na rakouské politické scéně hledala nacistická strana pozici velmi obtížně, neboť po programové stránce nic nenabízela.²⁹⁶ Antisemitismus byl přítomen u křesťanských sociálů a velkoněmců, antimarxistickou rétoriku používaly všechny nelevicové strany. S výjimkou vlažného postoje křesťanských sociálů nebylo relevantní strany, která by nepožadovala anšlus. Akční rádius nacistů oslabovala častá frakční politika a absence charismatického vůdce. Změna nastala v roce 1931, kdy ve vedení NSDAP začal působit Theo Habicht.²⁹⁷ Rychle uchvátil moc na svoji stranu a pak personálně a organizačně reorganizoval NSDAP. Pro nadcházející volby připravil účinnou a zesílenou propagandu. Hlavní soubor nacistů o hlasy voličů probíhal s velkoněmci. Sociální základna elektorátu NSDAP byla skutečně široká. Patřili do ní studenti, mladí lidé, tzv. frontová generace, svobodná středostavovská povolání (lékaři, právníci, architekti, technici) a nespokojení s politikou demokratických stran.²⁹⁸ Velkou neznámou zůstávalo do jaké míry a zda vůbec ohrozí NSDAP třetí pozici velkoněmců.

²⁹⁶ K historii rakouské NSDAP srov. CARSTEN, Francis Ludwig, *Faschismus in Österreich. Von Schönerer zu Hitler*, München 1977, (dále jen: CARSTEN, *Faschismus*); PAULEY, Bruce Frederick, *Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Steirischer Heimatschutz und österreichischer Nationalsozialismus 1918-1934*, Wien 1972, (dále jen: PAULEY, *Hahnenschwanz*); Týž, *Der Weg in den Nationalsozialismus. Ursprünge und Entwicklung in Österreich*, Wien 1988, (dále jen: PAULEY, *Weg*); Stručně JAGSCHITZ, Gerhard, *Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich*, Graz, Wien, Köln 1976, s. 20-32; Týž, *Die Nationalsozialistische Partei*, in: HANDBUCH, s. 230-244; Neprobádanou kapitolou zůstávají styky rakouských nacistů s obdobně smýšlejícími lidmi v Československu. Srov. NA, Presidium ministerstva vnitra, 225-887-35, Presidium zemského úřadu v Brně, č. j. 25167, 20. srpna 1932.

²⁹⁷ Theo Habicht (1898-1944), účastník první světové války, v roce 1926 vstoupil do NSDAP, od července 1931 zemský vedoucí rakouské NSDAP, 1932 mu byl přiznán titul zemský inspektor, 1934 po neúspěšném pokusu nacistů o puč v Rakousku propuštěn, pak krátce působil v komunální politice a německém Zahraničním úřadu, zemřel na východní frontě za druhé světové války.

²⁹⁸ K sociální základně rakouské NSDAP srov. KATER, Michael, *Zur Soziologie der frühen NSDAP*, in: VfZ 19, 1971, Heft 2, s. 124-159; PAULEY, *Weg*, s. 37, 49-51, 69-72, 93-99; BOTZ, Gerhard, *Faschismus und Lohnabhängige in der Ersten Republik*, in: ÖGL 21, 1977, Nr. 2, s. 102-128; Týž, *Strukturwandlungen des österreichischen Nationalsozialismus (1904-1945)*, in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 163-193; Týž, *Quantitative Analyse der Sozial- und Altersstruktur der österreichischen NSDAP-Mitglieder (1926-1945)*, in: Bericht über den 17. Historikertag in Eisenstadt 31.8. – 5.9. 1987, Wien 1989, s. 317-325; Týž, *Arbeiterschaft und österreichische NSDAP-Mitglieder (1926-1945)* in: Arbeiterschaft und Nationalsozialismus in Österreich. In memoriam Karl R. Stadler, hrsg. von Rudolf G. Ardelt, Hans Hautmann Wien, Zürich 1990, s. 29-48. Americký historik Charles Gulick o voličích NSDAP napsal:

Volební „superneděli“ předcházela ostrá kampaň, v níž nechyběla politická a sociální demagogie ani vzájemné útoky jednotlivých politických subjektů.²⁹⁹ Především nacisté pak organizovali násilné akce s cílem ukázat, že hodlají „*postupovat hodně energicky a docílit úspěchů za každou cenu*“.³⁰⁰ Ostatně průběh předvolební kampaně nám zdařile rekonstruuji dochované předvolební materiály. Jako příklad uvedu rakouskou metropoli. V ní tradičně dominovala sociální demokracie, která postavila celou agitaci na nekritickém vyjmenovávání úspěchů vlastní vídeňské komunální politiky, od počtu nově postavených bytů, až po nově vybudovaná sportoviště. Socialisté nezapomněli dodat, že tento progresivní vývoj umožnil poměr 2:1 na vídeňské radnici mezi nimi a neschopnou pravicovou opozicí.³⁰¹ Sociálně demokratická kampaň byla vedena jak proti křesťanským socialistům, tak proti nacistům, odkud hrozilo nebezpečí.³⁰² Nadcházející hlasování mělo zřetelně ukázat, že „*není místo a nesmí být místo pro bandu hitlerovských vrahů v našem Německém Rakousku (!!! zvýraznil M. Š.)*“.³⁰³

Všechny ostatní subjekty přicházely s negativistickou kampaní vůči dosaženým výsledkům sociálních demokratů. Nejméně originální byla křesťansko-sociální strana varující před bolševismem na radnici, ve škole a v kultuře. Nechybělo ani odhodlání pokračovat v odkazu předválečného vídeňského starosty Karla Luegera a vyhlášení boje na dvou frontách proti bolševickému a nacistickému nebezpečí. Leč pozitivní program bychom u nejsilnější vládní strany hledali marně.³⁰⁴

Rovněž komunisté doufali ve volební úspěch a vyrukovali přitom vskutku s originálními letáky. Kritizovali v nich sociální demokracii a požadovali revoluční boj mas

„*Mnoho přívrženců velkoněmců byli ve skutečnosti nacisté a ti kteří jimi ještě nebyly poznali, že pro dvě nacionalistické strany není místo.*“ Cit. dle: GULICK, *Österreich*, s. 384.

²⁹⁹ K průběhu volební kampaně srov. *Právo lidu* 41, 1932, č. 95, 24. dubna 1932, s. 3, (dále jen: *Právo lidu*); *Lidové listy* 11, 1932, č. 96, 24. dubna 1932, s. 3, (dále jen: *Lidové listy* 24. dubna 1932); Zcela mylně hodnotí předvolební situaci *Prager Presse*: Předvolební kampaň byla až na občasné nacistické excesy relativně klidná a od voleb nelze očekávat nic, co by ovlivnilo politiku na celostátní úrovni srov. *Prager Presse* 12, 1932, Nr. 112, 23. dubna 1932, s. 1; Tamtéž, Nr. 113, 24. dubna 1932, s. 2, (dále jen: *Prager Presse*).

³⁰⁰ Cit. dle: *Lidové listy*, 24. dubna 1932, s. 3.

³⁰¹ Srov. VfGA, Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv, Lade 16, Mappe 31, Landtagswahlen 1932 in Wien, Niederösterreich, Salzburg am 24. April 1932, B1: Gemeindewahlen, Sozialdemokratische Propaganda, Leták 2:1; (dále jen: VfGA, Archiv, Lade 16, Mappe 31, Landtagswahlen).

³⁰² Srov. *Arbeiter-Zeitung* 44, 1932, Nr. 112, 23. April 1932, s. 1, (dále jen: *Arbeiter-Zeitung* 23. April); Nr. 113, 24. April 1932, Extra Ausgabe (převážně celé číslo se věnuje volbám); Nr. 115, 24. April 1932, s. 1, 5.

³⁰³ Cit. dle: *Arbeiter-Zeitung*, 23. April 1932, s. 1. Článek s přílehlavým názvem „*Der Tag der Abrechnung*“.

³⁰⁴ Srov. *Reichpost* 39, 1932, Nr. 110, 20. April 1932, s. 1-2; Nr. 111, 21. April 1932, s. 8; Nr. 112, 23. April 1932, s. 1-9; Nr. 113, 24. April 1932, s. 1-5.

za práva dělníků. Lenin s „prosperující“ komunistickou Moskvou v pozadí měl být dostatečnou inspirací „k rudé sovětské Vídni“, ovšem ani to nakonec nezabránilo jejich bezvýznamnému výsledku.³⁰⁵

Vzhledem k celkové povaze voleb byla méně důležitým tématem otázka směřování rakouské zahraniční politiky. Přesto zejména nacisté a sociální demokraté neopomněli zdůraznit svoje sympatie k Německu, zatímco křesťanští sociálové byli k podobným prohlášením tradičně zdrženliví.³⁰⁶

Ačkoliv se volby na komunální úrovni mohou často výsledkově lišit od těch celostátních, neboť při nich mohou rozhodovat určité specifické faktory například program přizpůsobený místním potřebám, upřednostňování regionálně známé osobnosti před stranickou příslušností, přinesla neděle překvapení jiného druhu – zásadním způsobem změnila dosavadní politickou mapu Rakouska. Jejich význam je právem oceňován v memoárové i odborné literatuře.³⁰⁷

Tabulka č. 4: Porovnání výsledků zemských voleb 24. dubna 1932 s výsledky voleb do Národní rady 9. listopadu 1930³⁰⁸

Vídeň

Strana	Národní rada 9. 11. 1930		Zemský sněm 24. 4. 1932	
CSP	282.959	23,7%	233.539	20,2%
SDAP	703.718	59,0%	683.295	59,0%
Velkoněmci	124.429	10,4%	8.850	0,7%

³⁰⁵ Srov. VfGA, Lade 16, Mapped 31, Landtagswahlen, C: Gemeindewahlen, Christlichsoziale, KPÖ Propaganda, volební leták KPÖ.

³⁰⁶ Srov. PA, AA, Politische Abteilung II., Österreich, Bd. 11, 73282, Innere Politik. Parlaments- und Parteiwesen, Politischer Bericht A 386, 25. April 1932, (dále jen: PA, AA, PA II, Ö, Bd. 11, 73282, 25. PB A 386 25. April 1932.

³⁰⁷ K hodnocení významu voleb 24. dubna srov. KERÉKÉS, *Abenddämmerung*, s. 103; SCHAUSBEGER, *Griff*, s. 201, GOLDINGER, *Ablauf*, s. 191; GULICK, *Österreich*, s. 384; Z memoárové literatury: WINKLER, *Diktatur*, s. 14-15; RENNER, *Österreich*, s. 113; HELMER, *Jahre*, s. 130; SCHUSCHNIGG, *Kampf*, s. 133.

³⁰⁸ K výsledkům voleb srov. Reichspost Nr. 116, 25. April 1932, s. 1-4; Arbeiter-Zeitung Nr. 113, 23. April 1932, s. 6; Nr. 115, 25. April 1932, s. 3, (dále jen: Arbeiter-Zeitung 25. April); Die Neue Zeitung 25, 1932, Nr. 115, s. 1-4, (dále jen: Die Neue Zeitung); Wiener Sonn- und Montagszeitung 70, 1932 Nr. 17, 25. April 1932, s. 1-4; Das Kleine Blatt 6, 1932, 25. April 1932, s. 1-2, (dále jen: Das Kleine Blatt); Lidové listy č. 97, 26. dubna 1932, s. 3; Prager Presse Nr. 114, 25. April 1932, s. 3; Právo lidu č. 99, 26. dubna 1932, s. 1, (dále jen: Právo lidu 26. dubna). Volební výsledky se často liší. Převzato z: SCHAUSBEGER, Franz, *Ins Parlament, um es zu zerstören: das parlamentarische Agi(ti)eren der Nationalsozialisten in den Landtagen von Wien, Niederösterreich und Vorarlberg nach den Landtagswahlen 1932*, Wien, Köln, Weimar 1995, s. 133, (dále jen: SCHAUSBEGER, *Parlament*)

HB	26.347	2,2%	-	-
NSDAP	27.457	2,3%	201.411	17,4 %
Komunisté	10.626	0,9%	21.813	1,9%
Ostatní ³⁰⁹	17.536	1,5%	9.400	0,8%

Dolní Rakousko³¹⁰

Strana	Národní rada 9. 11. 1930		Zemský sněm 24. 4. 1932	
CSP	360.796	44,3 %	362.734	46,3 %
SDAP	291.167	35,7%	272.274	34,8%
Velkoněmci ³¹¹	70.172	8,6%	18.398	2,4%
LB ³¹²	-	-	10.006	1,3%
HB	54.185	6,7%	-	-
NSDAP	34.307	4,2%	110.774	14,1%
Komunisté	4.122	0,5%	8.580	1,1%

Solnohradsko³¹³

Strana	Národní rada 9. 11. 1930		Zemský sněm 24. 4. 1932	
CSP	51.136	41,5%	44.013	37,9%
SDAP	36.900	30,0%	29.810	25,6%
Velkoněmci	15.634	12,7%	2.250	1,9%
LB ³¹⁴	6.758	5,5%	7.367	6,3%
HB	7.058	5,7%	5.530	4,8%
NSDAP	4.537	3,7%	24.125	20,8%
Komunisté	755	0,6%	3.127	2,7%

³⁰⁹ Ve Vídni kandidovala ještě Österreichische Volkspartei (9054 hlasů) a Kaisertroue Volkspartei (346 hlasů).

³¹⁰ Převzato z: KAMMERHOFER, Leopold, *Niederösterreich zwischen den Kriegen. Wirtschaftliche, politische und kulturelle Entwicklung von 1918-1938*, Baden 1987, s. 212, 219. Mírně odlišné výsledky voleb uvádí *Ergebnis der Landtagswahlen in Niederösterreich vom 24. April 1932*, hrsg. von der Niederösterreichischen Landesdirektion, Wien 1932, s. 10 nebo *Das Kleine Blatt*, 25. April 1932, s. 11; *Reichpost* 25. April 1932, s. 3.

³¹¹ Velkoněmci kandidovali společně s Landbuntem.

³¹² Landbund kandidoval v Dolním Rakousku pod hlavičkou „Ständische Bauervereinigung“.

³¹³ Převzato z: SCHAUSBERGER, *Parlament*, s. 159.

³¹⁴ Landbund kandidoval v Solnohradsku pod názvem „Unabhängiger Salzburger Bauernbund und Ständevertretung“.

Šokoval zejména enormní vzestup voličské přízně u NSDAP. Kde hledat příčiny tohoto jevu? Jak je možné vysvětlit, že strana, která dosáhla v listopadu 1930 2,7% hlasů, se o 16 měsíců později stala třetím nejsilnějším politickým subjektem?³¹⁵ K nečekanému vzestupu kdysi marginálního hnutí přispělo hned několik příčin najednou.

První z nich byl vliv událostí v sousedním Německu. Ve volbách do berlínského říšského sněmu v roce 1928 získala NSDAP 2,6% hlasů. Ovšem v zářijových volbách 1930 obsadili nacisté druhou příčku s 6,4 miliony odevzdaných hlasů.³¹⁶ Nedlouho poté, ač poražen, získal s NSDAP neodmyslitelně spjatý Adolf Hitler³¹⁷ v prvním kole prezidentských voleb 11,3 miliony hlasů a necelé dva týdny před rakouskými událostmi v druhém kole 13,4 milionu hlasů.³¹⁸ Tak markantní nárůst hlasů nemohl zůstat v sousední zemi bez povšimnutí a objektivně poskytl nacistům účinný agitační instrument. Navíc ve stejný den jako v Rakousku, probíhaly volby do vybraných zemských sněmů i ve výmarské republice, při nichž NSDAP nešetřila rozsáhlou předvolební kampaní a slavila s ní úspěch.³¹⁹

³¹⁵ K analýzám voleb 24. dubna 1932 srov. z archivních dokumentů AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 17, 26. dubna 1932, (dále jen: PZ č. 17); PA, AA, PA II, Ö, Bd. 11, 73282, 25. PB A 386 25. April 1932; Z dobových studií očima sociálních demokratů srov. DANNEBERG, Robert, *Die Gemeinderatswahlen im Lichte der Zahlen*, in: Kampf. Sozialdemokratischer Monatschrift 25, 1932, Nr. 6, s. 246-255, Nr. 7, s. 312-325, Nr. 8-9, s. 373-385, (dále jen: DANNEBERG, *Gemeinderatswahlen*); BAUER, Otto, *Der 24. April*, in: Tamtéž, Nr. 5, s. 189-193, (dále jen: BAUER, *Der 24. April*); Z odborné literatury zejména: FALTER, Jürgen, HÄNISCH, Dirk, *Wahlerfolge und Wählerschaft der NSDAP in Österreich von 1927 bis 1932: Soziale Basis und Parteipolitische Herkunft*, in: Zeitgeschichte 15, 1987-1988, Heft 6, s. 223-244, (dále jen: FALTER, HÄNISCH, *Wahlerfolge*); SCHAUSBERGER, *Parlament; Týž, Letzte Chance für die Demokratie. Die Bildung der Regierung Dollfuss I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie*, Wien, Köln, Weimar 1993, (dále jen: SCHAUSBERGER, *Chance*); Ve stručnější podobě: Týž, *Die Regierungsbildung Dollfuss I (1932)*, in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 13-28; Týž, *Die Landtagswahlen des Jahres 1932 und ihre Folgen*, in: CHD 8-9, 1991-1992, Heft 1, s. 111-132.

³¹⁶ K výsledkům voleb 14. září 1930 srov. AMZV, PZ, Berlín 1930, PZ č. 267, 15. září 1930; Tamtéž, PZ č. 268, 16. září 1930.

³¹⁷ K Hitlerově osobě existuje již řada biografí srov. např. BULLOCK, Alan, *Hitler. Eine Studie über Tyrannei, Düsseldorf 1953*; MASER, Werner, *Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit*, München 1971. Tyto práce patří dodnes mezi základní Hitlerovy biografie; Dále srov. FEST, Joachim, *Hitler. Eine Biographie, Frankfurt am Main, Berlin, Wien 1973*; HAFFNER, Sebastian, *Anmerkungen zu Hitler*, Frankfurt am Main 1978; Novější interpretaci nabízí dvoudílná práce profesora moderních dějin na univerzitě v Sheffieldu Iana Kershawa srov. KERSCHAW, Ian, *Hitler: 1889-1936: Hybris*, Praha 2004, s. 317, (dále jen: KERSCHAW, *Hitler*); Týž, *Hitler. 1936-1945. Nemesis*, Praha 2004.

³¹⁸ K výsledkům dvoukolových německých prezidentských voleb srov. Germania 62, 1932, Nr. 74, 14. März 1932, s. 1; Tamtéž, Nr. 101, 11. April 1932, s. 1; AMZV, PZ Berlín 1932, PZ periodická č. 1, 2. dubna 1932; Tamtéž, PZ periodická č. 2, 5. července 1932.

³¹⁹ NSDAP získala ve volbách do zemských sněmů v Prusku, Württembersku, Anhaltsku, Hamburku, a Bavorsku 4,9 milionu nových hlasů. Srov. MILLATZ, Alfred, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*, Bonn 1968, s. 139-140, (Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Heft 66). K výsledkům voleb v Německu 24. dubna 1932 srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ periodická č. 2, 5. července 1932, (dále jen: PZ periodická č. 2).

Druhou příčinu nalezneme v negativním dopadu hospodářské krize. Výrazné snížení životní úrovně způsobilo paniku a strach příslušníků středního stavu z pádu mezi chudobné dělnictvo. Právě tato sociální skupina patřila mezi tradiční voliče občanských stran. Ovšem nejenom odtud získala NSDAP své nové příznivce. Rovněž proletariát požadoval zajištění alespoň minimálních hmotných podmínek k životu a nacisté se jevíli jako razantnější síla v porovnání se sociální demokracií.³²⁰

Třetí příčinou, která přispěla k vzestupu NSDAP, byl přitažlivý program, přizpůsobený v každé spolkové zemi místním specifickým. Jednoduchá, snadno pochopitelná antimarxistická, antisemitická a militantně nacionální demagogická propaganda nabízela jednoduchá řešení aktuálních otázek doby. Rád bych uvedl jeden příklad za všechny. Ve volebním letáku určeném pro Vídeň nalezneme poukaz na antisemitické smýšlení zdejšího proslulého starosty nedávné minulosti Karla Luegera, k jehož odkazu se NSDAP hrdě hlásí.³²¹ V převážně katolické rakouské metropoli strana potencionální voliče ujišťovala o své konfesní snášenlivosti a přihlásila se k nedotknutelnosti osobního vlastnictví. Přirozeně nemohla chybět ani nacionální rétorika. Němečtí obyvatelé Vídně byli upozorněni na to, že nejsilnější strana německého národa je právě NSDAP, a proto „*kdo nechce, aby v rudé Vídni dělali židovští kapitalisté a židovští marxisté, co se jim zlíbí*“³²², ten volí stranu Rakušana Adolfa Hitlera. Propracovaný volební program v kombinaci s účinně vedenou kampaní přivedl k urnám i chronické nevoliče. Každý pátý nevolič z roku 1930 volil o necelé dva roky později NSDAP³²³, která dovedně využívala prostředků moderní masové komunikace například novin, časopisů, letáků a rozhlasu. Nacisté neváhali strhávat případně přelepovat plakáty svých konkurentů, zastrašovat je a vyvolávat s nimi srážky. Školení řečníci plamenně promlouvali k davu na volebních shromážděních nepostrádajících dramatičnost. Nové propagandistické metody uplatnila strana hlavně v Solnohradsku, kde také dosáhla rekordních 21% hlasů.

Čtvrtou příčinu bych spatřoval ve strachu části rakouské společnosti z marxismu, vítaného propagačního prostředku všech občanských stran. NSDAP mohla zlomit tradičně

³²⁰ Robert Danneberg přichází s hypotézou, že nacisté získali 81.000 hlasů od velkoněmců, 49.000 hlasů od křesťanských socialistů a 17.000 od sociálních demokratů. Srov. DANNEBERG, *Gemeinderatswahlen*, s. 384; Ke stejným číslům dochází rovněž britský historik Bruce Pauley. Srov. PAULEY, *Weg*, s. 82.

³²¹ Srov. VfGA, Archiv, Lade 16, Mapped 31, Landtagswahlen C: Gemeindewahlen, Christlichsoziale, KPÖ Propaganda; Volební leták Národně socialistické strany dělnické-Hitlerova hnutí. C: Gemeindewahlen, Christlichsoziale, KPÖ Propaganda

³²² Cit. dle: Tamtéž.

³²³ Srov. FALTER, HÄNISCH, *Wahlerfoge*, s. 230-231.

silnou pozici socialistů a vytlačit je ve spolupráci s ostatními nemarxistickými subjekty do role pouhých statistů.

Shrneme-li příčiny vzestupu nacistů, zjistíme mnohé podobnosti mezi vývojem v Německu a v Rakousku. Jak v oblasti sociální základny, tak ve schopnosti mobilizace elektorátu pomocí volební kampaně a vlivu hospodářské krize na volební chování.³²⁴

Tabulka č. 5: Rozdělení mandátů - porovnání voleb do zemského sněmu 1927 a 24. dubna 1932³²⁵

Spolková země	1927	1932	1927	1932	1927	1932	1927	1932	1927	1932
	CSP		SDAP		GDVP ³²⁶		LB		NSDAP	
Vídeň ³²⁷	40	19	78	66	2	-	-	-	-	15
Dolní Rakousko ³²⁸	33	28	21	20	5	-	1	-	-	8
Solnohradsko	13	12	9	8	3	-	1	-	-	6

Ve všech 21 volebních obvodech ležících na území rakouské metropole dominovala sociální demokracie a to i navzdory změnám podmínek politické soutěže: jiné volební formule³²⁹, úpravy hranice aktivního volebního práva³³⁰ a snížení počtu mandátů v zemském sněmu ze 120 na 100. Zisk 59,0% hlasů a 66 mandátů rozhodně nevyvolal ve straně zklamání a ta chtěla takovýto výsledek náležitě propagandisticky využít.³³¹ V osmi volebních obvodech získala nad 60% a ve dvou dokonce mírně přes 70% odevzdaných hlasů. Pouhý jeden mandát jí chyběl k dosažení dvoutřetinové většiny na vídeňském zemském sněmu, což neopomněly

³²⁴ Srov. FALTER, Jürgen, *Hitlers Wähler*, München 1991, s. 110-117, 365, (dále jen: FALTER, *Wähler*); Týž, HÄNISCH, *Wahlerfolge*, s. 234-235.

³²⁵ Srov. *Wiener Zeitung* 229, 1932, Nr. 224, 26. April 1932, s. 1-2.

³²⁶ Velkoněmci kandidovali v roce 1927 na společné kandidátce s křesťanskými sociály.

³²⁷ Počet mandátů klesl ze 120 na 100.

³²⁸ Počet mandátů byl upraven ze 60 na 56.

³²⁹ Volební formule jsou metody, s jejichž pomocí poměrné volební formule převádějí počty hlasů na počty mandátů.

³³⁰ Hranice aktivního volebního práva byla snížena z 22 let na 21 let, naopak hranice pasivního volebního práva zvýšena z 24 let na 29 let.

³³¹ Při zemských volbách 1927 byl použit D'Hondtův volební dělitel, který umožňuje rozdělení mandátů v jediném skrutiniu na úrovni příslušného volebního obvodu. O pět let později byla zavedena Hagenbachova Bischoffova kvóta a rozdělování mandátů ve dvou skrutiniích. Ovšem tato změna neměla na celkový volební výsledek prakticky vliv. Pouze křesťanští sociálové by získali o jeden mandát víc na úkor NSDAP, zisk sociálních demokratů by zůstal stejný. Srov. DANNEBERG, *Gemeinderatswahlen*, s. 381.

sociálně demokratické deníky nadšeně zdůraznit.³³² Souhlasit lze s hypotézou, že právě k dosažení onoho jednoho mandátu jim zabránili komunisté, kteří „odčerpali“ sociálním demokratům potřebný počet hlasů.³³³ V Dolním Rakousku obdržela strana méně hlasů než při minulých volbách, ale přesto získala o jeden mandát víc. Pokles voličské přízně a ztráta jednoho mandátu postihla sociální demokracii v Solnohradsku. Celkově mohlo být vedení strany s výsledkem voleb spokojeno, poněvadž dokázalo obhájit své předešlé pozice, byť měřeno počtem odevzdaných hlasů za cenu mírných ztrát. Sociální demokracie však s přehledem vyhrála jeden důležitý interní souboj – zápas o pozici nejsilnější levicové strany, neboť komunisty porazila ve všech volebních obvodech. Otto Bauer s upokojením poznamenal: „S výsledky voleb můžeme být spokojeni.“³³⁴

Křesťanští sociálové zaznamenali velkou porážku především ve Vídni.³³⁵ V pěti volebních obvodech je odsunula nejenom sociální demokracie, ale také nacisté, ve dvou dalších obsadili druhé místo pouze rozdílem několika hlasů. Poněvadž ve Vídni existovaly odlišné volební lístky pro muže a ženy, lze na základě nich zjistit, že křesťanští socialisté se těšili větší oblibě u žen, naopak v počtu „mužských hlasů“ klesli za NSDAP až na třetí místo.³³⁶ Vídeňskou organizaci vedenou Leopoldem Kunschakem proto nepochybně čekaly personální změny.

Zvlášť prestižní volební klání pro místního bývalého dlouholetého zemského hejtmana a aktuálního kancléře se odehrávalo v Dolním Rakousku. Konečný výsledek nejsilnějšího pravicového subjektu musel vyvolat rozporuplné pocity. Křesťanští sociálové zaznamenali o 2.000 hlasů víc než při posledních volbách do Národní rady, nicméně díky úspěchu nacistů ztratili pět mandátů a v nově zvoleném 56 členném zemském sněmu pozbyli i dosavadní absolutní většinu.³³⁷ Samostatné vládnutí patřilo minulosti a tento výsledek přidělal vrásky na čele Karlu Bureschovi.

V Solnohradsku dolehla agrární odbytová krize způsobená celkovou regresí trhu se zemědělskými komoditami zvlášť těžce na horské sedláky, tradiční voliče pravo-středových stran, kteří povětšinou uvěřili lákavým nacistickým slibům. Ztráta jednoho mandátu

³³² Srov. např. Arbeiter-Zeitung 25. April 1932, s. 1; Das Kleine Blatt 25. April 1932, s. 1.

³³³ Srov. DANNEBERG, *Gemeinderatswahlen*, s. 381; Stejnou hypotézu uvádí ve své politické zprávě i československý chargé d'affaires ve Vídni Dohalský. Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 17.

³³⁴ Cit. dle: BAUER, *Der 24. April*, s. 190.

³³⁵ Srov. zajímavý komentář Pražského večerníku, požadující návrat křesťanko-sociální strany k odkazu Karla Luegera. Strana má kombinovat ráznost, vojenské pochody a jistou bezohlednost, aby opět vítězila. Pražský večerník (příloha Lidových listů) 14, 1932, č. 104, 4. května 1932, s. 1.

³³⁶ Srov. DANNEBERG, *Gemeinderatswahlen*, s. 319.

³³⁷ Před volbami disponovala strana 33 mandáty ze 60.

v salzburském zemském sněmu nebyla nijak dramatická. Stranický tisk tak mohl výsledky voleb demagogicky prezentovat jako výraz „zostření boje proti marxismu“, přičemž levice bodovala u voličů jenom kvůli nejednotnosti občanských stran a nikoli kvůli přitažlivému programu, jak tvrdí sociální demokracie.³³⁸

Velkoněmci a Landbund skončili hluboko v poli poražených a při celostátních volbách by patrně pro ně zůstaly brány vídeňského parlamentu zavřené. Propad velkoněmců překvapil, protože strana ztratila pozici „třetí síly“ v rakouském stranickém systému. I když ve Vídni mohli němečtí nacionálové očekávat nesnáze. Při posledních zemských volbách ve městě na Dunaji využili pokusu křesťanských socialistů o dosažení absolutní většiny a vytvořili s nimi jednotnou kandidátku. Skutečný výsledek přinesl trpké zklamání, když samotní křesťanští sociálové získali místo absolutní většiny pouhou třetinu mandátů a velkoněmcům připadla v zemském sněmu jen dvě křesla. Nejsilnější pravicový subjekt zůstával nadále jedinou viditelnou opoziční stranou na vídeňské radnici a další spolupráce obou subjektů tak ztratila smysl. Na základě volebních výsledků je evidentní, že ani společná kandidátka Velkoněmecké strany a Landbundu by oběma subjektům nezabránila k ústupu do politického zapomnění, poněvadž jejich elektorát většinou přešel do nacistického tábora.

Volby do zemských sněmů změnilo rovněž složení Spolkové rady. NSDAP získala čtyři mandáty na úkor křesťansko-sociální strany. Ta s 21 křesly zůstala nadále nejsilnější frakcí v horní komoře parlamentu. Pouze o jeden mandát méně měla sociální demokracie. Pro Bureschovu vládu existovala nyní reálná možnost, že by Spolková rada mohla pozdržet legislativní proces. Stávající koaliční formace v ní disponovala pouhými 22 hlasy proti 29 hlasům opozice.³³⁹ Bylo jen otázkou času, jak se volby 24. dubna promítnou do celostátní politiky.

Engelbert Dollfuss kancléřem

Ve vládním prohlášení na prvním jarním zasedání Národní rady vytýčil kancléř Karl Buresch hlavní úkoly kabinetu: stabilizaci státních financí, měny a bankovníctví, správní reformu, hospodářskou spolupráci středoevropských států.³⁴⁰ Jeho řeč byla zcela ve stínu jiné události – návrhu sociálních demokratů, velkoněmců a Heimatblocku na rozpuštění

³³⁸ Srov. Reichpost 25. April 1932, s. 1.

³³⁹ Po volbách 24. dubna vypadalo složení Spolkové rady následovně: Křesťansko-sociální strana 21 mandátů (předtím 25), sociální demokraté 20 (20), nacisté 4, (0), Landbund 3 (3), velkoněmci 1 (1), Heimatblock 1 (1). Srov. Reichspost 25. April 1932, s. 4; Nr. 135, 14. Mai 1932, s. 3.

³⁴⁰ Srov. Reichspost Nr. 119, 28. April 1932, s. 2; Nr. 120, 29. April 1932, s. 2, (dále jen: 29. April).

poslanecké sněmovny. Již nedlouho po 24. dubnu stejný požadavek přednesla NSDAP.³⁴¹ Zajímavý vývoj probíhal tou dobou uvnitř největší levicové strany. Počáteční nezaujaté stanovisko k požadavku předčasných voleb změnila ve chvíli, kdy s apelem na nové „rozdání karet“ vystoupili velkoněmci a Heimatblock.³⁴² Očekávala v nich vítězství a posílení za současného oslabení všech ostatních stran včetně křesťanských socialistů. Komunální volby naznačili vývoj stranického systému směrem k tripartismu. Sociální demokraté považovali vládu křesťanských socialistů a nacistů za nemožnou, a proto chtěli prvně jmenovaný subjekt donutit k politickým koncesím. Ty by vyústily v jednobarevnou vládu křesťanských socialistů za tiché podpory sociální demokracie nebo ve velkou koalici. Podle mého názoru byla vzhledem k celkové situaci Rakouska nejrozumnější druhá varianta. Převzetí společné vládní odpovědnosti by znamenalo zastoupení širokého spektra rakouských voličů. Takto silný mandát kabinetu by umožnil sáhnout k nutným nepopulárním krokům, k nimž se stávající exekutivní těleso zdráhalo přistoupit. Rovněž v očích zahraničí by vláda velké koalice požívala větší respekt než menšinový kabinet. Sociální demokracie velmi opatrně naznačila ochotu k takovému kroku, ovšem navenek neztrácela opoziční rétoriku.³⁴³

Velkoněmci a Heimatblock žádali co nejrychlejší vypsání předčasných parlamentních voleb z jednoduchého důvodu – počítali s tím, že minimalizují případné ztráty ve prospěch nacistů a zachrání tím svoji příslušnost v Národní radě.

Jaký volební výsledek by pro NSDAP přinesly brzké volby do rakouského parlamentu? Obsadila by dokonce první místo? Doboví pozorovatelé i historické bádání není v názorech na předcházející otázky zajedno.³⁴⁴ Přikláním se k hypotéze těch, kteří při hledání

³⁴¹ Srov. Reichspost Nr. 118, 27. April 1932, s. 2; Lidové listy č. 98, 27. dubna 1932, s. 3; č. 99, 28. dubna, s. 1; č. 100, 29. dubna 1932, s. 2-3.

³⁴² Na zasedání předsednictva sociálně demokratické strany 25. dubna 1932 nepadlo o požadavku předčasných voleb ani slovo. Srov. VfGA, Parteiarchiv vor 1934, Mappe Nr. 6, Sitzungsprotokolle Parteivorstand. Protokoll der Sitzung der Parteivorstand vom 25. April 1932, (dále jen: VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung).

³⁴³ Právo lidu 26. dubna 1932 napsalo: *Pokud vyvodí křesťanští sociálové z volební porážky důsledky „pak jim nezbude nic jiného, než aby hledali cesty k jiné politice a snad i cesty k sociální demokracii...“* Cit. dle: Právo lidu 26. dubna 1932, s. 2; Československý chargé d'affaires ve Vídni v hodnocení voleb 24. dubna napsal: *„na obzoru rýsují (se) obrysy nové koalice, totiž křesťansko-sociální a sociálně demokratické. Konkrétní kroky k ní dosud učiněny nebyly, ale poměry k ní samy tlačí, má-li být stát vyveden z hrozícího zmatku. Již dnes se ozývají hlasy, že proti hrozícímu nebezpečí hitlerismu bude asi nutno vytvořiti „železnou frontu“, jak to bylo učiněno o presidentských volbách v Německu. Ovšem také protivníci koalice jsou již při práci.“* Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 17; Opoziční postoj sociálních demokratů ilustruje článek *„Bereit sein! Von der ersten Schlacht zur Entscheidungsschlacht“* v: Arbeiter-Zeitung Nr. 119, 29. April, s. 1.

³⁴⁴ Srov. Sociálně demokratický politik Oskar Helmer napsal: *„Včas provedenými novými volbami jsme mohli získat čtyři cenné roky“*. Cit. dle: HELMER, *50 Jahre*, s. 131; Jeho křesťansko-sociální kolega Alfred Maleta ve svých pamětech napsal, že svobodné volby v roce 1933 by *„celkem určitě*

odpovědi sledují obdobný vývoj v Německu. Ten je podle mého soudu vzhledem k mnohým podobnostem vhodným prostředkem ke komparaci s událostmi v Rakousku. Pokud srovnáme některé socioekonomické faktory (míru urbanizace, konfesi, socioprofesní strukturu zaměstnání) zjistíme, že na jejich základě se Rakousku nejvíce přibližuje část Bavorska.³⁴⁵ V této německé spolkové zemi rovněž převažuje katolické vyznání, na začátku 30. let zde žilo pouhých 36 % ve městech s více než 5.000 obyvateli, 37,8 % pracujících bylo zaměstnáno v zemědělství. Nemenší roli hrála úzká geografická, historická a hospodářská propojenost obou regionů. V Bavorsku dosahovala NSDAP podprůměrných výsledků, navíc za demokratického průběhu voleb, neobsadila strana nikdy první místo.³⁴⁶ Proto souhlasím s názorem, že za „normálních“ hlasovacích podmínek nemohla NSDAP dosáhnout v podaplské zemi v horizontu jednoho roku nejenom absolutní, nýbrž také relativní většiny.³⁴⁷

Vládní křesťansko-sociální strana vypsání předčasných parlamentních voleb odmítala. Její argumentaci stály na racionálních základech. Léto a s ním spojená hlavní turistická sezóna byla za dveřmi a případná volební agitace by nezklidnila celkové vnitropolitické klima a znejistila zahraniční turisty. Navíc kabinet musel vyřešit dva naléhavé zahraničně politické úkoly – finanční půjčku Rakousku a spolupráci středoevropských států.³⁴⁸ Identické stanovisko zastával z parlamentních stran pouze Landbund. Kancléř Buresch věděl, že v důsledku naléhavých úkolů bude potřebovat akceschopnou většinu v Národní radě, a tak začal jednat o rozšíření koaliční spolupráce se všemi nesocialistickými stranami. Koneckonců sociální demokracie nadále trvala na brzkém rozpuštění Národní rady.³⁴⁹

Bureschova iniciativa však nenadchla ani potencionální koaliční partnery. Velkoněmci mu nemohli zapomenout vyhnání do opozice a dalším trnem v oku byla jeho pokračující profrancouzská zahraniční politika. Podle některých novinových zpráv požadovali

učinili NSDAP relativně nejsilnější stranou.“ Cit. dle: MALETA, *Vergangenheit*, s. 164; Ministr spravedlnosti Kurt Schuschnigg k tomu poznamenal, že se není čeho obávat, neboť „*možná přijde 15 až 20 nacistů do Národní rady, ale co tam mohou dělat?*“ Cit. dle: Reichspost Nr. 124, 3. Mai 1932, s. 2.

³⁴⁵ Jedná se o volební kraje č. 24, 25 tzv. „starého“ Bavorska (Altbayern) tedy regiony Dolního a Horního Bavorska, Horní Falce a Bavorského Švábska.

³⁴⁶ Například v roce 1930 dosáhla NSDAP v Dolním Bavorsku 8,8%, v prvním kole prezidentských voleb 17,8%, červencových volbách 1932 15%, v listopadových volbách 12,8% hlasů.

³⁴⁷ Srov. FALTER, HÄNISCH, *Wahlerfolge*, s. 240-242.

³⁴⁸ Srov. Reichspost 29. April 1932, s. 3-4; PA, AA, PA II, Ö, Bd. 11, 73282, 25. PB A 386 25. April 1932.

³⁴⁹ Doposud nebyly nalezeny podrobné záznamy o rozhovoru kancléře Buresche se sociálními demokraty dne 3. května 1932 Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 2. Mai 1932. 5. května se předsednictvo strany usneslo na tom, že socialisté nepřevzou vládní zodpovědnost a budou čekat na vývoj situace. Srov. tamtéž, Sitzung 5. Mai 1932.

nacionalisté nepřijatelné, totiž křeslo ministra zahraničí pro Johannese Schobera.³⁵⁰ Stejnou funkci nárokoval pro názorově blízkého štyrského hejtmana Antona Rintelena také Heimatblock. Jeho osoba měla být zárukou krajně pravicového kurzu.³⁵¹ To vše se mísilo s Bureschovým cílem sestavit vládu všech občanských stran.³⁵² Aby získal potřebný čas k dalšímu vyjednávání, podal spolkovému prezidentovi Wilhelmu Miklasovi 6. května 1932 demisi. To už se v kuloárech v souvislosti s kancléřským postem začala objevovat jména: Anton Rintelen, současný ministr spravedlnosti Kurt Schuschnigg nebo jeho kolega ministr zemědělství Engelbert Dollfuss. Proč se ve výběru kandidátů najednou objevil poměrně neznámý ministr zemědělství? Jaké byly jeho přednosti ve srovnání k ostatním kandidátům?³⁵³

Engelbert Dollfuss se narodil 4. října 1892 v dolnorakouském Texingu. Maturoval na gymnáziu v Hollabrunnu, posléze navštěvoval biskupský seminář. Jeho budoucnost měla být v řadách katolické církve, avšak po krátké době asketického života započal studium práv, které přerušila první světová válka. Na frontě prokázal osobní statečnost a získal šest vojenských vyznamenání. Po skončení války dokončil studium práv. Od mládí projevoval zájem o otázky zemědělství a brzy si v této oblasti získal pověst na slovo vzatého odborníka.³⁵⁴ Patřil mezi zakládající členy Dolnorakouského zemědělského spolku, později se stal jeho předsedou. Krátce působil v čele Rakouských spolkových drah. Vzhledem ke svým odborným kvalitám převzal již jako člen křesťansko-sociální strany v březnu 1931 rezort zemědělství ve vládě Otto Endera. V ministerské funkci si i přes některé chyby vydobyl renomé energického politika s korektními vztahy se sociální demokracií. Tato skutečnost posunula Dollfusse do užšího výběru³⁵⁵ na kancléřské místo a nepovažuji za náhodu, že právě

³⁵⁰ Srov. např. Lidové listy č. 106, 7. května 1932, s. 3, (dále jen: Lidové listy 7. května 1932).

³⁵¹ Anton Rintelen (1880-1946), studoval práva v Praze, pak přestoupil do Grazu, člen křesťansko-sociální strany, 1920-1923 člen Spolkové rady, 1927-1934 poslanec Národní rady, 1919-1926, 1928-1933 zemský štyrský hejtman, 1926, 1932-1933, ministr vyučování, poté vyslanec v Římě. Ve svých pamětech Rintelen tuto skutečnost opomněl. Srov. RINTELEN, *Erinnerungen*, s. 205-206; WILTSCHIEGG, *Heimwehr*, s. 67.

³⁵² Srov. Reichpost, Nr. 124, 4. Mai 1932, s. 1; Nr. 125, 5. Mai 1932, s. 1-3; Lidové listy č. 105, 5. května 1932, s. 2; Právo lidu č. 107, 2. května 1932, s. 2. Zde se v článku „*Vláda krajní pravice v Rakousku*“ se dočteme, že pokud dojde ke koalici všech stran vyjma sociální demokracie „*ráz nové vlády by byl vysloveně krajně pravicový s fašistickou tendencí*“.

³⁵³ Srov. Reichpost Nr. 126, 6. Mai 1932, s. 1; Nr. 127, 7. Mai 1932, s. 1; Lidové listy č. 106, 7. května 1932, s. 3, (dále jen: Lidové listy 7. května 1932);

³⁵⁴ Srov. KLUGE, Ulrich, *Engelbert Dollfuss. Agrarpolitiker in der Krisenzeit 1922-1934. Versuch einer biographischen Annäherung*, in: CHD 3, 1985, Nr. 2, s. 127-144, zejména 132-139; MILLER, William James, *Engelbert Dollfuss als Agrarfachmann. Eine Analyse bäuerlicher Führungsbegriffe und österreichischer Agrarpolitik 1918-1934*, Wien, Graz, Köln 1989.

³⁵⁵ Prager Presse list blízky československému ministerstvu zahraničí 6. května 1932 napsal v článku „*Kabinet Dollfuss?*“ o současném ministru zemědělství jako o nejvýznamnějším kandidátovi na

sociálně demokratické noviny Arbeiter-Zeitung již 6. května napsaly „*Večer bylo oznámeno, že pan Dollfuss, současný ministr zemědělství, má vyhlídky stát se kancléřem. Tento obratný a variabilní pán se ukazuje jako kandidát těch, kteří chtějí učinit obrat křesťanských socialistů k vysloveně pravicovému kurzu, avšak přitom nespálit všechny mosty (k levici – pozn. M.Š).*“³⁵⁶

Lidové listy psaly v podobném duchu. Variantu s Rintelem a Schusniggem považoval deník za odbytou, a tak „*zbývá pouze plán s drem Dollfussem, jehož pověření by neznamenalopřetrhání veškerých styků s levicí.*“³⁵⁷

Jednání o nové koaliční formaci pokračovala nadále bez úspěchu. Bezradný Buresch navštívil v lázních v Semmeringu Ignaze Seipela, jehož zdravotní stav mu nedovoloval účastnit se již aktivní politiky.³⁵⁸ I tento případ dokazuje, že byl většinou svých spolustraníků považován za nejvýznamnější osobnost a rádce. K obsahu rozhovoru nemáme k dispozici žádné dokumenty. I přes tuto skutečnost si dovoluji vyslovit následující hypotézu. Seipel povzbudil Buresche, aby ještě jednou učinil pokus o zformování bloku občanských stran. V případě neúspěchu mu doporučil nástupce – agilního ministra zemědělství.³⁵⁹ Následující den Buresch marně usiloval o sjednocení všech nesocialistických sil na společné platformě. K cestě dosažení dohody bránila zejména jeho osoba, a proto na zasedání parlamentního klubu mateřské strany oznámil, že dál nebude o sestavení vládní majority usilovat. Po krátké debatě přítomní určili dalšího, kdo měl zkusit štěstí – Engelberta Dollfusse. Nešlo o náhodnou volbu, neboť pro něj mluvilo hned několik skutečností: vzpomínaná úspěšná ministerská kariéra, odborná způsobilost a podpora vlivných agrárních kruhů z Horního a Dolního Rakouska.³⁶⁰ Navíc Engelbert Dollfuss se pohyboval ve vysoké politice pouze krátkou dobu a s ostatními stranami mohl jednat jako muž nezatížený minulostí. Nabízí se otázka, proč vlastně zodpovědnou funkci v době pro Rakousko kritické vzal? Dollfuss pocházel ze sedlácké rodiny a byl hluboce věřícím katolíkem. Nevnímal politiku jako povolání, nýbrž jako

spolkového kancléře. Srov. Prager Presse Nr. 125, 6. Mai 1932, s. 2. O dva dni později tentýž deník uvedl, že v případě Bureschova nezdaru platí ministr Dollfuss za „*nejnadějnějšího muže*“ pro kancléřské místo. Cit. dle: Prager Presse Nr. 127, 8. Mai 1932, s. 3.

³⁵⁶ Cit. dle: Arbeiter-Zeitung Nr. 126, 6. Mai 1932, s. 1.

³⁵⁷ Cit dle: Lidové listy 7. května 1932, s. 3.

³⁵⁸ Srov. Reichspost Nr. 130, 9. Mai 1932, s. 2, (dále jen: Reichpost 9. Mai 1932); Prager Presse Nr. 128, 9. Mai 1932, s. 2; V Seipelových biografích nenalezneme o jeho posledních dnech života příliš mnoho informací. Srov. KLEMPERER, *Seipel*, s. 327-333; RENNHOFFER, *Seipel*, s. 709-710;

³⁵⁹ Při nedostatečné pramenné základně jsem svoji hypotézu opřel o dobový tisk. V tomto ohledu se nejvýznamnější stala hlavní tisková tribuna křesťanských sociálů Reichspost, který věnoval na první straně velkou pozornost Dollfussově reči v Klagenfurtu. Ministr zemědělství přednesl vizionářský projev o nutnosti spolupráce všech nemarxistických stran. Ve vypjatých květnových dnech se tolik pozornosti dostalo Dollfussovi poprvé. Srov. Reichspost Nr. 130, 10. Mai 1932, s. 1, článek „*Nicht auflösen- arbeiten.*“

³⁶⁰ Srov. RINTELEN, *Erinnerungen*, s. 206.

misí řízenou Bohem. Spolkovému vůdci Heimwehru Ernst Rüdiger Starhembergovi jednou řekl: „*Nepovažuji moje pověření kancléřem za dočasný politický mandát, nýbrž za misi.*“³⁶¹

Karl Buresch své rozhodnutí opakoval prezidentovi Miklasovi a ten pověřil sestavením nové vlády Engelberta Dollfusse, který ihned zahájil nové kolo jednání s velkoněmci, Heimatblockem a Landbundem.³⁶²

Velmi zajímavé svědectví nám podává vlivný sociálně demokratický politik Julius Deutsch. Považuji je za zvlášť důležité, poněvadž poskytuje doposud jediný důkaz přinejmenším o neoficiálních rozhovorech představitelů dvou nejsilnějších stran. Dne 7. května cestoval spolu s Engelbertem Dollfussem ve vlakovém kupé směrem do Vídně a ten mu sdělil, že od spolkového prezidenta brzy získá pověření k utvoření nové vlády. „*Nejprve chtěl vědět*“, vzpomíná Deutsch, „*jak se sociální demokraté stavějí k jeho osobě. Odpověděl jsem mu, že politické záležitosti neposuzujeme z osobního hlediska, ale že, tolik co jsem mohl zpozorovat, v našich kruzích vůči němu nepanuje žádná nevraživost.*“ Deutsch dále uvedl, že chování sociálních demokratů bude záviset na tom, jakou vládu a s jakým programem ji sestaví. Dollfuss se spolucestujícího zeptal, jestli sociální demokraté budou v parlamentě hlasovat pro jeho kabinet, což Deutsch odmítl a dodal: „*Vždyt není obvyklé, aby opoziční strana hlasovala pro vládu...v nejlepším případě...může být Vaše vláda sociálními demokraty tolerována.* V případě nedosažení alespoň tiché podpory ze strany levice chtěl Dollfuss řešit vzniklou situaci koalicí s Heimwehrem. „*Byl jsem nanejvýš překvapen*“, napsal později Julius Deutsch a upozornil Dollfusse na to, že v případě tak učiní bude zajatcem Heimwehru. Křesťansko-sociální politik poukázal na svůj sedlácký původ, který jej předurčuje k demokratickému postoji a dušoval se, že „*přece není fašista*“³⁶³ Participace poslanců Heimwehru údajně neznamená nutně fašistický kurz kabinetu. Na závěr rozhovoru budoucí kancléř položil Deutschovi otázku, zda by s ním, pokud nastane taková situace v parlamentě, nehledal společně východisko. Sociální demokrat přislíbil účast na podobných jednáních a tím rozhovor skončil.

Deutschovo svědectví, pohled do archivních dokumentů a dobového tisku nám naznačuje následující: I když sociální demokracie nadále zastávala opoziční stanovisko³⁶⁴ a

³⁶¹ Cit. dle: STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 126.

³⁶² Srov. především Reichspost Nr. 131, 11. Mai 1932, s. 1 a Arbeiter-Zeitung Nr. 131, 11. Mai 1932, s. 1; Dále Právo lidu č. 113, 12. května 1932, s. 2; Prager Presse Nr. 131, 12. Mai 1932, s. 3; Lidové listy č. 109, 11. května 1932, s. 2; č. 110, 12. května 1932, s. 2.

³⁶³ Cit. dle: DEUTSCH, *Weg*, s. 185-186.

³⁶⁴ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 128, 8. Mai 1932, s. 5.

předsednictvo hodlalo uplatňovat vyčkávací taktiku³⁶⁵, existovala v prvních dnech po pověření Engelberta Dollfusse sestavením kabinetu velmi malá možnost uzavření velké koalice. Tak si lze vysvětlit nečekaně vřelý tón sociálně demokratického Práva lidu na jeho adresu: „*Dollfuss jest ještě mladý křesťansko sociální politik, který opětovně ukázal, že dovede pracovati s pravicí a když je nutno i s levicí.*“³⁶⁶

Designovaný kancléř zamýšlel o koalici jednat, patrně ovšem žádnou oficiální nabídku potenciálnímu partnerovi neadresoval. Při představě společné vlády s levicí rozhodně nevládlo nadšení v Dollfussově domovské straně, která podle mého názoru k takovému druhu spolupráce nebyla připravena. Celkovou atmosféru znejistěla i vyčkávací strategie sociálních demokratů, kteří neprojevili ochotu ke společné vládní odpovědnosti a namísto toho neustále volali po předčasných volbách. Ty však nepředstavovaly šťastné řešení, protože by do parlamentních lavic s velkou pravděpodobností zasedli také nacisté, kteří by svoji odlišnou politickou kulturou od většiny kolegů přispěli k další eskalaci vnitropolitického napětí. Jak jsem již uvedl, velká koalice by byla s ohledem na celkový stav země nejrozumnějším řešením situace, ale obě strany ji nebyly ochotny uzavřít a nesou tedy společnou vinu za její krach. S tvrzením, že za vše mohou výhradně sociální demokraté, nesouhlasím.³⁶⁷

Při vyjednáváních o nové vládě nemohl Dollfuss přirozeně opomenout ani oblast zahraniční politiky, i když tady se pohybujeme z hlediska pramenné základny na velmi tenkém ledě. V dochovaných dokumentech nalezneme mnohé o průběhu vyjednávání, o různých personálních variantách obsazení jednotlivých ministerstev, méně ovšem o samotném programu kabinetu. I zde lze vystopovat určité náznaky. V rozhovoru designovaného kancléře se štyrským hejtmanem a vážným kandidátem na post šéfa diplomacie Antonem Rintelenem zdůraznil Dollfuss nutnost vyřešení všeobecné hospodářské a agrární krize země pomocí úzké spolupráce s Německem.³⁶⁸

V době, kdy naplno probíhala jednání o nové koalici, zasedal ústavní výbor poslanecké sněmovny, aby rozhodl o návrhu sociálních demokratů, velkoněmců a

³⁶⁵ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung, 9. Mai 1932.

³⁶⁶ Cit. dle: Právo lidu č. 112, 11. května 1932, s. 2.

³⁶⁷ Bývalý šéfredaktor Reichspostu Friedrich Funder ve svých pamětech tvrdí, že Otto Bauer odmítl nabídku Engelberta Dollfusse k utvoření velké koalice. K tomuto tvrzení doposud nebyly nalezeny žádné dokumenty. Jak je z mého předchozího textu zřejmé, osobně o věrohodnosti Funderovy výpovědi pochybuji. Srov. FUNDER, *Österreich*, s. 50; K podobně vyhocenému závěru přichází na základě dokumentů americké provenience Franz Goldner. Srov. GOLDNER, Franz, *Dollfuss im Spiegel des US-Akten*, St. Pölten 1979, s. 17-18, (dále jen: GOLDNER, *Dollfuss*); I Dollfussův biograf Gordon Shepherd srov. SHEPHERD, *Dollfuss*, s. 119; Eva Dollfussová nepřináší v memoárech v této otázce nic nového. Srov. DOLLFUSS, *Vater*, s. 81-88.

³⁶⁸ Cit. dle: RINTELEN, *Erinnerungen*, s. 206.

Heimatblocku na vypsání předčasných voleb. Celou záležitost vyřešil šalamounsky, když přítomní schválili pozměňovací návrh předložený opozičními velkoněmci, kteří – jen pro připomenutí – předtím vehementně požadovali urychlené „rozdání nových karet“. Na začátku svého podzimního zasedání měla Národní rada stanovit termín předčasných voleb, tak, aby připadl na neděli nebo na státem uznávaný svátek. Bylo jasné, že k volebním urnám nepůjdou občané dřív než koncem roku 1932.³⁶⁹ Satirický nádech celé záležitosti dodala jiná skutečnost. Pro uvedený návrh hlasovali křesťanští sociálové, Landbund a velkoněmci. Sociálně demokratický tisk komentoval aktuální vývoj slovy: „*Hanebná komedie. Bankrotáři buržoazního vládnutí mají strach před novými volbami.*“³⁷⁰ Podobná prohlášení rozhodně nemohla vzbudit důvěru u potencionálních partnerů, navíc největší levicová strana nadále nepodnikla nic konkrétního v otázce velké koalice. Svědčí o tom zápis z jednání předsednictva 12. května, kde přítomní pouze vzali na vědomí zprávu o pokusech Engelberta Dollfusse sestavit novou vládu. Na společné schůzi sociálně demokratických členů obou legislativních komor o tom dokonce nepadlo ani slovo.³⁷¹

Příležitost nadechnout se k dalšímu vyjednávacímu maratónu poskytly svatodušní svátky, po jejichž uplynutí usiloval Dollfuss o brzké ukončení stávající parlamentní krize s nezměněným cílem – utvoření koalice všech nesocialistických sil.³⁷² Křesťanští sociálové obětovali Karla Buresche ve snaze ukázat velkoněmcům, že jsou ochotni udělat za minulostí tlustou čáru. Ti měli nicméně stále živé vzpomínky na lednovou křivdu, a proto stupňovali tlak na potencionálního partnera. Nakonec přestali trucovat a předložili podmínky k vládní účasti, mezi nimiž dominoval požadavek „*německého kurzu a německého vedení zahraniční politiky*“³⁷³ Právě budoucí směřování diplomacie nepředstavovalo mezi oběma stranami vážnější problém.³⁷⁴ Podle nepotvrzených informací adresoval Dollfuss předsedovi velkoněmecké strany přípis, v němž vyjádřil pevné přesvědčení provádět hospodářskou a obchodní politiku pouze v souladu a na základě vzájemné dohody s Německem.³⁷⁵ Ani to nestačilo. Velkoněmci po podivném manévrování nakonec odmítli koaliční účast. V řadách křesťansko sociální strany zavládla pochmurná nálada. Dollfuss informoval o dosavadním

³⁶⁹ Srov. podrobně Reichpost Nr. 133, 12. Mai 1932, s. 1-3; Lidové listy č. 111, 13. května 1932, s. 1; Z literatury BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*, s. 653-657.

³⁷⁰ Cit. dle: Arbeiter-Zeitung Nr. 134, 14. Mai 1932, s. 1.

³⁷¹ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 12. Mai 1932; Tamtéž, Protokoll des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten und Bundesräte vom 12. Mai 1932. V záznamu je uvedeno nesprávné datum 23. května 1932.

³⁷² Srov. Reichpost Nr. 139, 18. Mai 1932, s. 1.

³⁷³ Cit. dle: ACKERL, *Volkspartei*, s. 285.

³⁷⁴ K podmínkám velkoněmecké strany srov. *Tamtéž*; Táž, *Ende*, s. 91.

³⁷⁵ Srov. Lidové listy č. 115, 19. května 1932, s. 1.

průběhu vyjednávání spolkového prezidenta s konstatováním, že stanovený úkol nesplnil a navrhl, aby byl sestavením vládní majority pověřen opět Buresch. Prezident Miklas mu však vyjádřil důvěru a pověřil jej sestavením vlády „odborníků“. Designovaný kancléř následně mluvil s předsedou Landbundu Franzem Winklerem, který do „nadstranického kabinetu“ odmítl delegovat zástupce své strany, neboť jej nepovažoval za stabilní seskupení.³⁷⁶ A tak zbývaly pouze dvě varianty dalšího vývoje: menšinová vláda křesťanských sociálů a Landbundu nebo koalice obou zmíněných stran a Heimatblocku, čímž by nový kabinet získal nejtěsnější parlamentní většinu jednoho hlasu. Jelikož menšinová by znamenala nesplnění úkolu, s nímž Dollfuss vysokou a odpovědnou státní funkci přijal, rozhodl se dolnorakouský rodák pro druhou variantu. Ke klíčové schůzce došlo 19. května mezi vůdcem Heimwehru Ernstem Rüdigerem Starhembergem, Engelbertem Dollfussem a zástupci Landbundu. Starhemberg ujistil přítomné o jednotě Heimwehru, ačkoliv jeho štyrská organizace vykazovala silné odstředivé tendence.³⁷⁷ Nejdůležitějším výsledkem jednání byla společná snaha převzít vládní zodpovědnost. V pozdních večerních hodinách následujícího dne jmenoval prezident Wilhelm Miklas kabinet Engelberta Dollfusse. Začala jedna z nejdramatičtějších kapitol rakouských dějin.

³⁷⁶ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 138, 19. Mai 1932, s. 1; Reichspost Nr. 139, 19. Mai 1932, s. 1; Právo lidu č. 118, 19. května 1932, s. 2; č. 119, 20. května 1932, s. 2; Lidové listy č. 116, 20. května 1932, s. 1.

³⁷⁷ Steierischer Heimatschutz nesouhlasil s postupem spolkového vůdce Heimwehru Starhemberga, a proto prohlásil nezávislost na spolkovém vedení. Pro celkovou situaci bylo důležitější, že dva poslanci Heimwehru podléhali vedení Steierischer Heimatschutzu. Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 139, 20. Mai s. 1; Reichspost Nr. 140, 20. Mai 1932, s. 1; Germania Nr. 140, 20. Mai 1932, s. 16; O sporech uvnitř Heimwehru srov. VÚA, Vojenská kancelář prezidenta republiky 1919-1939, Zpráva vojenského atašé Československé republiky ve Vídni, karton č. 118, č. j. 347, č. j. 1089/32, II. čtvrtletí 1932, (dále jen: VÚA, VKPR 1919-1939, vojenský atašé ve Vídni, zpráva II. čtvrtletí 1932); AMZV, PZ Vídeň, PZ č. 23, 19. května 1932; Z literatury: CARSTEN, *Faschismus*, s. 195-196.

Ve stínu Lausanne

Spolkový prezident jmenoval Engelberta Dollfusse 11. kancléřem a jeho vládu 24. kabinetem v historii první rakouské republiky. Květnové dny roku 1932 byly u našich jižních sousedů zcela ve znamení pokusů o sestavení nové vlády.³⁷⁸ Kdo z nich vyšel jako vítěz a kdo odešel poražen? Za jednoznačného vítěze bych označil Heimatblock, který při pouhých osmi zákonodárcích v Národní radě získal dvě ministerská křesla. Tento počet zdaleka neodpovídal jeho parlamentnímu zastoupení. Při hledání příčiny proč k tomu došlo, lze využít Sartoriho definici relevantnosti strany. Když totiž velkoněmci odmítli podíl na vládě, prudce stoupl koaliční a především vyděračský potenciál Heimatblocku, který si mohl klást prakticky jakékoli podmínky. Navzdory tomu však neprosadil zásadní požadavek – jmenování Antona Rintelena do funkce ministra zahraničí. O obsazení vedení Ballhausplatzu v Dollfusově kabinetu kolovaly později různé fámy. Designovaný kancléř byl údajně připraven štyrskému hejtmanu tento klíčový post přenechat až do chvíle, kdy se proti Rintelenově nominaci ostře vyslovil Berlín, nemaje v něm záruku dostatečně proněmeckého kurzu zahraniční politiky.³⁷⁹ Pomineme-li problematičnost pramene, odkud uvedená informace pocházela, nepovažuji za možné takto markantní vměšování Německa do záležitostí suverénního státu. Dollfuss jednoduše chtěl řídit jedno z klíčových ministerstev sám podobně jako kdysi například Seipel. Navíc na něho naléhal Landbund požadující pro svého předsedu Franze Winklera vedení obchodně-politické sekce ministerstva zahraničí.³⁸⁰ Vícekancléř tak měl mít možnost uzavírat

³⁷⁸Složení vlády jmenované 20. května 1932: Engelbert Dollfuss (CSP), spolkový kancléř, ministr zahraničí, ministr zemědělství a lesnictví; Franz Winkler (LB), vícekancléř a správce obchodně-politické sekce ministerstva zahraničí; Franz Bachinger (LB), ministr vnitra; Hermann Ach, (bezpartijní), ministr bezpečnosti; Kurt Schuschnigg (CSP), ministr spravedlnosti; Anton Rintelen (CSP) ministr vyučování; Josef Resch (CSP), ministr sociální péče; Emanuel Weidenhoffen (CSP), ministr financí; Guido Jakoncig (HB), ministr obchodu a dopravy; Carl Vaugoin (CSP), ministr vojenství. Ke složení vlády srov. VÚA, VKPR 1919-1939, vojenský atašé ve Vídni, zpráva II. čtvrtletí 1932. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 25, 21. května 1932, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 25); PA, AA, Politische Abteilung II., Österreich, Politik, Bd. 11, R 73382, Innere Politik. Parlaments- und Parteiwesen, Politischer Bericht A 454, 21. Mai 1932, (dále jen: PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 11, 73382, 25. PB A 454 21. Mai 1932; Zpráva uložena rovněž Tamtéž, Österreich, Politik, Bd. 3, R 73418, Ministerien, (dále jen: PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 3, R 73418).

³⁷⁹ Tuto informaci přinesl jeden z jugoslávských diplomatů srov. AMZV, PZ Bělehrad 1932, PZ č. 49, 7. června 1932; Pochybnosti vyjádřil Tamtéž, PZ Vídeň 1932, PZ č. 30, 27. června 1932, (dále jen: PZ č. 30); Zprávy o snaze Německa vměšovat se do sestavování rakouské vlády přinesl také vybraný tisk srov. např. NA, VAMZV, karton č. 981, Weltblatt 20. Mai 1932; Tamtéž, Wiener Mittag 8. Juni 1932.

³⁸⁰ Považoval bych za přínosné kriticky analyzovat postoj agrárního Landbundu v období vyjednávání o nové vládě. Dosavadní odborná literatura se omezuje na prostý komentář zvýšení jeho koaličního potenciálu v květnových dnech a nezmiňuje se o případných požadavcích jejich představitelů. Srov. KRIECHBAUMER, *Landbund*, s. 531; HAAS, *Bauernpartei*, s. 246; Franz Winkler pamětech o

obchodní smlouvy se zahraničím. Kancléř s tím nakonec souhlasil, poněvadž i tak držel otěže rakouské diplomacie pevně ve svých rukou. Nejenom proto mohla v řadách Landbundu zavládnout spokojenost. Jeho členové dobře věděli, že jsou se současnou vládou přímo existenčně svázáni. V případě předčasných voleb by ztratili nejenom vládní příslušnost a dvě ministerská křesla, ale také možnost zasedat v parlamentu. Za dalšího vítěze bych označil Engelberta Dollfusse. Při plnění nelehkého úkolu prokázal pružnost, vytrvalost, schopnost manévrovat a stanovit správnou taktiku. Když se ujal úřadu byl vnímán jako „přechodný kancléř“, což způsobily dvě příčiny.³⁸¹ První bych spatřoval v celkově nestabilní vnitropolitické situaci. Nikdo nemohl předpovědět, zda při silnějším napětí domácí politické scény kabinet nepadne – a to buď vinou rozporů uvnitř koalice, nebo prostou nedostatečnou parlamentní disciplínou zákonodárců. Například u poslanců Heimatblocku nebyly žádným tajemstvím jejich časté změny stanovisek a značná nejednotnost. Druhá příčina souvisela s vývojem v křesťansko sociální straně, která procházela obdobím nejistoty. Více než deset let určoval její směřování Ignaz Seipel. Stav bývalého kancléře již v květnu 1932 nedovoloval tahat za důležité nitky. Najednou chyběl rádce a přirozený lídr. Ve straně vyvstal problém vůdce, který by pak zaujal pozici spolkového kancléře.

Poraženým se v oněch květnových dnech stala rakouská demokracie. Všechny parlamentní strany jen obtížně hledaly společnou řeč.³⁸² Největší kritika padá na hlavu dvou nejsilnějších subjektů. Jejich nepřekonatelná vzájemná rivalita a animozita znemožnily utvoření velké koalice v době pro Rakousko skutečně kritické. Samotné utvoření Dollfussova kabinetu nepovažuji za mezník rakouských dějin, neboť šlo o standardní sestavení exekutivního tělesa, vzešlého ze zástupců občanů, zvolených v nepochybně svobodných a demokratických volbách. Dollfussova vláda se opírala o demokraticky volenou většinu. Proto ji nelze alespoň v její počáteční fázi srovnávat s prezidiálním kabinetem výmarské republiky Heinricha Brüninga, který se o vládní majoritu neopíral. Za předěl minulosti našich jižních sousedů považuji dubnové volby 1932, z nichž stejně jako kdysi v Německu vzešla posílená antisystémová strana – krajně pravicová NSDAP. Nyní ji musela rovněž nová vláda brát na

podstatných skutečnostech mlčí. Podrobně charakterizuje pouze osobu nového kancléře. Srov. WINKLER, *Diktatur*, s. 15-18.

³⁸¹ Americký novinář John Gunther o začátcích Dollfusse ve funkci kancléře napsal: „Nikdo když přijal kancléřství nemyslel, že bude vládnout dlouho; ba nikdo ani nemyslel, že má vůbec nějaký význam. Se skupinou novinářů jsem s ním obědval první týden jeho vlády. Dollfuss byl vážný, plachý, unavený a rozčleněný, seděl, kouřil a mluvil až do šera.“ Cit. dle: GUNTHER, John, *Evropa – jaká je*, Praha 1936, 4. vydání, s. 317, (dále jen: GUNTHER, *Evropa*).

³⁸² Rakouský historik a politik Franz Schausberger považuje utvoření Dollfussovy vlády za porušení modelu proporční demokracie. V dubnu a květnu 1932 existovala podle jeho názoru reálná možnost k jejímu navrácení. Srov. SCHAUSBERGER, *Chance*, s. 132-137.

vědomí a vyrovnat se s jejími vnějšími projevy mj. hlučnou agitací, vyvoláváním násilných střetů s protivníky, vyhrocující již tak napjatou vnitropolitickou scénu.

Jak byl nový kabinet vnímán soudobými pozorovateli doma i v zahraničí? Za jeho ústřední postavu označili Engelberta Dollfusse. Zastával hned tři funkce najednou – spolkového kancléře, ministra zemědělství a lesnictví a šéfa diplomacie. Některé hlasy pochybovaly o odborné způsobilosti ministra obchodu a člena Heimatblocku Guido Jakonciga³⁸³, který nikdy žádnou významnou politickou funkci nezastával a v ekonomickém kruzích byl naprosto neznámý.³⁸⁴ Proto se dalo očekávat, že směr hospodářské politiky bude chtít ovlivňovat kancléř. Navenek nejviditelnější a nejkontroverznější změnou oproti předchozímu kabinetu znamenali dva ministři delegovaní za Heimatblock. Z analýzy dobového tisku vyplývá, že právě oni působili jako lakmusový papírek, odlišující vládní tiskoviny od opozičních. Noviny koaličních stran mluvily o novém kabinetu s jistým zadostiučiněním a nadějí. Vnímalý jej jako prostředek k uklidnění rozbouřené vnitropolitické scény, připomínaly nelehkou cestu k jeho utvoření, oceňovaly Dollfusovy politicko-strategické schopnosti při vyjednávání s potencionálními koaličními partnery. Neopomenuly ani „jistou“ parlamentní většinu jednoho hlasu a naléhavé úkoly, před nimiž kabinet stojí.³⁸⁵

Odlišný ohlas bychom zaznamenali u sociálně demokratického tisku zcela v intencích opozičního radikalismu.³⁸⁶ Arbeiter-Zeitung označil Dollfussův kabinet za ostudu pro republiku - „vládu bez morální vážnosti a bez politické síly, vládu, ve které je spojena reakce a korupce.“ Velmi příznačně zní poslední věta článku: „Tato Dollfusova vláda je nejostřejší vyhlášení boje sociální demokracii.“³⁸⁷ Na první pohled můžeme dojít k závěru, že příčinou bojovně naladěné rétoriky proti kabinetu je účast nenáviděného Heimatblocku v něm. Trnem v oku sociálním demokratům byli jak jeho dva ministři, tak ve vysoké politice prakticky

³⁸³ Guido Jakoncig (1895-1972), právník, účastník první světové války, v roce 1927 vstoupil do tyrolského Heimwehru, posléze členem jeho zemského vedení, 20.5.1932-10.5.1933 ministr obchodu. Od roku 1935 právníkem ve Vídni.

³⁸⁴ Srov. Lidové listy č. 21. května 1932, s. 2, přinášející výtahy z komentářů vybraných rakouských novin.

³⁸⁵ Srov. Reichspost Nr. 141, 21. Mai 1932, s. 1.

³⁸⁶ Ostrou reakcí na jmenování Dollfusova kabinetu nalezneme i u československého Práva lidu, který píše: „Nová rakouská vláda neznamená návrat k politice anšlusu celní unie s Německem... zato je zřejmější její sklon doprava... K nové vládě, jejímž členem je známý účastník falšování franků a čs. pětistovek Rintelen, dále fašista Jakulzig (Jakoncig- pozn. M. Š.) a fašistům velmi blízký Ach, lze říct jen tolik, že její trvání bude asi krátké.“ Cit. dle: Právo lidu č. 120, 21. května 1932, s. 2, (dále jen: Právo lidu 21. května 1932).

³⁸⁷ Cit. dle: Arbeiter-Zeitung Nr. 121, 21. Mai 1932, s. 1-2.

neznámý bezpartijní Hermann Ach.³⁸⁸ O ministru zdravotnictví se vědělo pouze to, že má názorově blízko právě k Heimablocku.³⁸⁹ To ovšem nebyla jediná příčina rozladění socialistů. Nemenší roli nepochybně sehrálo i jejich zklamání z nedávných dnů. Korektní vztahy Engelberta Dollfusse s levicí způsobily u nich očekávání brzkého ukončení dlouholetého pobytu v opozici. Nenaplněné naděje pak vyvolaly o to větší frustraci. Strategie nesmiřitelného opozičního postoje největší levicové strany měla přivodit brzký pád koalice a následné nové volby a uvolnit tak cestu k převzetí vládní zodpovědnosti.³⁹⁰

Pokud jde o odezvu v zahraničí³⁹¹, soustředím se v souladu se zaměřením práce na Československo a Německo. Prager Presse, deník blízký československému ministerstvu zahraničí, hodnotil Dollfusovu vládu jako zřetelný posun doprava a označoval ji za „volební kabinet“, který má dovést zemi k podzimním předčasným volbám. Upozorňoval na zápas o křeslo ministra zahraničí mezi Antonem Rintelem a agrárním Landbundem.³⁹²

Víc informací poskytla samozřejmě jenom pro vybrané politiky československým vyslanectvím ve Vídni vypracovaná zpráva, kterou považuji za jednu z nejkritičtějších analýz rakouské vnitřní politiky vzešlou z pera našeho diplomata. Legační rada Dohalský poznamenal: *„Vytvoření této vlády bude náležeti k nejméně pochopitelným a velmi málo slavným stránkám dějin rakouské demokracie a rakouského parlamentarismu, neboť v době, kdy rakouský stát nachází se na samém okraji hospodářského a finančního úpadku, projevílo se tak málo solidarity mezi jednotlivými politickými stranami /zejména občanskými/, tak málo pochopení pro stát a jeho potřeby, tak málo síly u politických vůdců, že veškerá politická veřejnost otevřeně mluvila o úpadku rakouského parlamentarismu a o politickém „koňském handlířství“.*³⁹³ Černínský palác považoval nový kabinet v souladu s dobovým názorem za přechodný útvar, a tak neočekával zásadní obrat ani ve vnitropolitické ani v zahraničně politické oblasti. Poněkud komplikované, ale standardní utvoření exekutivního tělesa v Rakousku nepřivodilo změnu v poměru Vídně a Prahy.

Berlínské vyslanectví v metropoli na Dunaji přineslo ve srovnání s československými kolegy preciznější a věcnější sumarizaci květnových událostí. Za zvlášť zajímavou považuji

³⁸⁸ Hermann Ach (1880-1953), studoval na vídeňské univerzitě, od roku 1904 působil ve státní správě, od roku 1912 povolán do administrativy ministerstva vnitra, od 1. ledna 1930 vedoucí policejního oddělení ministerstva vnitra, od května do září 1932 ministr bezpečnosti.

³⁸⁹ Tuto informaci zveřejnily všechny sledované rakouské a československé deníky a objevuje se posléze také v memoárové literatuře. Srov. např. RENNEN, *Republik*, s. 114.

³⁹⁰ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 23. Mai 1932.

³⁹¹ Například britský vyslanec ve Vídni Eric Phipps předpovídal novému kabinetu pouze malou šanci na přežití zimy. Srov. BEER, *Anschluss*, s. 137.

³⁹² Srov. Prager Presse Nr. 138, 21. Mai 1932, s. 1.

³⁹³ Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 25.

předpověď budoucího vývoje rakouské diplomacie: „Z našeho hlediska velmi vítáme nahrazení spolkového kancléře Buresche, který se v poslední době stále více dostával do francouzského vleku... spolkovým kancléřem Dollfussem. Pan Dollfuss patřil odjakživa k zástupcům národního směru v křesťansko sociální straně a je... veřejně znám jako energický odpůrce dunajské federace.“³⁹⁴ Německý vyslanec ocenil dosavadní činnost vicekancléře Winklera, kterou hodnotil zcela v souladu „s německým kurzem rakouské zahraniční politiky“. Wilhelmstrasse dosud s rozladěním nesla Bureschovu profrancouzskou orientaci a nerozhodnost v otázce středoevropských plánů projektovaných podle představ Paříže. Uvítala proto změnu v kancléřské funkci a očekávala obrat rakouské diplomacie ve smyslu návratu k neutralistické politice Schoberova stříhu, neboť Dollfuss již z pozice vedoucího rezortu zemědělství odmítl dunajská dobrodružství. Očekávané zlepšení bilaterálních vztahů Berlína a Vídně našlo nikoli náhodně odezvu v katolickému Centru blízkých novinách Germania, které na adresu nového kancléře nešetřily chválou a velmi pozitivně hodnotily jeho nedávné činy. Dollfussova výdrž a neúnavnost mají být podle listu nadějí na brzké vyřešení naléhavých problémů doby. Nová vláda je zárukou „nacionální zahraniční politiky.“³⁹⁵ Následující dny měly ukázat, jestli Rakousko skutečně tento obrat provede či nikoli.

První kroky Dollfussovy vlády

Považuji za příznačné, že první rozhodnutí, které Dollfussův kabinet učinil, se týkalo ekonomické oblasti. Kabinet udělil plné moci řediteli Národní banky Viktoru Kienbockovi a sekčnímu šefovi Richardu Schüllerovi k zastupování Rakouska u Společnosti národů ve věci poskytnutí mezinárodního úvěru podalpské republice.³⁹⁶ Nedlouho poté kancléř hovořil s diplomatickými zástupci velmocí ve Vídni a adresoval jim naléhavou prosbu „o brzkou a účinnou pomoc při řešení naléhavých otázek hospodářských.“³⁹⁷ Záhy pozval rovněž ostatní zástupce cizích států a ani jim neopomněl zdůraznit tíživou ekonomickou situaci Rakouska.³⁹⁸

To již na pořad dne 27. května 1932 přišlo programové prohlášení vlády v Národní radě a neslo se ve znamení snahy rozšíření koaliční základny o zástupce velkoněmců.

³⁹⁴ Cit. dle: PA, AA, PA II, ÖP, Bd. 11, 73382, 25. PB A 454 21. Mai 1932.

³⁹⁵ Cit. dle: Germania Nr. 142, 22. Mai 1932, s. 1.

³⁹⁶ Srov. MPR, Bd. 1, 20. Mai bis 18. Oktober 1932, beab. von Gertrude Enderle-Burcel, Dok. Nr. 795, 20. Mai 1932, s. 1, (dále jen: MPR, Bd. 1).

³⁹⁷ Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 27, 25. května 1932; Srov. také telegram německého vyslance ve Vídni Rietha. PA, AA, Büro Reichsminister, Österreich, R 28392 k, Telegramm 25. Mai 1932, Rieth z Vídně, (dále jen: PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k), (U telegramů ze Zahraničního úřadu uvádím datum, kdy došel do Berlína).

³⁹⁸ Srov. Tamtéž.

Dollfuss opět ukázal schopnost stanovit správnou taktiku a uhodil pro národnosti na citlivou strunu – orientaci zahraniční politiky. Po zdůraznění snahy žít se všemi sousedy v míru dotkl se vztahu k výmarské republice, když řekl: „*Celý svět musí chápat, že Rakousko jako samostatný německý stát musí si být vědomo nejtěsnějšího spojení a přátelství s Německou říší, přátelství, které dává právo a které zavazuje, přátelství a příbuzenství, které jest podmíněno krví, dějinami a geografickou polohou Rakouska.*“³⁹⁹ Zmíněnou pasáž bych nevysvětloval pouze vnitropolitickými důvody. Dollfuss již v době sestavování kabinetu dal jasně najevo, že na „nadstandardním“ vztahu k výmarské republice nehodlá nic měnit. Na jaře 1932 odpovídala jeho diplomatická strategie neutralistické linii Johannese Schobera nebo Ignaze Seipela, na což správně upozornili již někteří soudobí pozorovatelé.⁴⁰⁰

V zákulisí se objevily dohady o možném vměšování berlínského vyslance Rietha do textu prohlášení. Dollfuss měl podobné zasahování odmítnout.⁴⁰¹ Pohled do rakouských archivů nám uvedenou hypotézu do jisté míry vyjasňuje. Zahraničně politickou pasáž vládního prohlášení připravil generální sekretář ministerstva pro zahraniční záležitosti Franz Peter. Ten ji podal ke konečné redakci kancléři. Z komparace předběžného návrhu a předneseného textu v parlamentu vyplývá, že Dollfuss víc zdůraznil snahu o přátelský poměr s výmarskou republikou a její geografickou a historickou spojitost s Rakouskem.⁴⁰² Ostatně nic nenasvědčuje tomu, že berlínský Zahraniční úřad k otevřenému či skrytému vměšování sáhl. Vřelé poselství adresované výmarské republice vyjádřené slovy „*přátelství podmíněné krví*“ nevyvolalo na německé straně velkou odezvu. Větší pozornost prohlášení rakouské vlády věnovala pouze Germania.⁴⁰³ Berlín vnímal celou záležitost jako pouhou proklamaci nevybočující z dlouhodobé rétoriky rakouských politiků.⁴⁰⁴ Kabinet Heinricha Brüninga a zejména německý kancléř sám řešil zcela odlišné problémy. Mezi ním a prezidentem

³⁹⁹ Cit. dle: PA, AA, PA II, ÖP, Bd. 11, R 73382, A. 485, 28. Mai 1932, (dále jen: PA, AA, PA II, ÖP, Bd. 11, 73382, A 485, 28. Mai 1932) nebo AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 29, 1. června 1932, (dále jen: AMZV, Vídeň 1932, PZ č. 29); Úřední zápis ze schůze nabízí Wiener Zeitung Nr. 28. Mai 1932, s. 2-5; Dále srov. Reichspost Nr. 148, 28. Mai, s. 2-5; Arbeiter-Zeitung uvedl programové prohlášení Dollfussovy vlády článkem „*Schärfste Kampfansage gegen die Regierung Rintelen-Jakoncig*“ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 1, (dále jen: Arbeiter-Zeitung 28. Mai 1932); Stejně ostrý tón zvolil rovněž další sociálně demokratický deník Kleine Blatt Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 2-5, (dále jen: Kleine Blatt 28. Mai 1932); Die Neue Zeitung Nr. 145, 28. Mai 1932, s. 2-4; Voralberger Volksblatt Nr. 121, 28. Mai 1932, s. 1-2.

⁴⁰⁰ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 30.

⁴⁰¹ Srov. Tamtéž.

⁴⁰² Srov. ÖStA/AdR, Liasse Österreich 7/1, Karton Nr. 283, Entwurf der Abschrift für die Regierungserklärung von 27. Mai 1932. Po zdůraznění přátelského poměru ke všem státům světa následuje pasáž o vztahu k Německu: „... *přítom nám přirozeně obzvlášť leží na srdci pěstovat co nejdůkladněji bratrské přátelství s Německou říší, se kterou nás spojují tak rozmanité a úzké vazby*“

⁴⁰³ Srov. Germania Nr. 147, 28. Mai 1932, s. 1.

⁴⁰⁴ Srov. PA, AA, PA II, ÖP, Bd. 11, R 73382, A 485, 28. Mai 1932.

Hindenburgem nešlo na jaře 1932 přehlédnout nepřekonatelné spory a rostoucí rozladění. Prezident vyčítal Brüningovi spolupráci se sociální demokracií, požadoval zřetelnější odklon doprava, svoji roli sehrála i jeho kamarila. Důvody k Brüningově odvolání spatřuji ve vnitropolitické oblasti, nikoliv v oblasti diplomacie. Zahraničí předpokládalo, že ke změně ve funkci kancléře dojde až po připravované konferenci v Lausanne, kde měla být řešena především reparační otázka.⁴⁰⁵ Prezident měl zjevně jiný názor a nechal Brüningův kabinet 30. května bez jakéhokoli spolupůsobení parlamentu padnout.⁴⁰⁶ Překotný vývoj událostí uvnitř výmarské republiky a velmi krátká paralelní existence obou vlád zapříčinily neexistenci spolupráce na kancléřské úrovni Brüning-Dollfuss. Jediným doposud nalezeným dokumentem o vzájemném kontaktu obou státníků je vřelý telegram, který Dollfuss poslal Brüningovi po svém uvedení do úřadu a následná neméně srdečná odpověď říšského kancléře.⁴⁰⁷

Velkou pozornost v programovém prohlášení věnoval Dollfuss hospodářským otázkám. Slíbil, že vláda nezneužije tisk bankovek a učiní vše, aby zajistila pro Národní banku nutnou zásobu deviz a bude usilovat o vyrovnaný státní rozpočet a obchodní bilanci. Kancléř proto plánoval zahájit nové kolo jednání se zahraničím s konkrétními návrhy, jak oživit vzájemné obchodně-politické styky. Po vzoru výmarské republiky chtěl co nejdříve zavést dobrovolnou pracovní službu s cílem zastavit rostoucí nezaměstnanost. Ústavně

⁴⁰⁵ Brüning ve svých pamětech píše, že mu Hindenburg nabídl setrvání ve funkci ministra zahraničí. Srov. BRÜNING, *Memoiren*, s. 600-602.

⁴⁰⁶ K Brüningově pádu srov. např. MOMMSEN, *Aufstieg*, s. 517-524; MORAVCOVÁ, *Republika*, s. 186-187; ZAUN, *Hindenburg*, s. 511-516; Z odborné literatury nejpodrobněji: HÖMIG, *Brüning*, s. 547-575; *Die Protokolle der Reichsfraktion und des Fraktionsvorstands der deutschen Zentrumspartei 1926-1933*, beab. von Rudolf Morsey, Mainz 1964, Dok. Nr. 700, 1. Juni 1932: Vorstand, s. 572; Dok. Nr. 701, 1. Juni 1932: Fraktion, s. 573-575; Dok. Nr. 702, 1. Juni 1932: Vorstand, s. 575; Německý vyslanec v Londýně Konstantin von Neurath řekl rakouskému kolegovi Frackensteinovi, že za Brüningovým odvoláním stojí jeho psychický kolaps. Srov. ÖStA/AdR, NPA, London 1932, Karton Nr. 46, Zl. 143/Pol, 6. Juni 1932, (dále jen: London, Karton Nr. 46, Zl. 143/Pol); V diplomatických kuloárech se objevila domněnka, že za kancléřovým pádem stojí budoucí kancléř a jedna z klíčových osob německé armády generál Kurt von Schleicher, který měl nemalý vliv na prezidentova syna. Srov. AMZV, PZ Berlín 1932, periodická č. 2; ÖStA/AdR, Österreichische Vertretungsbehörden im Ausland/Gesandtschaft Berlin, Karton Nr. 15, Z. 142/Pol., 30. Mai 1932, (dále jen: ÖStA/AdR, ÖVB/Berlin); Ke stejnému závěru došel i Brüningův vládní kolega Gottfried Treviranus. Srov. TREVIRANUS, Gottfried, *Zur Rolle und zur Person Kurt von Schleicher*, in: *Staat, Wirtschaft und Politik in der Weimarer Republik*, Festschrift für Heinrich Brüning, hrsg. von Ferdinand A. Hermes, Theodor Schieder, Berlin 1967, s. 381; Týž, *Ende*, s. 299-300; Jiný názor zastává Hermann Pünder. Podle jeho záznamu Hindenburg Brüningovi řekl, že musí utvořit pravicovou vládu. Také jej upozornil, že čas vydávání nouzových nařízení je pryč, neboť si to nepřeje německý lid. Pünder tentýž den obědval se Schleicherem, ale jeho osobu nepovažuje za viníka. Srov. PÜNDER, *Politik*, s. 130 (Záznam z 30. května 1930).

⁴⁰⁷ V Politickém Archivu Zahraničního úřadu je uložen pouze výstřižek z německých novin Berliner Tagblatt, a proto soudím, že originál ani kopie se nezachovaly nebo doposud nebyly nalezeny. Srov. PA, AA, Politische Abteilung II., Österreich, Politik, Bd. 22, Politische Beziehungen Österreich zu Deutschland, R 73306, Berliner Tagblatt 22. Mai 1932, (dále jen: PA, AA, ÖP, Bd. 22, R 73306).

právním otázkám věnoval malou pozornost. Mluvil v obecné rovině, aniž by k vybraným problémům řekl něco bližšího. Přítomným pouze sdělil úmysl vlády provést volební reformu a uplatnění principu stavovského zastoupení v každodenním životě. To však neznamenovalo, že měl již při nástupu do funkce předem připravený plán k „demontáži“ demokracie.⁴⁰⁸ Jeho prioritou byly hospodářsko a obchodně politické záležitosti, které chtěl začít řešit při nejbližším setkání evropských státníků na půdě Společnosti národů.

Po odeznění programového prohlášení se do diskuse přihlásil výborný řečník Otto Bauer. Šlo o předem připravený tah sociální demokracie.⁴⁰⁹ Během jeho projevu měl předseda Národní rady plné ruce práce, aby uklidnil rozvášněné koaliční i opoziční zákonodárce.⁴¹⁰ Bauer označil stávající kabinet za neschopný vlády. Její výhradní smysl spatřoval pouze v pozdržení nových voleb. Poté ostře zaútočil na některé ministry především pak na Guido Jakonciga. Zpochybnil jeho rakouské státní občanství a obvinil ho z přípravy protistátního spiknutí. Toho se měl údajně dopustit ve dvacátých letech jako člen tyrolského Heimwehru. Bauer závěrem svého příspěvku podal dva návrhy: na vznik parlamentní komise, která by prošetřila Jakoncigovu minulost, a na vyslovení nedůvěry vládě.⁴¹¹

Přerušené zasedání Národní rady pokračovalo o několik dní později. Hned na jejím začátku vzal kancléř Dollfuss svého ministra v ochranu a Bauerova obvinění rezolutně odmítl. Olej do ohně přilévají i poslanci Heimatblocku, kteří pokřikovali urážlivé výroky na adresu sociální demokracie. Dokonce sám Otto Bauer neunikl fyzickému střetu s jedním kolegou tentokrát z řad Landbundu.⁴¹² Komické divadlo prakticky zcela zastínilo hlavní cíl parlamentní schůze. Oba sociálně demokratické návrhy byly zamítnuty poměrem hlasů 82:69.⁴¹³ Velkoněmci při hlasování o nedůvěře vládě demonstrativně opustili sál a vzbudili tím naději na možnost rozšíření koaliční základny. Ačkoliv první vystoupení nového kabinetu

⁴⁰⁸ Srov. KEREKÉS, *Abenddämmerung*, s. 105.

⁴⁰⁹ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 23. Mai 1932

⁴¹⁰ Bauerův projev je otištěn: *Zum Wort gemeldet: Otto Bauer*, hrsg. und eingeleitet von Heinz Fischer, Wien, Frankfurt, Zürich 1970, s. 357-378; BAUER, *Werkausgabe*, Bd. 5, s. 1033-1052. Značnou pozornost věnoval Bauerově řeči sociálně demokratický tisk. Srov. Arbeiter-Zeitung 28. Mai 1932, s. 2; Kleine Blatt 28. Mai 1932, s. 2-4.

⁴¹¹ Dobový tisk předpokládal zamítnutí sociálně demokratického návrhu. Srov. NA, Výstřižkový archiv Ministerstva zahraničních věcí 1916-1944, Rakousko, Parlament, karton č. 954, Neue Freie Presse 31. Mai 1932, (dále jen: NA, VAMZV, karton č. 954).

⁴¹² Po hanlivých výrazech zákonodárců Heimatblocku se Otto Bauer vydal k jejich parlamentním lavičím. Poslanec za Landbund Dewaty jej vyzval, aby tak nečinil, ovšem sociální demokrat mu nevěnoval pozornost. Proto popadl Bauera za ramena ve snaze odvést jej pryč od míst, kde zasedala pravice. Srov. NA, VAMZV, karton č. 954, Neue Freie Presse 1. června 1932.

⁴¹³ K průběhu zasedání 31. května 1932 srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 29; Reichspost Nr. 152, 1. Juni 1932, s. 2; Arbeiter-Zeitung Nr. 151, 1. Juni 1932, s. 1; NA, VAMZV, karton č. 954 (Resumé československého ministra zahraničí 2. června 1932).

v parlamentě nepostrádalo dramatické okamžiky, jednalo se o vyostřenou přesto však pro liberální demokracii standardní výměnu názorů na parlamentní půdě.⁴¹⁴ Kancléř Dollfuss úspěšně přečkal další horkou chvíli a mohl stejně tak jako celá vláda zaměřit svoji pozornost na řešení hospodářských obtíží.

Zatímco hospodářské krize minulosti postihovaly vždy určitou část národohospodářství, Velká deprese na začátku třicátých let představovala v tomto směru vskutku unikát. Od jejích negativních důsledků nebyly ušetřeny žádné oblasti hospodářství a zasáhla s větší či menší intenzitou všechny státy.⁴¹⁵ Mezi nejhůře postižené země patřily Spojené státy americké, Německo a Rakousko.⁴¹⁶ Stahování zahraničních investic, odliv kapitálu a minimální možnost získat zahraniční úvěr vedly v podalpské republice k finanční a bankovní krizi, která byla doprovázena průmyslovou regresí. Jeden z problémů rakouského hospodářství představovala nízká úroveň celkové průmyslové produkce, která v meziválečném období nedosáhla nikdy úroveň před rokem 1913. Zatímco Evropa dosáhla v roce 1929 zvýšení průmyslové produkce o 27,8 % ve srovnání s rokem 1913, Rakousko zaznamenalo pokles o 2 %. V roce 1933 klesla jeho průmyslová produkce na 60,9 % předválečné úrovně. Nejhorší byla postižena exportně orientovaná odvětví, neboť deflační politika řady vlád, zavádění nových cel a dovozních kvót způsobily snížení poptávky a pokles světových cen. Všechny nepříznivé faktory v Rakousku dolehly nejvíc na hutnický průmysl.⁴¹⁷ Vláda sáhla k deflační politice – k úspornému programu omezení státních výdajů a k šetření „na pravém místě“.⁴¹⁸ Současně vzrostly státní intervence do ekonomiky.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Dollfussova biografka Gudula Walterskirchen celou situaci zbytečně dramatizuje. Srov. WALTERSKIRCHEN, *Dollfuss*, s. 109-110.

⁴¹⁵ K průběhu hospodářské krize v Rakousku srov. BACHINGER, *Währung*, s. 94-123; MÄRZ, Eduard, WEBER, Fritz, *Österreichs Wirtschaftspolitik in der Zeit der großen Krise. Bürgerliche Strategien und sozialdemokratische Alternative*, in: Februar 1934. Ursachen - Fakten - Folgen, hrsg. von Erich Fröschl, Helge Zoitl, Wien 1984, s. 15-35; Nejnověji: SENFT, Gerhard, *Anpassung durch Kontraktion. Österreichs Wirtschaft in den dreißiger Jahre*, in: Austrofaschismus. Politik - Ökonomie - Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 182-199; MATTL, Siegfried, *Die Finanzdiktatur*, in: Tamtéž, s. 202-221; Za nejlepší práci považují: STIEFEL, *Krise*.

⁴¹⁶ Srov. BUTSCHEK, *Wirtschaft*, s. 50.

⁴¹⁷ Srov. SANDGRUBER, *Ökonomie*, s. 382-383.

⁴¹⁸ **Srovnání státních výdajů Rakouska v letech 1923-1933**

Rok	1929 = 100
1923	51
1924	66
1925	70
1926	82
1927	93
1928	99
1929	100

Kabinet chtěl čelit hospodářské regresi pomocí sanačních balíčků. V průběhu let 1931 a 1932 navrhl celkem tři a měly následující společné znaky: zkrácení věcných výdajů, podpory v nezaměstnanosti, zvýšení cel, existujících daní a cen tabáku, snížení počtu státních úředníků a zavedení nových daní.⁴²⁰ Lze však pochybovat, zda by zvyšování daňové zátěže obyvatelstva a snižování platů státních zaměstnanců přispělo k hospodářskému oživení. Ekonomické a sociální problémy přispěly velkou mírou k delegitimizaci rakouské demokracie a podlomily její již tak chabé základy.⁴²¹

Vysoká nezaměstnanost patřila mezi trvalé problémy rakouské ekonomiky. Naši jižní sousedé dosáhli plné zaměstnanosti⁴²² pouze v letech 1920-1922.⁴²³ Pracovní trh malé rakouské republiky neposkytoval dostatečné možnosti uplatnění pro jedince v aktivním věku, což vyplývalo z jeho neschopnosti vyrovnat se s rozpadem Rakousko-Uherska a z postupující racionalizací výroby.

Sociální stát tak, jak byl nastaven na počátku třicátých let, rezultoval ze zkušeností podunajské monarchie a z prvních let existence republiky. Mezi největší oblasti sociálních výdajů patřila podpora v nezaměstnanosti, nemocenské a penzijní pojištění. Rostoucí nezaměstnanost zvyšovala náklady zejména v oblasti pojištění v nezaměstnanosti. Hrozilo přetížení Rakouska jako sociálního státu stejně jako tomu bylo v případě výmarské republiky. Původně stát hradil třetinu podpory, o zbytek se dělili zaměstnanci a zaměstnavatelé, postupem času svůj podíl redukoval na minimum. Nastavená „rovnováha“ mezi státem, zaměstnavateli a zaměstnanci přestala v důsledku rostoucí nezaměstnanosti fungovat. Deficit pojištění v nezaměstnanosti představoval v roce 1926 8 milionů šilinků, 1929 16 milionů,

1930	115
1931	117
1932	97
1933	105

Převzato z: STIEFEL, *Krise*, s. 72.

⁴¹⁹ Srov. ENDERLE-BURCEL, Getrude, „*Planwirtschaft*“ als *Krisenbekämpfung. Aspekte österreichischen Staatsinterventionismus*, in: *Der Markt im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*, hrsg. von Alice Teichová, Alois Mosser, Jaroslav Pátek, Prag 1997, s. 379- 391, zejména s. 379-382; STIEFEL, *Finanzdiplomatie*, s. 129-134.

⁴²⁰ Srov. STIEFEL, *Krise*, s. 57.

⁴²¹ Srov. SANDGRUBER, Roman, *Ökonomische Krise und Delegitimierung der Demokratie*, in: *Österreich 1934. Vorgeschichte - Ereignisse – Wirkungen*, hrsg. von Günther Scheffbeck, Wien, München 2004, s. 43-59, (Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde, hrsg. von Ernst Bruckmüller).

⁴²² Plná zaměstnanost znamená míru nezaměstnanosti do 5 %.

⁴²³ Nejmenšího počtu 21.000 nezaměstnaných dosáhlo Rakousko v roce 1921, což představovalo míru lidí bez práce 1,4 %. Srov. STIEFEL, *Arbeitslosigkeit*, s. 29.

1930 49 milionů, 1931 55 milionů, které musela pokrýt státní kasa.⁴²⁴ Vládní snahy o snížení výdajů v sociální oblasti v intencích deflační politiky s cílem dosažení vyrovnaného státního rozpočtu narážely na zavlilý odpor sociální demokracie.

Tabulka č. 5: Vývoj nezaměstnanosti v Rakousku v letech 1929-1933⁴²⁵

	Celkový počet nezaměstnaných	Počet osob pobírajících podporu v nezaměstnanosti	Míra nezaměstnanosti	Podíl osob pobírajících podporu v nezaměstnanosti z celkového počtu nezaměstnaných
1929	192. 000	164. 477	8,80 %	86 %
1930	243.000	208.389	11,20 %	86 %
1931	334.000	253.367	15,4 %	76 %
1932	468.000	309.968	21,7 %	66 %
1933	557.000	328.844	25,9 %	60 %

První kroky Dollfusovy vlády souvisely s tíživou, ale nikoli bezvýchodnou ekonomickou situací země, a sice zejména v měnové oblasti.⁴²⁶ Od pádu Creditanstaltu vykazovala Rakouská národní banka neustále tenčící se zásobu deviz způsobenou odlivem kapitálu a vypovídáním krátkodobých půjček. Jejich pokles na povážlivě nízkou úroveň donutil cedulovou banku ke konverzi části zlatých zásob na devizy, které sloužily k zaplacení úroků ze zahraničních půjček.⁴²⁷

⁴²⁴ Celkové výdaje činily v roce 1926 142,8 milionů šilinků, 1929 146,5 milionů, 1930 195,3 milionů, 1931 225,7 milionů, Srov. STIEFEL, *Arbeitslosigkeit*, s. 60-61; K sociální politice Rakouska srov. TÁLOS, Emmerich, *Sozialpolitik in der Ersten Republik*, in: HANDBUCH, s. 570-586, zejména 572-573; Týž, *Staatliche Sozialpolitik in Österreich*, Wien 1982.

⁴²⁵ Převzato z: STIEFEL, *Arbeitslosigkeit*, s. 29.

⁴²⁶ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ periodická č. 2, 8. července 1932.

⁴²⁷ Podle odhadů ženevské smíšené Komise pro pomoc Rakousku potřebovala podalpská země kolem 20-30 milionů šilinků měsíčně na zaplacení úroků ze zahraničních půjček. Srov. AČNB, Národní banka Československá, Protokoly bankovní rady Národní banky Československé, Zápis o schůzi užšího výboru bankovní rady Národní banky Československé konané dne 10. června 1932 v zasedací síni Národní banky Československé, Sign. NBC-V, (dále jen: AČNB, NBC, Protokoly, Užší výbor, 10. června 1932).

Tabulka č. 6: Množství devizových prostředků rakouské Národní banky v letech 1931-1932 (údaje v milionech šilinků).⁴²⁸

	Červen 1931	Srpen 1931	Prosinec 1931	Leden 1932	Únor 1932	Duben 1932	Květen 1932	Červen 1932
Započitatelné devizy	133,0	121,7	102,3	87,1	79,0	35,4	33,4	42,6
Jiné devizy	311,3	154,2	25,7	12,2	0,1	0,1	0,1	0,1

Vyhlášení moratoria na splácení zahraničních dluhů nabylo na aktuálnosti a vláda proto vypracovala texty příslušných legislativních norem.⁴²⁹ V prvních červnových dnech roku 1932 přidělaly vládě starosti rostoucí státní výdaje, které byly vyšší než předpokládali odborníci při sestavování rozpočtu. Ještě 14. června počítala s deficitem 268 milionů šilinků. O tři dny později vyšlo najevo, že ministr financí nezohlednil všechny výdajové položky - a schodek stoupl na závratných 557 milionů šilinků.⁴³⁰ Velmi limitující se ukázaly rostoucí nezaměstnanost, astronomické výdaje v sociální oblasti, zadlužená pošta a spolkové dráhy. Chybějící částku hodlal Dollfuss získat pomocí „sanačního balíčku“ s důrazem na zvýšení celní a daňové zátěže obyvatelstva. Původní úvahy o navýšení příspěvku sociálního zabezpečení o 10 % odmítli jak zaměstnavatelé, tak zaměstnanci. Neuspěla ani myšlenka zvýšení cen některých komodit mj. cukru, vína, tabáku a soli. Většinovou podporu nakonec získal návrh na zdvojnásobení daně z obratu zboží, který měl přinést státní kase 70 milionů šilinků za cenu zvýšení cen veškerých artiklů.⁴³¹ Ani to však nemohlo pokrýt díru v rozpočtu. Někteří ministři vyslovili obavy, jak na podobná opatření zareaguje veřejnost, a v kombinaci s blížícími se podzimními volbami došli k závěru o nemožnosti provedení sanačních opatření za stávajících parlamentních poměrů.⁴³² Kurt Schuschnigg dokonce kategoricky prohlásil: „Vláda stojí před rozhodnutím... zda nebude příští změna kabinetu současně znamenat i

⁴²⁸ Na základě nevydaných pramenů sestavil autor. Srov. Tamtéž, Zápis o řádné schůzi bankovní rady červenec 1931-červenec 1932, Příloha ke schůzi bankovní rady NBČ, Sign-IV, (dále jen: AČNB, Protokoly NBČ, Příloha).

⁴²⁹ Tamtéž, Protokoly NBČ, Příloha, 27. července 1932.

⁴³⁰ Srov. MPR, Bd. 1, Dok. Nr. 808, 17. Juni 1932, s. 251-252; Naproti tomu Studijní oddělení Národní banky Československé odhadovalo schodek na 410 milionu šilinků. Srov. AČNB, NBČ, Protokoly, Příloha 27. července 1932.

⁴³¹ Daň z obratu zboží byla zvýšena z 2 % na 4 %. Kancléř Dollfuss přednesl stejný návrh ještě jako ministr zemědělství Bureschovy vlády v září 1931.

⁴³² Srov. MPR, Bd. 1, Dok. Nr. 808, 17. Juni 1932, s. 235-262.

vyřazení parlamentu. Při takovém nouzovém stavu je vládnutí s parlamentem nemožné.⁴³³ Právě snaha vyrovnat se s ekonomickými obtížemi vedla již od pádu Creditanstaltu k úvahám o prosazení vládních předloh autoritativními prostředky. Inspiraci poskytlo Německo. V analogii k nouzovým nařízením Brüningovy vlády požadoval rakouský kabinet Otto Endera mimořádnou plnou moc v ekonomických otázkách. Zde je ovšem nutné upozornit na jeden podstatný rozdíl ve srovnání s výmarskou republikou. Brüningův kabinet vládl bez jakékoliv kontroly ze strany legislativy. V Rakousku měl vládu kontrolovat výbor složený ze zákonodárců Národní rady. Tato situace nebyla ostatně v historii rakouského parlamentarismu žádnou novinkou. Ve dvacátých letech po uzavření ženevských protokolů fungovalo dva roky v dolní komoře obdobné těleso.⁴³⁴ Vláda odmítala učinit zásadní kroky. Čekala na vývoj jednání o mezinárodní finanční pomoci Rakousku trvající takřka celý rok. Definitivní odpověď měla dát nadcházející konference v Lausanne.⁴³⁵

Zápas o Lausannskou půjčku

Jednou z priorit kancléře Dollfusse bylo vyřešit tíživou finanční situací za pomoci Společnosti národů. Ovšem každá z velmocí měla odlišnou představu jak rakouský problém řešit.⁴³⁶ V situaci, kdy velmoci nemohly nalézt společnou řeč, přenechaly na přelomu května a června 1932 palčivý problém mezinárodní expertní komisi pod vedením švýcarského odborníka Jeana-Marie Musyho. Zpočátku se zdálo, že ani ta nenalezne východisko, až se nakonec vykryštovaly dva hlavní návrhy. Velká Británie již předtím vyjádřila ochotu Rakousku pomoci. K tomu ji vedla „tradiční pohnutka“ – snaha zachovat rovnováhu moci na evropském kontinentě a nově zájmy britských ekonomických kruhů v rakouském bankovníctví. Pozitivní stanovisko zaujal většinově rovněž britský tisk.⁴³⁷ Strategie Londýna spočívala v tzv. velkém řešení, kdy Rakousko mělo obdržet 300 milionů šilinků, z nichž britský podíl činil třetinu. Francie zastávala taktiku naznačenou již Tardiérovým plánem. Požadovala kolektivní účast všech velmocí na rekonstrukci Podunají, přičemž Rakousko by

⁴³³ Cit.dle: MPR, Bd. 1, Dok. Nr. 808, 17. Juni 1932, s. 244.

⁴³⁴ Srov. STIEFEL, *Krise*, s. 109.

⁴³⁵ Nejlepší práci mapující peripetie uzavření Lausannské půjčky zůstává nadále KLINGENSTEIN, Grete, *Die Anleihe von Lausanne. Ein Beitrag zur Geschichte der Ersten Republik in den Jahren 1931-1934*, Wien 1965, (dále jen: KLINGENSTEIN, *Anleihe*).

⁴³⁶ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Rozhovory s politiky, diplomaty, leden-červen 1932, Sign. 111, Záznam telefonického rozhovoru s Drem Krnou o 11:45 23. května. 1932, (dále jen: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. 111); Ke komplikovanému průběhu jednání srov. BAch, Protokoll von Lausanner über Gewährung einer Anleihe an Österreich vom 15. Juli 1932, R 901/40323.

⁴³⁷ Srov. ÖSta/AdR, NPA, London, Karton Nr. 46, Zl. 135/Pol, 19. Mai 1932.

v rámci ní dostalo 40 milionů šilinků a o další půjčce měla následovat jednání. Na druhé straně Vídeň nemohla podléhat iluzi, že Paříž jednoduše ochotně vyloží peníze na stůl, neboť jedním z hlavních témat nedávných francouzských parlamentních voleb byla vládní ekonomická politika. Mezi hlavní témata patřila stabilita měny a zahraniční půjčky, proti jejichž poskytování ostře vystoupili zejména radikálové.⁴³⁸ Volební výsledky přinesly vítězství levice. Hlavní postavou nového kabinetu se stal Eduard Herriot, který kromě funkce ministerského předsedy vedl i francouzskou diplomacii. Radikálové, mající v nové vládě většinu ministerských funkcí, najednou odhodili předvolební rétoriku a hledali způsob, jak z celé situace pro Francii co nejvíce vytěžit.⁴³⁹

Začátkem června nešetřil předseda ženevského smíšeného výboru pro pomoc Rakousku Jean Musy optimismem. Některým diplomatům sdělil, že mocnosti dají brzo souhlas k poskytnutí půjčky. Těžko říci, z čeho pramenilo jeho optimistické tvrzení odporující realitě. Názorové rozpory mezi Francií a Velkou Británií přetrvávaly, a tak došlo k dalšímu zdržení.⁴⁴⁰ Londýn pochopitelně nemohl přistoupit na návrh Paříže, která sledovala udržení vlivu v podunajském prostoru a posílení vazeb ve vlastním spojeneckém systému, což zcela odpovídalo intencím její mocenské strategie. Francouzští politikové vyzvídali, zda v případě realizace půjčky na ní bude participovat i Československo.⁴⁴¹ Rozhodující stanovisko k tomu měl zaujmout Edvard Beneš, který po zaujetí vlastního názoru konzultoval celý problém s odborníky mj. se zástupcem Československa ve smíšené Komisi, jinak guvernérem Národní banky Československé Vilémem Pospíšilem.⁴⁴² Ministr zahraničí pak dospěl k následujícímu závěru: „*Za dnešních poměrů finančních a politických je vyloučeno, že bychom se účastnili jakékoli sanace, jakékoli upisování nových rakouských půjček a také garanci bychom nepřevzali. Po mém soudu náš interes... je malý, situace dnes je jiná nežli r. 1922. A politicky by všichni byli proti tomu.*“⁴⁴³ První muž Černínského paláce tím naznačil další postoj Prahy v otázce sanace Rakouska. Beneš odmítl československou účast na půjčce a i když předpokládal odpor domácích politických stran, věděl o možnosti prosadit svůj požadavek proti jejich vůli jako tomu bylo před deseti lety u ženevských protokolů. Citované

⁴³⁸ Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 33, 9. května 1932; Z volební kampaně radikálů měl obavy i Dollfuss. Srov. MPR, Bd. 1, Dok. Nr. 813, 4. Juli 1932, s. 297, (Dollfussova zpráva o pobytě v Lausanne členům vlády).

⁴³⁹ Srov. AMZV, Paříž 1932, PZ periodická č. 3, 19. července 1932.

⁴⁴⁰ Srov. kromě uvedených dokumentů rovněž AMZV, TD 1932, Paříž 7. června 1932, č. 271-272/1932, Osuský.

⁴⁴¹ Srov. Tamtéž.

⁴⁴² Srov. AČNB, NBČ, Protokoly, Užší výbor, 10. června 1932.

⁴⁴³ Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, č. 145, Benešova vlastnoručně psaná odpověď na otázku Štefana Osuského, bez data, č. 71.622/32-A; V tištěné podobě srov. Tamtéž, TO 9. června č. 285/32.

poselství adresoval formou důvěrné informace vyslanci Osuskému. Navenek měla československá diplomacie zaujmout vyčkávací stanovisko, což dokazuje i následující epizoda.

Dollfuss začal v prvních červnových dnech plnit to, co avizoval v programovém prohlášení. Rakouská vláda se obrátila na středoevropské státy, Polsko, Bulharsko a na velmoci Německo, Itálii a Francii. Vídeň sondovala možnost preferencí pro určité artikly, ale odmítala všeobecné preferenční lineární snížení o určité procento. Rakousko bylo ochotno uzavřít vzájemné preference mezi středoevropskými zeměmi, avšak od velmocí a od Polska žádalo preference jednostranné. V oblasti koncepce hospodářské politiky se rozhořela diskuse mezi kancléřem a národohospodářským odborníkem Richardem Schüllerem. Dollfuss dával přednost tuhé monopolní organizaci zahraničního obchodu, tedy celkovému zákazu dovozu a povolování výjimek za určité kompenzace, Schüller naopak preferencím se zahraničím.⁴⁴⁴ Nakonec se prosadila varianta národohospodářského odborníka, na jehož iniciativu reagovala mezi jinými i národohospodářská sekce československého ministerstva zahraničních věcí. Ta upřednostňovala režim, který by bylo možné rychle uskutečnit. Jednání o preferencích na jednotlivé artikly považovala za zdoluhavé, zatímco lineární snížení cel se zdálo být schůdnější variantou, přičemž některé artikly by mohly být vyloučeny z preferenčního režimu.⁴⁴⁵

Mezitím Dollfuss nehodlal pouze pasivně přihlížet, jak velmoci přistupují k jednání o Rakousku bez Rakouska. Vyhledal diplomatické zástupce Francie, Británie, Itálie a Německa, aby jim sdělil svůj názor ohledně dosavadního průběhu vyjednávání. Dal jasně najevo, že půjčka ve výši 300 milionů šilinků poskytne jeho zemi účinnou pomoc. „*Naproti tomu francouzská myšlenka... neznamena pro Rakousko... žádné ulehčení.*“⁴⁴⁶ Německému vyslanci ve Vídni Riethovi vyjádřil přání, aby Zahraniční úřad podpořil variantu navrhouanou Velkou Británií. Na jeho otázku, zda se neobává dalšího zdržení, odpověděl kancléř rezolutně: řešení rakouského problému nesnese, s ohledem na celkovou situaci země, další odklad. Dollfuss akcentoval nejenom ekonomický přínos kýženého zahraničního kreditu, ale také jeho pozitivní psychologický účinek na celkové vnitropolitické klima Rakouska.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. 111. Záznam o telefonickém rozhovoru legačního rady Heidricha dne 3. června 1932 o 11:30 hod. (v hlavičce mylně uvedeno Hedricha).

⁴⁴⁵ Srov. AMZV, IV. Sekce, karton č. 1017, Odpověď IV. sekce na Zápis o telefonickém rozhovoru legačního rady Heidricha dne 3. června 1932 o 11:30, bez názvu a data.

⁴⁴⁶ Cit. dle: PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Telegramm 7. Juni 1932, Rieth z Vídně; Záznam otištěn v: ADAP, Serie B, Bd. 20, Dok. Nr. 112, Gesandte in Wien Rieth an das Auswärtige Amt, s. 244-245.

⁴⁴⁷ Srov. PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Aktenvermerk, 8. Juni 1932.

Mezinárodním vztahům dominovaly jiné události. Odzbrojovací konference zahájená začátkem roku 1932 uvízla na mrtvém bodě. Německá snaha o zrovnoprávnění ve vojenských otázkách narazila na francouzskou koncepci postupného odzbrojování. Ani po zdlouhavých jednáních velmoci nedosáhly dohody v otázce mechanismu snížení zbraní a nalezení skutečně efektivní kontroly tohoto procesu.⁴⁴⁸ Problém odzbrojení ustoupil na určitou dobu do pozadí, poněvadž hlavním tématem 16. června zahájené konference ve švýcarském Lausanne byla otázka reparační.⁴⁴⁹ Mezitím došlo v Německu k nečekané události – říšským kancléřem se stal Franz von Papen. Jmenování nepříliš mezinárodně známého politika do významné státní funkce způsobilo v zahraničí překvapení.⁴⁵⁰ Papen utvořil vládu „národní koncentrace“, složenou nikoli ze zástupců širokého spektra politických stran, nýbrž z řady šlechtických nestraníků a Německé nacionalistické lidové strany. Sociálně demokratický tisk jí vymyslel přiléhavější pojmenování – „kabinet baronů“.⁴⁵¹ Na Hindenburgovo naléhání křeslo prvního muže Wilhelmstrasse zaujal bývalý německý vyslanec v Londýně Konstantin von Neurath⁴⁵². Obsazení klíčového postu kabinetu prezident s kancléřem předem nekonzultoval.⁴⁵³ Správu

⁴⁴⁸ V české historiografii dosud nebylo o problematice odzbrojovací konference podrobněji pojednáno. Stručný nástin naposled DEJMEK, Beneš, s. 524-526; BYSTRICKÝ, Valerián, DEÁK, Ladislav, *Problémy odzbrojenia v rokoch 1932-1933*, in: SŠ - História 15, 1973, s. 79-129; Týž, *Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932-1933*, Bratislava 1973, s. 120-160, (dále jen: BYSTRICKÝ, DEÁK, *Európa*);

⁴⁴⁹ K Lausannské konferenci srov. BASCH, Antonín, *Poznámky k hospodářským výsledkům lausannské konference*, in: *Zahraniční politika* 11, 1932, II. část, s. 525-532, (dále jen: BASCH, *Poznámky*); BYSTRICKÝ, Valerián, *Konferencia v Lausanne – konečné riešenie reparačnej otázky*, in: SŠ 15, 1973, s. 51-83; DEÁK, BYSTRICKÝ, *Európa*, s. 103-119; AMZV, PZ Bukurešť 1932, periodická zpráva č. 3, 1. října 1932.

⁴⁵⁰ Franz von Papen (1879-1969), původně ve vojenských službách 1913-1915, vojenský atašé ve Washingtonu, během války sloužil na západní frontě a Blízkém východě, po válce politicky činný za Centrum, člen pruského zemského sněmu, akcionář listu Germania, 1932 kancléřem, 1933-1934, vicekancléř, 1934-1938 vyslanec ve Vídni, v roce 1946 odsouzen k osmi letům v pracovním táboru, 1949 amnestován. K jeho osobě např. ADAMS, Henry M., ADAMS, Robin K., *Rebel Patriot: A biography of Franz Papen*, Santa Barbara 1987; PETZOLD, Joachim, *Franz von Papen. Ein deutsches Verhängnis*, München 1995; Důležité jsou Papenovy memoáry. Srov. PAPAN, *Wahrheit*; Hlas rakouského tisku k Papenově jmenování srov. PA, AA, Presseabteilung, Bd. 6, R 122799, A 502, 4. Juni 1932, Rieth Zahraničnímu úřadu, tamtéž k dispozici rovněž četné výstřižky.

⁴⁵¹ Ke složení Papenovy vlády srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ č. 15, 6. června 1932, (dále jen: AMZV, PZ Berlín 1932, PZ č. 15); Tamtéž, periodická č. 2. K okolnostem jmenování rovněž ÖStA/AdR, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Zl. 143/Pol., 1. Juni 1932. Vídeňské vyslanectví v Berlíně považovalo Papenův kabinet za přechodný.

⁴⁵² Konstantin von Neurath (1873-1956), vystudoval práva na univerzitách v Berlíně a Tübingenu, 1919-1921 vyslanec v Kodani, 1921-1930 vyslanec v Římě, 1930-1932, vyslanec v Londýně, 1932-1938 ministr zahraničí, 1938-1945 ministr bez portfeje, 1939-1941, říšský protektor Protektorátu Čechy a Morava, v norimberském procesu odsouzen k patnácti letům vězení odkud ze zdravotních důvodů v roce 1954 propuštěn.

⁴⁵³ Srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ č. 15, Gerhard Köpke v rozhovoru s Františkem Chvalkovským otevřeně mluvil o vlivu Hindenburga na Neurathovo jmenování. Totéž potvrdil i sám ministr zahraničí. Srov. ÖStA/AdR, NPA, London 1932, Karton Nr. 46, Zl. 143/Pol., 6. Juni 1932.

země převzal opět prezidiální kabinet, a tak z ústavního hlediska nenastala žádná změna ve srovnání s předchozí vládou. Nový kabinet nechtěl usilovat o tichou podporu sociální demokracie a plánoval revizi stávající ústavy ve prospěch posílení monarchistických prvků.⁴⁵⁴ Určité korektury zasáhly i oblast zahraniční politiky. Otázka odzbrojovací konference a zrušení reparační zátěže patřily sice mezi nezměněné priority německé diplomacie, ale nový kancléř nahlížel odlišně na vzájemné vztahy s Francií. Zatímco Brüning usiloval o izolaci tradičního rivala, Papen byl stoupencem dorozumění s Paříží. Francouzsko-německá aliance pak měla mít protisovětské zaměření.⁴⁵⁵ Do Lausanne cestovala delegace výmarské republiky vedená kancléřem se strategií zcela v souladu s předchozími Brüningovými intencemi.⁴⁵⁶ Požadavek úplného škrtu všech plateb zákonitě kontrastoval se zájmem Francie a některých dalších států - mezi nimi i Československa - které chtěly udržet alespoň část reparačních závazků.⁴⁵⁷ Konečnou likvidaci plateb požadovali také britští delegáti, na které vyvíjely tlak tamější ekonomické kruhy mající zájem na splácení německých krátkodobých úvěrů.⁴⁵⁸ Londýn navíc spatřoval ve zrušení finančních závazků, jež vyplývaly z Versailleské smlouvy, krok k uklidnění mezinárodní situace a zaměření pozornosti velmocí na odzbrojovací konferenci. Ministerský předseda Eduard Herriot tak marně vzdoroval německému tlaku. Nepřekvapí, že mu nepomohla ani československá podpora.⁴⁵⁹ Francie zkrátka bez spolupráce s Velkou Británií již tehdy nebyla schopna prosadit jakýkoli zásadní požadavek. Nakonec diplomaté z Quai d'Orsay dosáhli alespoň kompromisní řešení ve formě příslibu Německa zaplatit jednorázově tři miliardy marek, byť podmíněného celou řadou okolností.⁴⁶⁰ Za významnou událost lausannské konference lze bezesporu považovat nové sblížení Francie a Velké Británie podepsáním tzv. Paktu důvěry.⁴⁶¹ Obě tradiční demokracie se v něm zavazovaly, formálně poprvé od Locarna, k hospodářské a

⁴⁵⁴ Srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ periodická č. 2.

⁴⁵⁵ Srov. Tamtéž, PZ č. 15; Tamtéž, periodická č. 2; Stejný názor zastává i odborná literatura. Srov. BYSTRICKÝ, DEÁK, *Európa*, s. 92; GRAML, *Stresemann*, s. 208.

⁴⁵⁶ Srov. AdRK, *Das Kabinett von Papen*, 1. Juni bis 3. Dezember 1932, Bd. 1, 1. Juni bis September 1932, beab. von Karl Heinz Minuth, Boopard am Rhein 1989, Dok. Nr. 4, Chefbesprechung 12 Uhr, s. 7-10, (dále jen: AdRK, Papen).

⁴⁵⁷ Beneš původně chtěl dosáhnout i projednávání tzv. východních reparací, protože Československo platilo tzv. liberační poplatek (poplatek za osvobození dohodovými vojsky). O něm se nakonec v Lausanne vůbec nejednalo.

⁴⁵⁸ K postoji Británie stručně srov. BYSTRICKÝ, DEÁK, *Európa*, s. 93; DEJMEK, *Naděje*, s. 208.

⁴⁵⁹ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. 111, Záznam rozhovoru s m. p. MacDonaldem dne 17. června 1932 v 8:30 hod ráno v hotelu Beau Rivage Palace v Lausanne.

⁴⁶⁰ Srov. přehledně BASCH, *Poznámky*, s. 527-528.

⁴⁶¹ K Paktu důvěry srov. ÖStA/AdR, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Z. 23. 229-13, Bundeskanzleramt-Auswärtige Angelegenheiten, 20. Juli 1932; AMZV, PZ Londýn 1932, PZ periodická č. 2, 3. srpna 1932; Tamtéž, PZ Paříž 1932, PZ č. 42, 30. července 1932; Trezorové spisy II/1, 88165/1932, Francouzsko-britská dohoda o vzájemné dohodě, 21. července.

politické spolupráci. Měla se týkat konzultací o aktuálních mezinárodních problémech zejména kooperace v odzbrojovacích jednáních a k přípravám světové hospodářské konference.⁴⁶² Reparační otázka zcela zastínila jiné podstatné téma lausannského setkání – řešení střeoevropských hospodářských problémů.⁴⁶³ Naštěstí pro Rakousko velmoci nepřestaly jednat o finančním úvěru. V tisku se objevily první hospodářsko – politické podmínky půjčky: vládní úsporný program, omezení rakouského exportu, zákaz anšlusu a změna postoje podalpské republiky v otázce podunajské spolupráce.⁴⁶⁴ Dne 12. června dospěli francouzští a britští delegáti k předběžné dohodě.⁴⁶⁵ Smíšený finanční výbor doporučil 300 milionovou šilinkovou půjčku. Mezitím Rakousko přijalo ženevský protokol z roku 1922 jako její bázi a vyjádřilo ochotu jednat s podunajskými státy o uzavření vzájemných preferencí. Francouzský ministerský předseda Eduard Herriot současně britskému kolegovi Ramsayu McDonaldovi sdělil, že Francie se zúčastní rakouské půjčky, pokud Británie bude participovat na obdobných úvěrech pro Rumunsko a Jugoslávii.⁴⁶⁶ Londýn neměl zájem na podobných plánech a odmítavé stanovisko zaujal rovněž dosud vyčkávající Řím.

Změnu rakouské vládní garnitury pečlivě sledovali v římském Palazzo Chigi. Italská politika měla v „alpské“ republice značné aspirace, avšak ty neodpovídaly intenzitě vzájemných hospodářských vztahů. Země na Apeninském poloostrově realizovala s Rakouskem pouhých 2,24 % svého obchodu, italský dovoz do Rakouska představoval 2,88 %. Vídeň umísťovala na italský trh zejména dřevo a papírenské výrobky. Itálie exportovala především potraviny. Klesající podíl hotových produktů z celkového vývozu a správný předpoklad diplomatů z Palazzo Chigi, že v době všeobecné ekonomické regrese bude nutné posílit bilaterální hospodářské vztahy umožňující nejenom ekonomické, ale perspektivně také

⁴⁶² Text Paktu důvěry srov. *Zahraniční politika* 11, 1932, II. část, s. 645.

⁴⁶³ Text závěrečného prohlášení z Lausannské konference srov. *Tamtéž*, s. 639-644.

⁴⁶⁴ Srov. AMZV, Kroftův archiv, karton č. 7 nebo 8, Zápis, porada 14. června 1932; KLINGENSTEIN, *Anleihe*, s. 61.

⁴⁶⁵ V odborné literatuře nepanuje shoda, kdy Francie a Velká Británie sladili své dosud odlišné postoje ohledně rakouské otázky. Siegfried Beer na základě studia pramenů britské provenience uvádí datum 23. června. Srov. BEER, *Anchluss*, s. 138; Jiný termín 12. června zmiňuje Grete Klingenstein a opírá svá tvrzení o analýzu švýcarských archivních dokumentů. Srov. KLINGENSTEIN, *Anleihe*, s. 72; Na základě telegramu Štefana Osuského z Paříže a stejného dokumentu německého vyslance v Paříži Hoesche se přikláním k hypotéze rakouské historičky, byť se zmíněné dokumenty explicitně nezmiňují o dohodě Eduarda Herriota a britského premiéra Ramsaye McDonalda. Srov. AMZV, TD 1932, Paříž, 12. června 1932, č. 284-285/32, Osuský; PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Telegramm Paris 15. Juni 1932, Hoesch.

⁴⁶⁶ Srov. *Tamtéž*.

politické sblížení, zapříčinil italskou snahu o intenzifikaci vzájemných obchodních vazeb.⁴⁶⁷ Výměna tří ratifikačních listin mezi italským ministrem zahraničí Grandim a rakouským vyslancem v Říme Eggerem představovala v tomto směru první konkrétní krok.⁴⁶⁸ Mussolini sledoval rakouský vnitropolitický vývoj rozladěně. Vadila mu hlavně křehká parlamentní většina. Z ní vyvodil pro něho neradostný závěr – socialistická opozice bude mít za stávajících podmínek příležitost ke konsolidaci. Finanční situace Rakouska vyvolávala v Itálii obavy ani ne tak z kolapsu země, nýbrž z toho, která z velmocí jí využije, aby zde hrála prim. Řím považoval sanaci podalpské republiky za nutnou - v tom byli zajedno tamní ekonomové i diplomaté - a hodlal pomoci Vídni finančně i diplomatickou podporou.⁴⁶⁹ Kdo sledoval nedávnou strategii italské diplomacie, očekával, že bude oponovat francouzským návrhům na nové uspořádání Podunají.

O zvýšeném zájmu fašistické Itálie o Rakousko svědčí i 6. června uskutečněná návštěva knížete Ernsta Starhemberga do Říma, kde mluvil s Mussolinim o aktuální situaci v „alpské“ republice. Podle jeho vzpomínek bylo účelem cesty navázat kontakt mezi Mussolinim a Dollfussem, neboť duce rakouského politika neznal.⁴⁷⁰ Italský diktátor projevil zájem o možnost bližší spolupráce s Rakouskem. Kníže neváhal a otevřeně mu přiznal obavy z brzkého utvoření velké koalice, což podle jeho názoru vytvářelo příhodné podmínky k provedení puče Heimwehrem. Ten k němu neměl potřebné vojenské vybavení ani finance, a proto Starhemberg žádal italského politika o pomoc. Mussoliniho zajímalo, jestli Dollfuss nastoupí mimoparlamentní cestu, když nebude jiného východiska. Starhemberg odpověděl kladně, takže duce neváhal slíbit pomoc a údajně dodal: „*Řeknete Dollfussovi, že může počítat s mojí pomocí... (a) má mě v Itálii navštívit. Dám Berlínu na srozuměnou, že má nechat Rakousko na pokoji. Řeknete Dollfussovi, že má brzo přijít.*“⁴⁷¹ Palazzo Chigi se zavázalo na

⁴⁶⁷ K bilaterálním hospodářským vztahům Itálie a Rakouska srov. nejlépe ENDERLE, Peter, *Die ökonomischen und politischen Grundlagen der Römischen Protokolle aus dem Jahre 1934*, Phil. Dissertation, Wien 1979, s. 53-55.

⁴⁶⁸ Dne 11. května došlo k výměně následujících ratifikačních listin: 1. dohody o různých finančních otázkách, 2. dohoda o odúčtovacím řízení a smíšeném tribunále, 3. dodatkové dohody k obchodní smlouvě italsko rakouské. Srov. AMZV, PZ Řím 1932, PZ periodická č. 2, 1. srpna 1932.

⁴⁶⁹ Srov. PA, AA, PA II., Italien, Politik, Bd. 4, Allgemeine auswärtige Politik R 72756, Senatsrede Grandis I 758, 3. Juni 1932, (dále jen: PA, AA, PA II., IP, Bd. 4, R 72756); ÖStA/AdR, NPA, Rom, Telegramme nach Wien 1927-1938, Karton Nr. 34, Telegramm Nr. 49, 6. Juni 1932, (dále jen: ÖStA/AdR, NPA, Rom, Telegramme, Karton Nr. 34).

⁴⁷⁰ Srov. STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 129-131.

⁴⁷¹ Cit. dle: Tamtéž, s. 131; Jedná se o velmi problematické tvrzení, které uvádí pouze Starhemberg. Kerekés citované výroky nezmiňuje KEREKÉS, *Abenddämmerung*, s. 106-107; Nic nového nad rámec uvedené literatury a pramene nepřináší BERGER, *Starhemberg*, s. 72-73; Tuto významnou epizodu rakousko – maďarských vztahů opomíjí: NÉMETH, *Regierung*.

popud Mussoliniho k dodávce vojenského materiálu do státní továrny v Lichtenwörthu. Odtud měl být rozdělen Heimwehru.

Úspěšná jednání motivovala Starhemberga k brzké návštěvě vysokých maďarských představitelů, přirozeně ne zcela bezdůvodně. Základní premisou maďarské meziválečné diplomacie byla komplexní revize trianonské mírové smlouvy.⁴⁷² Budapešť správně předpokládala, že svého vysněného požadavku dosáhne jedině za pomoci jedné či více velmocí. Těsně po válce proto upírala naděje k Francii, poté navázala velmi přátelské vztahy s Itálií. Nejvyšší maďarský představitel zemský správce admirál Miklós Horthy spatřoval ve spolupráci s Vídni a Římem jádro revizionistického bloku, a tak podpořil Starhembergerovy pučistické plány a dokonce přislíbil účast na tajných dodávkách zbraní z Itálie.⁴⁷³

Krátce po svém zvolení zaslal nový říšský kancléř Franz von Papen rakouskému kolegovi vřelý telegram, ve kterém ho oslovil jako „*vedoucího vlády německého národa v Rakousku*“ a vyjádřil mu „*nejvroucnější přání pro blaho Rakouska*.“⁴⁷⁴ Nový šéf německé diplomacie Neurath napsal Dollfussovi „že si je vědom „*osudového spojení německých bratrských států*“, kdy mu vždy obzvlášť leželo na srdci „*neustálé prohlubování stávajících úzkých vztahů mezi oběma zeměmi*.“⁴⁷⁵ Dollfuss odpověděl ve stejně přátelském duchu. Neurathovi sdělil „*upřímné přání... prohloubení stávajících srdečných vztahů mezi oběma německými státy*.“⁴⁷⁶ V prvních dnech Papenova kabinetu se zdálo, že hodlá aktivněji využívat rakouskou kartu než jeho předchůdce. Nové kvalitě vzájemných vztahů nahrávala i Dollfussova snaha o udržení velmi přátelských vztahů s Berlínem. Z německého pohledu znamenala výměna rakouské vlády diskontinuitu s předchozí Bureschovou garniturou. Dollfuss neuvážoval o koncipování rakouské diplomacie v rámci dunajských plánů, namísto toho pevně vykročil v duchu neutralistické linie zahraniční politiky. Příležitost k osobnímu setkání poskytla oběma státníkům konference v Lausanne. Podle Papenových pamětí nemělo jít o žádnou plánovanou akci.⁴⁷⁷ Říšský kancléř chtěl 24. června promluvit před německými krajany ve Švýcarsku a na shromáždění potkal Dollfusse a Rakušany žijící v Lausanne.

⁴⁷² Srov. *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini. Dokumente zur ungarischen Außenpolitik*, hrsg. von Maria Ádám, Gyula Juhász, Lákos Kerekés, Budapest 1966, s. 13-20.

⁴⁷³ K průběhu Starhembergerovy maďarské cesty srov. KERÉKÉS, *Abenddämmerung*, s. 107; V pamětech na ni zcela zapomněl. Srov. STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 131.

⁴⁷⁴ Srov. PA, AA, ÖP Bd. 22, R 73306, Telegramm 2. Juni 1932 Berlin, II Oe 755.

⁴⁷⁵ Cit dle: Tamtéž, Telegramm 2. Juni 1932, Berlin, II. Oe 759.

⁴⁷⁶ Srov. Tamtéž, Dollfussova odpověď Papenovi a Neurathovi dochována formou výstřížku z Wolffovy telegrafické kanceláře Jhg. 83, 1932, Nr. 1168, Nachmittags-Ausgabe, 3. Juni 1932; V případě Neuratha zachován i originální telegram z Vídně. Srov. Tamtéž, Telegramm 3. Juni 1932, Wien, Oe 759.

⁴⁷⁷ Srov. PAPAN, *Wahrheit*, s. 208.

Papenova delegace jejíž prioritou byla reparační otázka, vyčkávala, jaké karty ohledně rakouských záležitostí vyloží na stůl Paříž. Francie trvala na podmínkách odpovídajících liteře ženevských protokolů, což samozřejmě znamenalo opětovný zákaz anšlusu. Ačkoliv ten nepatřil mezi vitální zájmy německé diplomacie, francouzský požadavek rozhodně nevyvolal na Wilhelmstrasse vlnu nadšení. Státní sekretář Bülow rezolutně instruoval vyslance Rietha, aby Dollfusse informoval, že Německo „*se nemůže zúčastnit půjčky zatížené politickými závazky.*“⁴⁷⁸ Když rakouský kancléř potkal Papena v Lausanne, vycházející z dosavadní přátelské korespondence, upozornil jej hned na začátku rozhovoru na dosavadní nezájem německé delegace o rakouskou otázku. Ačkoliv Papen věděl o zamítavém postoji svého podřízeného, Dollfussovi navzdory tomu přislíbil změnu dosavadní linie německé politiky, a to i proti vůli Zahraničního úřadu. Pak rakouskému kancléři řekl: „*Potřebujete peníze a musíte je mít. Čím větší pomoc od vítězných mocností dostanete, tím lépe. Podepište všechny klauzule ohledně vašeho poměru (k Německu – pozn. M. Š). Nebudu Vám to mít za zlé.*“⁴⁷⁹ Po těchto slovech údajně rozveselený Dollfuss Papenovi srdečně poděkoval. Znamenala Papenova slova skutečný záměr nebo kancléř jen tak „plácnul do vody“, a do jaké míry se Německo skutečně v otázce úvěru angažovalo? Na základě prostudovaných archivních dokumentů bych vyslovil následující hypotézu. Diplomaté z Wilhelmstrasse se nijak pro věc „bratrského“ státu neangažovali, pomineme – li občasnou verbální podporu jako tomu bylo v případě Papena. Jednoduše nechtěli velmoci rozladit kvůli - viděno německou optikou - efemérnímu problému, zvláště když věděli o rozdílnosti stanovisek obou tradičních demokracií v rakouské problematice. Kromě toho Papen naznačil, že nepovažuje půjčku za definitivní řešení vzájemných vztahů s Vídní a připustil její pozdější revizi.

Ve švýcarském Lausanne hrála určitou roli také československá delegace. Členové smíšené expertní Komise pro pomoc Rakousku chtěli stejně tak jako předtím Francouzi vědět, zda Československo bude participovat na transakci podalpské republiky. Beneš opakoval odmítavý postoj, ale definitivní odpověď vázal na konečné podmínky půjčky a reorganizaci střední Evropy.⁴⁸⁰ Rakouští diplomaté o postoji Československa věděli, a proto připravovali „neformální rozhovor“ s ministrem zahraničí za účelem změny jeho stanoviska.

⁴⁷⁸ Srov. PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Telegramm Lausanne Zahraničnímu úřadu 15. Juni 1932, Bülow.

⁴⁷⁹ Cit. dle: PAPEN, *Wahrheit*, s. 209.

⁴⁸⁰ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. R 111. Záznam rozhovoru min Dr. Beneše s předsedou Smíšeného komitétu rakouského p. A. Musy Conseiller Fédéral, dne 18. června 1932 v hotelu Royal v Lausanne.

Setkání poněkud neplánovaně proběhlo 26. června na zámku rakouského vyslance v Ženevě Pflügla nedaleko Ženevy, neboť aktivní Beneš odjel z Lausanne dřív než pánové z Ballhausplatzu předpokládali.⁴⁸¹ Kromě československého šéfa diplomacie byl rovněž přítomen vyslanec ve Švýcarsku a vážný kandidát na šéfa československé ambasády v metropoli na Dunaji Zdeněk Fierlinger.⁴⁸² Rakousko zastupoval prezident Národní banky Viktor Kienböck, Richard Schüller a chybět nemohl ani Engelbert Dollfuss. Podle československého záznamu proběhly rozhovory v přátelské atmosféře.⁴⁸³ Již při společném obědě naléhal Kienböck na Beneše, aby Československo podpořilo Rakousko formou účasti na půjčce. Ministr zahraničí vysvětlil stanovisko své země. Řekl, že Československo „postupuje k Rakousku zcela přátelsky a se sympatiemi, je však zdrženlivé... tato zdrženlivost nesměruje proti Rakousku nebo půjčce.“⁴⁸⁴ Je způsobena jinými motivy – neochotou mocností - a tím měl na mysli především Německo a Itálii - domluvit se na konstruktivní středoevropské spolupráci. Následně stanovil čtyři podmínky účasti Československa na rakouském úvěru. Za prvé, velmoci se dohodnou na společném plánu. Za druhé, ten bude proveden tak, aby finanční pomoc obdržely i další státy střední Evropy. Ačkoliv československý státník užil termín „střední Evropa“, uvažoval o Rumunsku a Jugoslávii. Za třetí, dojde k vytvoření nové ekonomické báze středoevropské spolupráce. Za čtvrté, součástí dohody bude článek zakazující anšlus. Zmíněné podmínky nebyly pro rakouskou stranou žádnou novinkou, ministr zahraničí je sdělil Schüllerovi již před dvěma měsíci při příležitosti londýnské konference. Po Benešově proslovu se zapojil do diskuse Dollfuss. Vyzdvihl morální hodnotu případného československého prohlášení o neprodleném přistoupení k půjčce, které by podle jeho názoru nepochybně usnadnilo francouzské rozhodnutí. V otázce anšlusu přítomné informoval o rakouském přijetí podmínek ženevského protokolu z roku 1922. Poté požádal Beneše, „aby se u Francouzů přimluvil a pomohl věc v Lausanne

⁴⁸¹ O setkání jsme informováni na základě československého a rakouského záznamu. Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. 111, Záznam rozhovoru min. Dr. Beneše s rakouským kancléřem Dr. Dollfussem dne 26. 6. 1932 na zámku rakouského vyslance Pflügla „Bellerive“ u Ženevy, (dále jen: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. 111, Rozhovor Beneš-Dollfuss 26. 6. 1932; Tamtéž umístěn také Benešem vlastnoručně sepsaný koncept hovoru, který se s užitým záznamem zcela shoduje; Rakouský zápis srov. ÖStA/AdR, NPA, Tschechoslowakei 7/1, Karton Nr. 768, (dále jen: ÖStA/AdR, NPA, Tschechoslowakei 7/1, Karton Nr. 768, Gespräch Beneš-Dollfuss 26. Juni 1932) nebo také Tamtéž, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15.

⁴⁸² Srov. Tamtéž, Österreichische Vertretungsbehörden im Ausland/Gesandtschaft Prag, Karton Nr. 28, Zl. 69/Pol. 7. Juni 1932, (dále jen: ÖStA/AdR, ÖVB, Prag, Karton Nr. 28).

⁴⁸³ Toto tvrzení v rakouském záznamu nenalezneme. Srov. ÖStA/AdR, NPA, Tschechoslowakei 7/1, Karton Nr. 768, Gespräch Beneš-Dollfuss 26. Juni 1932; ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15.

⁴⁸⁴ Cit. dle: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 95, Sign. 111, Rozhovor Beneš-Dollfuss 26. 6. 1932.

uskutečniti.⁴⁸⁵ a položil mu otázku, zda by v rozporu s klauzulemi mírové smlouvy nemohl na odzbrojovací konferenci prosadit nové zbrojení. Beneš odpověděl záporně, ale přislíbil podporu rakouskému úvěru, bez ohledu na to, zda se jej Československo zúčastní či nikoli. Znovu opakoval, že pro jeho zemi jsou zmíněné podmínky principiální záležitostí a nelze z nich slevit. Otázkou zůstává, zda rakouští představitelé skutečně žádali Beneše o intervenci u Francouzů. O identickém rozhovoru existuje ještě rakouský záznam, který se od toho československého liší a například zmíněné přání hostitelů v něm není uvedeno.⁴⁸⁶ Podle něj přítomní na závěr diskutovali rovněž o vzájemných obchodně-politických záležitostech. Pohled do československého zápisu nám nabízí zajímavé profily přítomných rakouských diplomatů sestavené samotným Benešem. Engelbert Dollfuss je charakterizován jako „*chytrý, ale žádná personalita; působí spíše nesympaticky svým jakoby klukovským vzhledem a svou nesrozumitelnou němčinou.*“⁴⁸⁷ Den nato informoval Beneš v cirkulární depeši o průběhu Lausannské konference své podřízené. Ohledně rakouské půjčky sumarizoval stanovisko velmocí a Československa. „Neformální“ rozhovor s Dollfussem nedaleko Ženevy vůbec nezmínil.⁴⁸⁸

Rakouská veřejnost v pozdním jaru 1932 napjatě očekávala výsledky z Lausanne. Zhoršující ekonomická situace země donutila vládu 24. června k vyhlášení moratoria pro zahraniční státní dluhy. Na naléhání smíšené Komise v Lausanne se Rakousko rozhodlo dále nedržet fiktivní paritní kurs šilinku, který byl ponechán „přirozenému“ vývoji. Podle odhadů odborníků měla rakouská měna ztratit 20 % své hodnoty.⁴⁸⁹ O den později pronesl Dollfuss k spoluobčanům rozhlasový projev z Lausanne. Mluvil výhradně o technických stránkách vyjednávání, záměrně opomenul otázku podmínek úvěru. Ani kancléřův projev neuklidnil

⁴⁸⁵ Stejně přání vyslovil Viktor Kienböck.

⁴⁸⁶ V záznamu uloženém v Rakouské Státním archivu nejsou uvedeny názory rakouských politiků. V případě Beneše zde nenalezneme některé jeho výroky (např. o přátelském poměru k Rakousku, vypuštěna je kritika Itálie a Německa, čtyři předpoklady československé účasti na půjčce jsou zčásti interpretovány jako podmínky Francie). Srov. ÖStA/AdR, NPA, Tschechoslowakei 7/1, Karton Nr. 768, Gespräch Beneš-Dollfuss 26. Juni 1932; ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15.

⁴⁸⁷ Další charakteristika rakouských politiků zní: „*Schüller, jako obvykle cynický, amorální, odhodlán výbornými argumenty hájit jednou černé a jednou bílé, neváhající před žádnou možností, ani před bankrotem; vídeňácky lehkomyšlný. Kienböck ze všech nejlepší.*“ Cit. dle: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karta č. 95, Sign. 111, Rozhovor Beneš-Dollfuss 26. 6. 1932.

⁴⁸⁸ Srov. Rukopisní originál Benešovy cirkulární depeše je uložen MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karta č. 95, Sign. 111. Shoduje se naprosto s depešou v: AMZV, TD 1932, 27. června Ženeva 1932, č. 297-301/1932, Beneš ze Ženevy; Srov. Beneš-cirkulární telegramy, Dok č. 174, s. 188-189; Beneš napsal: „*Na nátlak Francie a Anglie jsem dnes řekl Dollfussovi (27. června – pozn. M. Š.), že své hledisko nezměníme dokud nebudou velmoci zajedno...*“; AMZV, TO 1932, č. 291-335, 338-361/32 (ministr Krofta československým vyslanectvím).

⁴⁸⁹ Srov. AČNB, Protokoly NBČ, Zápis o schůzi NBČ, 24. června 1932; Tamtéž Příloha ke schůzi 24. června 1932, Sign-IV.

rozbouřenou vnitropolitickou scénu. Podporu půjčky za stávajících podmínek vyslovili pouze křesťanští socialové. Proanšlusový Landbund a velkoněmecky orientované kruhy ji odmítaly, neboť předpokládaly její politické podmínky diktované Francií – zákaz anšlusu. Heimatblock byl rovněž proti, nikoli na základě rozporu s programem strany, nýbrž proto, že chtěl dále stupňovat svoji vyděračskou taktiku v koalici. Sociální demokracii přivedl úvěr do ambivalentní situace. Na jedné straně si přála posílení devizových zásob cedulové banky a stabilizaci měny. V tomto směru intervenovala pro půjčku u vlivných francouzských socialistů.⁴⁹⁰ Na straně druhé ovšem nadále uvažovala o možnosti předčasných voleb a nebyla ochotna přehlížet účast ministrů Heimatblocku ve vládě a slevit ze svého striktního opozičního postoje.⁴⁹¹ Ve snaze uklidnit vnitropolitickou situaci nešetřil z Lausanne se navrátilivší Engelbert Dollfuss optimismem.⁴⁹² Dne 4. července sumarizoval na zasedání vlády pobyt ve švýcarském městě. Přítomné informoval o dosažení konsenzu s Herriotem navazujícího na ustanovení ženevských protokolů. Vyzdvihl postoj německé delegace, která údajně od začátku zaujala k rakouské věci pozitivní stanovisko a aktivně ji podporovala. Podle Dollfusse „*patří spolupráce s německou delegací k nejhezčím vzpomínkám lausannské konference.*“⁴⁹³ Osobně o takovémto chování Papanovy delegace pochybuji, byť identickou informaci nalezneme rovněž v memoárové literatuře.⁴⁹⁴ Za důvěryhodnější považuji svědectví jednoho ze zástupců Německa v Lausanne - Karla Rittera. Ten informoval Zahraniční úřad o mnoha sporných bodech smlouvy, ale o žádné aktivní podpoře výmarské republiky se nezmínil. Zdá se, že Dollfuss popustil uzdu vlastní fantazii nejenom v případě Německa, ale také Československa. Praha měla podle jeho tvrzení zcela určitě participovat na úvěru částkou pěti miliony šilinků. To ovšem zcela odporovalo dosavadnímu stanovisku Prahy respektive samotného Beneše.⁴⁹⁵ Sebevědomí a optimismus nechyběly Dollfussovi ani ve vyjádřeních pro tisk, v rozhovorech se zahraničními diplomaty nebo při projevu pro rakouský Svaz průmyslníků.⁴⁹⁶

⁴⁹⁰ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 31, 1. července 1932.

⁴⁹¹ Srov. např. Arbeiter-Zeitung Nr. 160, 10. Juni 1932, s. 4.

⁴⁹² Srov. Reichspost Nr. 185, 4. Juli 1932, s. 1.

⁴⁹³ Cit. dle: MPR, Bd. 1, Dok. Nr. 813, 4. Juli 1932, s. 298, (dále jen: MPR, Bd. 1, Dok. Nr. 813)

⁴⁹⁴ Srov. WINKLER, *Diktatur*, s. 18-19.

⁴⁹⁵ V rakouských dokumentech můžeme nalézt informaci o účasti Československa formou pěti milionů šilinků. Srov. MPR, Dok. Nr. 813, s. 299; Zatímco německý diplomat Karl Ritter považoval účast Prahy za nejistou. Srov. PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Telegramm Lausanne, 5. Juli 1932, Ritter z Lausanne; Poněkud nekriticky hodnotí význam rozhovoru Beneše s Dolfusem československý legační rada ve Vídni Dohalský. Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 35, 6. července 1932.

⁴⁹⁶ Srov. Tamtéž.

Přes určité diference sladily nakonec velmoci svůj postoj. Dne 15. července zasedala smíšená Komise ve věci rakouské půjčky naposled.⁴⁹⁷ Již bez účasti československého zástupce Viléma Pospíšila vystoupil její prezident Jean Musy s následujícím závěrem: Po prostudování současné měnové a rozpočtové situace Rakouska se Komise usnesla, že „zahraniční finanční pomoc představuje nepostradatelný základ pro konsolidaci“⁴⁹⁸ podalpské země. Po souhlasných projevech zástupců Francie, Velké Británie a Španělska a poděkování rakouského vyslance v Ženevě Pflügla hlasovali všichni přítomní pro protokol. Podepsání tzv. lausannských protokolů znamenalo poslední velkou akci Společnosti národů ve finanční oblasti.⁴⁹⁹ Mezi participující státy patřily Francie, Velká Británie, Itálie, Švýcarsko, Nizemsko a Belgie.⁵⁰⁰ Perspektivně se počítalo s přistoupením Švédska, Španělska a Československa. Německo účast odmítlo a jeho diplomaté protestovali proti politickým závazkům protokolů, především pak proti zákazu anšlusu.⁵⁰¹ Pokud by výmarská republika připojila svůj podpis, znamenalo by to rezignaci na připojení druhého etnicky německého státu a silný pokles prestiže Berlína v mezinárodních vztazích. Za daných okolností našla Wilhelmstrasse elegantní způsob, jak pro ni z ožehavé a komplikované situace vycouvat.⁵⁰² Německý zástupce ve smíšené Komisi se jednoduše zdržel hlasování a to vyvolalo negativní ohlas u části nacionalistického tisku.⁵⁰³

Význam lausannských protokolů bychom mohli rozdělit do dvou oblastí – politické a hospodářské. Pokud jde o první z nich, nejvýznamnějším ustanovením bylo bezesporu

⁴⁹⁷ ÖStA/AVA, Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 1. Bericht des Gemischten Experten-Komitees über Oesterreich, 15. Juli 1932, (dále jen: ÖStA/AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 1, Bericht Gemischen Komitee 15. Juli 1932.

⁴⁹⁸ Cit. dle: Tamtéž.

⁴⁹⁹ Srov. Reichpost Nr. 197, 16. Juli 1932, s. 1-3; Wiener Zeitung Nr. 163, 16. Juli 1932, s. 2; Neue Zeitung Nr. 196, 16. Juli 1932, s. 1; Lidové listy č. 161, 16. července 1932, s. 3; Právo lidu č. 167, 16. července 1932, s. 2; Prager Presse Nr. 193, 16. Juli 1932, s. 1.

⁵⁰⁰ Na půjčce 300 milionu šilinků se podílely: Francie 100 milionů, Velká Británie 100 milionů, Itálie 30 milionů, Švýcarsko 12 milionů, Belgie 5 milionů, Nizozemsko 3 milionů a zbylých 50 milionů šilinků mělo být rozděleno mezi Banku pro vyrovnání mezinárodních platů v Basileji, Švédsko, Španělsko a Československo. Srov. AČNB, Protokoly NBC, Tamtéž Příloha ke schůzi NBC 24. července 1932, Sign-IV.

⁵⁰¹ Ke stanovisku Německa srov. PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Telegramm Lausanne 9. Juli 1932, Bülow z Lausanne. Text oficiálního zdůvodnění srov. Tamtéž.

⁵⁰² ÖStA/Allgemeine Verwaltungsarchiv, Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 1, Bericht des Gemischten Experten-Komitees über Oesterreich, 15. Juli 1932, (dále jen: ÖStA/AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 1, Bericht Gemischen Komitee 15. Juli 1932).

⁵⁰³ Srov. ÖStA/AdR, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Konsulatsberichte München (mylně uvedeno Berlin), Z. 30/Pol., 18. Juli 1932; Nacistický Völkischer Beobachter označil lausannský protokol za hanebnou epizodu německé poválečné doby „srovnatelnou nanejvýš s ostudou celní unie Brüning-Curtius, která znamená ztrátu posledního zahraničně politického kreditu kabinetu Papen-Neurath... Je nejvyšší čas, aby odpovědní udělali místo nacistickému hnutí.“. Cit. dle: Tamtéž, Novinový výstřižek z Völkischer Beobachter Nr. 199/200, 17-18. Juli 1932.

obnovení zákazu anšlusu po dobu trvání úvěru v délce dvaceti let. Dohled nad rakouskou státní ekonomikou a způsobem použití půjčky vykonával zástupce Společnosti národů Rost van Tonnigen, který byl současně poradcem u Rakouské Národní banky.⁵⁰⁴ Již ve dvacátých letech pracoval v souvislosti se ženevskými protokoly ve funkci asistenta generálního komisaře Alfreda Zimmermana. Od roku 1931 působil v Komisi Společnosti národů, která posuzovala finanční a hospodářskou situaci Rakouska, a tak zdejší ekonomické problémy znal jako málokdo. Dollfuss jej nazval „nejlepším přítelem“⁵⁰⁵, neboť Tonningen od začátku práce v Komisi horlivě plédoval pro pomoc Rakousku. Nizozemcovy pravomoci vymezila Společnost národů úžeji, než v případě jeho předchůdce. Mohl učinit rozhodnutí pouze v souladu s vládou a nikoli samostatně jako tomu bylo ve dvacátých letech. Na rozdíl od prvního úvěru Společnosti národů, kde signatáři odpovídali za úvěr jako celek, nyní každý participující stát garantoval svoji „národní“ část půjčky. Existovala možnost jejího předčasného splacení po deseti letech, pokud by si to Rakousko přálo. Jeden z dalších protokolů zavazoval vídeňskou vládu vyřešit otázku Creditanstaltu a dosáhnout vyrovnaného státního rozpočtu. Měnová politika podalpského státu měla spočívat v odstranění diskrepance mezi vyšší vnitřní hodnotou šilinku a jeho nižší zahraniční hodnotou. Poskytnuté finance měly být použity na vyrovnání pohledávek Anglické banky a Banky pro mezinárodní platby v Basileji i na pokrytí dluhů státu u Rakouské národní banky.⁵⁰⁶

Dollfuss dosáhl stejného úspěchu jako jeho slavnější předchůdce Ignaz Seipel. Stejně jako on přebíral zemi v neutěšeném stavu. V diplomatických kuloárech ukázal schopnost manévrovat, taktické myšlení a dosáhl v krátké době po uvedení do úřadu významného zahraničně politického úspěchu. Další tvrdou zkouškou pro něho znamenala, vzhledem ke křehké parlamentní většině, ratifikace úvěru na domácí politické scéně. Již před podpisem bylo možné zaznamenat rozdílné názory mezi vládou a opozicí. Sociální demokracie ústy Otto Bauera označila smlouvu za značné omezení rakouské suverenity a požadovala užití úvěru na podporu v nezaměstnanosti a vytvoření nových pracovních příležitostí. Dollfuss oprávněné námitky ohledně omezení suverenity zlehčoval a tvrdil, že lausannské protokoly

⁵⁰⁴ Zhodnocení činnosti Rosta van Tonningena nabízí podrobně BERGER, Peter, *Im Schatten der Diktatur. Die Finanzdiplomatie des Vertreters des Völkerbundes Meinoud Marinus Rost van Tonningen 1931-1936*, Wien 2000, (dále jen: BERGER, Schatten); Stručněji Týž, *Meinoud Marinus Rost van Tonningen Vertreter des Völkerbundes in Österreich. Ein Forschungsbericht*, in: *Zeitgeschichte* 18, 1990/1991 Heft 11-12, s. 351-378.

⁵⁰⁵ Srov. PKCHSP, Vorstand 20. Apríl 1933).

⁵⁰⁶ Analýzu lausannské smlouvy nabízí KLINGENSTEIN, *Anleihe*, s. 68-74; BERGER, *Schatten*, s. 246-247; Text srov. *Bundesgesetzblatt für Republik Österreich 1933*, Nr. 12, 26. Jänner, 5. Stück, s. 29-42; Uložen rovněž v: AMZV, IV. Sekce, karton č. 405.

pouze potvrzují stávající závazky země.⁵⁰⁷ Sociální demokracie připravovala proti nedávno dojednané smlouvě protesty na parlamentní půdě zdůvodněné prostě – neschopná vláda dojednala špatnou smlouvu.⁵⁰⁸ Největší levicová strana odmítala protokoly z politických a hospodářských motivů.⁵⁰⁹ Ani ostatní strany zpočátku nebyly ochotny přivíít oči nad dvacetiletým zákazem anšlusu. Jako první změnil stanovisko Landbund, neboť dobře věděl, že neúspěch ratifikace půjčky znamená konec vlády a tím i konec jejich parlamentní příslušnosti.⁵¹⁰ Ostatní subjekty trvaly na svém, a tak o pádu či setrvání kabinetu rozhodoval nevyzpytatelný Heimatblock, zastávající v otázce půjčky nejednotné stanovisko. Nepomohl ani rozkaz spolkového vůdce Starhemberga, aby všichni poslanci za Heimwehr hlasovali pro úvěr.⁵¹¹

I když poměr sil v parlamentu 83: 82 poslanců hovořil ve prospěch vlády, jak koalice tak opozice musely z různých důvodů počítat s absencemi.⁵¹² Dopředu tak nikdo nemohl říci, jak hlasování nakonec dopadne.⁵¹³ Projednávání lausannských protokolů začalo v Národní radě 28. července, později než se předpokládalo. Důvodem byla kuriózní událost ilustrující vypjatou rakouskou vnitropolitickou scénu, když Ottu Bauera na zasedání rozpočtového výboru sněmovny zranil popelníkem jeden z poslanců Heimwehru.

Spolková vláda využila oddechového času a učinila prozíravý strategický tah. Dala text půjčky k posouzení hospodářským korporacím, které ve velké většině oceňovaly její prospěšnost pro rakouskou ekonomiku.⁵¹⁴ Nezaháel ani Dollfuss, který v týdnu před zasedáním Národní rady absolvoval sérii projevů. Používal v nich argumenty, které sumárně

⁵⁰⁷ Srov. ÖStA/AdR, Liasse Österreich 8/IV, Karton Nr. 290, Aufzeichnung über die Sitzung des Nationalrats Hauptausschusses vom 7. Juli 1932.

⁵⁰⁸ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 18. Juli 1932.

⁵⁰⁹ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 206, 26. Juli 1932, s. 1.

⁵¹⁰ Dosavadní odborná literatura změnu postoje této strany prakticky zcela přehlízí. Srov. např. KRIECHBAUMER, *Landbund*, s. 532; HAAS, *Bauernpartei*, s. 246-247.

⁵¹¹ Srov. STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 128-129; BERGER, *Starhemberg*, s. 81-83; Podle Lájose Kerekése původní negativní stanovisko Starhemberga k půjčce změnil Ignaz Seipel, pro kterého to byl poslední čin na politické scéně Srov. KEREKÉS, *Abenddämmerung*, s. 111; Pochybnosti vyjadřuje KLEMPERER, *Seipel*, s. 337.

⁵¹² Pouze připomínám rozdělení parlamentních sil podle jednotlivých politických stran. Sociální demokracie 66 poslanců, křesťansko sociální strana 66, Landbund 9, Heimatblock 8, (83 koalice); 72 sociální demokracie, 10 velkoněmci (82 opozice). Křesťanským socialistům chyběl nemocný Ignaz Seipel. Po jeho smrti získal mandát poslanec Landbundu. Velkoněmci nemohli počítat s nemocným Johannesem Schoberem. Po jeho smrti připadl mandát poslanci Landbundu. Za sociální demokracii nemohl hlasovat Karl Renner, neboť zastával funkci prvního prezidenta Národní rady a poslanec Zelenka, jenž byl ze strany vyloučen ale mandátu se nevzdal.

⁵¹³ Srov. WINKLER, *Diktatur*, s. 19-20; HELMER, *50 Jahre*, s. 132-133; SCHUSCHNIGG, *Kampf*, s. 135-136; LUDWIG, *Sendung*, s. 106.

⁵¹⁴ AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 38, 30. července 1932; Československý chargé d'affaires Heřman mluví o spolkové vládě, která oslovila hospodářské korporace, historička Grete Klingenstein o Dollfussovi. Srov. KLINGENSTEIN, *Anleihe*, s. 81.

zazněly v jednom z jeho nejlepších parlamentních exposé. Podle dochovaných archivních dokumentů můžeme tvrdit, že zkoušel různé varianty proslovů, aby co nejlépe svůj postup obhájl, a nakonec zvolil tu, která vyvolala největší ohlas v pozitivním slova smyslu.⁵¹⁵ Neopomněl přitom zdůraznit postoj Papena. Je příznačné, že vždy mluvil pouze o kancléři a nikoli všeobecně o Německu.⁵¹⁶

Na úvod schůze parlamentu si vzal slovo kancléř. Obhajoval důvody, které vedly k uzavření půjčky.⁵¹⁷ Spatřoval v ní začátek úspěšné sanace rakouského hospodářství, nutný krok k novému programu v ekonomické oblasti, jehož cíle – vznik nových pracovních míst, zvýšení stavební činnosti a exportu – lze uskutečnit pouze v případě přijetí úvěru. Ten je příznivý také úrokovými a emisními podmínkami. Dollfuss prezentoval úvěr jako počátek nové sanační akce ve střední a jihovýchodní Evropě s cílem stabilizovat finanční a měnové poměry v těchto oblastech. Vyzdvihl možnost předčasného splacení půjčky, snažil se relativizovat zahraniční kontrolu nad Rakouskem a s ní související omezení suverenity. Zdůraznil kladný postoj většiny hospodářských korporací. Řekl, že nepřijetí úvěru by znamenalo urážku ciziny, jež je ochotna Rakousku pomoci. Záměrně na závěr řeči dodal: *„Kdybychom jednali jinak a složili ruce do klína, pak by nám mohla být vytýkána národní zrada, ne však když se snažíme o zachování Německého Rakouska do okamžiku, kdy se přiblíží lepší budoucnost.“*⁵¹⁸ Po skončení kancléřova proslovu mu křesťanští socialisté připravili bouřlivé ovace. Pak následovala parlamentní diskuse a sociální demokracie do ní vyslala nikoli původně zamýšleného kontroverzního Otto Bauera, nýbrž rozvážného Wilhelma Ellenboga.⁵¹⁹ Tím chtěla přispět k uklidnění celé situace. Souhlasím s názorem, že ve skutečnosti kromě zákazu anšlusu a odlišného názoru na využití poskytnutých financí s ní museli socialisté souhlasit. Jejich opozice nebyla zaměřena proti půjčce, nýbrž proti vládě.⁵²⁰

⁵¹⁵ Srov. AKVVI, CHSP, Karton Nr. 55, Christlichsoziale Nachrichtenzentrale, Die Wahrheit über die Anleihe. Eine Rede des Bundeskanzlers Dr. Dollfuss in einer Massenversammlung beim Geschwandter, 27. Juli 1932.

⁵¹⁶ Srov. Tamtéž, Bundeskanzler Dr. Dollfuss über das Anleiheprotokoll, 21. Juli 1932.

⁵¹⁷ Ke 94. schůzi Národní rady srov. podrobně Wiener Zeitung Nr. 174, 29. Juli 1932, s. 1-3; zejména Nr. 175, 30. Juli 1932, s. 1-4, (dále jen: Wiener Zeitung 30. Juli); Reichpost Nr. 211, 30. Juli 1932, s. 1; Kleine Blatt Nr. 209, 29. Juli s. 1-2; Nr. 210, 30. Juli 1932, s. 1-2; Stručněji: Lidové listy č. 173, 30. července 1932, s. 2.

⁵¹⁸ Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 38, 30. července 1932, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 38.

⁵¹⁹ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 18. Juli 1932.

⁵²⁰ Tato hypotéza se objevuje již v dobových dokumentech. Srov. ÖStA/AdR, NPA, London, Karton Nr. 46, Zl. 219/Pol., 25. August 1932; AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 38; Stejný názor srov. SCHUSCHNIGG, *Österreich*, Wien, s. 290; Totéž přiznali později i sociální demokraté: RENNERT, *Republik*, s. 117; a Otto Bauer v článku Arbeiter-Zeitung „Die französische Sozialisten und die österreichische Anleihe“ in: BAUER, *Werkausgabe*, Bd. 7, s. 490.

Těžko si představit, jak v jednom z klíčových hlasování zvednou ruku společně s vládními poslanci. Tím by pošlapali dlouholetou strategii a odhodili nálepku nekompromisní opozice. Který sociálně demokratický politik by si na něco podobného troufl? Ostrou polemiku tentokrát přenechali velkoněmcům, kteří neváhali užít silná slova typu „tragická hra“ nebo „rakouská ostuda“. Zasedání skončilo bouřlivými proslovy a pokračovalo následující den.

Za jeho hlavní událost lze označit řeč křesťansko sociálního poslance Leopolda Kunschaka. Ten sáhl - nevíme zda z vlastní iniciativy nebo z pokynu vedení strany - k zajímavému způsobu argumentace. Označil totiž Dollfusse za exponenta velké myšlenky životaschopnosti Rakouska a stylizoval ho do pozice garanta jeho lepší budoucnosti.⁵²¹ Za zajímavou považují skutečnost, že podalpskou republiku označil za schopnou další samostatné existence a nezmínil se přitom v jakékoliv formě o Německu nebo o německém charakteru Rakouska. Jeho projev považují za začátek Dollfussova mýtu a myšlenky tzv. rakušanství, která hrála důležitou roli v pozdější polemice s nacistickým Německem. Rakušanství mělo poskytnout naději v lepší budoucnost, probudit vlastenectví a představovat formu nezvráceného němečtví. Jeho role byla současně defenzivní ve smyslu obrany před nacismem a anšlusovým terorem.⁵²² Engelbert Dollfuss - na veřejnosti v posledních dnech nejvíc viditelná individualita - představoval personifikaci této myšlenky.

Rakouská NSDAP rozpoutala v souvislosti s lausanskými protokoly hysterickou negativistickou kampaň, znásobenou ohlasem hlučné a divoké agitace německých spolustraníků v souvislosti s volbami do Říšského sněmu. Rakouští velkoněmci v očekávání brzkého pádu Dollfussova kabinetu chtěli formou ostré polemiky proti zákazu anšlusu ukázat pravé „nacionální“ srdce. Soudím, že v první chvíli byli křesťanští socialisté chováním nedávno ještě koaličního partnera značně zaskočení, proto reagovali na jejich chování prudce. Křesťansko sociální noviny psaly o „anšlusovém teroru“ a „anšlusových teroristech“, jejichž řádění musí skončit, o emisarech říšskoněmeckého průmyslu dlících ve Vídni, kteří lobovali

⁵²¹ Srov. Reichpost Nr. 210, 29. Juli 1932, s. 2; Wiener Zeitung 30. Juli 1932, s. 4-5; KUNSCHAK, *Österreich*, s. 161-162; Stručný komentář k ní nabízí: BLENK, Gustav, *Leopold Kunschak und seine Zeit. Porträt eines christlichen Arbeiterführers*, Wien, Frankfurt, Zürich 1966, s. 159-160.

⁵²² Dosavadní odborná literatura spatřuje kořeny „rakušanství“ v poválečném duchovním prostředí katolické inteligence v podalpské zemi. Jeho širší uplatnění v politice zdůvodňuje stupňováním nacistického teroru vůči Rakousku v létě 1933. Kunschakově řeči nevěnuje v tomto ohledu žádnou pozornost. Srov. STAUDINGER, Anton, „Zur Österreich“ *Ideologie des Ständestaates*, in: *Das Juliabkommen von 1936 - Vorgeschichte, Hintergründe und Folgen*, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1977, s. 198-240, zejména s. 198-208; Týž, *Austrofaschistische „Österreich“-Ideologie*, in: *Austrofaschismus. Politik – Ökonomie – Kultur 1933-1938*, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 28-52, zejména 28-34; STROURZH, *Reich*, s. 36-37.

proti ratifikaci protokolu.⁵²³ Domnívám se, že Německo vyvíjelo na Rakousko silný tlak, aby lausannský úvěr neratifikovalo.⁵²⁴

Zápas o Lausanne pokračoval v Národní radě 2. srpna 1932, připomenutím smrti Ignaze Seipela.⁵²⁵ Odmítnutím velkoněmeckého návrhu na vyslovení nedůvěry vládě poměrem 81:81 dokázal Dollfussův kabinet s vypjetím všech sil uhájit další existenci.⁵²⁶ Lausannskou smlouvu pak Národní rada schválila nejtěsnější možnou většinou jednoho hlasu v poměru 81:80, ale ani to neznamenal konečné vítězství kabinetu.⁵²⁷ Podle ústavy protokoly dále projednala Spolková rada, kde ovšem narazily na odpor hned čtyř stran – sociální demokracie, nacistů, velkoněmců a Heimatblocku.⁵²⁸ Horní komora parlamentu tedy vrátila zákon k dalšímu projednání Národní radě. Ta se lausannskými protokoly zabývala 23. srpna naposled.⁵²⁹ Nechyběla „válka slov“ mezi velkoněmci a křesťanskými sociály, do které se zapojili rovněž sociální demokraté. Velkoněmci nechodili pro ostrá slova daleko a jeden z nich nazval Lausanne úplnou kapitulací „*před Francií, vítězstvím otrockého ducha v Rakousku, nezodpovědné a lehkomyšlné zaprodání rakouské neodvislosti, ohrožení budoucnosti německého národa a jeho poslání ve středoevropském prostoru.*“⁵³⁰ Dovolím si tvrdit, že vztahy obou dlouholetých bývalých koaličních partnerů nebyly nikdy horší. Dollfussova naděje na rozšíření koaliční základny se pomalu rozplývala. Při rozhodujícím hlasování pomohlo kabinetu úmrtí Johannese Schobera, kterého nahradil poslanec Landbundu. Zákonodárci poměrem hlasů 82:80 lausannskou půjčku schválili, čímž skončilo dlouhé jarní zasedání parlamentu. Následující den uveřejnily noviny Neues Wiener Extrablatt Dollfussovu fotografii s nadpisem „lausannský vítěz“. Jak vyplývá z předcházejících řádků, hranice úspěchu a porážky byly v případě ratifikace úvěru velmi blízko. Stačilo málo, aby

⁵²³ Srov. Reichspost Nr. 212, 31. Juli 1932, s. 3.

⁵²⁴ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Rom, Telegramme nach Wien 1927-1938, Karton Nr. 34, Telegramm Nr. 82, 12. Oktober 1932.

⁵²⁵ Horní komora lausannskou půjčku odmítla poměrem hlasů 27:22. Srov. Reichspost Nr. 216, 3. August 1932, s. 1-14; Arbeiter-Zeitung Nr. 214, 3. August 1932, s. 3, (článek Otto Bauera) srov. BAUER, Werkausgabe, Bd. 7, s. 466-470; Z českých deníků nejobsáhleji Lidové listy č. 177, 2. srpen 1932, s. 1; Prager Presse Nr. 211, 3. August 1932, s. 1. Ohlas Seipelovy smrti v československém tisku srov. ÖStA/AdR, ÖVB, Prag, Karton Nr. 28, Zl. 89/Pol., 3. August 1932.

⁵²⁶ Pro vyslovení nedůvěry hlasovalo 70 sociálních demokratů, 9 velkoněmců, 2 poslanci Heimatblocku. Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 40, 3. srpna 1932; Lidové listy č. 178, 4. srpna 1932, s. 2.

⁵²⁷ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 228, 18. August 1932, s. 1-2; Lidové listy č. 191, 19. srpna 1932, s. 2.

⁵²⁸ Srov. Horní komora lausannskou půjčku odmítla poměrem hlasů 27:22. Reichspost Nr. 232, 20. August 1932, s. 2-5; Arbeiter-Zeitung Nr. 230, 20. August 1932, s. 4; Nejpodrobněji Wiener Zeitung Nr. 192, 21. August 1932, s. 4-8.

⁵²⁹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 42, 24. srpna 1932; K zasedání 23. srpna srov. Reichspost Nr. 236, 24. August, s. 1-4; Arbeiter-Zeitung Nr. 234, 24. August 1932, s. 1.

⁵³⁰ Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 42, 24. srpna 1932.

kabinet padl. Ale kancléř právě tehdy dosáhl nejvýznamnějšího úspěchu své dosavadní politické kariéry. I přes posílení prestiže doma i v zahraničí zůstávala však jeho pozice nejistá, neboť velkoněmecky orientované kruhy využily každé příležitosti k prezentování lausanského protokolu ve smyslu zotročení Rakouska a anšlusu k Francii.⁵³¹ Dollfuss nemohl být v létě 1932 již vnímán výhradně jako přechodná figurka, která jednoduše vyklidí pozice někomu schopnějšímu. Složitost kancléřských úkolů mu umožnila postupnou profilaci k jedné z nejvýznamnějších osob vládní strany a státu. Do popředí veřejného života přicházeli příslušníci tzv. frontové generace mladých politiků mající bezprostřední prožitek ze zákopových bojů, zatímco ve stejné době odešly dvě ikony rakouské poválečné historie - Seipel a Schober.⁵³²

Na nedostatek úkolů si kancléř nemohl stěžovat. Existovaly čtyři varianty budoucího vnitropolitického uspořádání: Spoléhat na nejistou parlamentní většinu, rozšířit koalici o velkoněmce, vytvořit prezidiální kabinet podle německého vzoru,⁵³³ nebo utvořit většinový kabinet a vládnout bez parlamentu.⁵³⁴ Kancléř zvolil variantu rozšíření koaliční základny o velkoněmce. Předsedové Landbundu a křesťanských socialistů dostali za úkol přesvědčit tvrdohlavé německo-rakouské nacionály ke vstupu do vlády.⁵³⁵ Marnost jejich počínání přiměla Dollfusse k žádosti o pomoc u říšského kancléře Papena. Německá strana reagovala rezervovaně. Pokud by souhlasila, jednalo by se o evidentní vměšování do záležitostí suverénního státu. S pomocí prostředníka informoval Dollfuss o nebezpečí pádu vlády v případě, že velkoněmci nepřevzou vládní zodpovědnost. Nástupnickému kabinetu pak nezbude nic jiného než stočit kormidlo diplomacie do italských a maďarských vod.⁵³⁶ Kancléřovo varování nenašlo v Berlíně kýženu odezvu. Papeň ani Centrum se v čistě

⁵³¹ Mezi nejznámější polemické brožury patří sborník *„Anschluss an Frankreich? Die politische und wirtschaftliche Auswirkung des Protokolls von Lausanne*, Wien 1932. Srov. AKVVI, CHSP, Karton Nr. 55.

⁵³² Ideové pozadí tzv. frontové generace tj. generační kohorty, která bojovala v zákopech první světové války na případu Engelberta Dollfusse, analyzuje dosud nepřekonaně JAGSCHITZ, Gerhard, *Die Jugend des Bundeskanzlers Dr. Engelbert Dollfuss. Ein Beitrag zur geistig-politischen Situation der sogenannten „Kriegsgeneration“ des 1. Weltkrieges*, Phil. Dissertation, Wien 1967, s. 88-129.

⁵³³ Walter Goldinger informuje bez udání pramene o rozhovorech Dollfusse v rakouském Pörschachu s představitelem Heimwehru. Debatovalo se o vytvoření prezidiálního kabinetu podle vzoru výmarské republiky. Poněvadž spolkový prezident neměl na základě rakouské ústavy pravomoci prezidenta říšského, tento plán ztroskotál. Vše nasvědčuje tomu, že Goldinger při psaní syntézy o první republice opřel svoji hypotézu o pro badatele tehdy nepřístupný dokument, který se pak ztratil. Srov. GOLDINGER, *Ablauf*, s. 196.

⁵³⁴ Srov. BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*, s. 680.

⁵³⁵ Srov. WINKLER, *Diktatur*, s. 22; PKCHSP, Vorstand am 20. Oktober 1932, s. 20.

⁵³⁶ Srov. PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Záznam Bülowa 12. října 1932; Otištěn rovněž v: ADAP, Serie B, Bd. 21, 16. August 1932-29. Januar 1933, Dok. Nr. 102, Aufzeichnung des Staatssekretärs des Auswärtigen Amtes von Bülow, 12. Oktober 1932, s. 219-221.

rakouském vnitropolitickém problému neangažovali, neboť nechtěli riskovat mezinárodní pobouření a nepovažovali jej za důležitý. Lze rovněž pochybovat o účinku jejich případné intervence. Velkoněmci sázkou na jednu kartu - co nejdůraznějším odmítnutím lausannského protokolu - bojovali o politické bytí či nebytí a chtěli tím vzít vítr z plachet rakouské NSDAP a získat politické body u rakouské veřejnosti. Proto logicky zůstali v opozici, čímž rozhodně nenadchli Dollfusse. Ten podle mého soudu po opětovném neúspěchu posílit vládu demokratickou cestou začal intenzivněji přemýšlet nad „alternativními“ způsoby vládnutí. V každém případě čekalo Rakousko po velmi živém létě i rušný podzim a zbytek roku.

Klid před bouří?

Vnitropolitický zápas o Lausannskou půjčku způsobil v Rakousku redukci zahraničně politické aktivity takřka na minimum. Obnovený zájem o diplomacii lze zaznamenat již počátkem září, kdy Dollfuss spolu s ministrem spravedlnosti Schusschnigem odletěli do německého Essenu s cílem zúčastnit se katolického sjezdu. Ačkoliv návštěva rakouských politiků měla ryze soukromý charakter a v tomto ohledu informovala Vídeň německý Zahraniční úřad, nebylo možné skrýt jeho politický podtext.⁵³⁷ Rakouský kancléř mluvil v Mnichově s bavorským ministerským předsedou Heldem a oba politici pak společně přijeli do Essenu, kde nechybělo okázalé přivítání.⁵³⁸ I když jsme o průběhu schůzky pouze torzovitě informováni jsou, v Dollfussově „soukromé“ cestě rozeznatelné dva cíle.⁵³⁹ Prvním byla demonstrace vřelých vztahů mezi Rakouskem a převážně katolickým Bavorskem. Druhý cíl spočíval v Dollfussově záměru působit prostřednictvím Helda na Centrum, které nesouhlasilo s rakouskou ratifikací lausannské půjčky, a tak Germania spustila ostrou tiskovou kampaň. Zdá se, že kancléřův úmysl vyšel. Jakoby mávnutím kouzelného proutku hlavní tiskovina Centra najednou jevila pro rakouský krok víc pochopení a opustila útočný tón. Dollfussova zářijová cesta podává jasný důkaz o jeho snaze udržet přátelský poměr s výmarskou republikou a to i formou intervencí u spřátelené německé zemské vlády.

Nejenom kancléř sršel aktivitou, v neoficiální kyvadlové diplomacii pokračoval rovněž kníže Starhemberg, který začátkem září navštívil berlínskou manifestaci Stahlhelmu. V německé metropoli mluvil se státním sekretářem Bülowem. Nelze s jistotou tvrdit, zda tak

⁵³⁷ Srov. ÖStA/AdR/ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Telefondepesche vom 1. September 1932 mittags 12 Uhr Bundeskanzleramt, Auswärtige Angelegenheiten, Berlin; Identická informace srov. PA, AA, PA II., Österreich, Politik, Bd. 2, Staatsmänner, R 73437, Telegramm 1. September 1932, Nr. 30, Erbach.

⁵³⁸ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 43, 5. září 1932.

⁵³⁹ Dobový tisk připisoval Dollfussově návštěvě ryze soukromý charakter a nevěnoval mu prakticky žádnou pozornost. Výjimku představuje Reichpost Nr. 249, 6. September 1932, s. 3.

činil v koordinaci s Dollfussem, ale účel cesty odpovídal vládním intencím. Hlavním tématem nezávazných rozhovorů bylo rozptýlení jednobarevného německého posouzení rakouského schválení Lausannské půjčky, jejíž prospěšnost vůdce Heimwehru obhajoval. O současném kabinetu prohlásil, „že je to jediná vláda, která je toho času v Rakousku možná. Pokud by padla, pak můžeme určitě počítat s levicovou vládou.“ Současně kritizoval tón některých německých pravicových novin, které hojně psaly o anšlusu. Starhemberg připomněl, že základním pilířem jeho politiky je udržení samostatnosti Rakouska. Návštěvou chtěl přispět k uvolnění napětí mezi Vídní a Berlínem a zároveň připravoval půdu pro novou politickou linii Heimwehru.⁵⁴⁰ Toto rakouské autoritativní hnutí usilovalo o vytvoření jednotné fronty pravice po vzoru německé Harzburské fronty.⁵⁴¹ O podobná dobrodružství neměla rakouská NSDAP zájem, neboť si sama nárokovala pozici hegemonu na pravém politickém spektru. Starhemberg se musel vyrovnávat s neradostnou skutečností. Prakticky dennodenně přecházeli příslušníci Heimwehru k nacistům, navíc Steierischer Heimatschutz k nim měl velmi blízko a otevřeně vystupoval jako samostatná organizační jednotka nezávislá na spolkovém vedení.⁵⁴² Postupující rozklad Heimwehru mohla zastavit jedině dostatečně silná integrující myšlenka, a proto kníže zvolil cestu ostrého konkurenčního boje s nacismem a obranu rakouské samostatnosti.⁵⁴³ V Berlíně mluvil s Papenem a otázel se ho, zda v Lausanne souhlasil s Dollfussovou politikou ohledně půjčky. Kancléř odpověděl kladně. Na jeho další otázku, proč trpěl negativní kampaň proti republice pod Alpami, Papen poukázal na naprostou tiskovou svobodu v Německu.⁵⁴⁴ O konkrétním výsledku Starhembergerovy cesty je nutné pochybovat. Nezastával žádnou důležitou státní funkci a Berlín ho - na rozdíl od Říma - nevnímal jako potencionálního „trojského koně“ na rakouské politické scéně a ani s ním do budoucna nepočítal.

V průběhu Starhembergerovy cesty do německé metropole zahájili v italské Strese zástupci osmi zemí střední a jihovýchodní Evropy a čtyř velmocí další kolo rozhovorů o

⁵⁴⁰ Starhembergerova biografka Barbara Berger berlínskou cestu opomíjí. Srov. BERGER, *Starhemberg*, s. 86; Jediným pramenem zůstávají paměti knížete Srov. STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 131-134.

⁵⁴¹ Srov. KEREKÉS, *Abenddämmerung*, s. 99.

⁵⁴² Srov. VÚA, VKPR 1919-1939, vojenský atašé ve Vídni, zpráva III. čtvrtletí 1932, karton č. 118, č. j. 347, č. j. 1691/32 z 27. října 1932, (dále jen: VÚA, VKPR 1919-1939, vojenský atašé ve Vídni, zpráva III. čtvrtletí 1932). KEREKÉS, *Abenddämmerung*, s. 112-113.

⁵⁴³ Starhemberg se podle svých pamětí necítil v Berlíně dobře, neboť zjistil, že špičky výmarské republiky považují Rakousko za pouhou provincii Německa. Srov. STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 132; Konflikt mezi Heimwehrem a NSDAP naplno propukl na jaře 1933. Srov. bohatou dokumentaci PA, AA, PA II., Österreich, Politik, Bd. 4, Heimwehr R 73394.

⁵⁴⁴ O rozhovoru Papen-Starhemberg jsme informováni pouze na základě pamětí knížete. Srov. STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 133-134.

novém uspořádání hospodářských poměrů v dotčených oblastech.⁵⁴⁵ Jednání probíhala ve dvou komisích - finanční a agrárně-hospodářské - a nechyběli v nich ani delegáti Československa a Rakouska. Hned od začátku zasedání nebylo možné přehlédnout rozpory mezi zúčastněnými. Do časté výměny názorů se dostávali zejména italští a francouzští diplomaté.⁵⁴⁶ Řím navrhl vznik fondu na pomoc pro státy obchodující především se zemědělskými komoditami, do něhož by přispívaly všechny země podle účasti na světovém obchodu. S tím nesouhlasila většina delegátů. Původní cíl finančního komitétu – úprava zahraničních dluhů participujících států – zůstal nesplněn. Ztroskotala i myšlenka společného fondu pro stabilizaci měn.⁵⁴⁷ I když konference okrajově jednala o pomoci Rakousku, především o otázce povolení zvláštních kontingentů například na dříví a na ovoce,⁵⁴⁸ delegáti země pod Alpami byli s výsledky zasedání právem zklamáni, neboť na pořad dne přicházely většinou agrárně politické problémy.⁵⁴⁹

Na závěr konference podepsaná dohoda o zvýšení exportu některých zemědělských plodin představovala soubor dobře míněných rad a přesných propočtů, ovšem návod k jejich praktickému provedení bychom v ní hledali marně.⁵⁵⁰ Ačkoliv zástupce Rakouska Richard Schüller fungoval jako předseda agrárně-hospodářské komise, otázka průmyslových preferencí nebyla pro Vídeň řešena uspokojivě. Doporučení participujícím státům uzavírat bilaterální preference bylo zeslabeno klauzulí o nezadatelnosti práv třetích států. Veřejnost i tisk v Evropě věnovali Strese značnou pozornost, avšak zveřejnění závěrečné rezoluce konference způsobilo zklamání a to nejen u našich jižních sousedů. I ostatní delegáti nabyli trpký dojem neplodných rozhovorů, které opět k ničemu nevedly.⁵⁵¹ Rakouští delegáti

⁵⁴⁵ Konference ve Strese (5. až 20. září 1932) se účastnili delegáti z Belgie, Bulharska, Německa, Francouzsko, Řecko, Itálie, Velké Británie, Jugoslávie, Nizozemska, Rakouska, Polska, Rumunska, Švýcarska, Československa a Maďarska. Lotyšsko bylo pozváno jako pozorovatel. Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 47, 13. září 1932.

⁵⁴⁶ Srov. Tamtéž, TD 1932, Stresa 9. září 1932, č. 389/22, Friedmann.

⁵⁴⁷ Srov. Tamtéž, Stresa 11. září 1932, č. 396/32, Friedmann; Stresa 13. září 1932 č. 399/32, Fierlinger.

⁵⁴⁸ Srov. AMZV, Kroftův archiv, karton č. 7 nebo 8, Zápis, porada 22. září 1932.

⁵⁴⁹ Srov. ÖStA/AdR, Liasse Mitteleuropa/Geheim, Karton Nr. 410, Zl. 218.651 – 14a/32, 7. Oktober 1932.

⁵⁵⁰ Srov. AMZV, IV. Sekce, karton č. 680, Rapport de la Conférence de Stresa pour la Reconstruction économique de l'Europe Centrale et Orientale, 24. septembre 1932.

⁵⁵¹ Guvernér Národní banky Československé Vilém Pospíšil konferenci ve Strese komentoval slovy: „Konference ve Strese nepřinesla prakticky nějaký velký pokrok... nelze prozatím konstatovati žádný praktický výsledek.“ Cit. dle: AČNB, NBC, Protokoly 24. září 1932; Ředitel Živnostenské banky Jaroslav Preiss si rovněž nebral servítky: „Že konference ve Stresse nevedla k výsledku, bylo od samého počátku zřejmé.“ Cit. dle: Tamtéž, fond Živnostenská banka, Přílohy ke schůzím správní rady ŽB, 16. listopadu 1932, příl. 10/32, sign. ŽB-SI/b-1; Dále srov. např. zklamání britských delegátů

v italském městě neskrývali úmysl přebudovat obchodní politiku země na základě preferenčního systému. Prohlásili, že chtějí preference na úzký okruh speciálních vývozních artiklů. Především jim šlo o prosazení svých požadavků vůči státům, s nimiž mělo Rakousko pasivní obchodní bilanci. V případě „zemědělských“ partnerů (Maďarsko, Jugoslávie, Rumunsko) požadovali vyšší preference pro vlastní průmyslové výrobky s cílem posílení konkurenceschopnosti ve srovnání s levněji vyrábějícími Československem a Německem. Pokud jde o obchodní styky s Berlínem a Prahou trvala Vídeň na preferencích pro úzkou skupinu rakouských kvalitních výrobků kromě jiného dřeva, papíru nebo dámské konfekce. Preferenční přání se pohybovala mezi 5 až 15 %.⁵⁵² Bezvýsledná obchodní jednání probíhala v době, kdy na rakouské vnitropolitické scéně opět rostlo napětí vinou častých srážek mezi nacisty, sociálními demokraty a Heimwehrem.⁵⁵³ Aby toho nebylo málo, rakouská NSDAP organizovala tou dobou ve Vídni schůzi, na které měl původně promluvit Hitler. Po jeho odřeknutí přicestoval do metropole na Dunaji 18. září 1932 Goebbels. Místo celé Vídně, jak dlouho předtím proklamovaly nacistické noviny, ho na nádraží přišlo přivítat jen několik stovek lidí.⁵⁵⁴ Následující schůzi strany s Goebbelsovým projevem se účastnilo asi 14. 000 posluchačů, mezi nimiž nechyběli zvědavci z ostatních stran.⁵⁵⁵ Spíše teoreticky zaměřená řeč, rozebírající genezi a vyhlídky nacistického hnutí, nevzbudila podle zprávy československého vyslanectví ve Vídni velkou pozornost a kromě několika pouličních srážek nedošlo k narušení veřejného pořádku. Goebbels se pak v tichosti odebral, doprovázen nejbližšími přáteli, na vídeňské nádraží a ještě večer odjel z rakouské metropole.⁵⁵⁶ Na přelomu září a října, tedy nedlouho po exposé nacistického pohlaváře, proběhl opět ve Vídni sjezd strany doprovázený pouličními srážkami a rvačkami s politickými odpůrci.⁵⁵⁷ Zemský

ÖStA/AdR, NPA, London Nr. 46, Zl. 248/Pol., 16. September 1932; nebo francouzských politiků AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 49, 24. září 1932.

⁵⁵² Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ periodická č. 3, 10. října 1932.

⁵⁵³ Srov. BOTZ, *Gewalt*, s. 272-273.

⁵⁵⁴ Ke Goebbelsově návštěvě srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 44, 19. září 1932; VÚA, VKPR 1919-1939, vojenský atašé ve Vídni, zpráva III. čtvrtletí 1932; Ve zprávě pro Černínský palác je uvedeno 1. 000 osob, vojenský atašé ve Vídni informuje o 500 lidech.

⁵⁵⁵ Údaj převzat z: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 44, 19. září 1932; Vojenský atašé odhaduje počet účastníků mezi 8. 000 až 16. 000. VÚA, VKPR 1919-1939, vojenský atašé ve Vídni, zpráva III. čtvrtletí 1932.

⁵⁵⁶ Obě zprávy se o průběhu Goebbelsovy návštěvy v základních bodech shodují.

⁵⁵⁷ K sjezdu NSDAP srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 48, 3. října, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 48); VÚA, VKPR 1919-1939, vojenský atašé ve Vídni, zpráva III. čtvrtletí 1932.

inspektor Theo Habicht prohlásil, že rakouští nacisté chtějí „*německý stát na křesťanské základně, velikou, svobodnou a jednotnou říši, ve které by byli spojeni všichni Němci.*“⁵⁵⁸

Nikoli pouze pouliční srážky objektivně přispívaly k další eskalaci napětí na vnitropolitické scéně. Další výbušné téma představovalo užití Válečného hospodářského zmocňovacího zákona z roku 1917 stojícího za připomenutí i vzhledem k budoucímu vývoji rakouského parlamentarismu. Válečná legislativní norma dávala vládě pravomoci k obnově hospodářského života, k nápravě hospodářských škod a k zajištění zásobování obyvatelstva po dobu trvání mimořádné situace způsobené válkou. V praxi měla vláda právo vydat nouzová nařízení, která nepodléhala ratihabici⁵⁵⁹ legislativním tělesem.⁵⁶⁰ Znění zákona umožňovalo vládě prosadit jakýkoli zákon bez parlamentu s poukazem na to, že jeho vydání bylo důsledkem mimořádné situace vzniklé v důsledku války. Zmocňovací zákon zůstal po roce 1918 součástí rakouského právního řádu a kabinet jej čas od času používal. Opakované výzvy sociálních demokratů na jeho zrušení nenašly pozitivní odezvu u občanských stran. V čase válečné vřavy při schvalování zákona nikdo nemohl přepokládat, že tato norma bude jednou využita proti parlamentu a stane se jedním ze základních nástrojů při konstituování autoritativního režimu. Nyní jej kabinet použil k vydání nařízení - v řadách veřejnosti populární - k zajištění majetku bývalých funkcionářů Creditanstaltu. Po potrestání představenstva kdysi slavné banky dlouho volali i socialisté, ovšem nakonec rozpoznali možné nebezpečí s tím spojené. Arbeiter-Zeitung odpověděl vládě varovným článkem „*Ústavní porušení*“.⁵⁶¹ Zmocňovací zákon totiž nápadně připomínal příslušné články říšské ústavy a vytvářel právní oporu nedemokratického způsobu vládnutí a obdobnému chování Papenova říšského kabinetu. Sociální demokraté se obávali, aby Dollfuss nezačal napodobovat německý model a neohrožoval tak základy samotného rakouského parlamentarismu. Správnost podobných úvah přižívovali vysocí vládní činitelé. Kancléř v projevu v dolnorakouském Haagu ocenil možnost rychlého rozhodování slovy: „*K ozdravení demokracie v Rakousku přispěje fakt, že vláda má nyní možnost učiniti některá*

⁵⁵⁸ Cit. dle: VÚA, VKPR 1919-1939, vojenský atašé ve Vídni, zpráva III. čtvrtletí 1932; NA, VAMZV, Rakousko-německé vztahy, karton č. 864, Deutschösterreichische Zeitung 2. Oktober 1932.

⁵⁵⁹ Ratihabice = dodatečné schválení právního aktu.

⁵⁶⁰ Znění Válečného hospodářského zmocňovacího zákona srov. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder* Jhg. 1917, hrsg. und verwendet am 27. Juli 1917, Nr. 307, s. 739-740; Analýzu nabízí: HASIBA, Gernot, *Das Kriegswirtschaftliche Ermächtigungsgesetz (KWE) von 1917*, in: Festschrift für Ernst Karl Hellbling, Berlin 1971, s. 543-565; HUEMER, Peter, *Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie*, Wien 1975, s. 138-142, (dále jen: HUEMER, *Sektionschef*); K jeho užití srovnej diskusi ve vládě, MPR, Bd. 1, Dok. Nr. 827, s. 579-585.

⁵⁶¹ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 275, 4. Oktober 1932, s. 1; Šlo o předem připravený tah, které iniciovalo předsednictvo strany. Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 3. Oktober 1932.

opatření ihned, bez předchozích parlamentních bojů.“⁵⁶² Ministr obchodu Jakoncig opakovaně propagoval myšlenku nadstranického stavovského státu. Na vídeňské manifestaci Heimwehru za přítomnosti italského vyslance ve Vídni Auritiho žádal Starhemberg, aby se vláda opřela o vlastenecký lid a spravovala zemi bez spolupůsobení parlamentu.⁵⁶³ V praxi nemělo nařízení vlády valný účinek. Většina funkcionářů Creditanstaltu utekla do zahraničí, nebo tam alespoň převedla svůj majetek.⁵⁶⁴ Kabinet užitím zmocňovacího zákona jednoduše vypustil „pokusný balónek“. Hledal způsob, jak vládnout legálně, aniž by musel spoléhat na nejisté parlamentní poměry. V tom spočíval hlavní důvod neklidu sociálních demokratů.⁵⁶⁵ Použití zmocňovacího zákona po legislativní stránce pomáhal vládě zdůvodnit sekční šéf ministerstva obrany Robert Hecht, který vládě poskytl radu již v minulosti při zdůvodňování politických rozhodnutí často na hranici ústavnosti - a někdy i za ní. Ani v říjnovém případě nešlo o zdaleka poslední kooperaci s vládou při odstraňování liberální demokracie.⁵⁶⁶ Doklad o posílení autoritativního pravicového kurzu na rakouské politické scéně podala i personální změna v Dollfussově kabinetu. Nevýrazného ministra bezpečnosti Hermanna Acha vystřídal major ve výslužbě, účastník první světové války a vůdce vídeňského Heimwehru Emil Fey, který měl dobré vztahy s křesťanskými sociály.⁵⁶⁷ Heimatblock původně požadoval, aby byl Fey jmenován přímo ministrem, což narazilo na odpor Landbundu. Kompromisní řešení mu umožnilo zaujmout funkci státního sekretáře, přímo podřízeného nikoli ministru vnitra, nýbrž spolkovému kancléři.⁵⁶⁸ Shodou okolností musel ihned po nástupu do úřadu vyřešit jednu nepříjemnou záležitost.

⁵⁶² Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 49, 19. října 1932, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 49).

⁵⁶³ Srov. Tamtéž.

⁵⁶⁴ Srov. MPR, Bd. 1, 30. September 1932, Dok. Nr. 827, s. 579-595.

⁵⁶⁵ Srov. HUEMER, *Sektionschef*, s. 147.

⁵⁶⁶ Robert Hecht (1881-1938) od roku 1917 v službách zemského ministerstva obrany, posléze státního úřadu pro vojenství pak ministerstva vojenství, dlouhodobě úzce spolupracoval s ministrem vojenství Carlem Vaugoinem, od roku 1932 Dollfussův právní poradce.

⁵⁶⁷ Emil Fey (1886-1938), účastník první světové války, od roku 1927 člen vídeňského Heimwehru, od roku 1931 jeho zemský vůdce, říjen 1932, státním sekretářem pro bezpečnost, květen 1933-květen 1934 ministrem bezpečnosti, září 1933-červenec 1934 vicekancléř, jedna z hlavních postav únorové rakouské občanské války, červenec 1934 ministr bez portfeje, posléze působí na méně významných postech, od roku 1935 mimo vysokou politiku. Po anšlusu spáchal sebevraždu.

K jeho osobě srovnej propagandistický spis BLEIBTREU, Attilio Renato, *Unser (Emil) Fey. Ein Bild des Helden*, Wien 1934; MARKHOF-MAUTNER, Georg, *Major Emil Fey. Heimwehrführer zwischen Bürgerkrieg, Dollfuss-Mord und Anschluss*, Graz, Wien 2004; Biografie je populárně zaměřená, bez poznámkového aparátu, v sledovaném období neposkytuje nic podstatného.

⁵⁶⁸ Pozadí Feyovy nominace není doposud zcela vyjasněno. Franz Winkler tvrdí, že ho nominoval Starhemberg. Srov. Winkler, *Diktatur*, s. 22; Naproti tomu samotný vůdce Heimwehru, popisuje ve svých vzpomínkách rozhovor s Dollfussem, který ho vyzval, aby navrhl pro Heimwehr přijatelnou

Od sjezdu rakouské NSDAP patřily srážky mezi sociálními demokraty a nacisty k dennímu koloritu ulic rakouských měst. Kulminačního bodu dosáhly 16. října krvavou řeží ve vídeňské dělnické čtvrti Simmering s bilancí tří mrtvých a několika zraněných. Fey neprodleně zakázal všechny projevy pod širým nebem pro příslušníky stran účastněných na krveprolití v Simmeringu, tj. sociální demokraty, národní socialisty a komunisty v celé Vídni.⁵⁶⁹ Výbušnou atmosféru ještě vystupňovalo první podzimní zasedání Národní rady, na němž místo seriózní parlamentní práce došlo k vzájemným urážkám Otto Bauera a kancléře Dollfusse. Došlo i na tragikomické scény, když někteří zákonodárci házeli na své kolegy kalamáře s inkoustem a pouze včasné přerušení schůze zabránilo bitce v Národní radě. Excesy, které patří spíš do restauračních zařízení nižší cenové kategorie, zastínily podstatný výsledek zasedání. Opoziční návrhy na vyslovení nedůvěry vládě ani tentokrát neuspěly, naopak zákonodárci schválili křesťansko sociální návrh, umožňující určit termín nových voleb až na jaře příštího roku.⁵⁷⁰ Z průběhu říjnových událostí lze konstatovat, že ideologická vzdálenost mezi dvěma nejsilnějšími subjekty od jmenování Dollfusovy vlády rostla a vrcholila na prvním podzimním zasedání parlamentu. Po ztroskotání jednání s velkoněmci a nedůstojných scénách v Národní radě mohl kancléř očekávat další potíže při prosazování klíčových zákonů – další nejisté balancování mezi existencí a pádem.

Nejenom rakouská vnitropolitická scéna byla na podzim 1932 nabita událostmi. Rostoucí disonance v mezinárodních vztazích naznačila Streská konference, ale i neúspěch odzbrojovacích jednání. Přetrvával rozpor mezi francouzskou defenzivní strategií a německým požadavkem zrovnoprávnění. Sítil tlak krajní pravice na Papenovu vládu, i když červencové volby do Říšského sněmu překvapivě nepřinesly absolutní, nýbrž pouze relativní většinu nacistům. To nezabránilo NSDAP k zesílení demagogické agitace vůči „ostudné“

osobu na místo nevýrazného bezpartijního Acha. Starhemberg jmenoval Feye a později to označil za „jednu z nejzávažnějších chyb mé politické kariéry.“ Cit. dle: STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 134.

⁵⁶⁹ K událostem v Simmeringu srov. VfGA/Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv, Lade 16, Mappe 30, Background, 16. Oktober 1932, Nazi-Sturm auf das Arbeiterheim Simmering; AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 49, (československý diplomat legační rada Dohalský informuje o třech mrtvých a 74 zraněných); Arbeiter-Zeitung Nr. 287, 16. Oktober 1932, (extra Ausgabe), (prakticky celé číslo zcenzurováno, zůstala pouze jedna strana); Právo lidu č. 246, 18. října 1932, s. 2; Prager Presse Nr. 285, 18. Oktober 1932, s. 2; Reichspost Nr. 290, 17. Oktober 1932, s. 1, 3-4; NECK, Rudolf, *Simmering – 16. Oktober 1932. Vorspiel zum Bürgerkrieg*, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 94-102; MPR, Bd. 1, 18. Oktober 1932, Dok. Nr. 830, s. 639-641; Bd. 2, 26. Oktober 1932 bis 20. März 1933, bearb. von Getrude Enderle-Burcel, Wien 1982, Dok. Nr. 831, 26. Oktober 1932, s. 15, (dále jen: MPR, Bd. 2).

⁵⁷⁰ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ periodická č. 4, 19. ledna 1933.

Papenově zahraniční politice a ten proto přitvrdil i na odzbrojovací konferenci.⁵⁷¹ V Ženevě trval na zrušení příslušných versailleských ustanovení a na „dozbrojení“ v určitých kategoriích výzbroje.⁵⁷² Herriotova vláda německý revizionistický požadavek odmítla a reakce výmarské republiky nedala na sebe dlouho čekat. Po prostudování francouzské nóty prohlásil Neurath, že německá vláda se nezúčastní prací na odzbrojovací konferenci až do doby, kdy bude uznán její požadavek na zrovnoprávnění.⁵⁷³ I když Francie a Velká Británie vyvíjely úsilí k opětovnému zasednutí za jeden stůl, celá konference hrozila fiaskem.⁵⁷⁴ Obě tradiční demokracie čelily po prozatímním krachu ženevských jednání novému nástupu revizionistických sil. Mussolini, který oslavoval v Římě první dekádu své vlády, označil trianonskou smlouvu za dokument nemající právo „věčného trvání“.⁵⁷⁵ O podobná silácká prohlášení nebylo v projevech fašistického diktátora nouze, ovšem nyní nešlo o pouhé rétorické cvičení. Ve stejné době bychom zaznamenali aktivizaci revizionistických sil v Maďarsku. Ministerského předsedu Julia Károlyiho vystřídal ministr obrany Julius Gömbös. V minulosti získal pověst energického politika, vlasteneckého, nacionalistického, antisemitického a rasistického bouřliváka.⁵⁷⁶ Sám o sobě otevřeně prohlašoval, že není demokratem a „*má rád národ, rasu*“⁵⁷⁷. Ostatně k autoritativním režimům neměl nikdy daleko, již ve dvacátých letech mu učaroval fašistický model vlády.⁵⁷⁸ Nespokojil se s funkcí „pouhého“ ministerského předsedy. Nárokoval si pozici vůdce národa, chtěl mít s ním

⁵⁷¹ Ve volbách 31. července 1932 do Říšského sněmu získala NSDAP 230 mandátů (v minulých volbách 110) a téměř 13 milionu hlasů. Sociální demokracie 133 mandátů (136), komunisté 89 mandátů (78), Centrum 75 mandátů (69), Německá nacionálně lidová strana 37 mandátů (42). K výsledkům voleb srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ č. 18, 1. srpna 1932; ÖStA/AdR, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Zl. 187/Pol., 2. August 1932.

⁵⁷² Srov. Tamtéž, PZ Paříž 1932, PZ č. 46, 13. září 1932; FRANCOIS-PONCET, André, *Berlín 1931-1938. Vzpomínky diplomata*, Praha 1947, s. 51-53; AdRK, Papen, Bd. 2, beab. von Karl Heinz Minuth, Boopard am Rhein 1989, Dok. Nr. 132, 9. September 1932, Ministerbesprechung, 11 Uhr, s. 537-542; Dok. Nr. 135, 12. September 1932, Rundfunkrede des Reichskanzler, s. 546-561; Německo se skutečně po určité době na jednání vrátilo, ale na jejich neúspěšnosti to nic nezměnilo.

⁵⁷³ Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ periodická č. 5, 23. listopadu 1932.

⁵⁷⁴ Srov. např. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 97, Sign. 112, Dopis československého chargé d'affaires v Paříži Ibla Edvardu Benešovi, 11. listopadu 1932; Tamtéž, Záznam rozhovoru min. Dr. Beneše s m. p. MacDonaldem dne 12. listopadu 1932 v letním sídle MacDonalda v Chequers.

⁵⁷⁵ Srov. AMZV, PZ Řím 1932, PZ periodická č. 4, 8. ledna 1933.

⁵⁷⁶ Příčinou pádu Károlyiho vlády byly narůstající spory mezi ním a jednotnou stranou. Srov. Tamtéž, PZ Budapešť 1932, PZ č. 21, 30. září 1932; ÖStA/AdR, NPA, Budapest, Karton Nr. 18, Zl. 41/Pol, 23. September 1932; Méně vyostřenou charakteristiku podává rakouské vyslanectví ve Vídni. Srov. Tamtéž, Zl. 42/Pol, 28. September 1932; Zl. 43/Pol, 1. Oktober 1932. Podle něho byl zpočátku hlavním kandidátem na post premiéra Bethlén.

⁵⁷⁷ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1932, PZ č. 29, 8. listopadu 1932.

⁵⁷⁸ Ovšem československému diplomatovi v Budapešti Václavu Pallierovi tvrdil: „*Fašismus nelze přenášeti do Maďarska. Fašismu daří se v Itálii, kde rostou pomeranče, v Maďarsku rostou akáty. Maďarsko najde si své formy, nebude státem korporacním, nýbrž půjde o kooperaci pod státním vedením. Ale nebude to diktatura.*“ Cit. dle: Tamtéž.

bezprostřední styk. Aby toho dosáhl, využíval prostředky masové komunikace – tisk a rozhlas. Vyžíval se v rozvláčných projevech a nabubřelých slovních spojeních. Zahraničně politickou linii neměly postihnout změny.⁵⁷⁹ Primární snahou maďarské diplomacie zůstávala komplexní revize trianonské smlouvy „v duchu práva a spravedlnosti“⁵⁸⁰ a k tomuto účelu obsadil administrativu obdobně smýšlejícími a jemu loajálními lidmi. Gömbös ihned po inauguraci do úřadu poslal Mussolinimu telegram, v němž ho ujistil o neochvějném přátelství a úctě k Itálii. Zemi na Apeninském poloostrově vysoce ocenil i v programovém prohlášení vlády, neboť „již od dlouhé doby podporuje politiku, kterou sleduje maďarský národ.“⁵⁸¹ V jednom z dalších telegramů vyjádřil fašistickému diktátorovi úmysl intenzivně spolupracovat s Římem v rakouské otázce. Gömbösovy kontakty s nacionální pravicí v Německu měly sloužit jako báze pro úspěšnou kooperaci v ose Berlín – Řím – Budapešť – Vídeň, která by, řečeno slovy maďarského premiéra, nepochybně „hrála důležitou roli v politickém životě Evropy.“⁵⁸² Mezi pilíře maďarské zahraniční politiky patřil nejenom přátelský poměr k Římu. Jeden z prvních telegramů po Gömbösově zvolení směřoval rovněž do Vídně s patřičným důrazem na přátelský poměr obou zemí.⁵⁸³ Dollfuss odpověděl v obdobně laděném duchu.⁵⁸⁴ Bilaterální vztahy mezi oběma bývalými centry podunajské monarchie nebyly zdaleka tak idylické, jak by se mohlo na první pohled zdát. Vzájemná obchodní dohoda měla vypršet k 15. červenci 1932 a jednání o nové pokračovala pomalým tempem. Kamenem úrazu byl rakouský požadavek garancí maďarským státem za kvanta průmyslových výrobků v stanovených kontingentech. Podobné záruky Budapešť odmítala s poukazem na chybějící organizace, vysoké náklady na jejich vytvoření a nedostatek času k podobným krokům.⁵⁸⁵ Názorové diference způsobily vznik bezesmluvního vztahu a jeho překlenutí řešily obě dotčené strany provizorní dohodou.⁵⁸⁶ Před první zahraniční návštěvou Říma chtěl Gömbös prodiskutovat některé otázky s rakouským kancléřem. Proto pověřil svého důvěrníka, hraběte Semseye sjednáním tajného Dollfussova cesty do maďarské

⁵⁷⁹ Srov. Tamtéž, PZ Budapešť 1932, PZ č. 22, 6. října 1932, (dále jen: AMZV, PZ Budapešť 1932, PZ č. 22); Německý Zahraniční úřad maďarskou diplomatickou linii od září 1931 do března 1933 jako nezměněnou. Srov. PA, AA, PA II., Ungarn, Politik, Bd. 2, Allgemeine auswärtige Politik, R 74142, (dále jen: PA, AA, PA II., UP, Bd. 2, R 74142).

⁵⁸⁰ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1932, č. 27, 31. října 1932.

⁵⁸¹ Srov. Tamtéž, PZ č. 22.

⁵⁸² Cit. dle: KERÉKÉS, *Abenddämmerung*, s. 116.

⁵⁸³ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Ungarn I/III Geheim, Karton Nr. 416, Z. 24. 415 – 13/32, Message - Austausch mit dem königlichen ungarischen Regierung, 17. Oktober 1932.

⁵⁸⁴ Srov. Tamtéž, Mündliche Mitteilung des Herrn Bundeskanzlers an den königlichen ungarischen Vertreter in Wien, 15. Oktober 1932.

⁵⁸⁵ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1932, PZ č. 20, 30. července 1932.

⁵⁸⁶ Srov. Tamtéž, PZ periodická č. 4, 5. září 1932.

metropole. Hlavním tématem rozhovorů měly být problémy uzavření vzájemné obchodní smlouvy a otázka Jižního Tyrolska. Semsey požadoval informování veřejnosti až po cestě, aby nevzbudila dojem návštěvy s politickým charakterem.⁵⁸⁷ Dollfuss naléhání maďarské strany vyhověl. Otázka Alto Adige patřila mezi trvalé třecí plochy mezi Vídní a Římem a ztěžovala kancléřovu snahu o udržení neutralistické zahraniční politiky a dobré vztahy s fašistickou Itálií.

Volání krajanů nemohl Dollfuss vzhledem k vlastní nejisté pozici přehlížet. Vyhrocení situace v Jižním Tyrolsku způsobilo rozhodnutí tamních úřadů zavést italské náboženské vyučování. Místní německy mluvící komunita proti tomu ostře protestovala. Dalším důvodem kancléřovy návštěvy byl neúspěch rakouské obchodní politiky o preferenčních jednáních s vybranými státy. Z neradostného konstatování nevybočovaly ani rozhovory s Budapeští. Pokud by Dollfuss dokázal iniciovat změnu, výrazně by tím posílil svoje vyhlídky na setrvání v kancléřské židli.⁵⁸⁸ Plánovaný rozhovor se uskutečnil 6. listopadu v Királyszállás. Oba státníci se nejdříve dotkli problematiky bilaterálních hospodářských vztahů. Dollfuss požadoval, aby ve vzájemném obchodním styku bylo dbáno na proporcii export z Maďarska k importu do Maďarska 100:150, s čímž Gömbös souhlasil. Mezi čtyřma očima jednali pak o možnosti celní unie, kterou rakouský kancléř považoval vzhledem k aktuální situaci za neuskutečnitelnou, namísto toho spatřoval hospodářské výhody v bezcelním území všech zemí staré římské říše. Poté rozhovor stočil na otázku Jižního Tyrolska. Maďarský ministerský předseda podle rakouského záznamu projevil mnoho porozumění pro Dollfusovy argumenty a přislíbil projednání ožehavé problematiky s Mussolinim. Oba shodně vyjádřili přání brzy finalizovat jednání o nové obchodní smlouvě.⁵⁸⁹ Pohled do československých a německých archivů nám naznačuje, že Dollfusovu cestu se podařilo udržet v naprosté tajnosti.

První Gömbösova cesta vedla nikoli náhodou do italské metropole se zastávkou ve Vídni. Těžko si lze představit, jak oba politici mluví dva dny o identických tématech. Proto pochybuji o tom, že Gömbösova zastávka v rakouském hlavním městě vůbec proběhla a

⁵⁸⁷ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Ungarn I/III Geheim, Karton Nr. 416, dokument rakouského ministerstva zahraničí o rozhovoru s maďarským legačním radou hrabětem Semseyem (bez data, bez názvu a označení).

⁵⁸⁸ Srov. Tamtéž, Z. 24883-13-32, Information für Herr Bundeskanzler zur Gömbös Entrevue. Amtserinnerung (bez data).

⁵⁸⁹ Srov. Tamtéž, Z. 26615-13/Pol, Zusammenkunft Bundeskanzler Dr. Dollfuss mit ungarischem Ministerpräsident Gömbös am 6. November 1932. Amtserinnerung über am 6. November abgeführte Unterredung zwischen Ministerpräsident Goemboes in Királyszállás (nach den Sektionschef Dr. Schüller vom Bundeskanzler gemachten Mitteilung).

pokud ano, musela být zcela bezvýznamná. Vzbudila totiž minimální pozornost zahraničních diplomatů.⁵⁹⁰ Součástí pečlivě připravené Gömbösovy návštěvy italské metropoli měl být i rozhovor s Mussolinim o maďarských a evropských hospodářských problémech za současné výměny stanovisek k aktuálním mezinárodně politickým tématům, kromě jiného otázky odzbrojení, revize, světové hospodářské konference a nemohla chybět ani rakouská problematika. Oba státníci hodlali podpořit materiálně i finančně Heimwehr, ve kterém spatřovali loajálního klienta a spojence, a vyvíjet činnost k užší kooperaci na ose Vídeň-Budapešť. Fašistický diktátor slíbil Maďarsku a Rakousku dodávku vojenského materiálu, pocházejícího z italské válečné kořisti z první světové války.⁵⁹¹

Důležitost maďarské karty v rakouské zahraniční politice způsobily již několikrát zmíněné obtíže uzavření nové obchodní smlouvy.⁵⁹² Vicekancléř Franz Winkler jel do Budapešti s cílem ukončit vyjednávací maratón.⁵⁹³ Když se mu nevedlo, požádal o pomoc Dollfusse. Kancléř - v diplomatické praxi poněkud neobvykle - přijel do maďarské metropole na základě pouhého telefonátu člena vlády, který měl dostatečnou pravomoc k definitivnímu projednání všech otázek.⁵⁹⁴ Návštěva vysokého rakouského představitele do Maďarska spolu s římskou cestou Gömböse vyvolaly v novinách značný ohlas. Žurnalisté, ale i někteří diplomaté začali spekulovat o zrodu nového hospodářského a politického bloku pod

⁵⁹⁰ Lajos Kerekés vycházející z maďarských archivních dokumentů uvádí, že Gömbös se na cestě do Říma zastavil 7. listopadu ve Vídni u Dollfusse. Ten ho informoval o připravenosti Rakouska vytvořit celní unii s Itálií a Maďarskem, ovšem za momentální situace ji považoval za nemožnou. Dále žádal Gömböse o intervenci u Mussoliniho ve prospěch německy mluvícího obyvatelstva v Jižním Tyrolsku. Srov. KERÉKÉS, *Abenddämmerung*, s. 117; O vídeňské návštěvě se zmínil i Gömbös v rozhovoru s německým vyslancem v Budapešti von Schönem. Srov. PA, AA, Pol. II., Ungarn, Politik, Bd. 4, Politische Beziehungen Ungarn zu Deutschland R 74147, A. Nr. 177, 25. November 1932, (dále jen: PA, AA, Pol. II., UP, Bd. 4, R 74147)

⁵⁹¹ Ke Gömbösově návštěvě srov. Tamtéž (o rakouské otázce se zpráva zmiňuje jen okrajově); AMZV, PZ Budapešť 1932, PZ č. 31, 22. listopadu 1932, (zpráva československého vyslance Palliera je nekonkrétní, neboť většinou vychází z úředních sdělení a z maďarského deníku Pester Lloyd; Nejpodrobněji KERÉKÉS, *Abenddämmerung*, s. 117-119.

⁵⁹² Dne 19. listopadu 1932 navštívil Dollfusse v Salzburku bavorský ministerský předseda Held. Debatovalo se o spolupráci mezi křesťansko sociální stranou Rakouska a Bavorskou lidovou stranou. O podrobnostech rozhovoru nejsme dosud obeznámeni. Srov. PA, AA, ÖP, Bd. 22, R 73306, výstřižky z novin *Deutsche Allgemeine Zeitung* 20. November 1932; Tamtéž, výstřižek z *Der Tag* 20. November 1932; *Montag Morgen* 21. November 1932; *Dopis Bülowovi* 23. listopadu 1932, II Oe 1292; Návštěva vyvolala pozornost i v československém tisku srov. *Lidové listy* č. 266, 20. listopadu 1932, s. 2; *Prager Presse* Nr. 324, 27. November 1932, s. 1; Na základě uvedených dokumentů se domnívám, že otázka zahraniční politiky nebyla na pořadu dne.

⁵⁹³ Srov. MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 833, s. 68.

⁵⁹⁴ Dollfussův postup kritizovalo rakouské ministerstvo zahraničí Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 50, 22. listopadu 1932, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 50).

patronátem Itálie.⁵⁹⁵ Dollfuss podobné úvahy rozhodně dementoval, protože nechtěl opustit neutralistickou linii zahraniční politiky.⁵⁹⁶ Pobyt v Budapešti měl sloužit výhradně k urychlení obchodně politických jednání s Maďarskem, která odpovídala kancléřem prosazovanému směru hospodářské politiky.⁵⁹⁷ Šlo o snahu Vídně nově uspořádat obchodní vztahy s nejvýznamnějšími partnery tak, aby konečné řešení bylo pro rakouskou ekonomiku výhodnější než v minulosti. Na rozdíl od maďarských představitelů nechtěl dát Dollfuss cestě vysoce politický charakter. V Budapešti se zdržel 20. listopadu jen několik hodin a odmítl oficiální uvítání i loučení na nádraží. Francouzský vyslanec Clauzel ho ihned upozornil, že Paříž by neposkytla svůj díl z lausannské půjčky, pokud by rakouská vláda podnikla nějakou politickou akci bez jejího vědomí.⁵⁹⁸ Ukvapené Dollfussovo rozhodnutí přineslo nakonec své ovoce. Stěžejním problémem nové obchodní dohody byl dovoz rakouského dříví do Maďarska a maďarského dobytka do Rakouska. Dne 12. prosince 1932 parafovaná smlouva představovala kompenzační smlouvu se státní kontrolou dovozu a vývozu obsahující ujednání o rakouském dříví, celulóze, strojích, elektrických potřebách, maďarském hovězím a vepřovém dobytku, potravinách a jiných obchodních artiklů. Ačkoliv Budapešť požadovala vyšší kontingenty u některých komodit, nakonec ve smlouvě spatřovala „značné zlepšení“⁵⁹⁹ ve srovnání s minulostí. Uzavření obchodní dohody znamenalo první mezinárodně obchodní úspěch jak Gömbösovy tak Dollfussovy vlády a lze konstatovat, že přinesla výhody oběma participujícím zemím.⁶⁰⁰ Rakousko současně vedlo jednání o preferenčních smlouvách s Francií, Německem a Polskem, aniž by přinesla nějaký výsledek.

⁵⁹⁵ Srov. např. ÖStA/AdR, ÖVB, Prag, Karton Nr. 28, Zl. 136/Pol., 28. November 1932; AMZV, PZ Bělehrad 1932, PZ č. 85, 6. prosince 1932.

⁵⁹⁶ Srov. PA, AA, Pol. II., UP, Bd. 4, R 74147, Dopis Köpkeho německému vyslanci v Římě von Hassellovi 9. prosince 1932, (dále jen: PA, AA, Pol. II., UP, Bd. 4, R 74147, Dopis Köpke-Hassell 9. prosince 1932); Nesouhlasím s názorem českého historika Jindřicha Dejmka, který považuje rakouskou zahraniční politiku v listopadu 1932 za výrazně proitalskou. Srov. DEJMEK, *Beneš*, s. 540.

⁵⁹⁷ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 50; Tamtéž, TD 1932, Budapešť 24. listopadu 1932, č. 579/32, Pallier; Tamtéž, PZ Budapešť 1932, PZ č. 32, 24. listopadu 1932; ÖStA/AdR, NPA, Liasse Ungarn I/III Geheim, Karton Nr. 416, Z. 24.981-13, Unsere Handelsvertragsverhandlungen mit Ungarn und die daran falsch geknüpften Kombinationen, 22 Oktober 1932, (mylně udán datum, správně 22. listopadu); Uloženo také: Tamtéž, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15. Všechny čtyři dokumenty se ve výše uvedeném tvrzení shodují.

⁵⁹⁸ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1932, PZ č. 50.

⁵⁹⁹ Cit.dle: ÖStA/AdR, NPA, Budapest, Karton Nr. 18, Zl. 57/Pol., 13. Dezember 1932; Dále srov. Tamtéž, Zl. 56/Pol., 6. Dezember 1932.

⁶⁰⁰ Srov. AMZV, PZ Budapešť 1932, periodická zpráva č. 6, 16. ledna 1933; Tamtéž, PZ Vídeň 1932, periodická č. 4, 19. ledna 1933; NA, VAMZV, Rakousko, hospodářství, karton č. 950, O rakouské hospodářské situaci (bez data); Pozitivně smlouvu hodnotil i maďarský tisk srov. ÖStA/AdR, NPA, Budapest, Karton Nr. 18, Zl. 60/Pol., 26. Dezember 1932.

Pověsti o novém uspořádání Podunají a střední Evropy rozhodně nemohly zůstat v Berlíně a v Praze bez povšimnutí. Přestože se jednalo většinou o fantastické kombinace některých žurnalistů a diplomatů, nemohli naši i němečtí představitelé nad celou záležitostí jednoduše mávnout rukou. Itálie jich účelově využila k vytvoření tlaku na Francii. Chtěla dát najevo, že i ona dokáže uspořádat poměry ve střední Evropě podle vlastních představ.⁶⁰¹

Vzájemný poměr mezi Vídní a Berlínem od ratifikace lausannské půjčky Rakouskem se mírně ochlazoval. Více či méně pravdivé informace o nových středoevropských projektech německý Zahraniční úřad pečlivě analyzoval.⁶⁰² Současně vzal v úvahu i pokusy maďarských diplomatů o zlepšení bilaterálních vztahů, neboť obě země spojoval podobný názor na odzbrojení a revizi mírových smluv.⁶⁰³ Německo by - přirozeně pod vlastní taktovkou - blok revizionistických mocností uvítalo, leč v něm si vedoucí roli nárokovala také Itálie. Možnost uskupení středoevropských a podunajských států bez participace výmarské republiky samozřejmě Berlín striktně odmítal.⁶⁰⁴ Na rakouské politické scéně mohl počítat s loajálními spojenci – velkoněmci, kteří otevřeně kritizovali Dollfusovu diplomacii jako Německu nepřátelskou a vyjádřili naději na brzké zlepšení.⁶⁰⁵ Po opuštění odzbrojovacích jednání nevystupovala Papanova vláda v mezinárodních vztazích nijak aktivně. Zcela ji zaměstnávalo řešení vnitropolitických obtíží. Skomírající výmarská demokracie projevovala o Rakousko minimální zájem a pokud přece, tak výhradně v souvislosti s lausannskou půjčkou. Předčasné listopadové volby do Říšského sněmu přinesly mírné oslabení NSDAP za současného posílení ostatních antisystémových subjektů – komunistů a nacionalů - odmítajících politický pluralismus a poválečný status quo.⁶⁰⁶ S ohledem na změněné parlamentní poměry požadoval prezident Hindenburg utvoření vlády „národní koncentrace“. Papan, jehož osoba byla „trnem v oku“ ostatním politickým stranám, nesplnil stanovený úkol, a proto se novým kancléřem stal muž stojící doposud v pozadí - bývalý ministr obrany Kurt von Schleicher.⁶⁰⁷ Měl oporu v německé armádě a v Hindenburgově okolí a mezi jeho hlavní úkoly patřil vznik nových pracovních míst, nastartování hospodářského růstu a smír s politickými stranami a odbory,

⁶⁰¹ Srov. AMZV, Kroftův archiv, karton č. 7 nebo 8, Zápis, porada 24. listopadu 1932.

⁶⁰² Srov. PA, AA, Pol II., UP, Bd. 4, R 74147, Dopis Köpke-Hassell 9. prosince 1932.

⁶⁰³ Srov. Tamtéž, Aktenvermerk, II. Ung. 705, 1. Dezember 1932.

⁶⁰⁴ Srov. Tamtéž, Dopis Köpke-Hassell 9. prosince 1932.

⁶⁰⁵ Srov. Tamtéž, PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, II. Oe 1274, 30. November 1932.

⁶⁰⁶ Nacisté získali 11,7 milionu hlasů a 196 mandátů (v červenci 230), Komunisté 6 milionu hlasů a 100 mandátů (89) Německá nacionální lidová strana 3 miliony hlasů a 51 mandátů (37). K výsledkům voleb 6. listopadu 1932 srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ č. 26, 8. listopadu 1932; FALTER, *Wähler*, s. 25; K jejich reflexi srov. AČNB, fond Živnostenská banka, Přílohy ke schůzím správní rady ŽB, 16. listopadu 1932, příl. 10/32, sign. ŽB-SI/b-1.

⁶⁰⁷ K jeho osobě srov. STRENGE, Irene, *Kurt Schleicher. Politik im Reichswehrministerium am Ende der Weimarer Republik*, Berlin 2006, (dále jen: STRENGE, *Schleicher*)

který by umožnil kabinetu přežít přelom roku.⁶⁰⁸ Koncentrace na konsolidaci vnitřní politiky, zapříčinila odsunutí diplomacie na vedlejší kolej.⁶⁰⁹ Po svém jmenování zaslal Schleicher Dollfussovi srdečný telegram „s nejpřímnějšími přáními pro dobro německého národa v Rakousku.“⁶¹⁰ Rakouský kancléř popřál německému kolegovi výsledky vedoucí k „požehnání německého národa“.⁶¹¹ Tím vzájemná korespondence obou politiků skončila, poněvadž Schleicher o intenzifikaci vztahů neměl zájem a přiznejme, ani čas k rozvinutí zřetelnější vlastní zahraničně politické koncepce.

Starosti československé diplomacie o budoucí vývoj mezinárodní politiky naznačil i jindy optimistický Beneš ve svém parlamentním exposé v listopadu 1932 s nadepsanou otázkou „Rozhodne se Evropa pro mír nebo válku?“⁶¹² Chyběla v něm obvyklá zmínka o Společnosti národů a o Malé Dohodě jakožto instrumentech kontinentálního míru. Mezi řádky jednoho z jeho nejotevřenějších projevů se dala vyčíst kritika německé a italské diplomacie.⁶¹³ Beneš posuzoval nedávnou aktivitu v Podunají jako pokus o italsko – německou dohodu. Řím podle jeho názoru chce zajištěním vlivu v Maďarsku a Rakousku zabránit anšlusu, ponechat Československo Německu a izolovat Jugoslávii, dosáhnout menší revize hranic ve prospěch Maďarska a paralyzovat Malou dohodu.⁶¹⁴ To všechno v době, kdy se bilaterální vztahy Prahy a Vídně horšily. Narušení chladně korektních vazeb způsobil boj o celní unii a lausannská půjčka tento trend jenom prohloubila. Rakousko velmi stálo o dodatečnou participaci Československa na úvěru. Ke stejnému kroku vyzvali Prahu v kolektivní demarši i zástupci velmocí.⁶¹⁵ Druhý muž Černínského paláce, Benešův zástupce historik Kamil Krofta, byl již předtím ochoten o československé finanční pomoci symbolického charakteru

⁶⁰⁸ K okolnostem Schleicherova jmenování srov. AMZV, PZ Berlín 1932, PZ periodická č. 4, 5. ledna 1933; ÖStA/AdR, ÖVB, Berlin, Karton Nr. 15, Zl. 289/Pol., 5. Dezember 1932; Z literatury nejpodrobněji: STRENGE, *Schleicher*, s. 164-189.

⁶⁰⁹ Kritické zhodnocení diplomacie Schleicherova kabinetu v historiografii doposud chybí. Nejpodrobněji GRAML, *Stresemann*, s. 225-226. Dosavadní odborná literatura se soustřeďuje především na analýzu hospodářských a vnitropolitických aspektů Schleicherovy éry srov. např. MARCOWITZ, Reiner, *Weimarer Republik 1929-1933*, Darmstadt 2004, s. 120-134.

⁶¹⁰ Cit. dle: PA, AA, Ö, P., Bd. 22, R 73306, Telegramm II. Oe 1374, 9. Dezember 1932.

⁶¹¹ Cit. dle: Tamtéž, Telegramm aus Wien 9. Dezember 1932, Rk. 11880.

⁶¹² Jeho text srov. BENEŠ, *Boj*, s. 653-681; Rovněž: PA, AA, PA II., Tschechoslowakei, Politik, Bd. 4, Allgemeine auswärtige Politik, R 73766; Pesimistický tón zaznamenal i Zahraniční úřad srov. PA, AA, PA II., Tschechoslowakei, Politik, Bd. 10, Beziehungen zu Deutschland, R 73782, II Ts. 1113, 8. November 1932, Koch Zahraničnímu úřadu

⁶¹³ Beneš reagoval na Mussoliniho exposé z 23. října 1932, který ostře napadl francouzskou zahraniční politiku. Srov. PA, AA, PA II., IP, Bd. 4, R 72756, Nr. I 1459, 3. November 1932; MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 105, R 277/278, Mezinárodní vztahy 1922-1936, Mussoliniho řeč proslovená 23. října 1932 v Turíně.

⁶¹⁴ Srov. AMZV, TD 1932, Bern 25. listopad 1932, č. 582-586/32, Beneš.

⁶¹⁵ Srov. ÖStA/AdR, ÖVB, Prag, Karton Nr. 28, Z. 205.110-148/32, Internationale Bundesanleihe 1932. Frage der Beteiligung der Tschechoslowakei, 5. September 1932.

uvažovat. Oficiálně zdrženlivé stanovisko Československa přetrvávalo, protože Beneš, a to vypovídá mnohé o povaze naší meziválečné diplomacie, zůstal neoblomný.⁶¹⁶ Argumentoval stavem státních financí i obtížností prosazení takového rozhodnutí na domácí politické scéně.⁶¹⁷ Rakouskému vyslanci v Praze Markovi řekl, že participace Československa je zcela vyloučena až do doby, kdy vláda dosáhne vyrovnaného státního rozpočtu.⁶¹⁸ Zkušený rakouský diplomat nepotřeboval, aby mu Beneš naznačoval víc. Do Vídně hlásil: „*Po těchto vyjádřeních jsem získal dojem, že minimálně prozatím nemůžeme počítat s účastí Československa.*“⁶¹⁹ Benešovo rozhodnutí hodnotím jako chybné, symbolická účast Prahy na lausannské půjčce by přispěla ke zlepšení bilaterálních vztahů. Na druhé straně by se ovšem jednalo o krátkodobý jev, který nemohl změnit budoucí zhoršení vzájemného poměru vinou pozdějších událostí.

Rakouské rozladění nad postojem Československa našlo odezvu i ve vzájemných obchodních vztazích. Naši jižní sousedé omezovali obchod s devizami, a tak exportéři často zjišťovali, že nemohou se šilinky volně obchodovat. V důsledku nedostatku deviz Rakousko prosazovalo a jako jedna z prvních evropských zemí zavedlo v platebním styku clearing.⁶²⁰ V létě 1932 uzavřely obě emisní banky clearingové ujednání. Vzájemné obchodní rozhovory však neprobíhaly tak hladce. Českoslovenští zástupci požadovali diskusi na bázi doložky nejvyšších výhod, podle jejich názoru zohledňující specificky rakousko-československé zájmy. Ta by de facto znamenala preference, což rakouští zástupci odmítli a požadovali řadu zvláštních výhod, kromě jiného přiznání dovozních zákazů pro důležité československé vývozní zboží. Jednání uvízla koncem roku ve slepé uličce.⁶²¹

Z pohledu rakouské strany souviselo poslední drama roku 1932 s ratifikací lausannské smlouvy. Podle jejího 10. článku měla vstoupit v platnost, jakmile ji ratifikují Francie, Velká

⁶¹⁶ Srov. Tamtéž, Zl. 80/Pol., 12. Juli 1932.

⁶¹⁷ Srov. československá odpověď: Tamtéž, Zl. 94/Pol., 10. September 1932.

⁶¹⁸ Srov. Tamtéž, Zl. 98/Pol., 16. September 1932.

⁶¹⁹ Cit. dle: Tamtéž.

⁶²⁰ Srov. NA, VAMZV, karton č. 993, rakousko-československé vztahy, Neue Freie Presse 8. Februar 1933; Tamtéž, Lidové noviny 10. května 1933; SLÁDEK, Zdeněk, *Československo-rakouské obchodní styky mezi válkami*, in: Československo a střední Evropa v meziválečném období. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 3-1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek s. 161; NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří, *Československo-rakouské finanční a měnové vztahy v letech 1918-1938*, in: Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 1-1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, s. 59-60.

⁶²¹ Srov. Tamtéž, PZ Vídeň 1932, PZ č. 51; ÖStA/AdR, ÖVB, Prag, Karton Nr. 28, Z. 111/Pol., 12. Oktober 1932; Četná dokumentace k jednáním srov. NA, VAMZV, rakousko-československé vztahy, hospodářství, karton č. 992.

Británie a Itálie. Tento akt však musel být proveden do konce roku 1932. V Londýně i Římě nenarazil úvěr na větší problémy. Nečekaný vývoj nabraly události ve Francii. V polovině prosince odstoupila vláda Eduarda Herriota a nový kabinet Paul Boncoura měl jen velmi krátkou lhůtu k projednání francouzské tranše ve výši 350 milionů franků. Aby Boncour přesvědčil zákonodárce, argumentoval politickými a ekonomickými důvody. V půjčce spatřoval hráz proti anšlusové agitaci a užšímu spojení s Itálií. Současně předpokládal zlepšení hospodářské situace Rakouska. Nálada francouzských politiků nebyla zdaleka příznivá, negativní stanovisko zaujala především pravice. Vláda sáhla ke krajnímu kroku – spojila otázku schválení tranše s otázkou vyslovení důvěry a nakonec 30. prosince, v předposlední možný den, s ratifikací uspěla.⁶²² Schválení úvěru znamenalo pro Dollfusse úspěch v hodině dvanácté. Kdyby jej velmocí odmítly, jeho vláda by s velkou pravděpodobností padla. Bude mít kancléř štěstí v i novém roce?

⁶²² Srov. PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Telegramm Paris Nr. 1629, 30. Dezember 1932, Koster; AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 70, 30. prosince 1932; Problémy ratifikace francouzské tranše vyvolaly značnou pozornost tisku. Srov. Reichpost Nr. 362, 30. Dezember 1932, s. 1; Nr. 363, 31. Dezember 1932, s. 1; Právo lidu č. 307, 30. prosince 1932, s. 2; č. 308, 31. prosince 1932, s. 2; Lidové listy č. 297, 28. prosince 1932, s. 1; č. 298, 29. prosince 1932, s. 2; č. 300, 31. prosince 1932, s. 2; Prager Presse č. 353, 28. Dezember 1932, s. 1; č. 354, 29. Dezember 1932, s. 1; č. 356, 31. Dezember 1932, s. 1.

Rakousko na rozcestí

Za jedno z klíčových období ve vývoji první rakouské republiky bychom mohli označit rok s letopočtem 1933. V jeho průběhu zaznamenala podalpská republika hluboké proměny jak vnitřní tak zahraniční politiky. Co je způsobilo a jakou roli v nich hrály sousední státy a velmoci? Proč se Rakousko objevovalo od začátku roku na stránkách předních evropských novin a co způsobilo konec liberální demokracie u našich jižních sousedů? Jaký význam měl v souvislosti s Rakouskem objevivší se koncept neutralizace? To byly jen některé z otázek, jejichž zodpovězení měly poskytnout první dny a týdny nového roku.

Hirtenberská aféra

Diplomatické vody střední Evropy prudce zčeřil 8. ledna zveřejněný článek sociálně demokratického listu *Arbeiter-Zeitung* s varovným nadpisem „*Italské zbraně pro Maďarsko jdou přes Rakousko!*“⁶²³ Psalo se v něm o malém dolnorakouském městečku Hirtenberg, které bychom stěží našli na mapě. Na tamním nádraží se dělo cosi nekalého. Redaktor sociálně demokratických novin psal o objevu 40 vagonů naplněných kulometry a dalšími ručními zbraněmi oficiálně deklarovanými jako staré železo.⁶²⁴ Další stopy vedly k hlavnímu akcionáři a generálnímu řediteli Hirtenberské muniční fabriky Fritzu Mandlovi. Ten již delší dobu materiálně i finančně podporoval Heimwehr, patřil mezi přátele knížete Starhemberga a měl kontakty s italskými vojenskými kruhy.⁶²⁵ *Arbeiter-Zeitung* zjistil i tranzitní trasu vojenského materiálu. Odeslán byl z italské Verony, odkud přes rakouský Villach putoval až do Dolního Rakouska. Tam jej zaměstnanci Mandlovy fabriky přeložili na nákladní auta, která zaujala směr Maďarsko. Údajně šlo o druhou dodávku zbraní do stejné destinace, neboť identickou cestu podnikla tatáž vozidla koncem předcházejícího roku. Sociálně demokratický list si právem položil otázku, jak je možné, že přes území Rakouska probíhá transport citlivého materiálu, aniž by o tom příslušné úřady věděly.⁶²⁶ Článek spustil lavinu dohadů a kombinací a dal vzniknout jednomu z dominantních problémů evropské politiky začátku roku 1933, který podle názvu nechvalně proslulé fabriky dostal již dobově název hirtenberská

⁶²³ Srov. *Arbeiter-Zeitung* Nr. 7, 8. Januar 1933, s. 1, (dále jen: *Arbeiter-Zeitung*, 8. Januar 1933, s. 1; Výstřížek uložen rovněž AMZV, II. sekce, karton č. 825, (zde i další navazující články převážně pocházející z *Arbeiter-Zeitung*).

⁶²⁴ Karl Renner mluví o 47 vagoněch, Anton Rintelen o 40. Srov. RENNEN, *Republik*, s. 125; RINTELEN, *Weg*, s. 212.

⁶²⁵ Charles Gulick tvrdí, bez udání pramene, že Mandl podporoval Heimwehr materiálně i finančně „možná od 1927, pravděpodobně od 1929, bezpečně od 1930.“ Srov. GULICK, *Österreich*, s. 396.

⁶²⁶ Srov. *Arbeiter-Zeitung*, 8. Januar 1933, s. 1.

aféra.⁶²⁷ Sociální demokracie skandálním odhalením zamýšlela zasadit těžký úder vládě, krok plně odpovídající dosud neplodné strategii nekompromisní opozice.⁶²⁸ Strana tím sledovala dva cíle: Vytvořit tlak na umírněné křídlo křesťanských socialistů a donutit je ke koaliční spolupráci⁶²⁹ a nebo v lepším případě přivodit pád kabinetu.⁶³⁰ Šlo o záměrnou akci nikoli náhodou v době příprav uskutečnění lausannské půjčky a jednání o sanaci Creditanstaltu. Rakouský Arbeiter-Zeitung připravil předem text, který poskytl vybraným redakcím sociálně demokratických listů, a domluvil s nimi datum jeho zveřejnění.⁶³¹

Bylo veřejným tajemstvím, že Dollfussova vláda tiše toleruje průvoz zbraní přes její území. Touto cestou dodávalo Československo vojenský materiál malodohodovému spojenci - Jugoslávii. Již dlouho se v diplomatických kuloárech spekovalo o italské podpoře tajného maďarského vyzbrojování, samozřejmě v příkrém rozporu s příslušnými ustanoveními trianonské smlouvy. Dosud však vše zůstávalo pouze v rovině hypotéz a dohadů. Onu výbušnost lednového článku způsobilo dobové přesvědčení o brzkém válečném konfliktu, přerůstající v některých momentech v psychózu⁶³², přiživovanou v souvislosti s prudkým zhoršením vztahů mezi Římem a Bělehradem. Italský tisk často nešetřil vulgárními útoky na adresu jugoslávského krále Alexandra a nechyběly ani vzájemné hraniční incidenty a rozmlíšky.⁶³³ Kromě toho nechyběly ani pověsti o konspiračních setkáních revolučních živlů různých národností, které připravovaly v Jugoslávii násilný převrat.⁶³⁴ Odvážné kombinace

⁶²⁷ Následující výklad se bude opírat převážně o nevydané prameny, neboť odborná literatura se věnuje převážně vnitropolitickým komponentům hirtenberské aféry. Srov. GULICK, *Österreich*, s. 396-399; REICHERT, *Scheitern*, s. 59-62; PETERSEN, Jens, *Hitler-Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin-Rom 1933-1936*, München 1973, s. 97-99; Na základě nevydaných maďarských pramenů KERÉKÉS, *Abenddämmerung*, s. 121-125; Archivní dokumenty britské provenience využívá BEER, *Anschluss*, s. 155-180.

⁶²⁸ Například začátkem ledna 1933 požadovala sociální demokracie závazné prohlášení Dollfusse a prezidenta Wilhelma Miklase, že Válečný zmocňovací zákon nebude užít. I tento pokus ztroskotal. Srov. VfGA, Parteiarchiv, Sitzung 5. Januar 1933.

⁶²⁹ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 1, 9. ledna 1933.

⁶³⁰ Vídeňský starosta Karl Seitz, počítal v souvislosti s hirtenberskou aférou s pádem Dollfussova kabinetu. Srov. PERTINAX, *Österreich 1934*, s. 166-169; Stejný názor zastával i americký vyslanec ve Vídni. Srov. GOLDNER, *Dollfuss*, s. 23.

⁶³¹ Moji domněnku potvrzuje i článek Práva lidu ve srovnání s rakouským Arbeiter-Zeitung z takřka identickým obsahem Srov. Právo lidu roč. 42, 1933, 8. ledna 1933, s. 2.

⁶³² Srov. např. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karta č. 97, Sign. R 112, Rozhovory s diplomaty, politiky, červenec-listopad 1932, Hovor s m. p. Herrietem dne 21. 9. 32 od 7:15 – 9: 00 večer v hotelu des Bergues

⁶³³ Srov. AMZV, PZ 1932, periodická zpráva č. 4; Tamtéž, PZ Bělehrad 1932, PZ periodická zpráva č. 4, 4. ledna 1933.

⁶³⁴ Srov. AMZV, TD 1932, Vídeň 2. prosince 1932, č. 611/32, Fierlinger; MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karta č. 98, Sign. R 113, Rozhovory s diplomaty, politiky, prosinec 1932, Sdělení vyslanec Fierlingera 3. prosince 1932.

posilovaly přelety rakouského vzdušného prostoru italskými letouny, nabírajícími pak směr Maďarsko, které Dollfussova vláda bagatelizovala.⁶³⁵

Zpráva o pašování zbraní se šířila jako blesk, senzacechtiví žurnalisté rychle přidali nepřehledné množství „zaručeně“ pravdivých informací, jen aby zajistili vyšší prodejnost svého listu. Samotný sociálně demokratický tisk přicházel s dalšími podrobnostmi o „kauze Hirtenberg“. Ve vzpomínaných čtyřiceti vagoněch bylo převáženo kolem 50.000 kulovnic, karabin a 200 kulometů. Tamní obyvatelé věděli, že místní továrna je využívána jako mezistanice k nelegálním dodávkám zbraní do zahraničí. Od Mandla a jeho zaměstnanců byli vystaveni teroru, a proto museli přivírat oči. Vláda o všem věděla a vědomě porušovala mírová ustanovení saint-germainské smlouvy, čímž zdiskreditovala Rakoko v zahraničí.⁶³⁶ Členové a důvěrníci největší levicové strany informovali také zahraniční diplomaty.⁶³⁷ Od nich se Fierlinger dozvěděl o účasti ministra obchodu Guido Jakonciga na nelegálním činu, jenž údajně pobýval na rakousko-maďarské hranici a dohlížel na nerušený průběh transakce, za což měl od Mandla inkasovat peníze určené pro Heimwehr.

Zpočátku nebylo jasné, k jakému účelu je vlastně pašovaný materiál určen. Mohlo jít o dodávku Maďarsku, Heimwehru nebo rakouské armádě připravující zavedení milice.⁶³⁸ Večer 9. ledna zveřejnila vláda úřední komuniké. V něm tvrdila, že zbraně pocházejí z italské válečné kořisti a do Hirtenbergu byly dovezeny k opravě a k přechodnému uskladnění.⁶³⁹ Dolnorakouská fabrika tím chtěla v době vysoké nezaměstnanosti zajistit práci pro svoje dělníky.⁶⁴⁰ Zpočátku vláda ani samotný kancléř nepřipisovali odhalení novin velkou váhu. Na zasedání předsednictva křesťansko sociální strany Dollfuss prohlásil: „*Domnívám se, že zbraně po opravě půjdou do Itálie a nezpůsobí žádné zvláštní potíže.*“⁶⁴¹ Odlišně na událost

⁶³⁵ Srov. PA, AA, PA II., Italien, Politik, Bd. 3, R 72814, Beziehungen zu Österreich, II. It. 64, 12. Januar 1933, (Zpráva německého konzulátu v Korutanech), (dále jen: PA, AA, PA II., IP, Bd. 3, R 72814); NA, VAMZV, rakousko-italské vztahy, karton č. 1007, Národní listy 8. prosince 1932, (dále jen: NA, VAMZV, karton č. 1007); Prager Presse roč. 13, 1933, Nr. 10, 10. Januar 1933, s. 1, (dále jen: Prager Presse 10. Januar 1933).

⁶³⁶ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 8, 9. Jänner 1933, s. 1.

⁶³⁷ Tuto informaci potvrzuje ve svých pamětech i Zdeněk Fierlinger. Srov. FIERLINGER, Zdeněk, *Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje*, Praha 1947, s. 31; Fierlingerovy vzpomínky ke sledovanému období nepřinášejí nic podstatnějšího. Zrcadlí se v nich skutečnost, že autor je napsal až po druhé světové válce.

⁶³⁸ Srov. AMZV, II. sekce., karton č. 825, č. 219/33, Dopis Fierlingera Benešovi, 12. ledna 1933, (dále jen: AMZV, II. sekce, karton č. 825, Dopis 12. ledna 1933).

⁶³⁹ Přesněji se jednalo o zbraně rakousko-uherské armády, které padly do rukou Italům v průběhu první světové války.

⁶⁴⁰ Srov. Prager Presse 10. Januar 1933, s. 1; Reichspost roč. 40, 1933, Nr. 9, 9. Jänner 1933, s. 4.

⁶⁴¹ Cit. dle: PKCHSP, Vorstand 12. Jänner 1933 7:15, s. 55; Vláda o hirtenberské aféře vůbec nejednala srov. MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 840, 13. Jänner 1933, s. 193-206.

nahlíželi malodohodoví a francouzští diplomaté, žádající informace přímo od kancléře.⁶⁴² Odhalený případ pašování zbraní potvrdil podezření Beneše a jeho kolegů o tajném porušování trianonské smlouvy. Hirtenberg působil na Malou dohodu jako živá voda. Právě malodohodoví diplomaté nejvíce naléhali na Dollfusse, aby poskytl podrobné vysvětlení.⁶⁴³ Ten je ujistil, že vláda nemá v podlounném dovozu zbraní prsty. Předpokládal jejich vrácení do Itálie a slíbil sdělení všech důležitých informací včetně obsahu smlouvy Mandla s italskými dodavateli. Fierlingerův dovětek k politické zprávě mnohé vypovídá o důvěryhodnosti kancléřových slov, i o aktuálním stavu vzájemných vztahů mezi Vídní a Prahou: „*Pochybuji ovšem, že Dollfuss svůj slib splní a že dodá mi slíbené informace, o jejichž spolehlivosti třeba předem pochybovati.*“⁶⁴⁴ Současně se zmíněnou intervencí u kancléře mluvil s rakouským vyslancem v Praze Ferdinandem Markem Kamil Krofta. Hovořil o Benešově zneklidnění, které pramenilo z aktuálního vývoje v Jugoslávii, kde podle československých zpráv proti tamní vládě revoltující obyvatelstvo disponovalo zbraněmi italského původu. Ty byly ilegálně dováženy přes Rakousko a Maďarsko. Krofta požádal Marka o brzké vysvětlení nejlépe od samotného Dollfusse.⁶⁴⁵ Československý politik nehodlal nad vším jednoduše mávnout rukou, mezi svými přáteli mluvil i o případném nátlaku na rakouský kabinet. Pokud by hirtenberský případ nebyl uspokojivě Vídní vysvětlen, Praha měla pohrozit neúčastí na lausannské půjčce.⁶⁴⁶ Marek, informovaný dosud pouze na základě úředního komuniké, žádal své nadřízené o okamžité poskytnutí podrobností.⁶⁴⁷

Nejprudší reakci způsobil článek Arbeiter-Zeitung zcela pochopitelně ve Francii. Prakticky všechny místní deníky obšírně informovaly o nové svatogotharské aféře.⁶⁴⁸ Tisk pojmenoval tři hlavní viníky: Itálii, která podlounně dodává zbraně Maďarsku, Maďarsko, veřejně porušující mírovou smlouvu a Rakousko, které nese spoluvinu. Noviny neopomněly připomenout, že francouzská tranše byla určena demokratickému režimu v podalpské zemi a pokud ten nebude zachován, Paříž nedodrží své závazky.⁶⁴⁹ Rakouská strana musela přestat zapírat a tvářit se, že o ničem neví. Kancléř byl interpelován v hlavním i finančním výboru

⁶⁴² Srov. AMZV, II. sekce., karton č. 825, Dopis 12. ledna 1933.

⁶⁴³ Srov. Tamtéž, PZ Bukurešť 1933, PZ č. 3, 20. ledna 1933.

⁶⁴⁴ Cit. dle: Tamtéž.

⁶⁴⁵ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Originalberichte der österreichischen Gesandtschaften und Konsularämter, Prag, Karton Nr. 67, Z. 5/Pol., 11. Jänner 1933, (dále jen: ÖStA/AdR, NPA, Prag, Karton Nr. 67).

⁶⁴⁶ Srov. AMZV, Kroftův archiv, Zápis, Porada 12. ledna 1933.

⁶⁴⁷ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Karton Nr. 48, Prag, Telegramm. 11. Jänner 1933, Nr. 1/33, Marek.

⁶⁴⁸ Svatogotharská aféra byla odhalena koncem roku 1928, šlo o pašování kulometů z Itálie do Maďarska.

⁶⁴⁹ Srov. AMZV, PZ Paříž 1932, PZ č. 3, 17. ledna 1933; Stejně smýšleli i vysocí francouzští politikové srov. ÖStA/AdR, NPA, Paris, Karton Nr. 59, Zl. 4/Pol., 10. Jänner 1933.

poslanecké sněmovny poslanci sociální demokracie.⁶⁵⁰ Jejich chování považuji za nepochopitelné - nejdříve vyvolali skandál a pak zůstali pasivní a nedokázali jej dostatečným způsobem propagandisticky využít. Kromě toho mlčky akceptovali chatrnou oficiální verzi kabinetu.⁶⁵¹ Je velmi obtížné vypátrat původce vládní apologie protiprávního činu. Podle mého názoru na její výslednou verzi měli velký vliv Dollfuss a generální sekretář ministerstva zahraničí Franz Peter. Vzhledem k budoucímu vývoji Hirtenberského případu stojí za připomenutí argumentace rakouské vlády: Zbraně byly zaslány do podalpské země od soukromé italské firmy a reparaturu zprostředkovala jistá švýcarská společnost mající spojení s továrnou ve městě Hirtenberg. Dolnorakouská fabrika pak požádala u příslušných úřadů o provedení zakázky. Rakouské ministerstvo financí souhlasilo, neboť šlo o práci pro místní dělníky, která neodporovala liteře mírové smlouvy a rakouské legislativě.⁶⁵² Zbraně bez problémů prošly hraniční kontrolou, kde byly otevřeně deklarovány jako vojenský materiál. Podle rakouských představitelů se nejedná o porušení mírových ustanovení, poněvadž nejde ani o vývoz ani o dovoz zbraní, nýbrž pouze o průvoz v záznamním řízení a ten není mezinárodně závadný. Pokud by tomu bylo naopak, Vídeň by nemohla připustit ani průvoz československých zemí do Jugoslávie, a proto by neměla být celá záležitost zveličována. Odesilatelem byl vítězný stát Itálie a Rakousko jej nemohlo podezřívát z porušování mírových smluv a kontrolovat pravost jím vystavených nákladních listů.⁶⁵³

Pro naše představitele byla celá záležitost mimořádně komplikovaná a citlivá. Dodávky československého vojenského materiálu do neklidné Jugoslávie skutečně probíhaly. Edvard Beneš proto logicky nechtěl případ dále rozmazávat a v tomto směru rezolutně instruoval československý tisk, když mu zakázal psát články na základě pouhé fantazie redaktorů.⁶⁵⁴ Úplné tiskové embargo ovšem nenařídil, poněvadž by tím aféra mohla upadnout do zapomnění.⁶⁵⁵ Pokud by byl průvoz zbraní podalpskou zemí příliš medializován, existovala hrozba zpřísnění příslušných legislativních norem, což by s určitostí negativně postihlo i Československo. Argumenty rakouské vlády nepůsobily důvěryhodně a v některých bodech si navzájem protiřečily. Například nebylo žádným tajemstvím, že hirtenberská továrna vyrábí

⁶⁵⁰ Srov. KUNSCHAK, *Österreich*, s. 172.

⁶⁵¹ VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 16. Jänner 1933.

⁶⁵² Srov. Saintgermainská smlouva článek 132 a 134.

⁶⁵³ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Prag, Karton Nr. 67, Z. 104.286-14 a, 13. Jänner 1933; AMZV, Kroftův archiv, Zápis, Porada 16. ledna 1933; Tamtéž, II. sekce, karton č. 825, Vyslanec Marek o zbraních provážených přes Rakousko, 13. ledna 1933, zápis sestavil Kamil Krofta.

⁶⁵⁴ ÖStA/AdR, NPA, Prag, Karton Nr. 67, Z. 7/Pol., 16. Jänner 1933.

⁶⁵⁵ Srov. AMZV, II. sekce, karton č. 825, Záznam z 16. ledna 1933 legační rada Kučera (bez čísla), (Záznam odpovědi Beneše na dotaz jugoslávského vyslance v Praze Grisogena).

náboje určené pro nové modely pušek, které měly být ve spolkové armádě zavedeny v budoucnu. Rozpačitá prohlášení dával sám Dollfuss. V hlavním výboru poslanecké sněmovny se přehlékl a mluvil o 70. 000 puškách. Na základě upozornění pak korigoval jejich počet na „pouhých“ 40. 000. Nejenom množství zbraní mu dělalo problémy, ale také místo určení kontroverzního materiálu. Jednou jmenoval Maďarsko, podruhé Itálii, potřetí jemu neznámý stát.⁶⁵⁶ Ve srovnání s minulostí úžeji kooperující malodohodoví a francouzští vyslanci doporučili svým vládám předložit případ Společnosti národů, která mohla žádat jeho podrobné prošetření.⁶⁵⁷ Aktivita zmíněných diplomatů nepolevovala. Hned následující den navštívili Dollfusse, který o programu schůzky předem věděl.⁶⁵⁸ Kancléř kategoricky odmítl určení zbraní pro rakouskou armádu nebo heimwehrské organizace. Opětovně slíbil jejich brzké vrácení do země odesilatele, avšak současně upozornil na limitované mocenské prostředky Rakouska vůči velmoci typu Itálie. Dollfuss ujišťoval vyslance o své nejlepší vůli co nejrychleji incident odstranit a otevřeně přiznal, že nemůže být v daném případě analogie se zásilkami Československa do Jugoslávie. Tlak na kancléře se stupňoval. Francouzský vyslanec ve Vídni Clauzel mu pohrozil nevydáním francouzské tranše, pokud nebude případ vyřízen. Sociální demokraté nadále informovali spřátelené tituláře o aktuálním vývoji událostí v Hirtenbergu. Počet dovezených zbraní odhadovali na celkem 80. 000, momentálně uložených v Mandlově továrně, kterou střežili důvěrníci Heimwehru. Část vojenského materiálu měla být tajně poslána do maďarské Šoproně. Francouzští a malodohodoví diplomaté přijali i na základě těchto zpráv následující závěr. Paříž nedá souhlas k emisi nové rakouské půjčky a současně Společnost národů požádá Dollfusovu vládu o poskytnutí bližších informací o případu Hirtenberg.⁶⁵⁹ Malá dohoda se na popud Francie musela ujmout iniciativy a požadovala vyšetření pašování zbraní na ženevské půdě.⁶⁶⁰ Leč v Paříži a Londýně převládalo odlišné stanovisko, neboť zde pokládali malodohodový úmysl za zbytečný. Rozhodujícím způsobem kartami výrazně zamíchal kategorický požadavek

⁶⁵⁶ Srov. ÖStA/AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, Amtserinnerung, 18. Jänner 1933, (sdělení francouzského legačního rady Vicomte de Montbase rakouského legačnímu radovi Hornbostelovi); AMZV, II. sekce, karton č. 825, č. 322/33, 16. ledna 1933. Dopis Fierlingera Benešovi; Oba dokumenty se ohledně obsahu rozmluvy shodují.

⁶⁵⁷ Na základě prohlášení Johannese Schobera z roku 1930. V něm závazně Společnost národů ujistil, že rakouská vláda bude plnit závazky plynoucí z mírových smluv a příslušná zákonná opatření týkající se vojenského materiálu.

⁶⁵⁸ Srov. ÖStA/AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, Amtserinnerung, 16. Jänner 1933. (sdělení francouzského legačního rady de Montbase rakouského legačnímu radovi Hornbostelovi).

⁶⁵⁹ Srov. AMZV, č. 377/33, 18. ledna 1933 Dopis Fierlingera Benešovi.

⁶⁶⁰ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 99, Sign. R 114, Rozhovory s diplomaty, politiky, leden-březen 1933, Hlášení vyslance Kellnera do Ženevy 20. ledna 1933, (dále jen: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 99, Sign. R 114).

Británie, která nechtěla mezinárodně denunciovat Maďarsko, a proto donutila Malou dohodu k odložení debaty o Hirtenbergu před Společností národů. Francie a státy malodohodové aliance, vědomi si nutnosti koordinace svého postoje s Londýnem ustoupili a spokojili se s pouhým dotazem na příslušných místech v Itálii a Maďarsku.⁶⁶¹ Po prvních dnech více či méně pravdivých kombinací ztratil Hirtenberg na výbušnosti. Důkazem toho je teprve 28. ledna vznesená nota ryze informativního charakteru britského a francouzského vyslance v maďarské a italské metropoli.⁶⁶² Budapešť se totiž doposud tvářila, jakoby o ničem nevěděla.⁶⁶³ Ani intervence zahraničních diplomatů nepřinesla nic nového. Z tamního ministerstva zahraničí bylo slyšet stále se opakující odpověď: „*Vláda nemá žádných přímých informací (o dovozu vojenského materiálu – pozn. M. Š.)... a... žádné zbraně do Maďarska nebyly dopraveny.*“⁶⁶⁴ Rovněž Řím se od nepříjemné záležitosti distancoval. Státní podsekretář Palazzo Chigi Fulvio Suvich označil Hirtenberg za čin soukromníka, se kterým nemá italská vláda žádné styky.⁶⁶⁵

Rakouský kabinet si nemohl dovolit podobná provokativní prohlášení jako zmíněné revizionistické země. Společná francouzsko-britská demarše kladla Vídni řadu nepříjemných otázek: Věděla vláda o transportu, počtu a specifikaci zbraní, zemi původu a odesilateli, příjemci a o nákladech na transport? Je místem určení Maďarsko a kde se nacházejí zbraně nyní? Odevzdání noty hodnotili na společné schůzce zástupci Malé dohody a Francie jako v dané situaci maximum možného.⁶⁶⁶ Akcí obou tradičních demokracií zjevně zaskočený Dollfuss si vyžádal čas na zodpovězení dotazníku. S odpovědí váhal. Vzhledem k tomu původní koncept odpovědi se lišil od konečné verze, nelze vyloučit předchozí konzultaci s Itálií a Maďarskem.⁶⁶⁷ Odpověď rakouského kabinetu nepřekvapila; vláda o nelegálním pašování zbraní nevěděla a odesilatelem byla soukromá osoba z italské Brescie. Jde pouze o vyčištění zbraní a rozšíření nábojové komory, což neodporuje ustanovením mírové smlouvy; vojenský materiál byl dovezen do „alpské“ republiky pouze na přechodnou dobu a pak měl

⁶⁶¹ Srov. Tamtéž, PZ Paříž 1933 PZ č. 11, 4. února 1933, (dále jen: AMZV, PZ Paříž 1933, PZ č. 11). MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 99, Sign. R 114, Telefonická zpráva ze dne 27. ledna 1933 v 11 hod. (Ženeva); K postoji Velké Británie srov. BEER, *Anschluss*, s. 160-161.

⁶⁶² Srov. AMZV, PZ Budapešť 1933, PZ č. 3, 29. ledna 1933, (dále jen: AMZV, PZ Budapešť 1933, PZ č. 3).

⁶⁶³ Srov. Tamtéž, TD 1933, 30. ledna 1933, č. 54/33, Pallier.

⁶⁶⁴ Cit. dle: Tamtéž, PZ Budapešť 1933, PZ č. 3; stejnou odpověď uvádí: ÖStA/AdR, NPA, Budapest, Karton Nr. 19, Zl. 10/Pol., 4. Februar 1933.

⁶⁶⁵ Srov. Tamtéž, PZ Řím 1933, PZ č. 3, 4. února 1933, (dále jen: AMZV, PZ Řím 1933, PZ č. 3)

⁶⁶⁶ Srov. Tamtéž, PZ Vídeň 1933, PZ č. 4, 2. února 1933.

⁶⁶⁷ Srov. ÖStA/AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, (bez názvu, data, jde o koncept odpovědi na demarši velmocí z 28. ledna 1933, která se liší od konečného stanoviska vlády).

být reexportován; rakouským úřadům není známo, zda je určen pro Maďarsko nebo pro nějaký jiný stát.⁶⁶⁸

Na stránkách evropských novin se Rakousko neobjevovalo jen v souvislosti s Hirtenberskou aférou, ale také ve spojitosti s pověstmi, které v druhé polovině ledna zveřejnil britský deník Daily Telegraph. Podle nich chtěla Francie navrhnout pro Rakousko věčnou neutralitu, uznanou velmocemi a garantovanou Společností národů. Tento druh mezinárodně-právního statusu byl podle švýcarského vzoru nazýván helvetizací.⁶⁶⁹

Idea neutrálního Rakouska se v meziválečném období objevila poprvé během pařížské mírové konference. Tehdy o ní spekovaly některé francouzské deníky.⁶⁷⁰ Neutrální Rakousko představovalo pro Paříž lákovou myšlenku, poněvadž by tím byla definitivně eliminována možnost anšlusu nebo užší kooperace s jinou velmocí a podalpská republika by přestala být objektem zájmu velmocí. Není divu, že právě francouzské intelektuální a diplomatické kruhy čas od času vizi neutrálního Rakouska nadhodily. Do popředí se dostala v letech 1926 a 1927 v důsledku úvah o přesunu sídla Společnosti národů ze Ženevy do Vídně. Ani po dalším ztroskotání nebyl tento projekt úplně pohřben. Objevil se znovu v souvislosti s odzbrojovací konferencí na podzim 1932, i když zase šlo o pouhou sondáž. Jeden z členů rakouské delegace, sekční šéf ministerstva obrany Robert Hecht, navrhl mocnostem věčnou neutralitu Rakouska výměnou za povolení k výstavbě miličního systému.⁶⁷¹

Podle britského listu francouzští diplomaté o ní jednali dokonce ve třech evropských metropolích a staronovým a doposud neúspěšným projektem sledovali následující cíle: zabránění anšlusu nebo celní unie s Německem, případně obdobnému spojení s Itálií a izolaci Maďarska, kterému by pak nezbylo nic jiného než hledat smír s Malou dohodou.⁶⁷² To, co

⁶⁶⁸ Srov. Tamtéž, bez názvu, (Odpověď rakouské vlády na demarši velmocí z 28. ledna 1933, 30. ledna 1933.

AMZV, II. sekce, karton č. 825, č. 696/33, 2. února 1933 (Fierlinger Benešovi).

⁶⁶⁹ Článek Daily Telegraphu „*Neutrality for Austria*“ z 18. ledna 1933 srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Österreich 7, Karton Nr. 283, Z. 20.374-13/33, 19. Jänner 1933, (dále jen: ÖStA/AdR, NPA, Liasse Österreich 7, Karton Nr. 283, Z. 20.374-13/33).

⁶⁷⁰ Srov. KREISSLER, Felix, *Frankreichs öffentliche Meinung und der Friede von Saint Germain*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 284, 288, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck),; STROURZH, Gerald, *Geschichte des Staatsvertrages 1945-1955. Österreichs Weg zur Neutralität*, Graz, Wien 1985, s. 93-98.

⁶⁷¹ Robert Hecht vzápětí vše popřel srov. PA, AA, PA II., Österreich, Politik Bd. 2, Allgemeine auswärtige Politik R 72284, II. Oe 80, 25. Jänner 1933, Rieth Zahranicnímu úřadu, (dále jen: PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 2, R 72284).

⁶⁷² ÖStA/AdR, NPA, Liasse Österreich 7, Karton Nr. 283, Z. 20.374-13/33.

zpočátku vypadalo jako klasický novinářský výmysl, vyvolalo nebývale velkou odezvu dokonce i v mimoevropských oblastech, nemluvě o „starém kontinentě“ a to z vícero příčin.⁶⁷³ Daily Telegraph měl blízko k některým lidem ve Foreign Office, jeho informace nebyly často daleko od pravdy. Dále se v článku mluvilo o francouzském senátorovi a aktuálně vyslanci v Římě Henry de Jouvenelovi, který údajně patřil k hlavním iniciátorům renesance plánu. Nedalo příliš námahy odhalit smysl nedávného de Jouvenelova jmenování do italské metropole a sám francouzský senátor se tím nijak netajil. Například československému tituláři v Římě Františku Chvalkovskému přiznal, že cílem jeho mise je „*napravit četné a taktické chyby*“ francouzské diplomacie vůči Itálii v posledních letech a to za velmi krátkou dobu šesti měsíců.⁶⁷⁴ V praktické rovině měla de Jouvenelova činnost přispět k uvolnění napětí v bilaterálních francouzsko-italských vztazích, které byly nedávným vývojem na špatné úrovni. Proto se jevilo jako docela logické, když francouzský diplomat sondoval možnou podporu projektu neutrality Rakouska. Probíhající Hirtenberská aféra představovala další důvod, proč byla brána zpráva renovovaných britských novin vážně. Pokud by existoval explicitně stanovený neutrální status Rakouska, pak by pašování zbraní představovalo jeho jasné porušení. Tím by byly odbourány dohady, zda průvoz zbraní přes podalpskou republiku je legální či nikoli. Poslední příčinu bych spatřoval v dostatečně mediálně známém případě schválení francouzského podílu lausannské půjčky. Bývalý ministr financí Francie Pierre Flandin ve spojitosti s ní přirovnal Rakousko k bezedné pokladnici.⁶⁷⁵ Dohady o konkrétní podobě proklamované neutrality nebraly konce.⁶⁷⁶ Jak jsem se snažil ukázat, existovalo hned několik důvodů, proč pátrat po pravosti informací uveřejněných v britském deníku.

Asi nepřekvapí, že velmi negativní ohlas vyvolal plán v Německu.⁶⁷⁷ Prakticky všechny deníky se jím poměrně obsírně zabývaly a většina z nich jej, více či méně otevřenou formou odsoudila. Například Kölnische Zeitung nazval neutrální Rakousko utopickou

⁶⁷³ Článek se objevil i ve Washingtonu. Srov. PA, AA, PA II., Frankreich, Politik Bd. 1, Politische Beziehungen zwischen Frankreich und Österreich, R 70647, Telegramm Washington 19. Januar 1933, Nr. 24, Prittwitz.

⁶⁷⁴ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Paris, Karton Nr. 59, Zl. 13/Pol, 19. Jänner 1933; AMZV, PZ Řím 1933, PZ č. 3.

⁶⁷⁵ Srov. PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 2, R 72284, Deutsche diplomatische Korrespondenz 18. Januar 1933.

⁶⁷⁶ Mělo jít pouze o částečnou neutralitu a to v případě francouzsko - německého a italsko-balkánského konfliktu. Srov. Tamtéž, Telegramm Bern 20. Januar 1933, Nr. 6, Müller.

⁶⁷⁷ Srov. Tamtéž, Dopis Köpkeho von Hassellovi 21. Januar 1933; Tamtéž, II Oe 80, 31. Januar 1933, Friedberg Bülowovi.

konstrukcí, kterou se část šovinistických Francouzů zbavuje svého strachu před anšlusem.⁶⁷⁸ Některé z německých tiskovin spatřovaly za vším úsilí Malé dohody, činící tak na popud Francie.⁶⁷⁹ Zatímco novináři často popustili uzdu vlastní fantazii, Zahraniční úřad musel odlišit realitu od fikce. Wilhelmstrasse nebyla projektem zaskočena, poněvadž obdobné úvahy ventilovaly francouzské diplomatické kruhy od prosince minulého roku. Její závěr zněl: Pokud se tím skutečně na Quai d'Orsay zabývají, pak je to výraz určité rezignace a hledání alternativních prostředků k dosažení cíle nebo způsob, jak překonat slabost. Paříž vyčerpala prostředky k dosažení hegemoniální pozice ve střední Evropě a nyní to zkouší jinak, takže prvotní impuls mohl pocházet od de Jouvenela; ovšem nejpravděpodobněji jde o kombinaci tisku, neboť neutrální Rakousko by v době všeobecné hospodářské regrese nebylo životaschopné a jeho ekonomické potíže by se tím stěží vyřešily.⁶⁸⁰

Jak jsem již v první kapitole uvedl, problematika řešení rakouské otázky stavěla Itálii do ambivalentního postavení a to platilo i tentokrát. Řím by neutrálním Rakouskem ztratil spojení s Maďarskem přes Korutany. Tím by jeho revizionistické plány ve střední a jihovýchodní Evropě vzaly za své, a tak Mussolini rezolutně odmítl francouzský projekt. Ten však nevnímal jako iniciativu Paříže, nýbrž za hlavního iniciátora plánu označil Beneše. Podle názoru duceho chtěl československý ministr zahraničí posílit Malou dohodu na úkor Itálie, proto provokativně vypustil pokusný balónek s nadějí, že tentokrát možná uspěje. Řím ve snaze povalit „Benešův plán“ přispěchal s návrhem neutralizace celé střední Evropy, který pochopitelně ztroskotal.⁶⁸¹

Projekt helvetizace Rakouska rozhodně nevyvolal v dotčené zemi jásot, právě naopak tamní tisk reagoval indiferentním až odmítavým tónem.⁶⁸² Kancléř Dollfuss, shodou okolností pobývajícím 20. ledna krátce v Mnichově, věnoval plánu část projevu před Hospodářskou radou Bavorské lidové strany.⁶⁸³ V něm přítomným sdělil, že „*nikdo s vládou o otázce neutralizace*

⁶⁷⁸ Srov. Tamtéž, výstřižek z Kölnische Zeitung 19. Januar 1933.

⁶⁷⁹ Srov. Tamtéž, například Berliner Börsen Courier 19. Januar 1933 nebo Frankfurter Zeitung 20. Januar 1933.

⁶⁸⁰ Srov. Tamtéž, Dopis Köpkeho von Hassellovi 21. Januar 1933; ÖStA/AdR, NPA, Liasse Österreich 7, Karton Nr. 283, Z. 20.339-13/33, 20. Jänner 1933.

⁶⁸¹ Srov. PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 2, R 72284, II. Oe 80, 31. Januar 1933, Vyslanec Friedberg německému vyslanectví v Bernu; Stejný názor zastával i italský státní podsekretář Fulvio Suvich srov. Tamtéž, Dopis Hassell Köpkemu 25. ledna 1933.

⁶⁸² Srov. např. Reichspost 21. Jänner 1933, s. 4.

⁶⁸³ Zpráva z Wolffovy telegrafické kanceláře nepřináší o pobytě Dollfusse v Mnichově nic konkrétního srov. Tamtéž, Wolff's Telegraphisches Büro Jhg. 84, Nr. 131, 21. Januar 1933; Nic nad její rámec nepřinášejí ani noviny srov. Reichspost Nr. 21, 21. Jänner 1933, s. 4, (dále jen: Reichspost 21. Jänner 1933, s. 4; Prager Presse Nr. 20, 20. Januar 1933, s. 1.

*Rakouska nevyjednával a nepromluvil ani slovo.*⁶⁸⁴ Pak dodal: „*Že k tomu nejsme připraveni, to považujeme za samozřejmé.*“⁶⁸⁵ Vše nasvědčuje tomu, že rakouské ministerstvo zahraničí nebylo francouzskými diplomaty ve věci mezinárodně právního statusu „alpské“ republiky vůbec osloveno, Podobně jako Itálie i Ballhausplatz zpochybnil autorství Quai d'Orsay, a za původce označil Edvarda Beneše.⁶⁸⁶ Stála za vším skutečně československá diplomacie nebo její šéf sám? Československý ministr zahraničí jako koncepční diplomat často předkládal různé projekty a memoranda k řešení aktuálních problémů evropské politiky. Otázku malých středoevropských států a tedy i Rakouska chtěl vyřešit pomocí jejich spojení bez účasti velmocí. Podle Beneše by Československo v takové státní formaci hrálo hlavní roli. Faktem zůstává, že Beneš se v lednu 1932 zmínil o možnosti helvetizace Rakouska, ale stejně jako i v jiných případech šlo o sondáž s cílem vyzkoušet reakci jednotlivých států.⁶⁸⁷ O rok později dali někteří politici přednost vlastní fantazii před fakty a prostě jenom mechanicky uplatnili tuto jednoduchou rovnici. Pokud Francie navrhne nějaký středoevropský projekt, je za tím Beneš a nikoli Quai d'Orsay.

Plán neutrálního Rakouska považuji za produkt žurnalistické fantazie, který se opíral o fakta vytržená z kontextu, a proto vyvolal nečekaný ohlas. Pokud přece jen někdo tento projekt oživil, tak určitě s nevelkou nadějí na úspěch. Uznání nějakého státu za neutrální vyžadovalo totiž jeden základní předpoklad. Sousední země a především velmoci by musely podobnou neutralitu uznat a respektovat ji a to bylo v případě Rakouska nereálné. Za příznačné považuji to, že plán se objevil velmi nečekaně v novinách a stejně tak rychle odezněl nejenom v nich, ale také v diplomatických kruzích, nemluvě o evropské veřejnosti mající tou dobou docela jiné starosti.⁶⁸⁸

Předposlední lednový den roku 1933 je v evropských dějinách právem vnímán jako mezník, neboť úřadu říšského kancléře se ujal Adolf Hitler.⁶⁸⁹ Němečtí konzervativci v čele s Franzem von Papenem podleli iluzi možnosti „ochočení“ nacistického vůdce a jeho hnutí

⁶⁸⁴ Cit. dle: Tamtéž, II. Oe 80, 25. Januar 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu.

⁶⁸⁵ Cit. dle.: Tamtéž, úryvek z novin Vossische Zeitung 20. Januar 1933.

⁶⁸⁶ Srov. Tamtéž, II. Oe 80, 25. Januar 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu.

⁶⁸⁷ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Österreich 7, Karton Nr. 283, Z. 20.357-13-32, 21. Jänner 1932.

⁶⁸⁸ Zcela minimální ohlas vyvolal projekt například na stránkách československých novin srov. Lidové listy roč. 12, 1933, č. 15, 19. ledna 1933, s. 2; Prager Presse Nr. 19, 19. Januar 1933, s. 2.

⁶⁸⁹ K německému „převzetí moci“ 30. ledna 1933 srov. AMZV, PZ Berlín 1933, PZ č. 8, 8. února 1933; Z odborné literatury např. TURNER, Henry-Ashby, *Hitlers Weg zur Macht. Der Januar 1933*, München 1997; POOL, James, *Kdo finančoval nástup Hitlera k moci 1919-1933*, Praha 1998; Zajímavou právní analýzu 30. ledna nabízí STRENGE, Irene, *Machtübernahme 1933-Alles auf legalem Weg?*, Berlin 2002; Značnou pozornost vyvolalo jmenování Hitlera v rakouském tisku. Hodnocení záviselo od politické profilace jednotlivých periodik. Srov. PA, AA, Presseabteilung, Bd. 6, R 122799, A 72, 31. Januar 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu.

formou převzetí vládní zodpovědnosti. Když zlomili odpor říšského prezidenta Hindenburga, Hitlerova cesta byla volná. Rakouský rodák chtěl v duchu dlouho sprádaných nacionálně – radikálních koncepcí přebudovat od základu vnitřní i zahraniční politiku nově vzniklé Třetí říše. V Německu měly být odstraněny veškeré „výdobytky“ politické plurality – svoboda tisku, shromažďování, projevu, parlament, politické strany i odborové organizace. Hitler a spolu s ním další hlasatelé „nového Německa“ plánovali drakonicky zakročit proti politickým odpůrcům, vymýtit odlišný názor od toho nacistického a „gleichšaltovat“ všechny složky veřejného života.⁶⁹⁰ Zatímco mnozí evropští politikové podleli stejnému sebeklamu jako němečtí konzervativci, českoslovenští diplomaté od začátku nepochybovali o povaze a charakteru nacistického hnutí zjevně usilujícího o nabytí absolutního monopolu moci.⁶⁹¹ Zisk nového „životního prostoru“ pro expandující germánské plemeno na jihovýchodě a východě Evropy patřil mezi základní premisi nacistické zahraniční politiky. Účast na odzbrojovacích jednáních v Ženevě měla uchláchnit evropské politiky i veřejnost. Ve skutečnosti sloužila jako zástěrka agresivní a revizionistické diplomacie, jejíž nedílnou součástí bylo tajné zbrojení umožňující vítěznou válečnou konfrontaci s Francií a jejími spojenci.⁶⁹² První projev nového německého kancléře, koncipovaný úředníky Wilhelmstrasse, působil umírněně a nepřinesl nic nového.⁶⁹³

Vzájemné vztahy mezi Vídní a Berlínem byly i přes „lausannské rozladění“ na přátelské úrovni. Ještě před nástupem Hitlera k moci rakouský ministr spravedlnosti Schuschnigg na pozvání Berlínské právnické společnosti navštívil německou metropoli, kde přednesl projev, v němž příznačně pojednal o harmonizaci legislativních norem obou států. V Berlíně pohovořil ve velmi přátelském duchu s prezidentem Hindenburgem a kancléřem Schleicherem.⁶⁹⁴

⁶⁹⁰ Problematika proměny politického klimatu uvnitř Německa po nástupu Hitlera k moci patří mimo rámec této studie. Proto musím jen biograficky upozornit na solidní práci: HILDEBRAND, Klaus, *Das Dritte Reich*, Oldenburg 1991.

⁶⁹¹ Srov. AMZV, PZ Berlín 1933, PZ č. 23, 26. února 1933.

⁶⁹² K základním přehledům diplomacie Třetí říše srov. WEINBERG, Gerhard, *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe 1933-1936*, Chicago 1970; JACOBSEN, Hans Adolf, *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*, Frankfurt am Main, Berlin 1968, (dále jen: JACOBSEN, *Außenpolitik*); SCHMIDT, Rainer, *Die Außenpolitik des Dritten Reiches 1933-1939*, Stuttgart 2002, (dále jen: SCHMIDT, *Außenpolitik*).

⁶⁹³ Srov. AMZV, Kroftův archiv, karton č. 7, Zápis, porada 2. února 1933.

⁶⁹⁴ K návštěvě Schuschnigga v Berlíně zejména PA, AA, PA II., Österreich, Politik, Bd. 5, Gegenseitige Besuche führender Staatsmänner, R 73320, II. Oe. 107, 25. Januar 1933, (zpráva německého konzulátu v Innsbrucku Zahraničnímu úřadu), (dále jen: PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 5, R 73320); Srov. SCHUSCHNIGG, *Österreich*, s. 203-206; Přátelskou atmosféru rozhovorů potvrzují oba prameny.

Souhlasím s dosavadní odbornou literaturou, která označuje nástup Hitlera k moci za mezník ve vývoji rakousko – německých vztahů.⁶⁹⁵ Pokud chceme analyzovat jejich pozdější proměnu a dynamiku, musíme mít na zřeteli povahu tehdejší německé politiky vůči Rakousku. Diplomacie Třetí říše se vyznačovala vícekolejností ve smyslu existence více či méně oficiálních organizací pěstujících zahraniční politiku v zásadě na vlastní pěst, mimo a často bez vědomí Zahraničního úřadu.⁶⁹⁶ V roce 1933 byl jejich vliv naprosto zanedbatelný, protože buď neexistovaly anebo neměly k dispozici odpovídající personální a informační zázemí.⁶⁹⁷ Ovšem klíčový vliv na směřování zahraniční politiky si nárokoval a také jej získal říšský kancléř. Hitler vyjádřil názor na místo Rakouska v německé politice ve svém programovém spise *Můj boj*⁶⁹⁸, když napsal: „*Dva německé státy, jejichž spojení se ukazuje přinejmenším pro nás mladé jako všemi prostředky proveditelný životní úkol!... Německé Rakousko se musí vrátit do velké německé vlasti... Stejná krev patří do stejné říše.*“⁶⁹⁹

Anšlus znamenal pro Hitlera přirozené řešení rakouské otázky a prestižní záležitost zároveň, a proto jej povýšil na jeden z primárních cílů německé diplomacie. Nevycházel přitom z geostrategicko – ekonomických úvah, nýbrž z ideologicko – emocionálních pohnutek. Přátelský telegram Hitlera Dollfussovi, který byl vůbec prvním kontaktem obou státníků, nenaznačoval změnu bilaterálních vztahů dvou německy mluvících zemí. Vůdce v něm tlumočil své „*nejsrdečnější přání pro blaho německého bratrského národa v Rakousku.*“⁷⁰⁰ Dollfuss poděkoval za srdečný pozdrav a sdělil mu, že si „*vřele přeje blaho celého německého národa.*“⁷⁰¹ První kroky nacistů vedly k vypořádání s politickými odpůrci, a tak diplomatická aktivita Německa klesla začátkem února 1933 na minimum.

⁶⁹⁵ Srov. BERTOLASO, *Runde*, s. 53; EICHSTÄDT, *Dollfuss*, s. 23; KEREKÉS, *Abenddämmerung*, s. 125.

⁶⁹⁶ Srov. SEABURY, Paul, *Die Wilhelmstrasse. Die Geschichte der deutschen Diplomatie 1930-1945*, Frankfurt am Main 1956, s. 60-68; JACOBSEN, *Außenpolitik*, s. 20-318; SCHMIDT, *Außenpolitik*, s. 42-78; V dubnu 1933 vznikl Außenpolitische Amt der NSDAP, v květnu téhož roku Auslandsorganisation der NSDAP, v dubnu 1934 Dienststelle Ribbentrop.

⁶⁹⁷ Pro pozdější dobu bychom vliv těchto organizací musely vzít v úvahu. Často se stávalo, že rozehrály i složitou diplomatickou hru bez vědomí Wilhelmstrasse a Hitler jejich aktivitu toleroval. Pokud se mu to právě hodilo v konečné fázi se k ní připojil. Klasickým příkladem je například tzv. Trauttmansdorffova a Haushoferova mise z přelomu let 1936-1937, kdy Německo nabídlo Československu pak o neútočení. Srov. ŠEPTÁK, Miroslav, *Jednání československé diplomacie s Německem v letech 1936 a 1937*, in: HO 17, 2006, č. 1, s. 31-41.

⁶⁹⁸ Jak známo *Můj boj* nadiktoval Hitler během svého pobytu ve věznici v Landsbergu am Lech Rudolfu Hessovi.

⁶⁹⁹ Cit. dle: HITLER, Adolf, *Mein Kampf*, München 1939, s. 1.

⁷⁰⁰ Cit. dle: PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, II. Oe 115, Telegramm Berlin 30. Januar 1933.

⁷⁰¹ Cit. dle: Tamtéž, Rk 772, Telegramm Herrn Reichskanzler Hitler aus Wien vom 31. Januar 1933, 3. Februar 1933.

V době vítězství nacistů pokračoval dramatický vývoj kolem Hirtenberské aféry. Odpověď maďarské a rakouské vlády neuspokojila státy Malé Dohody a Francii. Právě Malá dohoda naléhala, aby zbraně byly buď vráceny nebo zničeny.⁷⁰² Leč velmoci evidentně odlišného názoru považovaly uvedené podmínky za drakonické a zastávaly názor, že stačí žádat jen zpětný vývoz zbraní a jeho prokázání nákladním listem.⁷⁰³ Vzhledem k předcházející značně vyhýbavé rakouské odpovědi na první nótu další demarše velmocí se jevila jako nevyhnutelná.

Francouzský vyslanec Bertrand Clauzel a jeho britský kolega Eric Phipps podali 11. února - každý separátně - rakouské vládě nótu, v níž žádali bližší informace ohledně Hirtenberského případu.⁷⁰⁴ Vyznačovala se radikálnějším stylem než její předchůdkyně. V úvodu bylo konstatováno flagrantní porušení ustanovení saint germainské smlouvy. Francouzská vláda shrnula své požadavky do pěti bodů: Vrácení zbraní odesilateli nebo jejich likvidaci, o čemž musel Dollfussův kabinet podat diplomatickým zástupcům patřičné důkazy. Dále měl umožnit vyšetřování za účelem zjištění, kde a jaké množství zbraní bylo přes rakousko-maďarskou hranici zasláno. Výsledek šetření musel být sdělen titulářům obou velmocí. Závěrečný bod nóty stanovoval rakouskému kabinetu povinnost splnit zmíněné čtyři podmínky v plném rozsahu ve lhůtě dvou týdnů ode dne jejího podání. Styl demarše měl nepochybně charakter ultimáta, neboť v ní bylo sedmkrát použito sloveso „musí“.⁷⁰⁵ Na druhé straně však chyběl onen důležitý komponent nekompromisního požadavku – zmínka o případných sankcích, pokud nebude splněn.⁷⁰⁶ Původní instrukce francouzské vlády obsahovala ještě šestý bod – závazný slib rakouského kabinetu, že v budoucnu nepovolí žádnou zásilku zbraní, která by odporovala mírovým smlouvám. Tuto podmínku Clauzel po dohodě s britským vyslancem v notě vynechal, protože se oba obávali všeobecného odporu v Rakousku, případně hrozil spor o přípustnosti československých dodávek přes území podalpského státu. Ultimativními požadavky překvapený Dollfuss slíbil využití veškerých

⁷⁰² Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, Rakousko, karton č. 217, Sign. R 348, Kopie francouzského originálu noty Malé dohody.

⁷⁰³ Srov. Tamtéž, karton č. 99, Sign. R 114, Záznam telefonického hovoru vysl. Fierlingera s Drem Špačkem ze dne 11. února 1933 v 9:35 hod.

⁷⁰⁴ Srov. Prager Presse Nr. 43, 12. Februar 1933, s. 1.

⁷⁰⁵ V práci jsem použil německý překlad francouzské nóty srov. ÖStA/AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, Abschrift, Uebersetzung aus dem Französischen, 11. Februar 1933; Uveřejněn rovněž MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 844, s. 266-267.

⁷⁰⁶ Sledovaný tisk text noty bezprostředně po jejím podání rakouské vládě neotiskl. Spekuloval pouze o možných podmínkách demarše (např. vypovězení francouzské tranše lausannské půjčky). Srov. Prager Presse Nr. 45. 14. Februar 1933, s. 1.

svých kompetencí k řádnému vrácení zbraní do Itálie, ale opět upozornil na obtížnost celé situace, jelikož odesilatelem je soukromá osoba.⁷⁰⁷

Dikce noty a citlivost případu vyžadovala opatrné informování zástupců novin, zvláště když v zákulisí nebylo možné přehlédnout silný nátlak na rakouského kancléře.⁷⁰⁸ Německý vyslanec Rieth a jeho italský kolega Preziossi radili Dollfussovi, aby ve věci zbraní neustupoval. Dokonce mu předestřeli plán, v němž by se Rakousko vzdalo lausannské půjčky, která podle jejich názoru nemá za daných okolností valný finanční význam. Zneužití demarše s cílem poškodit mezinárodní kredit Malé Dohody patřilo k reálným hrozbám. Vyslanec Zdeněk Fierlinger, mnohdy značně zkreslující skutečnosti pod vlivem svého politického přesvědčení, tentokrát trefil do černého, když poznamenal: „*Kdyby však obsah noty stal se známým veřejnosti a tisk Itálií a Hitlerem placený by mohl ultimativního charakteru noty využití, myslím, že by situace pro nás se zde značně zhoršila a bylo by lze obávati se nejhoršího.*“⁷⁰⁹

Řádnou investigaci tajné zásilky zbraní iniciovaly především Československo a Jugoslávie. Pro Bělehrad přišel Hirtenberský skandál v době, kdy sílila chorvatská irendeta vůči jugoslávské vládě. Separatisté získávali vojenský materiál pomocí nelegálních dodávek ze zahraničí. Jindy poměrně zdrženlivý jugoslávský tisk nešetřil výrazy příkrého odsouzení Hirtenbergu a hlasitě volal po jeho předložení Radě Společnosti národů.⁷¹⁰ V Československu překročila aféra i vzhledem k ohlasu v tisku čistě diplomatickou sféru, když vysvětlení žádali tamní poslanci. Beneš nechtěl vyvolat dojem, že je to opět on, kdo „kuje pikle“ proti Rakousku, ostatně již tak neměl na Ballhausplatzu nejlepší reputaci. Ferdinand Marek se nechal slyšet, že vše nasvědčuje tomu „*jakoby právě československý ministr zahraničí byl podobně jako u bývalého projektu celní unie náš hlavní protivník.*“⁷¹¹ Komplikovaný a nepříjemný úkol referovat v zahraničním výboru poslanecké sněmovny o aktuální mezinárodně politické situaci svěřil Beneš Kamilu Kroftovi. Druhý den 16. ledna uveřejnily Prager Presse a některé další noviny rozsáhlý článek o Kroftově exposé, pojednávajícím o

⁷⁰⁷ Srov. MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 217, Sign. R 348, Rakousko, č. j. 924/33, Fierlinger Kroftovi, 14. února 1933; Stejný dokument v: AMZV, Trezorové spisy II/1, 1933.

⁷⁰⁸ Vyslanec Fierlinger o ohledně informování tisku dodal: „*Dohodli jsme se, že doporučím všem příslušným činitelům. Aby v tomto stádiu jednání veřejnost se věcí co nejméně zabývala, což ovšem by nevyučovalo lakonická poloúřední prohlášení v tom smyslu, že Anglií a Francií byl znovu proveden zákrok a že se tyto velmoci pokoušejí o vyřízení co nejrychlejší celého incidentu.*“ Cit. dle: Tamtéž; NA, VAMZV, karton č. 1007, České slovo 26. února 1933.

⁷⁰⁹ Cit. dle: Tamtéž.

⁷¹⁰ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Prag, Karton Nr. 67, Zl. 19/Pol., 14. Februar 1933; AMZV, PZ Bělehrad 1933, politická zpráva č. 1, 13. dubna 1933; Z literatury: SUPPAN, *Jugoslawien*, s. 276.

⁷¹¹ Cit. dle: ÖStA/AdR, NPA, Prag, Karton Nr. 67, Zl. 20/Pol., 15. Februar 1933.

dosavadním průběhu událostí kolem rakouské kauzy. Nechyběly ani názory zákonodárců vyslovené v parlamentní debatě ani text první demarše a následné odpovědi Dollfusovy vlády, přičemž některé z choulostivých informací již předtím zveřejnil francouzský tisk.⁷¹² Řada z nich byla i pro množství rakouských čtenářů - a to vzhledem k jazykové bariéře - absolutní novinkou. Vzniklá situace stavěla Ballhausplatz do nepříjemné situace a tomu nezbývalo nic jiného než se proti obsahu Kroftova projevu prudce ohradit.⁷¹³ Zcela odlišnou reakci rakouského ministerstva zahraničí bychom zaznamenali na podobný čin Itálie. Poté, co Palazzo Chigi obdrželo tajnou informaci v podobě úplného znění druhé demarše, hodlalo jí hned propagandisticky využít ve svůj prospěch a proti Francii. Bez vědomí a konzultací s rakouským ministerstvem zahraničí zveřejnil 18. ledna *Giornale d'Italia*, list blízký italskému ministerstvu zahraničí, text nóty s přirovnáním k rakouské demarši Srbsku z roku 1914 a jako doklad agrese ohrožující mír. Článek splnil svůj účel - poškodil Francii a způsobil pravou bouři odporu v italské, rakouské a německé veřejnosti.⁷¹⁴ Vídeň mohla děkovat Římu, neboť zveřejnění nóty přinutilo odpovědné politiky k neprodlenému „smetení“ Hirtenbergu ze stolu, jestliže chtěli zabránit další publicitě případu prostřednictvím evropských novin. Iniciativy se chopili britští diplomaté a našli pozitivní odezvu u Itálie a Francie. Velmocím nejednou stačilo pouze prohlášení rakouské vlády o reexportu zbraní do Itálie. Shodou okolností ve stejné době projednával kauzu Dollfussův kabinet. Na bouřlivém zasedání 21. února požadovali někteří ministři odmítnutí nóty a záměrné nezodpovězení některých jejích bodů. Přesto konečné stanovisko vlády, bylo umírněné, podepřené stále neměnnými argumenty.⁷¹⁵ Po zasedání ministerské rady vzal Dollfuss, nepochybně s velkým zadostučiněním a úlevou zároveň usnesení mocností na vědomí.⁷¹⁶

⁷¹² Srov. *Prager Presse* Nr. 47, 16. Februar 1933, s. 1-3; *Právo lidu* č. 42, 16. února 1933, s. 1-2; *Večerník Práva Lidu* č. 42, 16. února 1933, s. 1.

⁷¹³ Srov. *ÖStA/AdR*, NPA, Prag, Karton Nr. 67, Zl. 20/Pol., 15. Februar 1933; Tamtéž, Z. 120.203-14 a, 18. Februar 1933; Tamtéž, Zl. 25/Pol., 22. Februar; MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 217, Sign. R 348, č. j. 1106/1933, 21. února 1933, Fierlinger Kroftovi.

⁷¹⁴ Srov. AMZV, PZ Řím 1933, politická zpráva periodická č. 1, 10. dubna 1933; MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 217, Sign. R 348, č. j. 1102/1933, Přehled rakouského tisku 21. února 1933.

⁷¹⁵ MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 844, s. 250-280; Protokol zasedání otištěn také: *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages*, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, Dok. Nr. 22, s. 336-342.

Text rakouského stanoviska srov. Tamtéž, s. 267; Dollfuss informoval i předsednictvo křesťansko-sociální strany. Srov. PKCHSP, Außenordentliche Vorstandsitzung am 21. Februar 1933, 10.00 Uhr, s. 118; Vorstand am 21. Februar 1933, 18.00 Uhr, s. 122.

⁷¹⁶ Srov. AMZV, II. sekce, karton č. 825, č. j. 1140/1933, 23. února 1933, Fierlinger Benešovi.

Když se zdálo, že Hirtenberský případ bude uzavřen, doposud pasivní sociální demokracie odhalila další pokus o podvod. Ředitel rakouských Spolkových drah chtěl s pomocí korupce docílit odeslání hirtenberských zbraní ve vagonech do Vídeňského Nového města, kde měly být „omylem“ postaveny na špatnou kolej a dopraveny do maďarské Šoproně. Ačkoliv sociálně demokratický tisk vinil z podvodu vládu, ta v něm neměla prsty.⁷¹⁷ Ani tato drobná epizoda nemohla změnit stanovisko velmocí, které nadále považovaly ujištění rakouského kabinetu za dostačující. Svoji roli nepochybně sehrálo vítězství nacistů v Německu. Nikdo nemohl vyloučit brzké opakování podobného scénáře v podalpské republice. Dne 1. března prohlásil francouzský ministr zahraničí Paul Boncour záležitost za vyřízenou.⁷¹⁸ Nespokojena zůstala Malá dohoda, požadující vyšetřování na půdě Společnosti národů.⁷¹⁹ Nakonec musela ustoupit a nezbývalo jí nic jiného, než akceptovat nalezené řešení. Jaký byl další osud zbraní, které vyvolaly tolik vzruchu na mezinárodní scéně? Ačkoliv na toto téma se objevovaly již dobově různé dohady a polopravdy, odpověď poskytlo až historické bádání po druhé světové válce. Jak bezpečně prokázal maďarský historik Lajos Kerekés, kontroverzní vojenský materiál se nikdy nevrátil do Itálie, nýbrž jedna část si našla cestu do Maďarska a druhá skončila ve skladech Heimwehru a to bez jakéhokoli protestu jiného státu.⁷²⁰

Na cestě k autoritativnímu režimu

Hirtenberskou aféru nelze považovat za epizodu efemérního významu, neboť iniciovala v Rakousku závažné změny v oblasti jak vnitřní tak zahraniční politiky. Ano, šlo o pašování zbraní odporující mírovým smlouvám, avšak Hirtenberg je klasickým příkladem toho, co dokáží provést média z jinak „banální“ události. Pokud by noviny nedaly kauze odpovídající rozměr, patrně bychom dolnorakouské městečko dodnes stěží hledali na mapě Rakouska. Po medializaci nebylo jednoduše možné vše „zamést pod koberec“ a tvářit se, že se nic nestalo. Každý stát, kterého se aféra jen trochu týkala, k ní musel zaujmout stanovisko. Československo patřilo k zemím požadujícím často nejradikálnější řešení a - stejně jako v době zápasu o celní unii před dvěma lety - k hlavním protivníkům podalpské země. Viděno

⁷¹⁷ Srov. Právo lidu č. 47, 24. února 1933, s. 1; č. 48, 25. února 1933, s. 1; Večerník Práva lidu č. 48, 25. února 1933, s. 1; GEDYE, George, *Als die Bastionen fielen. Die Errichtung der Dollfuss-Diktatur und Hitlers Einmarsch in Wien und den Sudeten. Eine Reportage über die Jahre 1927 bis 1938*, Wien 1981, s. 69-70, (dále jen: GEDYE, *Bastionen*).

⁷¹⁸ AMZV, PZ Paříž 1933, PZ č. 20, 2. března 1933.

⁷¹⁹ Srov. Prager Presse Nr. 55, 24. Februar 1933, s. 1.

⁷²⁰ Srov. KERÉKÉS, *Abenddämmerung*, s. 125; Americký novinář Gedye tvrdí, že zbraně z velké části zůstaly v Rakousku. GEDYE, *Bastionen*, s. 70.

rakouským prizmatem náleželo Československo k loajálním spojencům Francie a mnohdy bylo ráznější než samotná Paříž. To se pochopitelně odrazilo i na poměru mezi Vídní a Prahou, který nebyl podle mého názoru nikdy od uzavření lánské smlouvy horší. O značném napětí v bilaterálních vztazích svědčí i události kolem Organizačního paktu Malé Dohody. Hirtenberská aféra opětovně ukázala, že i přes navenek jednotný postup svých členů nepředstavuje malodohodová aliance stabilizační faktor ve střední Evropě. Aktivní šéf pražské diplomacie proto vypracoval tzv. - Organizační pakt - dokument, který z právního hlediska přetvářel dosavadní trojalianci na „vyšší mezinárodní jednotku“ s cílem zabezpečit Malé dohodě velmocenské postavení.⁷²¹ Dokument měl sloužit k intenzifikaci vzájemných vazeb a k lepší koordinaci v hospodářských a politických otázkách.⁷²² Kromě jiného byl Pakt přístupný i dalším státům Rakousko nevyjímaje. Vídeň reagovala na novou organizační formu malodohodového svazku podrážděně a o přistoupení k němu neprojevila zájem.⁷²³

Německo stálo po dobu trvání aféry na straně Rakouska a to zpočátku formou tiskové kampaně vůči postupu Francie a Velké Británie. Výrazněji na obranu „bratrského německého státu“ vystoupil Berlín až ve chvíli, kdy na veřejnost pronikl text francouzsko – britské nóty. Demarše velmocí vzbudila v Třetí říši odpor, vyjádřený podle zdejšího mínění výrazy typu „vědomé znásilnění malého bezbranného státu“ a „mírový diktát vítězů“.⁷²⁴ Přesto německá podpora nebyla jednoznačná. Hlavní tiskový orgán rakouských nacistů neustále volal po předčasných volbách, zvláště když Theo Habicht přinesl od Hitlera žhavou novinku. Pokud by v Rakousku vládl kabinet s účastí nacistů, poskytla by mu Třetí říše půjčku ve výši 75 milionů říšských marek.⁷²⁵ Tuto nabídku Vídeň briskně odmítla. Navzdory tomu zůstal rakousko – německý poměr přátelský. Dokladem toho je například Dollfusovo osobní poděkování vyslanci Riethovi za účinnou podporu v záležitosti pašování zbraní.⁷²⁶

⁷²¹ K Organizačnímu paktu Malé dohody srov. Bohatá dokumentace především MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 139, Malá dohoda, R 201; AMZV, Malá dohoda, karton č. 2, Organizační pakt; ADÁM, *Richtung*, s. 94; VANKU, *Antanta*, s. 77-80; IORDACHE, *Entente*, s. 155-167; JANČÍK, Drahomír, *Hospodářský regionalismus a krizový vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě třicátých let*, in: Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 1-1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999, s. 178-179; SLÁDEK, *Dohoda*, s. 120-122.

⁷²² Byl podepsán v Ženevě 16. února 1933 Edvardem Benešem, jugoslávským a rumunským ministrem zahraničí (Bogojlubem Jevtičem a Nicolae Titulescem).

⁷²³ Srov. AMZV, II. sekce, karton č. 825, 23. února 1933, Dopis Fierlingera Benešovi, (bez čísla).

⁷²⁴ Cit. dle: PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Aufzeichnung, e. O. II It Herren Köpckemu, 18. Februar 1933.

⁷²⁵ Srov. Prager Presse Nr. 55, 24. Februar 1933, s. 1.

⁷²⁶ Srov. PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, e. O. II 231, Herren Neurathovi, 22. Februar 1933, (bez názvu).

Zůstává paradoxem, že podloudné italské dodávky vojenského materiálu pomohly Římu v jeho zvýšeném tlaku na Podunají. Mussoliniho rozmrzelost nad silnou sociálně demokratickou opozicí a možným vznikem velké koalice v Rakousku, změnily první Dollfussovy kroky. Řím od Lausanne kontinuálně podporoval Vídeň, což kancléř nemohl přehlédnout. Formou důvěrné zprávy poděkoval Mussolinimu za veškerou pomoc poskytnutou v nedávné době na mezinárodním fóru, která podle něho podala „*důkaz upřímně dobrých vztahů mezi Rakouskem a Itálií*“.⁷²⁷ Během trvání Hirtenberské aféry jednal rakouský sekční šéf Richard Schüller v Římě o problémech vzájemných obchodních vztahů. Stranou rozhovorů nezůstaly ani politické otázky. Duce vysoce ocenil Dollfussovou dosavadní politiku. Zkušený taktik Schüller využil vlídné atmosféry rozhovorů a vyložil vnitropolitické obtíže kancléře, který musel bojovat na dvou frontách – proti socialistům a německo-rakouským nacionálům a nacistům. Jeho pozice se ještě ztížila úspěchy NSDAP v Německu. Dollfussovi by podle Schüllera velmi pomohlo, pokud by došlo k zlepšení postavení německy mluvícího obyvatelstva v Jižním Tyrolsku především v kulturní oblasti.⁷²⁸ Schüllerova mise nebyla načasovaná náhodně, její účel spočíval také v utužení vzájemných přátelských vztahů v době, kdy italská podpora Rakousku nekončila pouze ve verbální rovině, ale přenášela se i do praxe.⁷²⁹ Připomeňme jen zveřejnění demarše velmocí v jedněch z nejčtenějších italských novin i podporu britské iniciativy k urychlené likvidaci aféry.⁷³⁰ Dollfuss neváhal ocenit italskou pomoc. Mussolinimu napsal: „*Jsem si vědom toho, že za dosažený úspěch v podobě nynějšího příznivého obratu v záležitosti Hirtenberských zbraní vděčím v první řadě v přátelském duchu nesenému a zvláště účinnému zásahu pana Mussoliniho a jeho vládě.*“⁷³¹ Koncipoval Dollfuss tento vzkaz jako pouhou zdvořilostní frázi nebo jím chtěl vyjádřit něco hlubšího? Osobně se přikláním k druhé možnosti. Zmíněné věty považuji za počátek zásadního obratu rakouské diplomacie. Dollfuss opustil doposud prosazovanou neutralistickou linii zahraniční politiky ve prospěch proitalské orientace. Důvod změny bych spatřoval v odlišném postoji Německa a Itálie v případě Hirtenberg. Podpora Říma byla jednoznačná, Berlín ji částečně podmiňoval vypsáním předčasných voleb a tím i výraznějším prosazením nacistů do rakouského veřejného života.

⁷²⁷ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Italien I/III, Karton Nr. 584, Zl. 21.261-13/32, Text der Message des Herren Bundeskanzlers an Herrn Mussolini, 5. Oktober 1932.

⁷²⁸ Srov. Tamtéž, Rom, Telegramme, Karton Nr. 34, Telegramm Nr. 20, 3. Februar 1933; Tamtéž, Liasse Italien I/III, Karton Nr. 584, Amtsvermerk 3. Februar 1933.

⁷²⁹ Srov. PA, AA, PA II., IP, Bd. 3, R 72814, II. It. 141, 1. Februar 1933.

⁷³⁰ Srov. ÖStA, AVA, Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 2, Amtserinnerung, 20. Februar 1933.

⁷³¹ Srov. Tamtéž /AdR, NPA, Liasse Ungarn V/2Geheim, Karton Nr. 416, Dollfuss an Gesandtschaft Rom, 23. Februar 1933.

Význam Hirtenbergu pro rakouskou vnitropolitickou scénu spočívá v upevnění dosavadních trendů. V první řadě šlo o prohloubení propasti mezi občanským táborem a sociální demokracií.⁷³² Největší levicová strana nadále spoléhala na taktiku nekompromisní opozice a nové rozdělení karet voliči. Vláda naopak chtěla stůj co stůj zabránit novým volbám. Přitom neuvažovala ani o tiché podpoře levice. Obávala se přílišné závislosti na ní a kompromitace v očích voličů, kteří by pak hledali záštitu v nacistickém táboře. Pokud jde o kancléře, domnívám se, že o případu pašování zbraní nevěděl, ovšem jako odpovědná osoba musel nalézt přijatelné řešení.⁷³³ Ačkoliv jej Dollfuss ve spolupráci s velmocemi nakonec našel, poškodila aféra kredit Rakouska v zahraničí.

Poté, co se vláda zbavila nepříjemného břemena, vyvstaly před ní další naléhavé úkoly. Koncem roku 1932 neskýtalo rakouské hospodářství radostný pohled. Krach a uzavírání podniků či menších firem bylo na denním pořádku. Zatímco v roce 1929 evidovaly úřady 2568 konkurzů, koncem roku 1932 vzrostlo toto číslo na 5570.⁷³⁴ Světová hospodářská krize dosáhla v Rakousku začátkem roku 1933 svého vrcholu.⁷³⁵ Pokračoval vládní kurz striktní deflační politiky, založený na výrazné redukci výdajových položek. Vše nasvědčovalo tomu, že ekonomická situace země zůstane nadále složitá. Mírná zima způsobila nižší příjem z cizineckého ruchu než předpokládali odborníci a ani vánoční období nepřineslo zlepšení. Určité oživení vykázal pouze těžký průmysl - a to v důsledku zahraničních objednávek pro asijské země.⁷³⁶ O to víc zapůsobila na zasedání ministerské rady 24. února zpráva o neplánovaném schodku ve státním rozpočtu ve výši 63,7 milionů šilinků.⁷³⁷ Chybějící peníze musely být získány „mimořádnými opatřeními“, což v praxi znamenalo opětovné škrty v sociální oblasti. Přítomní ministři správně předpokládali značné obtíže související s prosazením sanačních opatření v Národní radě. Vedoucí rezortu financí Weidenhoffer se přimlouval za mimoparlamentní řešení. Podpořil ho i jeho kolega vicekancléř Franz Winkler slovy „*rozumné demokratické myšlenky jsou nejlépe naplněny v autoritativní demokracii.*“⁷³⁸ Doporučil pohrozit parlamentu užitím Válečného hospodářského zmocňovacího zákona -

⁷³² Srov. NA, VAMZV, karton č. 981, Vnitropolitické důsledky Hirtenberské aféry v Rakousku, 22. února 1933, (přehled rakouského tisku).

⁷³³ Šéfredaktorovi listu „die Stunde“ Wirthovi, s nímž měl velmi dobré vztahy řekl: „*Zdůrazňuji, že o celé dopravě zbraní do Hirtenbergu jsem se dozvěděl teprve tehdy, když na základě zprávy z Arbeiterzeitung 8. I. 1933 jsem byl dotazován po bližších okolnostech. Vláda jako celek o tom předem nevěděla...*“ Cit. dle: MSÚ-AAV, AÚTGM, EB I, karton č. 217, Sign. R 348, Rakousko, č. j. 924/33, Fierlinger Kroftovi, 14. února 1933.

⁷³⁴ Srov. BACHINGER, *Währung*, s. 111.

⁷³⁵ Srov. BUTSCHEK, *Wirtschaft*, s. 51.

⁷³⁶ Srov. AČNB, Protokoly NBČ, Příloha, 24. ledna 1933; Šlo o dodávku Číně a Japonsku.

⁷³⁷ Srov. MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 846, 24. Februar 1933, s. 305. Kancléř nebyl přítomen.

⁷³⁸ Cit. dle: Tamtéž, s. 305.

pokud by potřebná ustanovení nechtěl schválit - a tím jej přivést k „odpovědnému“ jednání. Obava členů vlády z jejich dalšího osudu nebyla nepodložená. Další zkouškou ve finančně a politicky napjaté situaci měla být stávka zaměstnanců spolkových drah ohlášená na 1. března.⁷³⁹ Důvodem nespokojenosti železničářů se stalo rozhodnutí vlády rozdělit měsíční mzdu do tří splátek, a to vzhledem k chybějícím finančním prostředkům. Pro krok nespokojenců měla vláda málo pochopení především s ohledem na celkové hospodaření drah, jejichž ztrátovost odhadovali zasvěcení na trojmístnou částku v milionech šilinků.⁷⁴⁰ Kromě toho při podobných akcích nebylo možné vyloučit ani eventuelní politické zneužití opozicí. Nevinně vypadající protest organizovaný velkoněmeckými odbory, silně koketujícími s nacismem, neproběhl klidně. Generální ředitelství drah, pod tlakem vlády, hrozilo účastníkům stávky tvrdými postihy, ale jejímu konání nezabránilo.⁷⁴¹ A právě tehdy udělala sociální demokracie osudovou chybu, když se jí podařilo na 4. března svolat mimořádnou schůzi parlamentu. Na ní chtěla vyzkoušet křehkou vládní většinu, rozložit koaliční tábor a přivodit pád vlády.⁷⁴² Chceme – li pochopit význam následujících událostí, musíme se zamyslet nad soudobými parlamentními poměry. Do poslední chvíle nebylo jasné, zda vláda získá potřebný počet hlasů. Dalo se očekávat nepříjemné balancování kabinetu nad propastí, ale Dollfuss si komplikace nepřipouštěl. V nejhorsím případě počítal s rovností hlasů, která by podle jednacího řádu parlamentu znamenala odmítnutí návrhu.⁷⁴³ Nad důvody kancléřova optimismu zůstává rozum stát, neboť hlasovací disciplínu některých poslanců nemohl dopředu nikdo s jistotou odhadnout.

Dne 4. března začala v historii rakouského meziválečného parlamentarismu poslední schůze Národní rady.⁷⁴⁴ Poté, co první prezident⁷⁴⁵ parlamentu Karl Renner ukončil diskusi,

⁷³⁹ Srov. Prager Presse Nr. 61, 2. März 1933, s. 2.

⁷⁴⁰ Srov. MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 845, 23. Februar 1933, s. 282-289.

⁷⁴¹ Tamtéž, Dok. Nr. 849, 3. März 1933, s. 366-369.

⁷⁴² Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 1. März 1933.

⁷⁴³ Srov. MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 850, s. 391. Dollfuss počítal s 81 hlasy (65 křesťansko sociální strana, 9 Landbund, velkoněmecký poslanec Vinzl a 6 Heimatblock), proti 81 hlasům opozice (70 sociální demokracie, 8 velkoněmci, poslanec Zelenka (vyloučen ze sociální demokracie, ale mandát mu zůstal), 2 hlasy od Hanse Ebnera a Josefa Hainzla, členy Steirerischer Heimatschutz).

⁷⁴⁴ K událostem 4. března srov. *Vierzig Jahre danach. Der 4. März 1933 im Urteil von Zeitgenossen und Historikern*, hrsg. von Anton Benya, Gerhard Botz, Ernst Koref, Bruno Kreisky, Otto Probst, Wien 1973, (Veröffentlichungen des Dr.-Karl-Renner-Institutes); BOTZ, Gerhard, *Die Ausschaltung des Nationalrats im Urteil von Zeitgenossen und Historikern*, in: Týž, *Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt. Streik. Konfliktunterdrückungen in Österreich seit 1918*, Frankfurt, New York 1987, s. 119-154; Týž, *Der „4. März“ als Konsequenz ständischer Strukturen, ökonomischer Krisen und autoritärer Tendenzen*, in: Tamtéž, s. 155-180; Apologii Dollfusse přináší KINDERMANN, *Niederlage*, s. 100; Z memoárové literatury: KUNSCHAK, *Österreich*, s. 175-176; LUDWIG, *Sendung*, s. 111-112; WINKLER, *Diktatur*, s. 42; HELMER, *50 Jahre*, s. 136-137; RINTELEN, *Weg*, s. 216; RENNER, *Republik*, s. 128; STARHEMBERG, *Memoiren*, s. 147; Z dobového tisku

dal hlasovat o třech návrzích – sociálně demokratickém, velkoněmeckém a křesťansko sociálním. Všechny tři odlišným způsobem řešily záležitost stávky železničářů. První z nich, navržený levicí, zákonodárci odmítli.⁷⁴⁶ Druhý velkoněmecký poměrem hlasů 81:80 za hlučného souhlasu opozice přijali, což znamenalo vyslovení nedůvěry Dollfussově kabinetu. Tohoto nebezpečí si byli vládní poslanci vědomi, a proto obstrukcemi dosáhli přerušení zasedání. Po přestávce se rozhořela hádka o platnosti jednoho z hlasovacích lístků. Nepodstatná maličkost vedla ke konci parlamentní demokracie v Rakousku. Za dodnes nejasných okolností odstoupil v následující zmatečné atmosféře Karl Renner z funkce prvního prezidenta.⁷⁴⁷ Osobně se přikláním k následující verzi. Ve vypjaté chvíli mu někteří členové sociálně demokratické strany doporučili, aby odstoupil a umožnil tak pád vlády. Zrovna Rennerův hlas často v klíčových hlasováních chyběl, což se neobešlo bez patřičné odezvy uvnitř strany. Proto chtěl svým spolustraníkům dokázat, že nelpí na své funkci a napomoci ke splnění dlouhodobého cíle opozice. Na druhé straně si rozčilený Renner neuvědomil z toho vyplývající důsledky. Vzal v úvahu tu možnost, kdy by při prohlášení lístku za neplatný nastalo opakované hlasování, v němž by opozice vyhrála. Druhý prezident sněmovny, křesťanský socialista a bývalý kancléř Rudolf Ramek, rychle rozeznal hrozící nebezpečí a taktéž se vzdal svého úřadu. Zůstává dodnes záhadou, proč totéž hned nato učinil i třetí a poslední prezident sněmovny velkoněmec Sepp Straffner, aniž by předtím formálně ukončil schůzi a ohlásil svolání nového zasedání za účelem volby předsednictva. Za pokračujících nepokojů poslanci opustili sál. Vzápětí bylo svoláno sociálně demokratické prezidium, které předpokládalo opětovné použití Válečného hospodářského zmocňovacího zákona. Otto Bauer na zasedání hovořil o dvou variantách dalšího vývoje – o státním převratu nebo o dohodě napříč politickým spektrem.⁷⁴⁸ Druhý den jednalo předsednictvo sociální demokracie opět.

nejpodrobněji: Wiener Zeitung Nr. 55, 7. März 1933, s. 1-6, (dále jen: Wiener Zeitung, 7. März 1933); Reichspost Nr. 64, 5. März 1933, s. 1; Das Kleine Blatt Jhg. 7, 1933, Nr. 65, 6. März 1933, s. 2; Britský ohlas událostí nabízí *Die erste österreichische Republik im Spiegel zeitgenössischer Quellen*, hrsg. von Francis-Ludwig Carsten, Wien, Graz, Köln 1988, s. 143, (dále jen: *Republik*).

⁷⁴⁵ Oficiální titul Rennera a jeho dvou kolegů zněl prezident Národní rady (Präsident des Nationalrates), místo obvyklého označení „předseda“.

⁷⁴⁶ Poměrem hlasů 81:70.

⁷⁴⁷ Adolf Schärf, pozdější vysoký představitel sociálních demokratů a vicekancléř, ve svých vzpomínkách popisuje tuto scénu. Během exponovaného zasedání ho Karl Seitz a Otto Bauer požádali, aby doporučil Rennerovi demisi. Schärf nechtěl tak důležitou zprávu sdělit sám, a proto se k němu přidal Robert Danneberg. Když mu oba přednesli svůj návrh, Renner neprodleně odstoupil. Srov. SCHÄRF, *Erinnerungen*, s. 116; Ke stejné verzi se přiklání RAUSCHER, *Renner*, s. 279; i HANNAK, *Renner*, s. 579-580; Ve smyslu osobní iniciativy hodnotí Rennerův krok dolnorakouský sociální demokrat Oskar Helmer. Srov. HELMER, *50 Jahre*, s. 138; Karl Renner uvádí, že odstoupil na žádost předsednictva. Srov. RENNER, *Republik*, s. 128.

⁷⁴⁸ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 5. März 1933.

Vídeňský starosta Karl Seitz považoval za možné „že křesťanští sociálové již vůbec nechtějí demokratické řešení.“⁷⁴⁹ Za normálních okolností by nemělo být nalezení konsenzu mezi politickými stranami problémem. To by ovšem politické špičky Rakouska musely jednat podle demokratické politické kultury a nikoli na základě antiparlamentaristického a antipluralistického přesvědčení. V únoru 1933 znovu nabývaly na intenzitě hlasy požadující autoritativní stát, v němž by bylo rozhodování upraveno jinak než z „vůle lidu“. Tytéž hlasy s oblibou poukazovaly na progresivní vývoj v Itálii a nově i v Německu, způsobený právě vládnutím bez zbytečných diskusí a průtahů.⁷⁵⁰

Co znamenalo odstoupení všech tří prezidentů poslanecké sněmovny po právní stránce? Bezpochyby vznikla situace, která neměla v dějinách rakouského parlamentarismu obdoby a nebylo na ni pamatováno ani ve spolkové ústavě a ani v jednacím řádu Poslanecké sněmovny. Platná legislativa znala pouze případy, kdy nové zasedání parlamentu mohl svolat buď spolkový prezident nebo prezident Národní rady, a to i za předpokladu, že mezitím došlo k jejímu rozpuštění.⁷⁵¹ O této možnosti musel Dollfuss vědět, neboť v krizových okamžicích rozmlouval s právním expertem Robertem Hechtem.⁷⁵² Kancléř neměl žádný předem připravený plán k odstranění demokracie a jednoduše zužitkoval příležitost jak vládnout, aniž by musel spoléhat na nejistou většinu v Národní radě.⁷⁵³ Využil přitom formálního nedostatku rakouského parlamentarismu a přijal tezi o parlamentu, který se „vyřadil sám.“⁷⁵⁴ Již druhý den po dramatické schůzi horní komory promluvil na shromáždění rolníků v dolnorakouském Villachu. Prohlásil, že „vždy stál na půdě parlamentarismu a vyznává samozřejmě i dnes zdravé zastoupení lidu“. Vzápětí však dodal: „Zájmy a blaho rakouského státu a rakouského lidu jsou nade vše.“⁷⁵⁵ Naznačil tím vznikající protiklad - na jedné straně parlamentarismus a na straně druhé blaho státu a lidu. Bylo jen otázkou času, kterou z možností odpovědní činitelé zvolí.

⁷⁴⁹ Cit. dle: Tamtéž, 6. März 1933.

⁷⁵⁰ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 1, 4. května 1933, (dále jen: AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 1).

⁷⁵¹ Srov. BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*, s. 707-708.

⁷⁵² Hechtova role v březnových dnech roku 1933 není dodnes zcela vyjasněna. Srov. HUEMER, *Sektionschef*, s. 159-160.

⁷⁵³ O tom, zda měl Dollfuss předem připravený plán či nikoli neexistuje v historiografii shoda. Negativní odpověď například GULICK, *Österreich*, s. 389; KEREKÉS, *Abenddämmerung*, s. 105; Opačný názor zastává Peter Huemer poukazuje na použití Válečného zmocňovacího zákona v říjnu 1932, který byl podle jeho názoru náznakem budoucí nedemokratické cesty. Srov. HUEMER, *Sektionschef*, s. 193-194.

⁷⁵⁴ Slovní spojení „parlament, který se sám vyřadil“ patrně poprvé použil Robert Hecht. Srov. Tamtéž, s. 352.

⁷⁵⁵ Cit. dle: Wiener Zeitung, 7. März 1933, s. 7.

Nezanedbatelný vliv na vnitropolitické změny v Rakousku měl paralelní vývoj v sousedním Německu. Nacisté systematicky omezovali občanská práva a tvrdě potlačovali jakýkoli opoziční názor. Předčasné volby plánované na 5. března měly být další zastávkou k zisku absolutního monopolu moci. Divoká agitace nacistů, jejich nátlak na voliče a zastrašování politických odpůrců, to vše patřilo k charakteristickým znakům v období před volbami. Situace v Německu připomínala latentní občanskou válku, neboť na ulicích nebyla nouze o krvavé srážky.⁷⁵⁶ NSDAP držela v rukách všechny trumfy – disponovala odpovídajícím finančním zázemím, ovládala státní aparát. Přesto volební prognózy většinou nepředpokládaly zisk absolutní většiny krajní pravice a pokud přece, tak pouze za příznivé konstelace. Leč nacisté nechtěli spoléhat na náhodu a zinscenovali 27. února požár budovy Říšského sněmu, který v souladu se záměrem pachatelů velmi zapůsobil na německou veřejnost.⁷⁵⁷ Údajným žhářem měl být nizozemský komunista. Iniciátor celé akce Hermann Göring dal ihned pokyn k vydání nouzového nařízení „K ochraně německého národa před komunistickým nebezpečím“. Vláda využila příležitosti a sáhla k dalekosáhlým opatřením - k úderu proti levici a ke krajnímu vystupňování volební agitace s cílem maximálně umlčet opozici. Mnoho levicových příznivců ze strachu volilo nacisty. Požár Říšského sněmu, ovládnutí státního aparátu, novin a rozhlasu umožnilo krajní pravici získat těsnou absolutní většinu.⁷⁵⁸

Události v Německu nezůstaly bez odezvy ani v Rakousku. Tamní NSDAP stále hlasitěji volala po odstoupení vlády, vypsání nových voleb a utvoření silné „národní vlády“. Důkazem přechodu nacistů k ofenzivnější taktice byly manifestace v několika rakouských městech.⁷⁵⁹ Přelití nacistické vlny nepokojů z Německa do země pod Alpami představovalo reálnou hrozbu. Na křesťansko sociální stranu hluboce zapůsobilo rychlé zhroucení katolického Bavorska pod nacistickým tlakem mající doposud pověst jedné z posledních bašt německé demokracie. Následující scénář nebyl považován, a to nejenom u křesťanských sociálů, za pouhý sen rakouské krajní pravice: První neúspěšné hlasování v parlamentě,

⁷⁵⁶ Ostatně vzrůstající násilí bychom v německých ulicích zaznamenali od léta 1932.

⁷⁵⁷ K požáru Říšského sněmu srov. ANM, VM-pozůstalost, karton č. 27, Opis dopisu Vojtěcha Mastného Kamilu Kroftovi, Berlín 28. února 1933; Z literatury např. KVAČEK, Robert, *Ve znamení ohně. Lipský proces varuje*, Praha 1973, s. 60-96; Prager Presse Nr. 28. Februar 1933, s. 1; Právo lidu č. 50, 28. února 1933, s. 1; Pražský večerník, bez čísla, 28. února 1933, s. 1; Lidové listy č. 49, 28. února 1933, s. 1; Reichpost Nr. 59, 28. Februar 1933, s. 1.

⁷⁵⁸ Nacisté získali 43,9 % hlasů a 288 mandátů (33,1 %, v listopadu), Pravicové sdružení Schwarz-Weiss-Rot 8,0 %, (8,9), Sociální demokracie 18,3 % (20,4 %), Centrum 11,9 % (11,2 %), Komunisté 12,3 % (12,3 %). K průběhu a výsledkům voleb srov. AMZV, PZ Berlín 1933, PZ č. 25, 7. března 1933; FALTER, *Wähler*, s. 25.

⁷⁵⁹ Srov. Wiener Zeitung Nr. 56, 8. März 1933, s. 4, (dále jen: Wiener Zeitung, 8. März 1933).

předčasné volby, vítězství nacistů. Dollfussova vláda chtěla něčemu takovému za každou cenu a všemi prostředky zabránit.

Za klíčové datum přechodu Rakouska od liberální demokracie k autoritativnímu režimu považují 7. března, kdy na schůzi předsednictva křesťansko sociální strany avizoval kancléř omezení občanských práv.⁷⁶⁰ Hned poté se dostavil na zasedání ministerské rady. Úvodem informoval o zesílené aktivitě nacistů a o nebezpečí z toho plynoucí. K zabezpečení veřejného pořádku a k uklidnění situace doporučil přistoupit k okleštění svobody tisku a k zákazu shromažďování. Přítomní po krátké diskusi souhlasili.⁷⁶¹ Tentýž den vláda vypracovala provolání k rakouskému lidu. V něm byla Národní rada po odstoupení všech tří prezidentů označena za ochromenou a neschopnou jednání; proto vznikla těžká krize parlamentu, která ovšem neznamená státní krizi, neboť věci veřejné může spravovat zákonná vláda vyzývající rakouský lid k pilné práci a pokoji. Budoucí představy o vnitřním vývoji Rakouska shrnula do následujících vět: „*Ted' není čas na politické štvání a intrikánství a urážky, ted' platí jediné, společná práce ve společné nouzi k opětovnému společnému vzestupu! Spoluobčané! Spolková vláda vás na této cestě povede a použije všech prostředků zákonné autority pro tento cíl.*“⁷⁶² Tím dala vláda jasně najevo, že opouští platformu politického pluralismu, protože šlo o jednoznačně nedemokratické prohlášení s autoritativním akcentem. Večer téhož dne navštívil Dollfuss spolkového prezidenta Miklase, jemuž nabídl demisi kabinetu. Ten ji odmítl a naopak mu vyjádřil důvěru. Kancléř tak učinil mistrovský taktický manévr, neboť z Miklase tím udělal spojence a zajatce vládního autoritativního kurzu zároveň.⁷⁶³ Lze proto souhlasit s rakouským historikem Petrem Huemerem, který pro březnový vývoj v Rakousku používá výstižný pojem „státní převrat na splátky“.⁷⁶⁴

Celková taktika opozice se vyznačovala spíše pasivním přijímáním vládních kroků než aktivním odporem. Arbeiter-Zeitung komentoval vládní nouzová nařízení jako první krok „*k nastolení fašismu v Rakousku.*“⁷⁶⁵ Vůdcové sociální demokracie vsadili na tiskovou kampaň a

⁷⁶⁰ Srov. PKCHSP, Vorstand am 4. März 1933, 10 Uhr, s. 132; ANM, Zdeněk Fierlinger-pozůstalost, karton č. 5, Poznámkový sešit událostí 1878-196; Tamtéž, karton č. 8, Chronologické historické výpisky a poznámky 1878-1975.

⁷⁶¹ Srov. MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 851, 7. März 1933, s. 393-403; Například nouzové tiskové nařízení zavádělo de facto cenzuru srov. Prager Presse Nr. 67, 8. März 1933, s. 1.

⁷⁶² Cit. dle: Reichspost Nr. 68, 9. März 1933, s. 1; Wiener Zeitung 8. März 1933, s. 1. LUDWIG, *Sendung*, s. 112-113; MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 851, 7. März 1933, s. 403-404.

⁷⁶³ Srov. Wiener Zeitung 8. März 1933, s. 1; HUEMER, *Sektionschef*, s. 164; Spolkový prezident se stal poslušným vykonavatelem vznikajícího autoritativního režimu. Srov. LANG, Verena, *Bundespräsident Miklas und das autoritäre Regime 1933-1938*, Phil. Dissertation, Wien 1972, zvláště s. 47-74.

⁷⁶⁴ Srov. HUEMER, *Sektionschef*, s. 157.

⁷⁶⁵ Cit. dle: Arbeiter-Zeitung, Nr. 68, 8. März 1933, s. 1.

užití všech ústavních prostředků k obnovení demokracie.⁷⁶⁶ Ústy Otto Bauera chtěli socialisté ukázat ochotu ke spolupráci s vládou, pokud přestane porušovat ústavu.⁷⁶⁷ Kooperace na bázi velké koalice se měla týkat především sanačního hospodářského programu.⁷⁶⁸ Pro zvýšení šance na zahájení dialogu s kabinetem požádali o pomoc zahraničí. Obrátili se i na Fierlingera, o jehož levicové orientaci a blízkém vztahu k nim nemohlo být pochyb.⁷⁶⁹ Ze zpětného pohledu lze strategii nejsilnější levicové strany označit za mylnou, protože vycházela z předpokladu, že křesťanští socialisté hledají spojence v boji proti nacismu. Možnost dohody s opozicí naznačil sám kancléř. V rozhovoru s Bauerem a Dannerbergem interpretoval nařízení vlády ve smyslu boje proti hitlerismu a nikoli proti levici.⁷⁷⁰ Dne 13. března, dokonce veřejně prezentoval úmysl připravit návrhy řešení parlamentní krize a konzultovat je s opozicí.⁷⁷¹ Dollfusovu ochotu k nalezení společného konsenzu považují za ryze taktický manévr. Nebylo žádným tajemstvím, že se poslední prezident Národní rady velkoněmec Sepp Straffner pokusí svolat parlament.⁷⁷² Vláda právem počítala s eventuelními nepokoji. Ke všemu by nejméně potřebovala stávkou, ke které byl proletariát odhodlán.⁷⁷³ Kancléřova vstřícná gesta měla sloužit k otupení bojovné nálady v řadách dělnictva i uvnitř sociální demokracie. Jak později prozradil Otto Bauer a potvrdily následující události, Dollfussův záměr vyšel stoprocentně.

Velkoněmci pověřili Straffnera, aby se 15. března pokusil svolat Národní radu, která by řádně rozpustila parlament a vypsal nové volby. Den předtím diskutovaly politické špičky vládních stran o úmyslu velkoněmců. V průběhu diskuse se rozhodly ve jménu svých stran zasedání neobeslat a daly pokyn k uzavření parlamentu. O použití síly nepadlo ani slovo.⁷⁷⁴

⁷⁶⁶ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 8. März 1933.

⁷⁶⁷ Srov. Arbeiter-Zeitung Nr. 71, 11. März 1933, s. 1; GULICK, *Österreich*, s. 407; KAUFMANN, *Sozialdemokratie*, s. 288; GOLDNER, *Dollfuss*, s. 32.

⁷⁶⁸ Srov. AMZV, TD 1933, Vídeň 12. března 1933, č. 169/33, Fierlinger.

⁷⁶⁹ Srov. Tamtéž, Vídeň 9. března 1933, č. 161/33, Fierlinger; Tamtéž, Vídeň 11. března 1933, č. 165/33, Fierlinger; Vyplývá to jednak z celkového tónu jeho diplomatické korespondence a jednak ze skutečnosti, že často získával informace ze sociálně demokratických kruhů.

⁷⁷⁰ Srov. VfGA, Parteiarchiv, Parteivorstand, Sitzung 13. März 1933.

⁷⁷¹ Srov. Prager Presse Nr. 73, 14. März 1933, s. 1-2.

⁷⁷² Srov. PKCHSP, Vorstand, 9. März 1933, 10.30 Uhr, gemeinsam mit Landeshauptleuten am Schwarzenbergerplatz, s. 143; Tamtéž, 9. März 1933, 15.30 Uhr, s. 157.

⁷⁷³ Zdeněk Fierlinger o soudobé situaci napsal: „*Soc. demokraté jsou odhodláni k obranné akci a nálada mezi dělnictvem jest velmi bojovná.*“ Cit. dle: AMZV, TD 1933, Vídeň 14. března 1933, č. 179/33, Fierlinger.

⁷⁷⁴ V průběhu diskuse se vykristalizovaly tři možnosti dalšího postupu vládních stran: zavřít budovu parlamentu a znemožnit tak zasedání; ignorovat celou záležitost; obeslat schůzi a prosadit na ní příslušné kroky, které by podobným akcím alespoň po právní stránce zabraňovaly. Srov. PKCHSP, 14. März 1933, Mehrparteibesprechung 10 Uhr im Bundeskanzleramt, s. 181-182; K průběhu schůze zejména Tamtéž, s. 174-184.

Po skončení porady koalice se Dollfuss odebral na zasedání ministerské rady, kde členové vlády schválili apel k Straffnerovi, aby upustil od svého záměru. V případě, že by tak neučinil, měla být použita blíže nespecifikovaná nutná opatření.⁷⁷⁵ Bývalý velkoněmecký prezident Národní rady se nenechal zastrašit a schůzi svolal o půl hodiny dřív než dopředu avizoval. Když překvapené policejní složky zjistily, co se v budově parlamentu děje, zasedání násilně rozehnaly.⁷⁷⁶ Ukolébaní vůdcové sociální demokracie nesvolali osudného 15. března generální stávkou a tím si sami podřezali větev, nejenom ke své vlastní škodě, ale také ke škodě rakouské demokracie. Bauer k tomu později sebekriticky poznamenal: „*Nikdy nebyly podmínky pro úspěšnou stávku tak příznivé jako tehdy.*“⁷⁷⁷

Straffnerův pokus obnovit parlamentní činnost ukázal, že vláda chce udržet stávající nedemokratický kurz všemi dostupnými prostředky. Kabinet argumentoval tím, že opozice nikdy nedá souhlas k nezbytným hospodářským a finančním opatřením, a proto návrat ke statu quo není možný.⁷⁷⁸ Březnové nedemokratické aktivity vlády proběhly bez větších protestů veřejnosti. To by dokazovalo, že u občanů Rakouska nebyly liberálně demokratické hodnoty ještě zakořeněny. Žádnou aktivní rezistenci proti „demontáži“ pluralismu nepředvedla ani opozice, což povzbudilo vládu k pokračování tzv. salámové taktiky. Spočívala v postupném omezování manévrovacího prostoru opozice.⁷⁷⁹ Pasivita sociální demokracie dodala odvalu představitelům Heimwehru ke konečnému zúctování se Schutzbundem. Již den po rozeznání Straffnerova zasedání se objevila první nařízení, zatím pouze místního dosahu, k rozpuštění této sociálně demokratické milice.⁷⁸⁰ Nedlouho poté se koaliční představitelé jednomyslně shodli na nutnosti zakázat Schutzbund na celém území Rakouska a tím zasadit další postupný úder sociální demokracii.⁷⁸¹ Dne 31. března vydala vláda nouzový dekret o rozpuštění Schutzbundu, který přešel za minimálního odporu do ilegality.⁷⁸² První fáze přestavby politického systému z demokratického pluralismu k autoritativnímu režimu tím byla ukončena.

⁷⁷⁵ Srov. MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 857, s. 461-463.

⁷⁷⁶ K událostem 15. března 1933, srov. Reichpost Nr. 76, 16. März 1933, s. 1-2.

⁷⁷⁷ Cit. dle: BAUER, *Aufstand*, s. 26.

⁷⁷⁸ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, č. 1482/33, 13. března 1933. Dopis Fierlingera Kroftovi.

⁷⁷⁹ Srov. MPR, Bd. 2, Dok. Nr. 860, 18-20. März 1933, s. 487-546; Reichpost Nr. 81, 21. März 1933, s. 2.

⁷⁸⁰ Republikanischer Schutzbund byl rozpuštěn 16. března v oblasti města Waidhofen an der Ybbs v souvislosti s tamními nepokoji. Tentýž den vydal stejné nařízení tyrolský zemský sněm srov. Reichspost Nr. 77, 17. März 1933, s. 1.

⁷⁸¹ Srov. PKCHSP, 25. März 1933, Mehrparteibesprechung, 11 Uhr im Bundeskanzleramt, s. 201-215.

⁷⁸² Srov. Wiener Zeitung Nr. 77, 1. April 1933, s. 2; MCLOUGHLIN, *Schutzbund*, s. 382; *Republik*, s. 144.

Nabízí se otázka, proč sociální demokracie pasivně přihlížela vlastní destrukci. Svoji roli hrál již vzpomínaný mylný odhad jejích vůdců, že se s vládou nakonec přece nějak dohodnou a ona po „zakladatelském“ období bude muset zasednout k jednacímu stolu. Druhý důvod bych hledal v postoji zahraničí. Sociální demokracie snažně žádala o pomoc velmoci i sousední státy, ovšem bez významnější pozitivní odezvy. Zahraničí pokládalo březnové události v alpské republice za čistě vnitropolitickou záležitost. Represivní opatření vlády byla považována za prostředek boje proti vzrůstající se hrozbě nacismu a prevenci proti občanské válce, ze které by opět profitovali výhradně jen hitlerovci. Podle některých hlasů ze západní Evropy nelze v žádném případě mluvit o pokusu o nastolení fašistické diktatury. K indiferentnímu chování ostatních států přispěl podle mého názoru i tehdejší vývoj mezinárodní politiky, ve které dominoval návrh Mussoliniho k vytvoření jakéhosi velmocenského direktoria složeného z Francie, Velké Británie, Německa a Itálie. Signatáři by společně diskutovali o důležitých diplomatických otázkách. Vize italského diktátora vešla do dějin jako tzv. Pakt čtyř a ostatní země fakticky odsouvala do role pouhých statistů a bezmocných pozorovatelů mezinárodní politiky.⁷⁸³ Dokument se zřetelnou revizionistickou tendencí kromě jiného posiloval naděje států nespokojených s poválečným uspořádáním hranic. Mocnosti se nechtěly zaplézat do spletitého rámce rakouských problémů v době, kdy vnitřní vývoj země pod Alpami vnímaly jako podružný.

Když se rakouským sociálním demokratům nedostalo kýžené zahraniční podpory, zbývala jim rezistence proti vojenské přesile Heimwehru a spolkového vojska. Navíc by bojovali se zbraní v ruce proti legitimní vládě vzešlé z nezpochybnitelně demokratických voleb. Jejich odpor by pak mohl být státními činiteli interpretován jako pokus o bolševický převrat s cílem nastolit diktaturu proletariátu.

Itálie nejlepším přítelem, Německo největším nepřítelem Rakouska

Poté, co rakouská vláda dokončila první kolo vnitropolitických změn, hodlal Dollfuss upevnit kurz zahraniční politiky nastoupený v důsledku Hirtenberské aféry, poněvadž chování Německa přimělo kancléře k posílení vazby k Itálii si vyžádalo. Hitler, obávaje se mezinárodní izolace a nejistého domácího postavení, chtěl co nejrychleji dosáhnout výrazného diplomatického úspěchu. Z těchto důvodů obrátil svoji pozornost k zemi pod Alpami. Vyřazení parlamentu mu udělalo škrť přes rozpočet, neboť strategie vypsání nových

⁷⁸³ K Paktu čtyř srov. JARAUSCH, Konrad Hugo, *The Four Power Pact*, Madison 1965; DEÁK, Ladislav, *Pakt štyroch veľmocí - predohra k Mnichovu*, in: HČ 20, 1972, č. 2, s. 333-362.

voleb a uchvácení moci pomocí nacistů zastoupených v Národní radě nebyla teď reálná. Hitler rovněž nepočítal s tím, že Dollfuss a s ním i rakouská vláda nesdílejí jeho názory. V nacistickém pojetí představovala podalpská země pouhou německou východní provincií se všemi z toho vyplývajícími důsledky.

Při rekonstrukci kancléřova postoje k anšlusu a k nacismu se, ostatně jako po celé zkoumané období, odkázání na nedostatek relevantních pramenů. Dollfuss považoval nacismus za mylný světový názor a nesouhlasil s Hitlerovou vizí „rozmělnění“ Rakouska ve Velkoněmecké říši.⁷⁸⁴ Anšlus jako takový neodmítal, ale přijímal jej pouze za předpokladu, že Berlín uzná suverenitu Rakouska a bude s ním jednat jako rovný s rovným. To však Třetí říše striktně odmítala a hodlala jednat z pozice síly.⁷⁸⁵ Naprosto protichůdná stanoviska obou zemí v sobě logicky skrývala kořeny budoucího konfliktu, neboť ani jedna strana nechtěla slevit ze svého stanoviska nebo dokonce ustoupit. Za počátek roztržky mezi Vídní a Berlínem bychom mohli označit na první pohled bezvýznamný proslov bavorského ministra spravedlnosti Hanse Franka, muže, který nezasáhl do bilaterálních vztahů obou německých států naposled. V rozhlasové řeči totiž pozdravil rakouské spolustraníky údajně utiskované a trpící pod terorem Dollfussovy vlády. Rakouský kabinet považoval Frankova slova za vměšování do čistě vnitropolitických událostí a žádal německý Zahraniční úřad o vysvětlení.⁷⁸⁶ Proslov bavorského ministra vyvolal negativní ohlas v rakouském tisku a nezůstal bez povšimnutí i v zahraničí.⁷⁸⁷ Existují důkazy o tom, že Ballhausplatz konzultoval zákrok u německé strany s Itálií. Mussolini vycítil příležitost, jak přijmout podalpskou republiku k těsnější spolupráci, a proto poskytl rakouským diplomatům plnou podporu. Italský vyslanec v Berlíně se otázal Gerharda Köpkeho, proč je Německo k Rakousku tak nepřátelské a „*zda by nebylo lepší a účelnější, podpořit Dollfussův kabinet, neboť každá změna vlády bude mít za následek pouze*

⁷⁸⁴ Dollfuss již lednu 1930 o nacismu řekl: „*Boj proti nacionálnímu socialismu není pro mě v první řadě bojem proti politické straně, která chce moc. Pro mě je boj proti nacismu bojem proti mylnému světovému názoru*“ Cit. dle: *Kanzler*, s. 119.

⁷⁸⁵ Srov. BINDER, *Dollfuss*, s. 111; ROSS, *Dollfuss*, s. 10.

⁷⁸⁶ Srov. PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, II Oe 303, 22. März 1933, Speer Köpkemu; Tamtéž, II Oe 311, (bez podpisu Heerenovi), 22. März 1933.

⁷⁸⁷ Srov. např. Reichspost Nr. 80, 20. März 1933, s. 3; Výstřižek spolu z Reichspostu spolu s dalšími komentáři z rakouských novin je přiložen PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 22, R 73306, A. 246, 22. März 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu; ÖStA/AdR, NPA, London, Karton Nr. 47, Zl. 106/Pol., 20. März 1933.

*otřesy a politickou nejistotu.*⁷⁸⁸ Řím současně využil intervence ve prospěch podpory rakouské vlády k varování Německa, že za žádných okolností nepřipustí anšlus.⁷⁸⁹

Rakouská reakce na Frankovu řeč rozladila německé představitele, především Hitlera. Studenou frontu z Berlína pocítil na vlastní kůži tamní nově jmenovaný rakouský vyslanec Stephan Tauschitz. Ačkoliv ten pobýval v německé metropoli již několik týdnů, německý vůdce ho přijal, s poukazem na svou dosavadní zaneprázdněnost, až počátkem dubna. Hned začátkem schůzky neskrýval Hitler rozmrzelost nad aktuálním vývojem v podalpské republice a důrazně žádal nové volby. K tomu rakouský titulář podotkl, že Dollfussův kabinet se tomu nebrání - ovšem až poté, co provede důkladnou reformu ústavy, která umožní dosažení většího vlivu národním a občanským živlům. Nato Hitler poradil rakouským představitelům vytvoření široké protisocialistické fronty za participace „skutečných“ nacionálních proudů, které dosud nejsou zastoupeny ve vládě, ačkoli mají mezi obyvatelstvem statisíce stoupenců.⁷⁹⁰ Německý kancléř neformuloval své požadavky ve smyslu přátelské rady, nýbrž ve formě výhrůžky. Netrvalo dlouho a uplatnil scénář, který pak opakoval ještě několikrát. Nejdříve ukázal druhé straně vlídnou tvář, ale když neuspěl, přešel k výhrůžkám a později i k násilí, přičemž se neštítil dosáhnout cíle za každou cenu.

Teprve příklon k Itálii a roztržka s Německem nám dávají odpověď na otázku, proč se Dollfuss nechal zaplést do vlivové sítě jedné z velmocí, když předtím toto striktně odmítal. Sílící německý tlak vážně ohrožoval primární cíl Dollfussovy diplomacie, kterou charakterizoval slovy: „*Jediným cílem naší zahraniční politiky může být pouze zabezpečení nezávislosti ve všech oblastech a přispět tak k tomu, aby o dalším utváření osudu naší vlasti nerozhodoval nikdo jiný než my sami.*“⁷⁹¹

Kancléř byl ochoten opustit neutralistickou linii zahraniční politiky, pokud by Itálie nebo Německo nebo nějaký jiný stát chtěly jakýmkoli způsobem poškodit suverenitu podalpské země. Záštitu k tomu spatřoval v upevnění stávajícího zahraničně politického kurzu formou brzké návštěvy Itálie. Volba období velikonočních svátků k cestě do Říma nebyla náhodná.⁷⁹² Navenek měl být zájezd zdůvodněn účastí Dollfusse na oslavách

⁷⁸⁸ Cit. dle: PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, Aufzeichnung Köpke, 23. März 1933.

⁷⁸⁹ Srov. Tamtéž, bez názvu, (rozhovor Bülowa s italským vyslancem Ceruttim 27. März 1933); Srov. PA, AA, Büro Staatssekretär, Aufzeichnungen Staatssekretärs von Bülow über Diplomatenbesuche A-K, R 29452.

⁷⁹⁰ Srov. AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ č. 6, 4. dubna 1933.

⁷⁹¹ Cit. dle: *Kanzler*, s. 83, (Dollfussův projev v Salzburgu 6. května 1933).

⁷⁹² Srov. PA, AA, PA II., IP, Bd. 3, R 72814, Telegramm 11. April 1933, Nr. 16, Rieth; MPR, Bd. 3, 22. März 1933 bis 14. Juni 1933, beab. von Getrude Enderle-Burcel, Wien 1983, Dok. Nr. 866, s. 140-141, (dále jen: MPR, Bd. 3).

Velikonoc a zahájením rozhovorů o uzavření konkordátu s Vatikánem.⁷⁹³ Ve skutečnosti byly důvody cesty ryze politické. Kancléř obdržel důvěrné informace o chystaném rozhovoru německých představitelů na Apeninském poloostrově. Nabyt tak opodstatněné obavy z možnosti dohody obou velmocí v rakouské otázce, aniž by se Berlín nebo Řím zajímaly o stanovisko Vídně. Kromě toho se objevily pověsti o možném puči v Rakousku, který měl být proveden ministrem Jakoncigem pod patronátem Itálie.⁷⁹⁴

Pro Řím jako hlavní důvod své návštěvy uvedl Dollfuss účast na vatikánských velikonočních ceremoniích, nejasnosti v rakousko-německých vztazích a osobní dialog s Mussolinim.⁷⁹⁵ Za zmínku rozhodně stojí již program rozhovorů vypracovaný rakouským ministerstvem zahraničí. Nechyběla v něm aktuální témata například vztah k Německu, vnitropolitické poměry v Rakousku, ale i poděkování Itálii za její podporu republiky pod Alpami v nedávné době. Relativně velký prostor měl být věnován vztahu Rakouska k sousedům a velmocím. Ve výčtu pěti zemí nechybí ani Československo, u kterého použil Ballhausplatz pro charakteristiku vzájemného poměru adjektivum „nepříznivý“⁷⁹⁶, vyzdvihl údajné štvání zdejšího tisku proti Rakousku a úzké spojení rakouských sociálních demokratů s československou levicí.⁷⁹⁷ Nepovažuji za náhodu, že ze všech šesti zmíněných států bylo právě Československo hodnoceno nejméně pozitivně.

Římská cesta zahájená 11. dubna poskytla Dollfussovi příležitost diskutovat s mnoha význačnými italskými představiteli. Největší význam však připisoval osobnímu rozhovoru s Mussolinim.⁷⁹⁸ V důsledku aktuálního vývoje úvodním tématem setkání obou státníků byla rakouská vnitropolitická situace.⁷⁹⁹ Mussolini souhlasil s nastoupeným autoritativním kurzem,

⁷⁹³ Ve Vatikánu zanechal Dollfuss velmi dobrý dojem. Srov. Republik, s. 140; Problematika uzavření konkordátu překračuje rámec této studie srov. např. WEINZIERL, Erika, *Kirche und Politik*, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalnik, Graz, Wien, Köln 1983, s. 483; Dohoda byla parafována 9. května 1933. Srov. Reichspost Nr. 128, 9. Mai 1933, s. 1.

⁷⁹⁴ Srov. PKCHSP, Vorstand 20. April 1933, s. 228-229.

⁷⁹⁵ Srov. ÖStA/AdR, NPA, Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413, Telegramm in Ziffern 236/181, 9. April 1933.

⁷⁹⁶ Například bilaterální vztahy s Maďarskem charakterizují adjektiva „přátelský“ a „výborný“.

⁷⁹⁷ Srov. ÖStA/AdR, Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413, Sprechprogramm 21838-13-12. April 1933, für das Gespräch des Herrn Bundeskanzlers mit dem Herrn königlichen italienischen Ministerpräsident Mussolini, 12. April 1933; Pokud jde o vzájemné styky rakouské a československé levice v roce 1933, připouštím zde značnou mezeru v historickém bádání.

⁷⁹⁸ Setkání se za italskou stranu zúčastnil ještě státní podsekretář Fulvio Suvich.

⁷⁹⁹ Srov. nejpodrobněji ÖStA/AdR, Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413, 21.967-13/33, Aufzeichnung über die vom Herrn Bundeskanzler in Rom mit Herrn Mussolini und Untersekretär Suvich am 12. und 13. April 1933 geführten Gespräche (zápis pořídil rakouský legační rada Theodor Hornbostel na základě Dollfussova sdělení); AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 1; PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 23, R 73307, I. 753, Hassell an das Auswärtige Amt, 20. April 1933, otištěn také: ADAP,

ústavní reformou výrazně oslabující pravomoci parlamentu a zavádějící stavovské prvky, i s postupem vůči sociální demokracii. Předčasné volby považoval za současných podmínek za neúčelné. I v dalších problémových bodech panovala mezi zúčastněnými shoda názorů a to jak v otázkách intenzifikace vzájemných obchodních vazeb, tak v postoji k anšlusu a k Maďarsku. Zdrženlivý postoj zaujal hostitel pouze v záležitosti Jižního Tyrolska. Kancléřovy obavy z tajné dohody Řím-Berlín se ukázaly jako liché. Udržení nezávislosti Rakouska patřilo podle ujištění duceho mezi hlavní pilíře italské diplomacie a aby povzbudil Dollfusse, dodal: „*Zůstaňte silný, rakouský lid může vždy počítat s přátelstvím a pomocí Itálie.*“⁸⁰⁰ Toto prohlášení zbavilo Dollfusse nejistoty a v dalším průběhu italského pobytu vystupoval pro něho netypicky velmi sebevědomě.⁸⁰¹ Když mu Göring⁸⁰² vzkázal, že nacisté a křesťanští socialisté musí společně dovést Rakousko k předčasným volbám, Dollfuss rezolutně odpověděl: „*Nové volby jsou vyloučeny.*“⁸⁰³ Po návratu do vlasti s uspokojením referoval předsednictvu křesťansko sociální strany. „*Mussolini je absolutně orientován, aby Rakousko bylo politicky a hospodářsky samostatné, a nemá zájem, aby se nacisté v Rakousku uplatnili.*“⁸⁰⁴ Velikonoční zájezd kancléře do Říma považují za stvrzení proitalského kurzu zahraniční politiky, orientace postrádající v rakouských dějinách tradici. V myslích Rakušanů byla Itálie od 19. století zakořeněna jako tradiční nepřítel. Dollfuss si ji od února 1933 vybral za nejlepšího přítele.

Jak ukazují německé dokumenty, Zahraniční úřad byl informován o skutečném záměru Dollfussova zájezdu velmi přesně.⁸⁰⁵ Není divu, že v Berlíně rostlo rozladění nad troufalým chováním malého Rakouska, hledajícího oporu u Itálie, v tradiční německé sféře vlivu. Další zvýšení tlaku Třetí říše na podalpskou republiku nedalo na sebe dlouho čekat.

Serie C: 1933-1937. Das Dritte Reich: Die Ersten Jahre, Bd.I/1, 30. Januar bis 15. Mai 1933, Göttingen 1971, Botschafter Hassell an das Auswärtige Amt, Dok. Nr. 173, s. 316-319, (dále jen: ADAP, C, Bd.I/1, Dok. Nr. 173); V hlavních bodech návštěvy se všechny dokumenty shodují.

⁸⁰⁰ Cit. dle: ÖStA/AdR, Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413, 21.967-13/33, Aufzeichnung über die vom Herrn Bundeskanzler in Rom mit Herrn Mussolini und Untersekretär Suvich am 12. und 13. April 1933 geführten Gespräche.

⁸⁰¹ Podle dobového svědectví Dollfuss působil celkově dojmem skromného člověka srov. GUNTHER, *Evropa*, s. 316.

⁸⁰² Memoáry Franze von Papena nepřinášejí nic nového, neboť německý politik na rozhovor s Dollfussem o několik let později zcela zapomněl. Srov. PAPAN, *Wahrheit*, s. 313-315.

⁸⁰³ Cit. dle: PKCHSP, Vorstand am 20. April 1933, s. 229.

⁸⁰⁴ Cit. dle: Tamtéž.

⁸⁰⁵ Srov. PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 23, R 73307, I. 753, Hassell an das Auswärtige Amt, 20. April 1933; ADAP, C, Bd.I/1, Dok. Nr. 173, s. 316-319.

Málokdy v historii československé diplomacie hodnotil Černínský palác určitou událost tak prozíravě a střízlivě jako v případě Dollfusovy cesty.⁸⁰⁶ Na druhé straně Praha na rozdíl od Berlína jenom bezmocně pozorovala, aniž by to mohla ovlivnit, jak Rakousko kráčí vstříc italské náruči.⁸⁰⁷ Malodohodová aliance jednoduše nepředstavovala pro Vídeň jak z politického, tak z hospodářského hlediska dostatečně přitažlivé seskupení. Navíc rakouské vládní kruhy zavrhly i další zahraničně politickou alternativu - orientaci na Francii, neboť tu nepovažovaly za dostatečně silného partnera.

Po návratu Dollfusse z Říma pokračovalo utužování autoritativního kurzu. Jednou z posledních překážek k němu byl Ústavní soudní dvůr, který v rámci rakouského politického systému kontroloval exekutivu a mohl prohlásit vládní nouzová nařízení za porušující ústavu a tím poukázat na nedemokratické praktiky vlády. Kabinet měl dvě možnosti – buď vzít některá opatření zpátky nebo vyřadit nepohodlnou instituci z rozhodovacího mechanismu. Asi nepřekvapí, že se nakonec rozhodla pro druhou variantu. Právní stránku věci si opět vzal na starost Robert Hecht, který postupně přinutil k odstoupení členy soudu za křesťansko sociální stranu - a tím nejvyšší státní justiční orgán přestal být usnášeníschopný. Zatímco do té doby vláda dbala při odstraňování demokracie na zdání legality, nyní, v druhé polovině května 1933, odhodila i tento nepohodlný převlek.⁸⁰⁸

Mezi charakteristické znaky autoritativního režimu patří redukce počtu politických stran, eufemisticky nazývaná též zjednodušení stranictví. Slučovací proces na pravici zahájil Steierischer Heimatschutz, který dlouhodobě sympatizoval s NSDAP a počátkem května s ní již pod jménem „Deutschösterreichischer Heimatschutz“ uzavřel spojení.⁸⁰⁹ Dny kdysi stabilního člena stranického systému – velkoněmecké strany - byly po březnových událostech sečteny - členové masivně přecházeli k hitlerovcům, strana byla vyřazena jak z koalice, tak z parlamentu. Její osud zajímal málokoho. Logickým východiskem z neutěšené situace se stal 15. května uzavřený „bojovné společenstvo“ s nacisty. Velkoněmci tím uznali Hitlera za

⁸⁰⁶ Srov. Prager Presse Nr. 101, 11. April 1933, s. 1; Nr. 102, 12. April 1933, s. 3; Nr. 103, 13. April 1933, s. 2; Nr. 104, 14. April 1933, s. 1.

⁸⁰⁷ AMZV, PZ Vídeň 1933, PZ periodická č. 1; Nelze si nevšimnout, že pasáž věnovaná Dollfusovu zájezdu do Říma je psána s jistou rezignací. Zdařilou sondu o postoji československé diplomacie k rakouským událostem představuje KVAČEK, *Boj*, s. 243-244.

⁸⁰⁸ Srov. MPR, Bd. 3, Dok. Nr.876, 24. Mai 1933, s. 363-364.

K vyřazení Ústavního soudního dvora srov. podrobně HECHT, *Sektionschef*, s. 178-192; BERCHTOLD, *Verfassungsgeschichte*, s. 750-755; WOHNOUT, Helmut, *Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Gesetzgebung im autoritären Österreich*, Graz, Wien, Köln 1993, s. 79-82.

⁸⁰⁹ Srov. PAULEY, *Hahenschwanz*, s. 162; *Republik*, s. 137.

vůdce celého německého národa. Ani formální zachování samostatnosti nezabránilo, upadnout straně do zapomnění.⁸¹⁰

Také Dollfuss během jara několikrát naznačil, že vzhledem k nedávnému vývoji považuje stávající organizační strukturu i programovou stránku mateřské strany za přežitou. Na sjezdu křesťanských sociálů v Salzburgu začátkem května vyjádřil úmysl vybudovat hnutí, které později dostalo název Vlastenecká fronta.⁸¹¹ Dne 21. května se objevilo v novinách svolání „*Vzhůru do Vlastenecké fronty*“.⁸¹² Ta měla spojit Rakušany na bázi vlastenectví a lásky k vlasti a vytvořit tak dostatečně silnou platformu v boji proti marxismu a nacismu. Byla určena pro občany Rakouska, kteří stojí za kancléřem a chtějí s ním společně bojovat za vlast. Ke vstupu byly vyzvány všechny skupiny, stranické formace a spolky, které chtějí sloužit Rakousku s jediným cílem - naplnit jeho misi „*ve střeoevropském prostoru k prospěchu celého německví*.“ Svolání končilo příznačně slovy „*At' žije Dollfuss, vůdce*.“⁸¹³ Osud politických subjektů poté nabral mnohokrát v historii se opakující scénář – buď strana vstoupila dobrovolně do „celonárodního hnutí“⁸¹⁴ nebo ji čekal zákaz.⁸¹⁵ Vyřazením Ústavního soudního dvoru a vznikem Vlastenecké fronty opustili naši jižní sousedé definitivně půdu demokracie a nastoupili autoritativní kurz.

Transformace rakouského politického systému a změna zahraničně politické orientace země patří dodnes mezi nejkontroverznější historiografická témata u našich jižních sousedů. Především levicově orientovaní historikové činí odpovědným za zánik politického pluralismu výhradně Dollfusse. S tím nelze souhlasit, neboť jeho činy, jak jsem již uvedl v úvodu práce,

⁸¹⁰ Srov. NA, VAMZV, Rakousko-politické strany, karton č. 965, Komentář vybraných rakouských z 17. května 1933; ACKERL, Isabella, *Das Kampfbündnis der NSDAP mit Großdeutschen Volkspartei von 15. Mai 1933*, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 121-128.

⁸¹¹ Srov. Reichspost Nr. 125, 6. Mai 1933, s. 1; Nr. 126, 7. Mai 1933, s. 1-5 Dollfussova řeč, s. 3-5; K Vlastenecké frontě srov. BÄRNTHALER, Irmgard, *Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation*, Wien 1971; Práce zakládající svá tvrzení na nedostatečné pramenné základně; REICHHOLD, Ludwig, *Kampf um Österreich. Die Vaterländische Front und ihr Widerstand gegen den Anschluss. Eine Dokumentation. Mit einer Einleitung von Fritz Bock*, Wien 1985, (dále jen: REICHHOLD, *Kampf*).

⁸¹² Cit. dle: Wiener Zeitung Nr. 118, 21. Mai 1933, s. 3; Reichspost Nr. 140, 21. Mai 1933, s. 5; REICHHOLD, *Kampf*, s. 95.

⁸¹³ *Tamtéž*.

⁸¹⁴ Vlastenecká fronta nikdy nenaplnila ambici celonárodního hnutí, neboť nedisponovala dostatečně integrující myšlenkou.

⁸¹⁵ Jako první strana byla zakázána 26. května 1933 Komunistická strana Rakouska. Srov. NA, VAMZV, karton č. 965, Neue Freie Presse 27. Mai 1933; Neues Wiener Abendblatt 27. Mai 1933; Der Abend 27. Mai 1933 a další rakouské noviny.

je nutné posuzovat vždy v kontextu dané doby a na základě kritické analýzy pramenů a výsledků prezentovaných v odborné literatuře. Podle mého názoru jako vedoucí představitel státu za pomoci a podpory společenských sil, o které se opíral⁸¹⁶, vědomě opustil rakouský ústavní rámec, k čemuž ho nemohlo donutit ani hrozící nebezpečí nacismu. Nelze rovněž přijmout tezi části rakouských konzervativních historiků „o bezvýhodnosti boje na dvou frontách“, neboť do této situace ho přivedla jím vedená vládní politika.⁸¹⁷ Dollfuss se mohl přinejmenším pokusit o zahájení dialogu se sociální demokracií a posílit vazby na Francii. Právě intenzifikace vztahů s Paříží by byla vhodnou, i když ne trvalou protiváhou tlaku fašistické Itálie a nacistického Německa. V roce 1933 nemohl kancléř předvídat pozdější slabost Francie v mezinárodní politice.⁸¹⁸

Byla nedemokratická proměna rakouského politického systému výsledkem italského tlaku v Podunají tj. proběhla „demontáž“ rakouské demokracie takřkajíc na objednávku Říma nebo ji zapříčinily vnitropolitické faktory?⁸¹⁹ Soudím, že mezinárodní situace bezpochyby vytvořila příznivé podmínky pro autoritativní změny, ale hlavní podíl na nich, jak vyplývá z mé předchozí analýzy, přičítám zdejšímu politicko-ideovému klimatu.

Ačkoliv Dollfussův římský zájezd sloužil k upevnění proitalského kurzu zahraniční politiky, kancléř nechtěl „spálit všechny mosty“ do Berlína. Objevily se v něm určité pochybnosti, zda opuštění neutralistické linie diplomacie představuje správnou cestu.⁸²⁰ Když se naskytla příležitost promluvit v italském hlavním městě s německým vicekancléřem Papanem, využil přátelských vztahů k němu a vyslovil přání „osobně přicestovat do Berlína

⁸¹⁶ Šlo především o vysokou byrokracii, katolický klérus a část dělnictva.

⁸¹⁷ Srov. úvodní kapitolu.

⁸¹⁸ Plně si uvědomuji problematičnost uvedené teze. Za poslední pokus o udržení hegemoniálních ambic Francie považuji projekt tzv. východního Locarna v létě 1934.

⁸¹⁹ Nepřekvapí, že ani historiografie není v této otázce zajedno, přičemž existují dvě hlavní interpretační pozice. První z nich připisuje změny v Rakousku italskému a německému tlaku. Srov. JEDLICKA, Ludwig, *Das autoritäre System in Österreich*, in: Týž, *Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zur österreichischen Zeitgeschichte 1900-1975*, Wien, St. Pölten 1977, s. 215-236; KINDERMANN, *Österreich*, s. 120-125, 148-151; BEER, *Anschluss*, s. 175; Druhá naopak upřednostňuje vnitropolitické faktory podalpské země KEREKÉS, *Abenddämmerung*, s. 173; STAUDINGER, Anton, *Die Mitwirkung der christlich-sozialen Partei an der Errichtung des autoritären Ständestaates*, in: *Österreich 1927 bis 1938. Protokoll des Symposiums in Wien 23. bis 28. Oktober 1972*, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien, München 1973, s. 68-74, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 1); Týž, *Partei*, s. 68-81; SIEGFRIED, *Klerikalfaschismus*, s. 1-5; Nejnověji: TÁLOS, Emmerich, MANOSCHEK, Walter, *Zum Konstituierungsprozess des Austrofaschismus*, in: *Austrofaschismus. Politik - Ökonomie - Kultur 1933-1938*, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 21; Omylu se dopouští JEŘÁBEK, *Konec*, s. 124.

⁸²⁰ Srov. PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 5, R 73320, A 386, 24. April 1933, Rieth Zahraničnímu úřadu.

za účelem uzavření německo-rakouské obchodní dohody.“⁸²¹ Papenovi nabízel pro Třetí říši významnou koncesi – získání kontingentu vepřů na úkor dosavadních polských dodávek. Leč německá strana na Dollfussův návrh nereagovala a namísto toho chtěla ukázat, že to bude ona, která bude diktovat podmínky. Berlín nebral aktuální ochlazení vztahů s Vídní vážně a očekával brzké změny stanoviska rakouských vládních špiček. První muž Wilhelmstrasse von Neurath se nechal slyšet, že „podporu současné Dollfussovy vlády nelze od nás očekávat, návštěva Dollfusse v Berlíně... nepřipadá v současné době v úvahu.“⁸²²

Ani tento neúspěch kancléře neodradil od snahy, vědom si obtížnosti paralelního boje proti marxismu, nalézt modus vivendi s rakouskými nacisty. Úkolem vyjednávat pověřil ministry Rintelena a Schuschnigga a bývalého kancléře Karla Buresche, kteří skutečně navázali kontakty s vedoucími nacisty. Poslušní vykonavatelé Hitlerovy vůle nabídli pro rakouskou stranu nepřijatelné podmínky.⁸²³ Ačkoliv předchozí rozhovory zkrachovaly, vstoupil Dollfuss do přímého styku s Theo Habichtem. Ten mu, stejně jako předtím rakouským vyjednávačům, nabídl koaliční dvojblok křesťanských sociálové-nacisté. Podzimní předčasné volby neměly nic změnit na setrvání Dollfusse v kancléřské funkci, neboť nacista v čele rakouské vlády by pro zahraničí nebyl přijatelný. Pak rakouský nacista Dollfusse důrazně upozornil: „Mezi námi a křesťanskými sociály existuje jen válka nebo mír, třetí neexistuje.“ Předsednictvo křesťansko sociální strany odmítlo jeho nabídku a rozhodlo se dál bojovat na dvou frontách.⁸²⁴ V Berlíně tím pohár trpělivosti s neposlušnou „německou východní provincií“ definitivně přetekl.

Roznětkou k další eskalaci napětí v německo-rakouských vztazích se stala Dollfussova karikatura uveřejněná 25. dubna v hlavním nacistickém periodiku *Völkischer Beobachter*.⁸²⁵ Na intervenci rakouského vyslance v Berlíně přislíbil ministerský ředitel Zahraničního úřadu

⁸²¹ Cit. dle: PA, AA, BR, Österreich, R 28392 k, (bez názvu, 20. April 1933), (záznam státního sekretáře Bülowa).

⁸²² Cit. dle: PA, AA, PA II., ÖP, Bd. 3, R 73418, II Oe 491, 27. April 1933, (Záznam Neuratha o rozhovoru s italským vyslancem Ceruttim).

⁸²³ Srov. WINKLER, *Diktatur*, s. 54; Rintelen tvrdí, že nacisté chtěli, aby převzal úřad kancléře RINTELEN, *Weg*, s. 215-216; SCHUSCHNIGG, *Österreich*, s. 240

⁸²⁴ Srov. PKCHSP, Vorstand, 6. Mai 1933, s. 241-242.

Rakouští nacisté odtajnilo 31. května na tiskové konferenci vídeňská jednání s Dollfussem. Prohlásili, že iniciativa k rozhovorům přišla z vládního tábora. Srov. Lidové listy č. 126, 1. června 1933, s. 2; Stejný názor srov. WINKLER, *Diktatur*, s. 54.

⁸²⁵ Zohlednění rakouských nevydaných pramenů umožňuje lépe osvětlit počátek rakousko-německého napětí.

Gerhard Köpke zamezení podobným nechutným publicistickým počinem.⁸²⁶ Když ani tisková kampaň nepřiměla rakouskou stranu k větší vstřícnosti vůči nacistickým požadavkům, zasáhl do vývoje událostí, už podruhé, bavorský ministr spravedlnosti Hans Frank. Do Rakouska nejel z vlastní iniciativy, nýbrž na příkaz samotného Hitlera. Oficiálním účelem cesty bylo tlumočit „pozdravy nejvyššího vůdce“ německému obyvatelstvu, ve skutečnosti se však jednalo o další promyšlenou provokaci.⁸²⁷ Rakušané měli v živé paměti Frankův březnový veřejný útok proti Dollfussově kabinetu, a proto mu místní řady daly jasně najevo, že jeho návštěva je nežádoucí.⁸²⁸ Bavorský ministr spravedlnosti však neváhal a do Vídně 13. května přiletěl.⁸²⁹ Během svého pobytu přednesl ve Štýrském Hradci štvavou řeč, v níž označil Dollfusse kvůli jeho malému vzrůstu za „Milimetternicha“, vyhrožoval, urážel vládu a sliboval brzký nástup rakouských nacistů k moci.⁸³⁰ Rakouská vláda se nerozpakovala a Franka po skandálním projevu vyhostila ze země.⁸³¹ Následovala v meziválečné době unikátní válka slov mezi dvěma „bratrskými“ německými státy.⁸³² Hitler, rozhořčený chováním Rakouska, plánoval zasadit Dollfussově vládě těžký úder a vybral si pro podaplskou zemi citlivé místo – hospodářství.⁸³³ Cestovní poplatek ve výši 1000⁸³⁴ říšských marek měl radikálně omezit příjmy Rakouska z cizineckého ruchu.⁸³⁵ Aby ještě více vystupňoval tlak na republiku pod Alpami, dal pokyn k uzavření německo-rakouské hranice.⁸³⁶ Odvetná akce Vídně nedala na sebe dlouho čekat. Kabinet rozhodl o drastickém omezení německého

⁸²⁶ Srov. ÖStA/AdR, ÖVB/Berlin, Karton Nr. 15, Z. 22.053-13, 26. April 1933; Zl. 24/Pol., 29. April 1933, ke zprávě je přiložen i výstřižek z Völkischer Beobachter Nr. 115, 25. April 1933 s kontroverzní karikaturou.

⁸²⁷ Srov. Lidové listy č. 111, 13. května 1933, s. 2.

⁸²⁸ Srov. Reichspost Nr. 128, 9. Mai 1933, s. 1-2, článek „Unerwünschter Besuch“.

⁸²⁹ Srov. Pražský večerník č. 109, 11. května 1933, s. 1; Lidové listy č. 112, 14. května 1933, s. 1; Prager Presse Nr. 14. Mai 1933, s. 1.

⁸³⁰ Srov. ÖStA/AdR, ÖVB/Berlin, Karton Nr. 15, Z. 22. 540-13, 17. Mai 1933.

⁸³¹ Srov. Pražský večerník č. 116, 16. května 1933, s. 1; Lidové listy č. 114, 17. května 1933, s. 1; Prager Presse Nr. 134, 16. Mai 1933, s. 1.

⁸³² Srov. PA, AA, PA II., Österreich, Politik, (bez čísla), Nationalsozialismus, Konsularberichte Innsbruck R 73500, II., Oe 591, 18. Mai 1933; Tamtéž, (bez čísla), Propagandistische Tätigkeiten von Parteiorganisationen in Ausland gegen die österreichische Regierung, R 73522, A. 523, 19. Mai 1933, Rieth; Dále srov. početné výstřižky z rakouských novin ilustrující situaci NA, VAMZV, rakousko-německé vztahy, karton č. 865.

⁸³³ Josef Goebbels přítomen poradě u Hitlera o poplatku napsal: „To povede k pádu Dollfusse. Tak to je i mýněno. S tím zlomíme pánům ve Vídni vazy.“ Cit. dle: Josef Goebbels. *Tagebücher, Bd. 2, 1930-1934*, hrsg. von Ralf Georg Reuth, München, Zürich 1992, s. 804-805.

⁸³⁴ 1000 říšských marek se tehdy rovnalo asi 8000 československým korun.

⁸³⁵ K německému cestovnímu vízu tzv. Tausend Mark-Sperre srov. OTRUBA, Gerhard, A. *Hitler's „Tausend Mark Sperre“ und die Folgen für Österreichs Fremdenverkehr (1933-1938)*, Linz 1983; Reichspost Nr. 147, 28. Mai 1933, s. 1; Prager Presse Nr. 146, 28. Mai 1933, s. 3; Pražský večerník č. 123, 29. května 1933, s. 1; Wiener Zeitung Nr. 122, 28. Mai 1933, s. 1.

⁸³⁶ Srov. Lidové listy č. 126, 1. června 1933, s. 2; Reichspost Nr. 150, 31. Mai 1933, s. 1; Wiener Zeitung Nr. 126, 1. Juni, s. 1.

dovozu a o zavedení sazby pěti šilinků na osobu za každé překročení německé hranice. Rakouské policejní orgány na pokyn vlády tvrdě zakročily proti nacistickým vůdcům.⁸³⁷ Nečekaně napjatý německo-rakouský poměr nedával, vzhledem k neústupnosti obou stran, naději na brzké zlepšení.

⁸³⁷ Srov. PA, AA, PA II., Österreich, Politik, bez čísla, R 73883, Diplomatische und konsularische Vertretungen Telegramm Nr. 54, 1. Juni 1933, Rieth; Reichspost Nr. 150, 31. Mai 1933, s. 1; Prager Presse Nr. 149, 1. Juni 1933, s. 2; Lidové listy č. 127, 2. června 1933, s. 3.

Závěr

Opustili jsme Rakousko v době prudkého zhoršení jeho vztahů s Německem. Jak si vedl Dollfuss v prvním roce své vlády? V oblasti hospodářské politiky nesmíme zapomenout na skutečnost, že přebíral zemi na pokraji ekonomického zhroucení. Malá Rakouská republika již od svého vzniku neúspěšně zápasila s hospodářskou desintegrací střední a jihovýchodní Evropy. Rakouské hospodářství se nedokázalo přizpůsobit nově vzniklé situaci a jeho krátkodobá stabilizace byla umožněna pouze na základě zahraničních půjček a v období všeobecné konjunktury evropského hospodářství. Když Velká deprese zasáhla s větší či menší intenzitou všechny státy, patřila „alpská“ republika mezi nejhůře postižené země. Stahování zahraničních investic, odliv kapitálu a minimální možnost získat zahraniční úvěr vedly v podalpské republice k finanční a bankovní krizi, která byla doprovázena průmyslovou regresí. Velmi limitující se ukázaly rostoucí nezaměstnanost a astronomické výdaje v některých oblastech. Kabinet s důsledky hospodářské krize bojoval pomocí deflační politiky, která znamenala redukci výdajů (zvláště v sociální oblasti) a zvýšení daňové zátěže obyvatelstva. Mezi Dollfusovy cíle v oblasti hospodářské politiky patřila finalizace jednání o velkém finančního úvěru pod patronátem Společnosti národů. Kancléř využil obavy některých zemí z vývoje v Rakousku a zdlouhavé rozhovory v létě 1932 úspěšně ukončil. I poté byla ekonomická situace země velmi vážná, poněvadž kýžená finanční injekce se nestihla ve sledovaném období v praxi uplatnit. Pokud se objevovaly známky hospodářské konjunktury, tak většinou šlo pouze o dočasný trend. Mírné oživení zaznamenaly jen některé oblasti průmyslu. Za kancléřův úspěch lze považovat stabilizaci míry nezaměstnanosti.

V oblasti obchodní politiky přistoupila vláda k uzavírání nových smluv na bázi preferencí s hlavními obchodními partnery, kteří však - zcela logicky – jen velmi neochotně slevovali ze svých požadavků. Jediným výraznějším úspěchem v prvním roce Dollfusovy vlády bylo v tomto ohledu uzavření nové obchodní smlouvy s Maďarskem, která přinesla výhody oběma participujícím stranám.

Existence konfliktních linií v rakouské společnosti, zvláště výrazný rozpor mezi centrem a periferií a sloupová struktura společnosti způsobily bipolární antagonismus mezi dvěma politickými bloky – občanským a levicovým. Násilí bylo trvalou součástí rakouské politiky, spory se často přenášely ze zasedacích místností do ulic. Rakouské politické elity odmítaly vzájemný dialog a dosažení konsenzu. Do napjaté vnitropolitické situace zasáhly volby do vybraných zemských sněmů na jaře 1932. Způsobily značný otřes rakouské

vnitropolitické scény, neboť se najednou objevil hráč - rakouská NSDAP - proti jehož způsobu vedení politického boje nedokázaly ostatní politické subjekty nalézt účinnou protizbraň. Silné vnitropolitické pnutí vyvolané nečekaným výsledkem voleb si vynutilo změnu vládní garnitury. Předchozí úspěšná ministerská kariéra, odborná způsobilost a podpora vlivných agrárních kruhů z Horního a Dolního Rakouska pomohla do té doby v řadách veřejnosti nepřilíš známému Engelbertu Dollfussovi do kancléřské funkce. V období vyjednávání o nové vládě v květnu 1932 existovala malá šance k vytvoření velké koalice. Dollfuss měl jako jeden z mála křesťansko sociálních politiků korektní styky s levicí, protože nebyl zatížen předchozími rozmíškami v rámci politického spektra. Velká koalice, představující vzhledem ke stavu země nejrozumnější řešení kritické situace, ztroskotala na neochotě obou stran nalézt společnou řeč. Tím utrpěla rakouská demokracie těžký úder. Kancléř se namísto toho opíral o křehkou parlamentní většinu jednoho hlasu s podporou autoritativního Heimwehru. Sociální demokracie naopak vsadila na, jak se později ukázalo, neplodnou taktiku nekompromisní opozice s cílem přivodit brzký pád Dollfusovy vlády a vyvolat vítězné předčasné volby. Nové rozdělení karet voliči hlasitě požadovali i doposud v Národní radě chybějící rakouští nacisté posilnění úspěchy svých německých kolegů. Vládní garnitura volby striktně odmítala a chtěla jim všemi prostředky a za každou cenu zabránit, neboť správně předpokládala vlastní oslabení. Ideologická vzdálenost obou táborů se postupem času zvětšovala. Jejich naprosto odlišné postoje v různých otázkách v kombinaci s nacistickým nebezpečím výrazně polarizovaly již tak napjatou vnitropolitickou situaci. Ačkoliv se Dollfuss několikrát pokoušel rozšířit koaliční základnu, jeho snahy vždy ztroskotaly na neochotě potencionálního partnera. Začal se proto zabývat alternativními způsoby vládnutí, aby nemusel spoléhat na nejistou vládní většinu. Nečekané východisko z nepříjemné situace mu poskytl formální nedostatek rakouského parlamentarismu v březnu 1933. Pokud by vládní garnitura a Dollfuss sám jednali podle demokratické politické kultury, jistě by našli demokratické řešení vzniklé parlamentní krize. Kancléř však využil příležitosti a s takřka bezvýhradnou podporou vlády a mateřské strany postupně a systematicky odstraňoval politický pluralismus a zaváděl autoritativní režim. Vedoucí představitelé země jednali na základě antidemokratického a antipluralistického přesvědčení a veřejnost na obranu demokracie prakticky nevystoupila. Proto se přikláním k tezi těch historiků, kteří přičítají nedemokratické změny v Rakousku více tamnímu politicko-ideovému klimatu než vlivu zahraničí. Na obranu demokracie důrazněji nevystoupila ani sociální demokracie. Nejdříve uvěřila Dollfussově léčce, která spočívala v proklamované ochotě ke spolupráci s opozicí. Přetrvávající pasivita největší levicové strany v kombinaci s obavami z uchopení moci

rakouskou NSDAP přiměla vládu ke konečnému zúctování se „zbytečnými“ výdobytky liberální demokracie. Neexistence rakouské identity a demokratické politické kultury, chronické ekonomické potíže, mýtus o neživotaschopnosti země a výrazná polarizace vnitropolitické scény vedly ke konci politického pluralismu u našich jižních sousedů.

V oblasti diplomacie odmítl Dollfuss různé varianty dunajské federace i orientaci na Francii, neboť je nepovažoval pro Rakousko za výhodné. Namísto toho sáhl k neutralistické linii zahraniční politiky, odmítaje zapletení republiky pod Alpami do vlivové sítě jedné z velmocí. Od začátku své vlády kladl důraz na udržení přátelského vztahu s Německem, ovšem tamní prezidiální kabinet se po ztroskotání německo-rakouské celní unie přestaly o Rakousko zajímat. Chvíli se zdálo, že vláda Franze von Papena bude chtít využívat rakouskou kartu aktivněji než její předchůdci. Jednalo se však o klamný manévr, který byl pouhým prostředkem k dosažení zrušení německých reparací. Signace lausannské smlouvy znamenala nejenom finanční pomoc Rakousku, ale také opětovný zákaz anšlusu. Berlín rozladěn podpisem Vídně toleroval ostrou protirakouskou kampaň německého nacionalistického tisku. Přes určité rozladění zůstaly bilaterální vztahy obou států na přátelské úrovni. Zásadní obrat v tomto ohledu přinesl nástup německých nacistů k moci právě v době, kdy mezinárodní kredit Dollfussovy vlády poškodila Hirtenberská aféra.

V italské zahraniční politice plně planých slibů a velkých gest hrála „alpská“ republika důležitou roli. Pro Řím, který sledoval s podunajským prostorem vlastní plány, bylo výhodnější mít strategickou hranici na Brenneru s malým a tudíž slabým Rakouskem, než s Německem posilněným o podalpskou zemi. Odlišný postoj Itálie a Německa k podpoře Rakouska v průběhu Hirtenberské aféry způsobil zásadní změnu zahraničně politické orientace. Zatímco Řím všemožně Vídni pomáhal, Berlín vázal svoji podporu na prosazení rakouských nacistů na tamní politické scéně. Kromě toho Hitler považoval brzký anšlus Rakouska za věc osobní prestiže. Nejenom on, ale také ostatní představitelé Třetí říše nepočítali s tím, že Dollfussova vláda nemá zájem na „rozmělnění“ Rakouska ve Velkoněmecké říši. Kancléř požadoval uznání suverenity a svébytnosti Rakouska, což byl primární cíl jeho diplomacie. Proto opustil dosavadní neutralistickou linii zahraniční politiky a vědomě posílil vazbu na Itálii. Berlín rozladěný postojem Vídně se rozhodl zasáhnout z pozice síly. Stupňoval tlak na Rakousko s cílem přimět ho ke změně stanoviska, leč marně. Obě strany nechtěly ze svých požadavků slevit, což způsobilo nečekané vyhrocení německo-rakouských vztahů.

Ze vzájemného poměru Prahy a Vídně se od počátku třicátých let vytrácela až dosud přítomná chladná korektnost, která se změnila v době zápasu o německo-rakouskou celní unii

v roce 1931 v latentní nepřátelství. Tento trend umocnilo Benešovo rozhodnutí nezúčastnit se lausannské půjčky a byl dále prohlouben událostmi kolem Hirtenberské aféry. Vídeň pak nahlížela, mnohdy neprávem, na Prahu jako na svého hlavního protivníka. Československo-rakouské vztahy se od počátku čtvrtého desetiletí minulého století trvale zhoršovaly a na jaře 1933 dosáhly kritického stavu. Beneš připisoval rakouské otázce patřičnou důležitost, neboť anšlus by znamenal značné omezení suverenity Československa jak v hospodářském, tak v politickém slova smyslu. Černínský palác by uvítal případné zlepšení vzájemných vztahů, ale tomu v očích republiky pod Alpami bránila osoba Edvarda Beneše a fakt, že se československá politika v důležitých tématech střetávala s rakouskou koncepcí. Navíc Ballhausplatz rezolutně odmítal rovněž spolupráci s Malou dohodou, protože ji považoval za protianšlusový a profrancouzský instrument mající na šachovnici evropské politiky pouze marginální význam.

V době klíčových vnitropolitických a zahraničně politických změn u našeho jižního souseda Praha i přes určité náznaky aktivity k nim přistupovala pasivně, poněvadž nedisponovala odpovídajícími mocenskými prostředky k prosazení svého stanoviska.

Na závěr bych se rád zamyslel nad postavou samotného Dollfusse. Při jeho hodnocení nesmíme zapomenout na fakt, že byl postaven před úkoly, jejichž řešení bylo požadováno od málokterého rakouského politika. Hned při sestavování nové vlády byl postaven před nelehké dilema – vytvořit velkou koalici nebo se spolehnout na autoritativní Heimwehr. V těchto dnech výrazněji prokázal to, co ho zdobilo v dobách minulých i budoucích – čilou aktivitu, vůli, schopnost stanovit správnou strategii a dovedně manévrovat. Zpočátku byl vnímán doma i v zahraničí jako „přechodný“ kancléř, který uvolní místo někomu schopnějšímu. Svoje jmenování do vysoké státní funkce nevnímal jako dočasný politický mandát, nýbrž jako misi řízenou Bohem. Jeho sebevědomí rostlo s každým, byť sebemenším úspěchem, který uměl prezentovat jako svůj osobní úspěch případně jako úspěch vlády, kterou vede. Mnohdy mu od politické prohry pomohla souhra náhod nebo nutná dávka štěstí, ale rozhodně nelze tvrdit, že mu vše bez přičinění jednoduše spadlo do klína. Velmi rychle zastínil ostatní spolupracovníky. Dokázal neutralizovat vliv případných konkurentů a současně tahat za klíčové nitky. Na zasedáních vlády mnohdy přenechal iniciativu kolegům, ovšem vždy minimálně spolurozhodoval o klíčových otázkách.

Soud nad Dollfussem nesmí být jednobarevný, stejně tak jako jednobarevné nebyly jeho činy i osobnost samotná. Musíme se zbavit stranické optiky a posuzovat ho v kontextu doby. Dollfusse nelze označit ani za „vraha dělníků“ ani za „kancléře hrdinu“ či „světce“. Jako každý člověk se dopouštěl chyb, které ovšem nic nezměnily na skutečnosti, že byl

jedním z nejvýraznějších rakouských a evropských politiků své doby. Současně se zcela vědomě a velkou mírou podílel na etablování autoritativního režimu v Rakousku a odmítl demokratické alternativy jak ve vnitropolitické tak v zahraničně politické oblasti. Neměli bychom zapomínat ani na jednu z uvedených skutečností.

Engelbert Dollfuss and the Central Europe 1932-1933

Abstract

The diploma paper which I was elaborating is focused on the first year of the governance Austrian chancellor Engelbert Dollfuss. Data of that governance were taken from unpublished sources of Czech, Austrian and German province as well as from published Czech, Austrian and German sources. In area of economy he decided to apply the strict

deflation policy as a result of big economic depression. Business strategy of such country led to the only one effort - to sign new business agreements established on preferential base. At the beginning of Dollfuss's governance there existed a possibility of big coalition with social democrats but step by step the ideological difference was increasing. The more threat was coming from Nazism the more isolated Austrian policy turned. The chancellor was trying to strengthen political power of parliamentary majority which was very weak. Unsuccessfully. This non success made him put his mind to the alternative form of regime. The piece of luck helped him to get out from unpleasant situation. He took advantage of formal lack of Austrian pluralism and was continually setting up authoritative regime. In area of foreign policy he reduced options of Danube's federation as well as orientation to France because he didn't consider these possibilities profitable for Austria. He had rather decided for policy that not tends to any country. Austrian chancellor was trying to have a good relationship with Germany but Germany didn't take any stranger interest with Austria at all. Absolute change in relationship of both countries happened when German Nazis had become to the governance of German people. In that time Austrian chancellor started more intensive communication with Italy. Dollfuss's main and the most important political aim at all were to keep independence of Austria which appeared to Nazis just only as a German east province. Relationship between Prague and Vienna got still worse and worse from 1930's. To that unpleasant political situation negatively helped the wrong Beneš's decision not to take part in Lausanne's loan as well as events connective to Hirtenberg's scandal that is why Vienna started looking at Czechoslovakia as a rival number one. Although Prague was attempting to improve political relationship for Austria it was not possible till Edvard Beneš is at the same political level as well as differences in main political tasks of both countries. Czechoslovakia just only took account to Austrian difficult political situation and didn't help.

Prameny a literatura

Nevydané prameny

Österreichisches Staatsarchiv, Wien

Archiv der Republik

Österreichische Vertretungsbehörden im Ausland

Karton Nr. 15, 28, 48, 67

Neues Politisches Archiv

Karton Nr. 18, 19, 34, 46, 47, 59

Liasse Österreich 7, Karton Nr. 283

Liasse Österreich 7/1 Karton Nr. 283

Liasse Österreich 8/IV, Karton Nr. 290

Liasse Mitteleuropa/Geheim Karton Nr. 410

Liasse Italien I/III Geheim, Karton Nr. 413

Liasse Ungarn I/III Geheim, Karton Nr. 416

Ungarn V/2Geheim, Karton Nr. 416

Liasse Italien I/III, Karton Nr. 584

Tschechoslowakei 7/1, Karton Nr. 768

Allgemeine Verwaltungsarchiv

Persönliche Sammlungen und Nachlässe

Nachlass Hornbostel, Karton Nr. 1, 2

Verein für die Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien

Sach-, Themen-, Chronologisches Archiv

Lade 16

VfGA, Parteiarchiv vor 1934

Mappe Nr. 6

Archiv des Karl von Vogelsang Institutes, Wien,

Christlichsoziale Partei

Karton Nr. 55

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin

Büro Reichsminister

28392 k, 28393 k, 29452, 29514

Geheime Akten

303357, 303368-303372

Politische Abteilung II.

70647, 72283, 72284, 72756, 72814, 73282, 73283,
73306, 73307, 73320, 73382, 73394, 73418, 73437, 73500, 73522, 73766,
73782, 73883, 73893, 74142, 74147

Presseabteilung

122799

Bundesarchiv, Berlin

R 901

41184, 41201, 41203

Archiv Ministerstva zahraniční věcí, Praha

Politické zprávy:

Vídeň 1930-1933

Berlín 1929-1933

Paříž 1930, 1931-1933

Řím 1932-1933

Londýn 1932-1933

Budapešť 1932-1933

Bělehrad 1932-1933

Bukurešť 1932-1933

II. sekce

karton č. 822, 825

IV. sekce

karton č. 405, 680, 1017

Telegramy odeslané 1920, 1931-1933

Telegramy došlé 1931-1933

Kroftův archiv

karton č. 7, 8

Kabinet ministra 1918-1939, věcný

karton č. 42

Trezorové spisy II/1

1932, 1933

Malá dohoda

karton č. 2,

Masarykův ústav-Archiv Akademie věd České republiky, Praha, Archiv

Ústavu Tomáše G. Masaryka

fond: Edvard Beneš I

karton č. 95, 97, 98, 99, 105, 139, 217

Národní archiv, Praha

Výstrižkový archiv Ministerstva zahraničních věcí 1916-1944

karton č. 864, 865, 950, 954, 965, 981, 992, 993, 1007

Presidium ministerstva vnitra

225-887-35

Archiv České Národní banky, Praha

Národní banka Československá

Protokoly bankovní rady Národní banky Československé 1932-1933,

Užší výbor Národní banky Československé 1932-1933

Živnostenská banka

Přílohy ke schůzím správní rady ŽB 1931-1933

Archiv Národního muzea, Praha

Zdeněk Fierlinger

karton č. 5, 8

Vojtěch Mastný

karton č. 27

Vojenský ústřední archiv, Praha

Vojenská kancelář prezidenta republiky 1919-1939

karton č. 118

Prameny institucionální povahy

Akten der Reichskanzlei Weimarer Republik, hrsg. für die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften von Karl Dietrich Erdmann, für das Bundesarchiv von Hans Booms

Das Kabinett Brüning, Bd. 1, 30. März 1930 bis 28. Februar 1931, bearb. von Tilman Koops, Boppard am Rhein 1982

Das Kabinett von Papen, 2 Bde, beab. von Karl Heinz Minuth, Boppard am Rhein 1989

Akten zur deutschen auswärtigen Politik

Serie B, Bd. 16, 17, 21

Serie C I/1, I/2

Allianz Hitler-Horthy-Mussolini. Dokumente zur ungarischen Außenpolitik, hrsg. von Maria Ádám, Gyula Juhász, Lákos Kerekés, Budapest 1966

Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 1-7, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1993-2006

Bericht über die Tätigkeit der deutschösterreichischen Friedensdelegation in Saint Germain en Laye. Nr. 379 der Beilagen der Stenographischen Protokolle der Konstituierenden Nationalversammlung der Republik Österreich, 2 Bde, Wien 1919

Bundesgesetzblatt für Republik Österreich 1933

Die Briefe Franz Kleins aus der Zeit seiner Mitwirkung in der österreichischen Friedendelegation, Mai - August 1919, hrsg. von Fritz Fellner, Heidrun Maschl, Salzburg 1977

Die erste österreichische Republik im Spiegel zeitgenössischer Quellen, hrsg. von Francis-Ludwig Carsten, Wien, Graz, Köln 1988

Die Protokolle der Reichsfraktion und des Fraktionsvorstands der deutschen Zentrumspartei 1926-1933, beab. von Rudolf Morsey, Mainz 1964

Die Verfassungsreform von 1929. Dokumente und Materialien zur Bundesverfassungs-Novelle von 1929, hrsg. von Klaus Berchtold, 2 Bde, Wien 1978

Dokumentation zur österreichischen Zeitgeschichte 1918-1928, hrsg. von Christine Klusacek, Kurt Stimmer, Wien, München 1984

Dollfuss im Spiegel des US-Akten, hrsg. von Franz Goldner, St. Pölten 1979

Edvard Beneš. Cirkulární telegramy 1920-1935. Z dokumentů Archivu ministerstva zahraničních věcí k vydání připravil Jindřich Dejmek, Praha 2002

Ergebnis der Landtagswahlen in Niederösterreich vom 24. April 1932, hrsg. von der Niederösterreichischen Landesdirektion, Wien 1932

Les Délibérations du Conseil des Quatre (24 mars-28 juin). Notes de l'Officier Interprète, ed. Paul Mantoux, Paris 1955, 2. vol

Materialien zur österreichischen Bundesverfassung, Bd. 1, Länderkonferenzen 1919/20 und die Verfassungsfrage, hrsg. von Felix Ermacora unter Mitarbeit von Ingrid Moser, Wien 1989; Bd. 2, *Die Entstehung der Bundesverfassung. Dokumente der Staatskanzlei über allgemeine Fragen der Verfassungsreform*, hrsg. unter Mitarbeit von Ingrid Moser, Wien 1989; Bd. 3, *Materialien und Erläuterungen: Die Aufgabenverteilung zwischen Bund und Ländern*, Wien 1986; Bd. 4, *Die Sammlung der Entwürfe zur Staats- und Bundesverfassung*, Wien 1990; Bd. 5, *Register zu den Materialien der Entstehung der Bundesverfassung 1920*, (gemeinsam mit Alexander Pelzl), Wien 1993

Österreichische Parteiprogramme 1868-1966, eingeleitet und hrsg. von Klaus Berchtold, Wien 1966

Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik. Abteilung VIII, Kabinett Dr. Engelbert Dollfuss, Bd. 1-3, beab. von Getrude Enderle-Burcel, Wien 1980, 1982, 1983

Protokolle des Klubvorstandes der Christlichsozialen Partei 1932-1934, hrsg. von Walter Goldinger, Wien, München 1980, (Studien und Quellen zur österreichischen Zeitgeschichte hrsg. im Auftrag der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor – Körner – Stiftungsfonds und der Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1918-1938

von Rudolf Neck, Adam Wandruszka, Gesamtdredaktion der Reihe Isabella Ackerl, Bd. 2)

Quellen zur österreichischen Verfassungsrecht (1920), hrsg. von Felix Ermacora, Wien 1967

Reichsgesetzblatt für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder 1917

Sbírka zákonů a nařízení státu československého 1921

Staatsgesetzblatt für den Staat Deutschösterreich 1918, 1919

Statisches Handbuch für die Republik Österreich 1931

Prameny osobní povahy, dobové studie, literatura

ALMOND, Nina, LUTZ, Ralph Haswell, *The Treaty of Saint Germain*, Stanford 1935

BASCH, Antonín, *Poznámky k hospodářským výsledkům lausannské konference*, in: *Zahraniční politika* 11, 1932, II. část, s. 525-532

BAUER, Otto, *Aufstand der österreichischen Arbeiter*, Prag 1934

BAUER, Otto, *Der 24. April*, in: *Kampf. Sozialdemokratischer Monatschrift* 25, 1932 Nr. 5, s. 189-193

BAUER, Otto, *Werkausgabe*, Bd. 5, 7, hrsg. von der Arbeitergemeinschaft für die Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung, Wien 1978, 1979

BENEŠ, Edvard, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky z bojů za svobodu národa, Díl. 3, Dokumenty*, Praha 1931

BENEŠ, Edvard, *Anšlus nebo nová Evropa? Výklad čsl. ministra zahraničních věcí Dr. Edvarda Beneše v zahraničních výboru Poslanecké sněmovny a Senátu dne 23. dubna 1931*, Praha 1931

BENEŠ, Edvard, *Boj o mír a bezpečnost státu. Československá zahraniční politika v projevech dra. Edvarda Beneše*, Praha 1934

BLEIBTREU, Attilio Renato, *Der Heldenkanzler*, Wien 1934

- BLEIBTREU, Attilio Renato**, *Unser (Emil) Fey. Ein Bild des Helden*, Wien 1934
- BRAUNTHAL, Julius**, *The Tragedy of Austria*, London 1948
- BRÜNING, Heinrich**, *Memoiren 1918-1934*, Stuttgart 1970
- CURTIUS, Julius**, *Das Scheitern des Zollunionplans von 1931*, Heidelberg 1947
- CURTIUS, Julius**, *Sechs Jahre Minister der Deutschen Republik*, Heidelberg 1948
- CURTIUS, Julius**, *Der Young Plan. Entstehung und Wahrheit*, Stuttgart 1950
- DANNEBERG, Robert**, *Die Gemeinderatswahlen im Lichte der Zahlen*, in: Kampf. Sozialdemokratischer Monatschrift 25, 1932, Nr. 6, s. 246-255, Nr. 7, s. 312-325, Nr. 8-9, s. 373-385
- DEUTSCH, Julius**, *Ein weiter Weg. Lebenserinnerungen*, Zürich, Leipzig, Wien 1960
- DOLLFUSS, Eva**, *Mein Vater. Hitlers erstes Opfer*, Wien 1994
- EDER, Julius**, *Kanzler Dollfuss, seine österreichische Sendung*, Wien 1933
- EDER, Julius**, *Zwei Jahre Dollfuss. Zum 20. Mai 1934*, Wien 1934
- EISENSTECKEN, Hans**, *Kamerad Dollfuss. Mit dem Bundeskanzler an der Front*, Innsbruck 1935
- FIERLINGER, Zdeněk**, *Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje*, Praha 1947
- FRANCOIS-PONCET, André**, *Berlín 1931-1938. Vzpomínky diplomata*, Praha 1947
- FRANKE, Karl**, *Deutschösterreichs Zukunft. Politische und Wirtschaftliche Ausblicke*, Wien 1919
- FUNDER, Friedrich**, *Als Österreich den Sturm bestand. Aus der Ersten in die Zweite Republik*, Wien, München 1957

- GEDYE, George**, *Als die Bastionen fielen. Die Errichtung der Dollfuss-Diktatur und Hitlers Einmarsch in Wien und den Sudeten. Eine Reportage über die Jahre 1927 bis 1938*, Wien 1981
- GEISSERT, Otto**, *Bundeskanzler Dr. Engelbert Dollfuss*, Wien 1933
- GUNTHER, John**, *Evropa – jaká je*, Praha 1936, 4. vydání
- HEIDERICH, Franz**, *Die Wirtschaftskräfte Deutschösterreichs*, Wien 1919, (Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Nr. 17)
- HELMER, Oskar**, *50 Jahre erlebte Geschichte*, Wien o. j (1957)
- HERTZ, Friedrich**, *Ist Österreich lebensfähig?*, Wien 1921
- HILDEBRAND, Klaus von**, *Engelbert Dollfuss, ein katholischer Staatsmann*, Salzburg 1934
- HITLER, Adolf**, *Mein Kampf*, München 1939
- CHMELAŘ, Josef**, *Jedenácté shromáždění Společnosti národů. Briandův projekt Evropské unie*, in: *Zahraníční politika* 9, 1930, II. díl, s. 1005-1015
- CHMELAŘ, Josef**, *Květnová jednání v Ženevě*, in: *Zahraníční politika* 10, 1931, I. část, s. 315-322
- CHMELAŘ, Josef**, *Tardieuův plán středoevropské spolupráce*, in: *Zahraníční politika* 11, 1932, s. 185-192
- Josef Goebbels**. *Tagebücher, Bd. 2, 1930-1934*, hrsg. von Ralf Georg Reuth, München, Zürich 1992
- KLEINWAECHTER, Friedrich**, *Der Untergang der Österreichisch-Ungarischen Monarchie*, Wien 1920
- KNOLL, August**, *Dollfuss schafft Arbeit*, Wien 1933
- KNOLL, August**, *Von Seipel zu Dollfuss. Eine historisch-soziologische Studie*, Wien 1934
- KREISKY, Bruno**, *Zwischen den Zeiten. Erinnerungen aus fünf Jahrzehnten*, Berlin 1987
- LAYTON, Walter, RIST, Charles**, *Die Wirtschaftslage Österreichs*, Wien 1925

- LUDWIG, Eduard**, *Österreichische Sendung im Donauraum. Die letzten Dezennien österreichischer Innen- und Außenpolitik*, Wien 1954
- MALETA, Alfred**, *Bewältigte Vergangenheit. Österreich 1932-1945*, Graz, Wien, Köln 1981
- MAURER, Hans**, *Kanzler Dollfuss*, Graz, Wien 1934
- MENSHENGEN, Karl**, *Deutschösterreichs wirtschaftliche Zukunft*, Olmütz 1919
- MESSNER, Johannes**, *Dollfuss*, Innsbruck 1935
- NAUMANN, Friedrich**, *Mitteleuropa*, Berlin 1915
- OPOČENSKÝ, Jan**, *Konec monarchie rakousko-uherské*, Praha 1928
- OPOČENSKÝ, Jan**, *Umsturz in Mitteleuropa. Der Zusammenbruch Österreich-Ungarns und die Geburt der Kleinen Entente*, Hellerau bei Dresden 1931
- PAPOUŠEK, Jaroslav**, *Edvard Beneš, Třicet let práce a boj pro národ i stát*, Praha 1934
- PAPOUŠEK, Jaroslav**, *Politické pozadí plánu celní unie německo-rakouské*, Praha 1931
- PAPOUŠEK, Jaroslav**, *Politické pozadí plánu celní unie německo-rakouské*, in: *Zahraněční politika* 10, 1931, s. 362-382
- PÜNDER, Hermann**, *Politik in der Reichskanzlei. Aufzeichnungen aus den Jahren 1929-1932*, hrsg. von Thilo Vogelsang, Stuttgart 1961
- RENNER, Karl**, *Österreich von der Ersten zur Zweiten Republik*, Wien 1953
- RINTELEN, Anton**, *Erinnerungen an Österreichs Weg. Versailles, Berchtesgaden, Grossdeutschland*, München 1941
- SEIPEL, Ignaz**, *Kampf um die österreichische Verfassung*, Leipzig, Wien 1930
- SCHÄRF, Adolf**, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Wien 1963
- SCHILDER, Siegfried**, *Der Streit um die Lebensfähigkeit Österreichs*, Stuttgart 1926
- SCHUSCHNIGG, Kurt**, *Dreimal Österreich*, Wien 1937

SCHUSCHNIGG, Kurt, *Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlußidee*, Wien, München 1988

So sprach Kanzler, Aus seinen Reden zusammengestellt von Anton Tautscher, Wien 1935

STARHEMBERG, Ernst Rüdiger, *Memoiren. Mit einer Einleitung von Heinrich Drimmel und einem Nachwort von Heinrich R. Starhemberg*, Wien, München 1971

STOBL, Ludwig, *Unser Kanzler Dr. Dollfuss als Agrarier*, Wien 1933

STOLPER, Gustav, *Deutschösterreich als Sozial- und Wirtschaftsproblem*, München 1921

STRAKOSCH, Siegfried, *Der Selbstmord eines Volkes. Wirtschaft in Österreich*, Wien, Leipzig, München 1922

STRÍBRNÝ, Jiří, *Kramářův soud nad Benešem*, Praha 1939

STURM, Joachim, *Unser Kanzler. Ein Jahr Regierung Dollfuss*, Wien 1933

TREVIRANUS, Gottfried, *Das Ende von Weimar. Heinrich Brüning und seine Zeit*, Wien, Düsseldorf 1968

Unterhändler des Vertrauens. *Aus den nachgelassenen Schriften von Sektionschef Dr. Richard Schüller*, hrsg. von Jürgen Nautz, Wien, München 1990

WINKLER, Franz, *Diktatur in Oesterreich*, Zürich 1935

Zum Wort gemeldet: Otto Bauer, hrsg. und eingeleitet von Heinz Fischer, Wien, Frankfurt, Zürich 1970

Zwei Jahre Aufbauwerk der Regierung Dr. Dollfuss, Wien 1934, (bez autora)

Dobová periodika

Arbeiter-Zeitung 1918, 1932-1933

Das Kleine Blatt 1932-1933

Die Neue Zeitung 1932

Germania 1932

Jahrbuch für auswärtige Politik, internationale Wirtschaft, Kultur, Weltverkehr und Völkerrecht 1931

Kampf. Sozialdemokratischer Monatschrift 1932-1933

Lidové listy 1932-1933

Prager Presse 1932-1933

Právo lidu 1932-1933

Pražský večerník 1932-1933

Reichpost 1932-1933

Večerník Práva lidu 1933

Wiener Sonn- und Montagszeitung 1932

Wiener Zeitung 1932-1933

Wir bauen auf Juli 1934-Juli 1937

Zahraniční politika 1922, 1930-1933

Odborná literatura

ACKERL, Isabella, *Die Großdeutsche Volkspartei 1920-1934. Versuch einer Parteigeschichte*, Phil. Dissertation, Wien 1967

ÁDÁM, Magda, *Richtung Selbstvernichtung. Kleine Entente 1920-1938*, Budapest, Wien 1988

ADAMS, Henry M., ADAMS, Robin K., *Rebel Patriot: A biography of Franz Papen*, Santa Barbara 1987

ALMOND, Gabriel A., VERBA, Sidney, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton 1963

ANDISC, Hellmut, *50 Jahre unseres Lebens. Österreich Schicksal seit 1918*, Wien 1968, 2. Auflage

ANDISC, Hellmut, *Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918-1938*, Wien 1962

- ARDELT, Rudolf**, *Zwischen Demokratie und Faschismus. Deutschnationales Gedankegut in Österreich 1919-1930*, Wien, Salzburg 1972
- Austrofaschismus. Politik - Ökonomie - Kultur 1933-1938**, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage
- BÄRNTHALER, Irmgard**, *Die Vaterländische Front. Geschichte und Organisation*, Wien 1971
- BEER, Siegfried**, „Unmoralische Anschluss“. *Britische Österreichpolitik zwischen Containment und Appeasement*, Wien, Graz, Köln 1988
- BENNETT, Edward**, *Germany and the Diplomacy of Financial Crisis 1931*, Cambridge 1961
- BERGER, Peter**, *Im Schatten der Diktatur. Die Finanzdiplomatie des Vertreters des Völkerbundes Meinoud Marinus Rost van Tonningen 1931-1936*, Wien 2000
- BERGER, Peter**, *Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert*, Wien 2007
- BERG-SCHLOSSER, Dirk**, *Politische Kultur. Eine neue Dimension politikwissenschaftlicher Analyse*, München 1972
- BERCHTOLD, Klaus**, *Verfassungsgeschichte der Republik Österreich, Bd. 1: 1918-1933. Fünfzehn Jahre Verfassungskampf*, Wien, New York 1998
- BINDER, Dieter Anton**, *Dollfuss und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Ständestaates in den Jahren 1933/34*, Graz 1979, (Dissertationen der Universität Graz 43)
- BERTOLASO, Marco**, *Erste Runde im Kampf gegen Hitler? Frankreich, Großbritannien und die österreichische Frage 1933-34*, Hamburg 1995
- BINDER, Dieter-Anton, BRUCKMÜLLER, Ernst**, *Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte 1918-2000*, Wien 2005
- BOTZ, Gerhard**, *Gewalt in Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche. Unruhen in Österreich 1918-1934*, München 1976

- BOTZ, Gerhard**, *Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt. Streik. Konfliktunterdrückungen in Österreich seit 1918*, Frankfurt, New York 1987
- BRACHER, Karl Dietrich**, *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Machtverfall in der Demokratie*, Villingen 1955
- BRAUNEDER, Wilhelm**, *Österreichische Rechtsgeschichte*, Wien 2003
- BROKLOVÁ, Eva**, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu (1918-1938)*, Praha 1999
- BRUCKMÜLLER, Ernst**, *Nation Österreich. Kulturelles Bewusstsein und gesellschaftlich-politische Prozesse*, Wien, Köln, Graz 1996, 2. Auflage
- BRUSATTI, Alois**, *Österreichische Wirtschaftspolitik von Josephinismus zum Ständestaat*, hrsg. von Institut für angewandte Sozial- und Wirtschaftsforschung, Wien 1965
- BULLOCK, Alan**, *Hitler. Eine Studie über Tyrannei*, Düsseldorf 1953
- BUTSCHEK, Felix**, *Österreichische Wirtschaft im 20. Jahrhundert*, Wien, Stuttgart 1985
- BUTSCHEK, Felix**, *Statistische Reihen zur österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Die österreichische Wirtschaft seit der industriellen Revolution*, Wien 1999
- BYSTRICKÝ, Valerián, DEÁK, Ladislav**, *Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932-1933*, Bratislava 1973
- CAMBELL, Gregory F.**, *Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia*, Chicago, London 1975
- CAMPUS, Elisa**, *The Little Entente and the Balkan Alliance*, Bukaresti 1978
- CARSTEN, Francis Ludwig**, *Faschismus in Österreich. Von Schönenerer zu Hitler*, München 1977
- Československo a střední Evropa v meziválečném období. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit.** Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 3-1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek, Praha 1999

DEDERKE, Karlheinz, *Reich und Republik Deutschland*, Stuttgart 1991, 6. Auflage

DEJMEK, Jindřich, *Československo, jeho susedé a velmoci ve XX. Století (1918-1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*, Praha 2002

DEJMEK, Jindřich, *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie od zrodu První republiky po konferenci v Mnichově (1918-1938)*, Praha 2003

DEJMEK, Jindřich, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a diplomat (1884-1935)*, Praha 2006

DEJMEK, Jindřich, *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935-1948)*, Praha 2008

DIAMANT, Alfred, *Die österreichischen Katholiken und die Erste Republik. Demokratie, Kapitalismus und soziale Ordnung 1918-1934*, Wien 1960

Die Auflösung des Habsburgerreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Karlheinz Mack, Wien 1970 (Schriftenreihe der österreichischen Ost- und Südeuropa Institut, Bd. 3)

Die deutsche Staatskrise 1930-1933. Handlungsspielräume und Alternativen, hrsg. von Heinrich August Winkler, München 1992

Die Ereignisse des 15. Juli 1927. Protokoll des Symposiums „Die Ereignisse des 15. Juli 1927“ in Wien am 15. Juli 1977, Wien 1979, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 5, hrsg. von Rudolf Neck und Adam Wandruszka, Gesamtedaktion Isabella Ackerl)

Die Habsburger Monarchie 1848-1918, hrsg. von Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Bd. I., *Die wirtschaftliche Entwicklung*, hrsg. von Alois Brusatti, Wien 1973

- Die österreichischen Bundeskanzler.** Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983
- Die Verfassungsreform 1925,** hrsg. von Klaus Berchtold, Wien 1992
- Die Weimarer Republik 1918-1933.** Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, hrsg. von Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans-Adolf Jacobsen, Bonn 1989, 2. Auflage
- Die wirtschaftliche Neuordnung in Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit,** hrsg. von Alice Teichova, Herbert Matis, Wien 1996
- DÜLMEN, Richard van,** *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly,* Praha 2002
- DUSEK, Peter, PELINKA, Anton, WEINZIERL, Erika,** *Zeitgeschichte im Aufriß. Österreich seit 1918. 50 Jahre Zweite Republik,* Wien 1995, 4. ergänzte Auflage
- ENDERLE, Peter,** *Die ökonomischen und politischen Grundlagen der Römischen Protokolle aus dem Jahre 1934,* Phil. Dissertation, Wien 1979
- ERDMANN, Karl Dietrich,** *Gustav Stresemann the Revision of Versailles and the Weimar parliamentary System,* London 1980
- ERMACORA, Felix,** *Österreichische Verfassungslehre. Grundriß eines Studienbuchs,* Wien, Stuttgart 1970
- ERMACORA, Felix,** *St. Germain und die Folgen,* München, Wien 1989
- ESSEN, Andrzej,** *Polska a Mala ententa 1920-1938,* Warszawa, Krakow 1992
- EYCK, Erich,** *Geschichte der Weimarer Republik, 2. Bde,* Stuttgart 1956
- FALTER, Jürgen,** *Hitlers Wähler,* München 1991
- FANTL, Jindřich,** *Edvard Beneš, I. díl,* Praha 1992
- FEJTÖ, Francois,** *Rekviem za mrtvou říši. O zkáze Rakousko-Uherska,* Praha 1998
- FEST, Joachim,** *Hitler. Eine Biographie,* Frankfurt am Main, Berlin, Wien 1973

- FROMMELT, Reinhard**, *Panuropa oder Mitteleuropa. Einigungsbestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925-1933*, Stuttgart 1977
- GAJANOVÁ, Alena**, *ČSR a střeoevropská politika velmocí*, Praha 1967
- GALANDAUER, Jan**, *Vznik československé republiky. Programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988
- GARSCHA, Winfried**, *Die Deutsch-Österreichische Arbeitsgemeinschaft. Kontinuität und Wandel deutscher Anschlusspropaganda und Angleichungsbemühungen vor und nach der nationalsozialistischen „Machtergreifung“*, Wien 1984
- GEHL, Jürgen**, *Austria, Germany and the Anschluß 1931-1938*, London 1963
- Geschichte der Republik Österreich**, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954
- GESSNER, Dieter**, *Die Weimarer Republik*, Darmstadt 2002
- BALDERSTON, Theo**, *Economisc and Politisc in the Weimar Republic*, Cambridge 2002
- GOLDINGER, Walter**, *Geschichte der Republik Österreich*, Wien 1962
- GOLDINGER, Walter, BINDER, Dieter**, *Geschichte der Republik Österreich 1918-1938*, Wien, München 1992
- GRAML, Hermann**, *Zwischen Stresemann und Hitler. Die Außenpolitik der Präsidialkabinette Brüning, Papen, Schleicher*, München 2001
- GULICK, Charles**, *Österreich von Habsburg zu Hitler*, Wien 1976
- HAAS, Alexander**, *Die vergessene Bauernpartei. Der Steierische Landbund und sein Einfluß auf die österreichische Politik 1918-1934*, Graz, Stuttgart 2001
- HAFFNER, Sebastian**, *Anmerkungen zu Hitler*, Frankfurt am Main 1978
- Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933**, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995
- HANISCH, Ernst**, *Die Ideologie des politischen Katholizismus in Österreich 1918-1938*, Wien, Salzburg 1977

- HANISCH, Ernst**, *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*, Wien 1994
- HANNAK, Jacques**, *Karl Renner und seine Zeit. Versuch einer Biographie*, Wien 1965
- HANNAK, Jacques**, *Johannes Schober. Mittelweg in die Katastrophe. Porträt eines Repräsentanten der verlorenen Mitte*, Wien, Frankfurt, Zürich 1966
- HASIBA, Gernot**, *Die zweite Bundes-Verfassungsnovelle von 1929*, Wien 1976
- HAUTMANN, Hans**, *Die verlorene Räterepublik. Am Beispiel der Kommunistischen Partei Deutsch-Österreich*, Wien 1971
- HAUTMANN, Hans, KROPF, Rudolf**, *Die österreichische Arbeiterbewegung vom Vormärz bis 1945. Sozialökonomische Ursprünge ihrer Ideologie und Politik*, Wien 1976, 2. korrigierte und ergänzte Auflage, (Schriftenreihe des Ludwig Boltzmann Instituts für Geschichte der Arbeiterbewegung, Bd. 4)
- KAUFMANN, Fritz**, *Sozialdemokratie in Österreich. Idee und Geschichte einer Partei. Von 1889 bis zur Gegenwart*, Wien, München 1978
- HAVLÍČEK, František**, *Edvard Beneš - Člověk, sociolog, politik*, Praha 1991
- HEYDE, Phillip**, *Das Ende der Reparation. Deutschland, Frankreich und der Youngplan 1929-1932*, Paderborn, München, Wien, Zürich 1998
- HILDEBRAND, Klaus**, *Das Dritte Reich*, Oldenburg 1991
- HILDEBRAND, Klaus**, *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler 1871-1945*, Stuttgart 1995
- HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír**, *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*, Brno 2004
- HOEGNER, Wilhelm**, *Die verratene Republik. Deutsche Geschichte 1919-1933*, Frankfurt am Main 1989
- HÖMIG, Herbert**, *Brüning – Kanzler in der Krise der Republik. Eine Weimarer Biographie*, Paderborn, Wien, München, Zürich 2000
- HÖMIG, Herbert**, *Brüning. Politiker ohne Auftrag. Zwischen Weimarer und Bonner Republik*, Paderborn, Wien, München, Zürich 2005

- HOOR, Ernst**, *Österreich 1918-1938. Staat ohne Nation. Republik ohne Republikaner*, Wien, München 1966
- HUBERT, Rainer**, *Schober. „Arbeitermörder“ und „Hort der Republik“*. *Biographie eines Gestrigen*, Wien, Köln 1990
- HUEMER, Peter**, *Sektionschef Robert Hecht und die Zerstörung der Demokratie in Österreich. Eine historisch-politische Studie*, Wien 1975
- IGGERS, Georg**, *Dějepisectví ve 20. století od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha 2002
- IODACHE, Nicolae**, *La Petite Entente et l'Europe*, Genève 1977
- JAGSCHITZ, Gerhard**, *Die Jugend des Bundeskanzlers Dr. Engelbert Dollfuß. Ein Beitrag zur geistig-politischen Situation der sogenannten „Kriegsgeneration“ des 1. Weltkrieges*, Phil. Dissertation, Wien 1967
- JAGSCHITZ, Gerhard**, *Der Putsch. Die Nationalsozialisten 1934 in Österreich*, Graz, Wien, Köln 1976
- JAKUBEC, Ivan, JINDRA, Zdeněk**, *Dějiny hospodářství českých zemí od počátků industrializace do konce habsburské monarchie*, Praha 2007
- JARAUSCH, Konrad Hugo**, *The Four Power Pact*, Madison 1965
- JEDLICKA, Ludwig**, *Ende und Anfang Österreich 1918/19. Wien und die Bundesländer*, Salzburg 1969
- JEDLICKA, Ludwig**, *Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zur österreichischen Zeitgeschichte 1900-1975*, Wien, St. Pölten 1977
- JACOBSEN, Hans Adolf**, *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*, Frankfurt am Main, Berlin 1968
- JEŘÁBEK, Martin**, *Konec demokracie v Rakousku 1932-1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*, Praha 2004
- KAMMERHOFER, Leopold**, *Niederösterreich zwischen den Kriegen. Wirtschaftliche, politische und kulturelle Entwicklung von 1918-1938*, Baden 1987

- KANN, Robert**, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches 1918*, Bd. 2, Graz, Köln 1964
- KANN, Robert**, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Wien, Köln, Weimar 1993, 3. Auflage
- Karl Renner** in *Dokumenten und Erinnerungen*, hrsg. von Siegfried Nasko, Wien 1982
- Karl Renner**. *Portrait einer Evolution*, hrsg. von Heinz Fischer, Wien, Frankfurt, Zürich 1970
- KATHREIN, Irmgard**, *Der Bundesrat in der Ersten Republik. Studie über die Entstehung und die Tätigkeit des Bundesrates der Republik Österreich*, Wien 1983
- KEREKÉS, Lajos**, *Abenddämmerung einer Demokratie. Mussolini, Gömbös und die Heimwehr*, Wien, Frankfurt am Main, Zürich 1966
- KEREKÉS, Lajos**, *Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918-1922*, Budapest, Wien, Graz, Köln 1979
- KERSCHAW, Ian**, *Hitler. 1936-1945. Nemesis*, Praha 2004
- KERSCHAW, Ian**, *Hitler: 1889-1936: Hybris*, Praha 2004
- KINDERMANN, Karl Gottfried**, *Hitlers Niederlage in Österreich. Bewaffneter NS-Putsch, Kanzlermord und Österreichs Abwehrsieg*, Hamburg 1984, (Anglická verze: *Hitler's Defeat in Austria 1933-1934. Europe's First Containment of Nazi Expansionism*, London-Boulder, Colorado 1984)
- KINDERMANN, Karl Gottfried**, *Österreich gegen Hitler. Europas erste Abwehrfront 1933-1938*, Wien 2003
- KLEINWAECHTER, Friedrich**, *Von Schönbrunn bis St. Germain. Die Entstehung der Republik Österreich*, Wien, Graz, Köln 1964
- KLEMPERER, Klemens von, Ignaz Seipel**. *Staatmann einer Krisenzeit*, Graz, Wien, Köln 1976

- KLÍMA, Michal**, *Volby a politické systémy v moderních demokraciích*, Praha 1998
- KLIMEK, Antonín, KUBŮ, Eduard**, *Československá zahraniční politika 1918-1938*, Praha 1995
- KLINGENSTEIN, Grete**, *Die Anleihe von Lausanne. Ein Beitrag zur Geschichte der Ersten Republik in den Jahren 1931-1934*, Wien 1965
- KNIPPING, Franz**, *Deutschland, Frankreich und das Ende der Locarno-Ära 1928-1931. Studien zur internationalen Politik in der Anfangsphase der Weltwirtschaftskrise*, München 1987
- KOLB, Eberhard**, *Die Weimarer Republik, München 2000*, 5. Auflage
- Kolize, řevnivost, pragmatismus**. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 1-1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999
- KOMAN, Georg**, *Die Deutschland- und Italienpolitik der Regierung Dollfuss. Österreich als Spielball der revizionistischen Grossmächte?*, Phil. Diplomarbeit, Wien 1999
- KOMLOS, John**, *The Habsburg Monarchy as a Custom Union, Economic Development in Austria-Hungary in the Nineteenth Century*, Guilford 1983
- KREISSLER, Felix**, *Von der Revolution zur Annexion. Österreich 1918-1938*, Wien, Frankfurt, Zürich 1970
- REICHOLD, Ludwig**, *Scheidewege einer Republik. Österreich 1918-1968*, Wien 1968
- KRÜGER, Peter**, *Die Außenpolitik der Republik von Weimar*, Darmstadt 1985
- KRULIS-RANDA, Jan**, *Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931. Bemühungen um eine wirtschaftliche Annäherung Deutschland und Österreich*, Zürich 1955
- KULEMANN, Peter**, *Am Beispiel des Austromarxismus. Sozialdemokratische Arbeiterbewegung in Österreich von Hainfeld bis zur Dollfuss - Diktatur*, Hamburg 1982, 2. Auflage

- KURAL, Václav**, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*, Praha 1993
- KVAČEK, Robert**, *Nad Evropou zataženo*, Praha 1966
- KVAČEK, Robert**, *Ve znamení ohně. Lipský proces varuje*, Praha 1973
- LACINA, Vlastislav, HÁJEK, Jan**, *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské dezintegrace k integraci střední Evropy*, Praha 2002
- LADNER, Gottlieb**, *Seipel als Überwinder der Staatskrise von Sommer 1922. Zur Geschichte der Entstehung der Genfer Protokolle vom 4. Oktober 1922*, Wien 1964
- LANG, Verena**, *Bundespräsident Miklas und das autoritäre Regime 1933-1938*, Phil. Dissertation, Wien 1972
- LANGE, Helmut**, *Julius Curtius (1877-1948). Aspekte einer Politikerbiographie*, Phil. Dissertation, Kiel 1970
- LEE, Marschall M., MICHALKA, Wolfgang**, *Germain Forgein Policy 1917-1933. Continuity or Break?*, Leamington Spa, Hamburg, New York 1987
- LEHMBRUCH, Gerhard**, *Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in Schweiz und in Österreich*, Tübingen 1967
- LEICHTER, Otto**, *Otto Bauer. Tragödie oder Triumph*, Wien, Frankfurt, Zürich 1970.
- LESER, Norbert**, *Zwischen Reformismus und Bolschewismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis*, Wien, Frankfurt, Zürich 1968
- LORENZ, Reinhold**, *Der Staat wider Willen. Österreich 1918-1938*, Berlin 1943, 3. Auflage
- LOW, Alfred**, *The Anschluss 1918-1919 and the Paris Peace Conference*, Philadelphia 1974
- MACKENZIE, Compton**, *Dr. Beneš*, Praha 1947
- MALÝ, Karel a kol.**, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997

- MANNES, Astrid Luise**, *Heinrich Brüning, Leben, Wirken, Schicksal*, München 1999
- MARCOWITZ, Reiner**, *Weimarer Republik 1929-1933*, Darmstadt 2004
- MARKHOF-MAUTNER, Georg**, *Major Emil Fey. Heimwehrführer zwischen Bürgerkrieg, Dollfuss-Mord und Anschluss*, Graz, Wien 2004
- MASER, Werner**, *Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit*, München 1971
- MAYR-HARTING, Anton**, *Der Untergang. Österreich-Ungarn 1848-1922*, Wien, München 1988
- MCLOUGHLIN, Finbarr**, *Der Republikanischer Schutzbund und gewalttätige politische Auseinandersetzung in Österreich 1923-1934*, Phil. Dissertation, Wien 1990
- MIKOLETZKY, Hanns-Leo**, *Österreichische Zeitgeschichte. Vom Ende der Monarchie bis zur Gegenwart*, Wien, München 1969, 3. ergänzte Auflage
- MILLATZ, Alfred**, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*, Bonn 1968, (Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Heft 66)
- MILLER, William James**, *Engelbert Dollfuss als Agrarfachmann. Eine Analyse bäuerlicher Führungsbegriffe und österreichischer Agrarpolitik 1918-1934*, Wien, Graz, Köln 1989
- MOLT, Harro**, „...Wie ein Klotz inmitten Europas“. „Anschluß“ und „Mitteleuropa“ während der Weimarer Republik 1925-1931, Frankfurt am Main, Bern, New York 1986
- MOMMSEN, Hans**, *Die verspielte Freiheit. Der Weg der Republik von Weimar in den Untergang 1918 bis 1933*, Berlin 1989
- MOMMSEN, Hans**, *Der Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1918-1933*, München 2004, 2. Auflage
- MOMMSEN-RIEDL, Margareta**, *Die Proporzdemokratie und der Fall Habsburg*, Wien, Graz, Köln 1976
- MORAVCOVÁ, Dagmar**, *Československo, Německo a evropská hnutí 1929-1932*, Praha 2001

- MORAVCOVÁ, Dagmar**, *Výmarská republika. Problémy demokracie v Německu 1918 – 1932*, Praha 2006
- MÖLLER, Horst**, *Die Weimarer Republik. Eine unvollendete Demokratie*, München 2006, 8. Auflage
- MÜLLER, Frank**, *Die „Brüning-Papers“. Der letzte Zentrumskanzler im Spiegel seiner Selbstzeugnisse*, Frankfurt am Main 1993
- NÉMETH, Alfred-Andreas**, *Die Regierung Dollfuss aus ungarischer Sicht*, Phil. Diplomarbeit, Wien 2007
- NIEDHART, Gottfried**, *Die Außenpolitik der Weimarer Republik*, München 2006, 2. Auflage
- NOLTE, Ernst**, *Die Weimarer Republik zwischen Lenin und Hitler*, München 2006
- NOVÁK, Miroslav**, *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*, Praha 1997
- NOVÁK, Miroslav**, *Jakou demokracií pro nové demokracie? Konsensuální model, efektivita a kulturně homogenní země*, Brno 2001
- November 1918**. Entstehung der Republik. Protokoll des Symposiums in Wien 28. bis 30. Oktober 1979, s. 49-58, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)
- ORT, Alexander**, *Dr. Edvard Beneš - evropský politik*, Praha 1993
- Österreich 1918-1938**. Geschichte der Ersten Republik, 2 Bde, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalnik, Graz, Wien, Köln 1983
- Österreich im 20. Jahrhundert**, Bd. 1. Von der Monarchie bis zur Zweiten Republik, hrsg. von Rolf Steininger, Michael Gehler, Wien 1997
- Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938**. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, *Gustav Stresemann*, hrsg. von Wolfgang Michalka, Lee Marschall, Darmstadt 1982

- Österreichische Wirtschafts- und Sozialgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert**, hrsg. von Peter Eigner, Andrea Helige, Wien, München 2000.
- OTRUBA, Gerhard**, *A. Hitler's „Tausend Mark Sperre“ und die Folgen für Österreichs Fremdenverkehr (1933-1938)*, Linz 1983
- PAMMER, Michael**, *Entwicklung und Ungleichheit. Österreich im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2002
- PANZENBÖCK, Ernst**, *Ein deutscher Traum. Die Anschlussidee und Anschlusspolitik bei Karl Renner und Otto Bauer*, Wien 1985
- PAULEY, Bruce Frederick**, *Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Steirischer Heimatschutz und österreichischer Nationalsozialismus 1918-1934*, Wien 1972
- PAULEY, Bruce Frederick**, *Der Weg in den Nationalsozialismus. Ursprünge und Entwicklung in Österreich*, Wien 1988
- PELINKA, Anton**, *Stand oder Klasse? Die Christliche Arbeiterbewegung Österreichs 1933 bis 1938*, Wien, München, Zürich 1972
- PETERSEN, Jens**, *Hitler-Mussolini. Die Entstehung der Achse Berlin-Rom 1933-1936*, München 1973
- PETZOLD, Joachim**, *Franz von Papen. Ein deutsches Verhängnis*, München 1995
- Politická kultura v ČR**, ed. Emanuel Pecka, Praha 2000
- Politická kultura: antropologie, sociologie, politologie**, ed. Petr Skalník, Praha 2004
- Politische Kultur/ Politická kultura. Deutschland-Tschechien, Německo-Česká Republika**, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2004
- Politische Kultur. Politická kultura**, hrsg. von Eugenie Trützschler von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2007
- POOL, James**, *Kdo finančnoval nástup Hitlera k moci 1919-1933*, Praha 1998
- PRERADOVICH, Nikolaus von**, *Die Wilhelmstrasse und der Anschluss Österreichs 1918-1933*, Bern, Frankfurt 1971

- PYTA, Wolfram**, *Die Weimarer Republik*, Opladen 2004
- RATTLIFF, William**, *Faithful to the Fatherland. Julius Curtius and the Weimar Foreign Policy*, New York, Bern, Frankfurt am Main, Paris 1990
- RAUSCHER, Walter**, *Karl Renner. Ein österreichischer Mythos*, Wien 1995
- RAUSCHER, Walter**, *Hindenburg, Feldmarschall und Reichspräsident*, Wien 1997
- REICHEL, Peter**, *Politische Kultur in der Bundesrepublik*, Opladen 1981
- REICHERT, Günther**, *Das Scheitern der Kleinen Entente. Internationale Beziehungen im Donauraum von 1933 bis 1938*, München 1971
- REICHHOLD, Ludwig**, *Kampf um Österreich. Die Vaterländische Front und ihr Widerstand gegen den Anschluss. Eine Dokumentation. Mit einer Einleitung von Fritz Bock*, Wien 1985
- RENNHOFER, Friedrich**, *Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann. Eine biographische Dokumentation*, Wien, Graz, Köln 1978
- RÖDDER, Andreas**, *Stresemanns Erbe. Julius Curtius und die deutsche Außenpolitik 1929-1931*, Paderborn, München, Wien, Zürich 1996
- ROSS, Dieter**, *Hitler und Dollfuss. Die deutsche Österreichpolitik 1933-1934*, Hamburg 1966
- RUMPLER, Helmut**, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches*, Wien 1966
- ŘÍCHOVÁ, Blanka**, *Přehled moderních politologických teorií*, Praha 2000
- Saint Germain 1919**, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)
- SANDGRUBER, Roman**, *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien 1995
- SARTORI, Giovanni**, *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*, Brno 2005

SEABURY, Paul, *Die Wilhelmstrasse. Die Geschichte der deutschen Diplomatie 1930-1945*, Frankfurt am Main 1956

SHEPHERD, Gordon, *Engelbert Dollfuss*, Graz, Wien, Köln 1961

SCHAUSBERGER, Franz, *Letzte Chance für die Demokratie. Die Bildung der Regierung Dollfuss I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie*, Wien, Köln, Weimar 1993

SCHAUSBERGER, Franz, *Ins Parlament, um es zu zerstören: das parlamentarische Agi(ti)eren der Nationalsozialisten in den Landtagen von Wien, Niederösterreich und Vorarlberg nach den Landtagswahlen 1932*, Wien, Köln, Weimar 1995

SCHAUSBERGER, Norbert, *Österreich 1918-1980. Mit einem ergänzenden Bericht von Rudolf Kirchschräger. Erinnerungen und Gedanken über Österreichs entscheidende Zeit*, Graz, Wien 1980

SCHAUSBERGER, Norbert, *Griff nach Österreich. Der „Anschluss“*, Wien, München 1988, 3. Auflage

SCHEUCH, Manfred, *Österreich im 20. Jahrhundert. Von der Monarchie zur Zweiten Republik*, Wien, München 2000

SCHEUCH, Manfred, *Der Weg zum Heldenplatz. Eine Geschichte der österreichischen Diktatur 1933-1938*, Wien 2005

SCHMIDT, Rainer, *Die Außenpolitik des Dritten Reiches 1933-1939*, Stuttgart 2002

SCHNEIDMADL, Heinrich, *Über Dollfuss zu Hitler. Ein Beitrag zur Geschichte des 12. Februar 1934. Mit einem Vorwort von Ernst Winkler*, Wien 1964

SCHÖBER, Richard, *Die Tiroler Frage auf der Friedenskonferenz von Saint - Germain*, Innsbruck 1982

SCHUBERT, Aurel, *The Credit-Anstalt Crisis of 1931*, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney 1991

SCHUHMANN, Manfred, *Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die Auswirkung auf die europäische Politik*, Phil. Dissertation, Wien 1967

SCHULZE, Hagen, *Weimar. Deutschland 1917-1933*, Berlin 1989, 3. Auflage

SIEGFRIED, Klaus-Jörg, *Klerikalfaschismus. Zur Entstehung und sozialen Funktion des Dollfussregimes in Österreich. Ein Beitrag zur Faschismuskussion*, Frankfurt am Main 1979

SIMA, Christian, *Österreichs Bundesverfassung und Weimarer Reichsverfassung. Der Einfluß der Weimarer Reichsverfassung auf die österreichische Verfassung 1920 bis 1929*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien 1993

SKED, Alan, *Úpadek a pád Habsburské říše*, Praha 1995

SKOVAJSA, Marek, *Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*, Praha 2006

SLÁDEK, Zdeněk, ROMPORTLOVÁ, Marta, *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918-1938*, Praha 1989

SLÁDEK, Zdeněk, *Malá Dohoda 1919-1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*, Praha 2000

SONTHEIMER Karl, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik. Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918-1933*, München 1967

SONTHEIMER, Kurt, *Deutschlands Politische Kultur*, München, Zürich 1990

STADLER, Karl, *Hypothek auf die Zukunft. Entstehung der österreichischen Republik*, Wien, Frankfurt am Main, Zürich 1968

STEINER, Herbert, *Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918-1933. Bibliographische Bemerkungen*, Wien 1968 (Marburger Abhandlungen zur Politischen Wissenschaft 11)

- STIEFEL, Dieter**, *Arbeitslosigkeit. Soziale, politische und wirtschaftliche Auswirkungen am Beispiel Österreichs 1918-1938*, Berlin 1988 (Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 31)
- STIEFEL, Dieter**, *Die große Krise in einem kleinen Land*, Wien, Graz, Köln 1988
- STIEFEL, Dieter**, *Finanzdiplomatie und Weltwirtschaftskrise. Die Krise der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe 1931*, Frankfurt am Main 1989
- STRENGE, Irene**, *Kurt Schleicher. Politik im Reichswehrministerium am Ende der Weimarer Republik*, Berlin 2006
- STRENGE, Irene**, *Machtübernahme 1933 - Alles auf legalem Weg?*, Berlin 2002
- STRMISKA, Maxmilián, FIALA, Petr**, *Teorie politických stran*, Brno 1998
- STROURZH, Gerald**, *Geschichte des Staatsvertrages 1945-1955. Österreichs Weg zur Neutralität*, Graz, Wien 1985
- STROURZH, Gerald**, *Vom Reich zur Republik. Studien zum Österreichbewusstsein im 20. Jahrhundert*, Wien 1990
- SUPPAN, Arnold**, *Jugoslawien und Österreich 1918-1938. Bilaterale Außenpolitik im europäischen Umfeld*, Wien, München 1996
- SUPPANZ, Christian**, *Die österreichische Inflation (1918-1922)*, Phil. Dissertation, Wien 1977
- SUVAL, Stanley**, *The Anschluß Question in the Weimar Era. A Study of Nationalism in Germany and Austria*, London 1974
- TAYLOR, Alan John Percivale**, *Poslední století habsburské monarchie. Rakousko a Rakousko-Uhersko v letech 1809-1918*, Brno 1998
- The Civic Culture Revisited**, ed. by Gabriel A. Almond, Sidney Verba, Boston 1980
- Political Culture and Political Development*, ed. by Lucian W. Pye, Sidney Verba, Princeton 1965
- TURNER, Henry-Ashby**, *Hitlers Weg zur Macht. Der Januar 1933*, München 1997

Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert, hrsg. von Michael Gehler, Rainer F. Schmidt, Harm-Hinrich Brandt, Rolf Steininger, Stuttgart 1996

VANKU, Milan, *Mala Antanta 1920-1938*, Titovo Užice 1969

Vierzig Jahre danach. *Der 4. März 1933 im Urteil von Zeitgenossen und Historikern*, hrsg. von Anton Benya, Gerhard Botz, Ernst Koref, Bruno Kreisky, Otto Probst, Wien 1973, (Veröffentlichungen des Dr.-Karl-Renner-Institutes)

Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975

Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan und Elisabeth Vyslonzil, Wien, München 2007 (Sonderheft, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, hrsg. von Arnold Suppan)

WALTER, Friedrich, *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500-1955*, Wien, Graz, Köln 1972,

WALTERKIRCHEN, Gudula, *Ernst Rüdiger Starhemberg oder die Spuren der 30er Jahre*, Wien 2002

WALTERSKIRCHEN, Gudula, *Engelbert Dollfuss, Arbeitermörder oder Heldenkanzler*, Wien 2004

WEHLER, Hans-Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Bd. 4, *Vom Beginn des Ersten Weltkrieges bis zur Gründung der beiden deutschen Staaten 1914-1949*, München 2003

- WEINBERG, Gerhard**, *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Diplomatic Revolution in Europe 1933-1936*, Chicago 1970
- WEISSENSTEINER, Friedrich**, *Der ungeliebte Staat: Österreich zwischen 1918 und 1938*, Wien 1990
- WHEELER-BENNETT, John W.**, *Der hölzerne Titan-Paul von Hindenburg*, Tübingen 1969
- WILTSCHEGG, Walter**, *Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung*, Wien 1985
- WINKLER, Heinrich-August**, *Der lange Weg nach Westen, Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, Bd. 1, München 2000
- WIRSCHING, Andreas**, *Die Weimarer Republik. Politik und Gesellschaft*, München 2000
- WINKLER, Heinrich-August**, *Weimar 1918-1933. Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, München 1993
- WRIGHT, Jonathan**, *Gustav Stresemann (1878-1929). Weimars größter Staatsman*, München 2006
- WOHNOUT, Helmut**, *Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Gesetzgebung im autoritären Österreich*, Graz, Wien, Köln 1993
- WYSOCKI, Josef**, *Infrastruktur und wachsende Staatsausgaben. Das Fallbeispiel Österreich 1868-1913*, Stuttgart 1975
- ZAUN, Harald**, *Paul von Hindenburg und die deutsche Außenpolitik 1925-1934*, Köln 1999
- ZEMAN, Zbyněk**, *Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches 1914-1918*, München 1963
- ZEMAN, Zbyněk**, *Edvard Beneš-politický životopis*, Praha 2000
- ZIMMERMANN, Horst**, *Die Schweiz und Österreich während der Zwischenkriegszeit. Eine Studie und Dokumentation internationaler Beziehungen im Schatten der Grossmächte*, Wien 1973

ZIMMERMANN, Ludwig, *Deutsche Außenpolitik in der Ära der Weimarer Republik*, Göttingen, Berlin, Frankfurt am Main 1958

ZÖLLNER, Erich, *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien 1984, 7. Auflage

1927- als die Republik brannte. *Von Schattendorf bis Wien*, hrsg. von. Norbert Leser, Paul Sailer Wlasits, Wien-Klosterneuburg 2002

Články, dílčí studie

ABLEITINGER, Alfred, *Grundlegung der Verfassung*, in: *Geschichte der Ersten Republik*, Bd. 1, hrsg. von Kurt Skalnik, Erika Weinzierl, Graz, Wien, Köln 1983, s. 147-195

ACKERL, Isabella, *Das Ende der christlichsozial-großdeutschen Regierungskoalition*, in: *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938*. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes der Zweiten Republik und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 82-94

ACKERL, Isabella, *Das Kampfbündnis der NSDAP mit Großdeutschen Volkspartei von 15. Mai 1933*, in: *Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938*. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 121-128

ALMOND, Gabriel A., *Comparative Political Systems*, in: JP 18, 1956, No. 3, s. 391-409

ANGERER, Thomas, *An Incomplete Discipline: Austrian Zeitgeschichte and Recent History*, in: *Austria in the Nineteen Fifties*, ed. by Günther Bischof, Anton Pelinka, Rolf Steininger, New Brunswick, London 1994, s. 207-251

BACHINGER, Karl, *Eine stabile Währung in einer instabilen Zeit. Der Schilling in der Ersten Republik*, in: Karl Bachinger, Felix Butschek, Herbert Matis, Dieter Stiefel, *Abschied vom Schilling. Eine österreichische Wirtschaftsgeschichte*, Wien, Graz, Köln 2001, s. 12-134

BACHINGER, Karl, *Österreich von 1918-1945*, in: *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, hrsg. von Wolfram Fischer, Bd. 6, *Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart*, Stuttgart 1987, s. 521-562

BALÍK, Stanislav, *Dollfussovo a Schuschniggovo Rakousko. Případová studie organicko-etatistického autoritativního režimu*, in: *Středoevropské politické studie* 4, 2002, č. 2-3, dostupné z: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=43>, ověřeno k 10. květnu 2008

BARIÉTY, Jacques, *Der Tardieu Plan zur Sanierung des Donaauraums (Februar-Mai 1932)*, in: *Internationale Beziehungen in der Weltwirtschaftskrise 1929-1933. Referate und Diskussionsbeiträge eines Augsburger Symposions 29. März bis 1. April 1979*, hrsg. von Josef Becker, Klaus Hildebrand unter Mitarbeit von Klaus Peter Prem, Marie Luise Recker, Rolf Wenzel, München 1980, s. 361-388

BECKER, Josef, *Brüning, Prälat Kaas und das Problem einer Regierungsbeteiligung der NSDAP 1930-1932*, in: HZ Bd. 196, 1963, Heft 1, s. 74-111

BECKER, Josef, *Heinrich Brüning in den Krisenjahren der Weimarer Republik*, in: GWU 17, 1966, Heft 4, s. 201-219

- BERGER, Peter**, *The Austrian Economy 1918-1938*, in: *Economic Development in the Habsburg Monarchy and in the Successor States*, ed. by John Komlos, New York 1990, s. 270-284
- BERGER, Peter**, *Meinoud Marinus Rost van Tonningen Vertreter des Völkerbundes in Österreich. Ein Forschungsbericht*, in: *Zeitgeschichte* 18, 1990/1991 Heft 11-12, s. 351-378
- BERGER, Peter, NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří**, *Der Beitrag der Tschechoslowakischen Republik zur Sanierung der österreichischen Finanzen 1919-1938*, in: *Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit* hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996, s. 169-210
- BERG-SCHLOSSER, Dirk**, *Forum „Politische Kultur“ der PVS*, in: *PV* 22, 1981, Nr. 1, s. 110-117
- BIELKA, Erich**, *Wie viele Österreicher waren in der Ersten Republik für den Anschluss an Deutschland?* in: *GuG* 7, 1988, s. 38-50
- BINDER, Dieter Anton**, *Zur Funktion des Dollfuss-Bildes in der sozialdemokratischen Propaganda*, in: *CHD* 10, 1993, Nr. 1, s. 29-46
- BOTZ, Gerhard**, *Faschismus und Lohnabhängige in der Ersten Republik*, in: *ÖGL* 21, 1977, Nr. 2, s. 102-128
- BOTZ, Gerhard**, *Das Anschlussproblem (1918-1945) aus österreichischer Sicht*, in: *Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch*, hrsg. von Robert Kann, Friedrich E. Prinz, Wien, München 1980, s. 179-198
- BOTZ, Gerhard**, *Die „Julidemonstranten“ ihre Motive und die quantifizierbaren Ursachen des Justizpalastbrandes 1927*, in: *Gerhard Botz, Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt. Streik. Konfliktunterdrückungen in Österreich seit 1918*, Frankfurt, New York 1987, s. 65-118
- BOTZ, Gerhard**, *Die Ausschaltung des Nationalrats im Urteil von Zeitgenossen und Historikern*, in: *Gerhard Botz, Krisenzonen einer Demokratie.*

Gewalt. Streik. Konfliktunterdrückungen in Österreich seit 1918, Frankfurt, New York 1987, s. 119-154

BOTZ, Gerhard, *Der „4. März“ als Konsequenz ständischer Strukturen, ökonomischer Krisen und autoritärer Tendenzen*, in: Gerhard Botz, *Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt. Streik. Konfliktunterdrückungen in Österreich seit 1918*, Frankfurt, New York 1987, s. 155-180

BOTZ, Gerhard, *Quantitative Analyse der Sozial- und Altersstruktur der österreichischen NSDAP-Mitglieder (1926-1945)*, in: Bericht über den 17. Historikertag in Eisenstadt 31.8. – 5.9. 1987, Wien 1989, s. 317-325

BOTZ, Gerhard, *Arbeiterschaft und österreichische NSDAP-Mitglieder (1926-1945)* in: *Arbeiterschaft und Nationalsozialismus in Österreich. In memoriam Karl R. Stadler*, hrsg. von Rudolf G. Ardelt, Hans Hautmann Wien, Zürich 1990, s. 29-48

BOTZ, Gerhard, *Der „15 Juli 1927“: Ablauf, Ursachen und Folgen*, in: *1927 - als die Republik brannte. Von Schattendorf bis Wien*, hrsg. von Norbert Leser, Paul Sailer Wlasits, Wien-Klosterneuburg 2002, s. 33-52

BOTZ, Gerhard, *Strukturwandlungen des österreichischen Nationalsozialismus (1904-1945)*, in: *Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag*, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 163-193

BRACHER, Karl Dietrich, *Brüning unpolitische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik*, in: VfZ 19, 1971, Heft 2, s. 113-123

BRANDT, Harm-Hinrich, *Von Bruck zu Naumann. „Mitteleuropa“ in der Zeit der Paulskirsche und des Ersten Weltkrieges*, in: *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert*, hrsg. von Michael Gehler, Rainer F. Schmidt, Harm-Hinrich Brandt, Rolf Steininger, Stuttgart 1996, s. 336-352

- BRUCKMÜLLER, Ernst**, *Österreichbegriff und Österreich-Bewusstsein in der Franzisko-Josephinischen Epoche*, in: Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Strourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 255-288
- BRAUNEDER, Wilhelm**, *Die Provisorische und die Konstituierende Nationalversammlung der Jahre 1918 bis 1920*, in: Parlamentarismus in Österreich, hrsg. von Ernst Bruckmüller, Wien 2001, s. 110-129
- BUKERT, Günther**, *Der Landbund in Österreich*, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 207-217
- BYSTRICKÝ, Valerián, DEÁK, Ladislav**, *Problémy odzbrojenia v rokoch 1932-1933*, in: SŠ 15, 1973, s. 79-119
- CABADA, Ladislav**, *Aspekty české politické kultury*, in: Ladislav Cabada, Karel VODIČKA, *Politický systém České republiky*, Praha 2003, s. 163-181
- CONZE, Eckart**, *Abchied von Diplomatiegeschichte? Neue Forschungen zur Rolle der Bundesrepublik in den internationalen Beziehungen 1949-1969*, in: HJb 116, 1996, s. 137-154
- CONZE, Werner**, *Die Krise des Parteienstaates in Deutschland 1929/30*, in: HZ Bd. 178, 1954, Heft 1, s. 47-83
- CONZE, Werner**, *Brünings Politik unter dem Druck der großen Krise*, in: HZ Bd. 199, 1964, Heft 3, s. 529-550
- DEÁK, Ladislav**, *Pakt štyroch veľmocí - predohra k Mnichovu*, in: HČ 20, 1972, č. 2, s. 333-362
- DEJMEK, Jindřich**, *Politické vztahy mezi Československem a Rakouskem po smlouvě lánské (1922-1925). Ke Kroftově vyslanecké misi*, in: MD 1, 1993, s. 121-165
- DEJMEK, Jindřich**, *Československo-rakouské politické vztahy v období jednání o německo-rakouské celní unii (1930-1931)*, in: MD 2, 1994, s. 233-261

DEJMEK, Jindřich, *Czechoslovak Foreign Policy and the Search for Security in the Central Europe between the World Wars (a Survey of Basic Problems)*, in: HSN 3-4, 1996-1997, Prague 1998, s. 107-145

DEJMEK, Jindřich, *Československo-britské vztahy v rámci locarnského bezpečnostního systému (1926-1936) (Náčrt hlavních problémů)*, in: MD 6, 1998, s. 7-98

DEJMEK, Jindřich, *Velká Británie v zahraniční politice Československa 1918-1938. (Náčrt hlavních problémů)*, in: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník mezinárodní vědecké konference. V Praze 5.-8. října 1998. Valdštejnský palác-Senát Parlamentu*, ed. Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Josef Harna, Díl 2, Praha 1999, s. 526-541

DEJMEK, Jindřich, *Československo a státy střední Evropy; náčrt komparace některých předpokladů a rysů jejich politického vývoje*, in: MD 8, 2000, s. 127-151

DEJMEK, Jindřich *Edvard Beneš-obtížná cesta k politické biografii*, in: ČČH 102, 2004, č. 3, s. 624-662

DIAS, Patrick V., *Der Begriff „Politische Kultur“ in der Politikwissenschaft*, in: *Systemtheorie, Systemanalyse und Entwicklungsländerforschung* hrsg. von Dieter Oberndörfer, Berlin 1971, s. 409-448

DOSTAL, Thomas, *Die Großdeutsche Volkspartei*, in: *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933*, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 195-206

EHMER, Josef, *Die Kommunistische Partei Österreichs*, in: *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933*, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 218-230

ELZ, Wolfgang, *Weimarer Republik und ihre Außenpolitik. Ein Forschungs- und Literaturbericht*, in: HJb 119, 1999, s. 307-375

ENDERLE-BURCEL, Getrude, „Planwirtschaft“ als Krisenbekämpfung. Aspekte österreichischen Staatsinterventionismus, in: Der Markt im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit, hrsg. von Alice Teichová, Alois Mosser, Jaroslav Pátek, Prag 1997, s. 379- 391, zejména s. 379-382

ENDERLE-BURCEL, Getrude, Karl Buresch, in: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 174-188

FALTER, Jürgen, HÄNISCH, Dirk, Wahlerfolge und Wählerschaft der NSDAP in Österreich von 1927 bis 1932: Soziale Basis und Parteipolitische Herkunft, in: Zeitgeschichte 15, 1987-1988, Heft 6, s. 223-244

FELLNER, Fritz, Die Pariser Vororteträge von 1919/20, in: Versailles-St. Germain-Trianon. Umbruch in Europa vor fünfzig Jahren, hrsg. von Karl Bosl unter Mitarbeit von Winfried Baumgart, Fritz Fellner, Koloman Gajan, Péter Hának, Peter Claus Hartmann, Friedrich Prinz, Helmut Rumpler, Geog E. Schmidt, Kurt Wessely, München, Wien 1971, s. 7-23

FELLNER, Fritz, Die Friedensordnung von Paris 1919/20 - Machtdiktat oder Rechtsfriede?, in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 39-54

FELLNER, Fritz, Der Vertrag von St. Germain, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, hrsg. von Kurt Skalnik, Erika Weinzierl, Bd. 1, Wien, Graz, Köln 1983, s. 85-106

FELLNER, Fritz, Der Vertrag von Saint Germain, in: Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882-1919, hrsg. von Heidrun Maschl und Brigitte Mazohl-Wallnig, Wien, München 1994, s. 282-304

FELLNER, Fritz, Die Friedensordnung von Paris 1919/20 - Machtdiktat oder Rechtsfriede? Versuch einer Interpretation Vom Dreibund zum Völkerbund.

- Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen 1882-1919, hrsg. von Heidrun Maschl und Brigitte Mazohl-Wallnig, Wien, München 1994, s. 305-320
- FRITZL, Hermann, UITZ, Martin**, *Kritische Anmerkungen zur sogenannten Lagertheorie*, in: ZfP 4, 1975, Heft 3, s. 325-333
- GARAMVÖLGY, Judit**, *Otto Bauer zwischen Innen- und Außenpolitik*, in: Politik und Gesellschaft im alten und neuen Österreich. Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag, hrsg. von Isabella Ackerl, Walter Hummelberger und Hans Mommsen, Bd. 2, München 1981, s. 23-38
- GOLDINGER, Walter**, *Geschichtliche Ablauf der der Ereignisse in Österreich 1918-1945*, s. 15-288, in: Geschichte der Republik Österreich, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954
- GOLDINGER, Walter**, *Das Projekt einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931*, in: Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag, hrsg. von Institut für österreichische Geschichtsforschung und von der Katholischen Akademie, Graz, Wien, Köln 1965, s. 527-546
- HAAS, Hanns**, *Österreich und die Alliierten 1918-1919*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 112-179
- HAAS, Hanns**, *Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu-Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919*, in: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, ed. Hans Mommsen, Dušan Kováč, Jiří Malíř, Michaela Marková, Brno 2000, s. 113-178
- Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933**, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 570-586
- HANISCH, Ernst**, *Demokratieverständnis, parlamentarische Haltung, und nationale Frage bei den österreichischen Christlichsozialen*, in: Das Parteiwesen in Österreichs und Ungarns in der Zwischenkriegszeit, hrsg. von

Anna Maria Drabek, Richard Georg Plaschka, Helmut Rumpler, Wien 1990, s. 73-86

HANTSCH, Hugo, *Engelbert Dollfuss (1892-1934)*, in: *Gestalter der Geschichte Österreichs*, hrsg. von Hugo Hantsch, Innsbruck, Wien, München 1962, s. 611-624

HASIBA, Gernot, *Das Kriegswirtschaftliche Ermächtigungsgesetz (KWEG) von 1917*, in: *Festschrift für Ernst Karl Hellbling*, Berlin 1971, s. 543-565

HASIBA, Gernot, *Johannes Schober und die Verfassungsreform 1929*, in: *GuG* 2, 1983, Heft 1, s. 47-68

HAUSER, Oswald, *Der Plan einer deutsch-österreichischen Zollunion von 1931 und die europäische Föderation*, in: *HZ* Bd. 179, 1955, s. 45-92

HAVELKA, Miloš, *O středoevropských konstrukcích střední Evropy aneb Kde leží tedy leží střed*, in: *DTK* 2, 2005, č. 2, s. 195-212

HEYDE, Phillip, *Frankreich und das Ende der Reparationen. Das Scheitern der französischen Stabilisierungskonzepte in der Weltwirtschaftskrise 1930-1932*, in: *VfZ* 48, 2000, Heft. 1, s. 37-73

HILDEBRAND, Klaus, *Geschichte oder Gesellschaftsgeschichte? Die Notwendigkeit einer politischen Geschichtsschreibung von den internationalen Beziehungen*, in: *HZ* Bd. 223, 1976, Heft 2, s. 328-357

HILLGRUBER, Andreas, *Politische Geschichte in moderner Sicht*, in: *HZ* Bd. 216, 1973, Heft 3, 529-552

HILLGRUBER, Andreas, *Das Anschlussproblem (1918-1945) - aus deutscher Sicht*, in: *Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch*, hrsg. von Robert Kann, Friedrich E. Prinz, Wien, München 1980, s. 161-178

HÖMIG, Herbert, *Heinrich Brüning. Kanzler in der Krise der Weimarer Republik. Eine Bilanz nach siebenzig Jahren*, in: *HPM* 7, 2000, s. 39-52

HORČIČKA, Václav, *Anšlus? Rakousko-německé vztahy v éře Gustava Stresemanna 1923-1929*, in: „Dvacáté století“ Ročenka semináře nejnovějších

dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 1, 2004, ed. Martin Kovář, Vladimír Náleevka, s. 27-64

HOUSKA, Ondřej, *Edvard Beneš a plán zavedení preferenčních cel mezi Československem a Rakouskem v roce 1925*, in: MD 12, 2004, s. 143-161

HOUSKA, Ondřej, *Československo, Itálie a projekty k upevnění nezávislosti Rakouska v roce 1925*, in: ČČH 104, 2006, č. 2, s. 304-331

HOUŠTECKÝ, Miloslav, *Plán rakousko-německé celní unie v roce 1931 a postoj Československa*, in: ČsČH 4, 1956, č. 1, s. 27-51

JAGSCHITZ, Gerhard, *Engelbert Dollfuss*, in: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, hrsg. von Friedrich Weissensteiner, Erika Weinzierl, Wien 1983, s. 189-216

JAGSCHITZ, Gerhard, *Die Nationalsozialistische Partei*, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. *Erste Republik 1918-1933*, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 230-244

JANČÍK, Drahomír, *Hospodářská desintegrace střední Evropy a snahy Československa o její překonání (1918-1938)*, in: MD 2, 1994, s. 143-161

JANČÍK, Drahomír, *Celní unie v úvahách o středoevropské hospodářské integraci (1918-1938)*, in: Československo a střední Evropa v meziválečné době. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 3, 1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek, Praha 1996, s. 61-91

JANČÍK, Drahomír, *Bestrebungen der Tschechoslowakei um eine wirtschaftliche Organisation Mittel- und Südosteuropas 1918-1930*, in: PPHIP 2, 1998, Part II., s. 313-337

JANČÍK, Drahomír, *Hospodářský regionalismus a krizový vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě třicátých let*, in: Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938. Acta Universitatis

Carolinae-Philosophica et Historica 1-1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999, s. 167-200

JANČÍK, Drahomír, MATIS, Herbert, „*Eine neue Wirtschaftsordnung für Mitteleuropa...*“ *Mitteleuropäische Wirtschaftskonzeptionen in der Zwischenkriegszeit*, in: Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996, s. 329-388

JEDLICKA, Ludwig, *Das autoritäre System in Österreich*, in: Ludwig Jedlicka, *Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zur österreichischen Zeitgeschichte 1900-1975*, Wien, St. Pölten 1977, s. 215-236

JEDLICKA, Ludwig, *Das Ende der Monarchie in Österreich-Ungarn*, in: Ludwig Jedlicka, *Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zur österreichischen Zeitgeschichte 1900-1975*, Wien, St. Pölten 1977, s. 101-119

JEDLICKA, Ludwig, *Der Waffenstillstand von Padua 4. November 1918 und seine Folgen aus österreichischer Sicht*, in: Ludwig Jedlicka, *Vom alten zum neuen Österreich. Fallstudien zur österreichischen Zeitgeschichte 1900-1975*, Wien, St. Pölten 1977, s. 121-139

KANN, Robert, *Die Habsburgermonarchie und das Problem des übernationalen Staates*, in: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, hrsg. von Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Bd. II., Verwaltung und Rechtswesen, Wien 1975, s. 5-6

KATER, Michael, *Zur Soziologie der frühen NSDAP*, in: VfZ 19, 1971, Heft 2, s. 124-159

KITTEL, Manfred, *Zwischenkriegszeit und Weimarer Republik (1918-1933/39)*, in: *Einführung in die Zeitgeschichte* hrsg. von Horst Möller, Udo Wengst, München 2003, s. 52-99

KLUGE, Ulrich, *Engelbert Dollfuß. Agrarpolitiker in der Krisenzeit 1922-1934. Versuch einer biographischen Annäherung*, in: CHD 3, 1985, Nr. 2, s. 127-144

KOCH, Klaus, *Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung*, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 4, Zwischen Staatsbankrott und Genfer Sanierung, 11. Juni 1921 bis 6. November 1922, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 1998, s. 9-25

KOCH, Klaus, *Jahre der Souveränität*, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 6, Jahre der Souveränität 16. Juni 1926 bis 11. Februar 1930, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2004, s. 11-26

KONRAD, Helmut, *Die Tätigkeit der deutschösterreichischen Delegation in Saint Germain*, in: Diplomatie und Außenpolitik Österreich, hrsg. von Erich Zöllner, Wien 1978, s. 140-151

KREISSLER, Felix, *Frankreichs öffentliche Meinung und der Friede von Saint Germain*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 265-302 (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

KRIECHBAUMER, Robert, *Der Landbund. Historische Entwicklungslinien einer deutschnationalen Milieupartei in der Ersten Republik*, in: Brennpunkt Mitteleuropa. Festschrift für Helmut Rumpler zum 65. Geburtstag, hrsg. von Ulfried Burz, Michael Derndarsky, Werner Drobesh, Klagenfurt 2000, s. 519-534

KUČERA, Rudolf, *Idea Panevropy po první světové válce*, in: SE 9-10, 1994, č. 44-45, s. 135-138

KVAČEK, Robert, *Boj o Rakousko v letech 1933-1938 a československá zahraniční politika*, in: SBH 12, 1964, s. 241-287

LESER, Norbert, *Bruch der Koalition Voraussetzungen und Konsequenzen*, in: Koalitionsregierungen in Österreich. Ihr Ende 1920 und 1966. Protokoll des Symposiums „Bruch der Koalition“ in Wien am 28. April 1980, Wien 1985, s.

33-45 (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Rudolf Neck und Adam Wandruszka, Gesamtedaktion Isabella Ackerl)

LESER, Norbert, *Der 15. Juli 1927 als Peripetie des Austromarxismus und der österreichischen Demokratie der Ersten Republik*, in: *1927 - als die Republik brannte. Von Schattendorf bis Wien*, hrsg. von Norbert Leser, Paul Sailer Wlasits, Wien-Klosterneuburg 2002, s. 53-92

LIEBMANN, Maxmillian, *Die Tragik des 12. Feber und Dollfuss*, in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 29-47

LIJPHART, Arend, *Consociational Democracy*, in: WP 21, 1969, No. 2, s. 207-225, (česky otištěno v: *Antologie světových politologů*, II. díl, ed. Blanka Říchová, Aleš Lisa, Praha 1995, s. 9-32)

LIPGENS, Walter, *Europäische Einigungsidee 1923-1930 und Briands Europaplan im Urteil der deutschen Akten*, in: HZ Bd. 203, 1966, Heft 1, s. 46-89, Heft 2, s. 316-363

MADERTHANER, Wolfgang, *Die Sozialdemokratie*, in: *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933*, hrsg. von Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 177-194

MARTYKÁNOVÁ, Zuzana, *Rakousko – volby 2006*, in: *Parlament České republiky, Kancelář Poslanecké sněmovny, Parlamentní institut 13/2007, červen 2007, s. 1-9, dostupné: http://www.psp.cz/cgi-bin/win/kps/pi/TEMATA_13_2007.pdf*, ověřeno k 10. květnu 2008

MÄRZ, Eduard, *Österreichische Bankenpolitik in der Zeit der großen Wende 1913-1923. Am Beispiel der Creditanstalt für Handel und Gewerbe*, Wien 1981

MÄRZ, Eduard, WEBER, Fritz, *Österreichs Wirtschaftspolitik in der Zeit der großen Krise. Bürgerliche Strategien und sozialdemokratische Alternative*, in: Februar 1934. Ursachen - Fakten - Folgen, hrsg. von Erich Fröschl, Helge Zoitl, Wien 1984, s. 15-35

MATIS, Herbert, *Wirtschaftliche Mitteleuropa-Konzeptionen in der Zwischenkriegszeit. Der Plan einer „Donauföderation“*, in: Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Brigitta Zaar, Wien 1995, s. 229-255

MATTL, Siegfried, *Die Finanzdiktatur*, in: Austrofaschismus. Politik - Ökonomie - Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 202-221

MICHALKA, Wolfgang, *Deutsche Außenpolitik 1920-1933*, in: Die Weimarer Republik 1918-1933. Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, hrsg. von Karl Dietrich Bracher, Manfred Funke, Hans Adolf Jacobsen, Bonn 1988, 2. Auflage, s. 303-326

MOMMSEN, Hans, *Brüning als Reichskanzler. Das Scheitern eines politischen Alleinganges*, in: Wirtschaftskrise und liberale Demokratie. Das Ende der Weimarer Republik und die gegenwärtige Situation, hrsg. von Karl Holl, Göttingen 1978, s. 16-45

MOMMSEN-RIEDL, Margareta, *Österreich*, in: Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa, Stuttgart 1981, s. 441-470

MORAVCOVÁ, Dagmar, *Panevropská unie mezi dvěma světovými válkami*, in: SE 13, 1997, č. 70, s. 101-111, č. 71, 50-64

MORAVCOVÁ, Dagmar, *Hospodářské a politické aspekty německých reparací 1918-1932*, in: AOP 13, 2005, č. 3, K hospodářským dějinám 20. století, ed. František Stellner, Martin Kovář, Praha 2005, s. 48-68

- MÜLLER, Wolfgang, PHILIPP, Winfried, STEININGER, Barbara,** *Die Regierung*, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von. Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 80-84
- MÜLLER, Wolfgang C.,** *Zum Konzept der Politischen Kultur*, in: Zeitgeschichte 12, 1984/1985, Heft 1. s. 26-35
- NECK, Rudolf,** *Simmering – 16. Oktober 1932. Vorspiel zum Bürgerkrieg*, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 94-102
- NOVÁK, Miroslav,** *Je konsensuální model demokracie nejlepší?*, in: SČ 34, 1998, č. 1, s. 3-21, č. 2, s. 131-144
- NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří,** *K účasti československých bank na půjčkách Rakouské republiky v meziválečném období*, in: SIS 91, 1993, č. 1-2, s. 24-29
- NOVOTNÝ, Jiří, ŠOUŠA, Jiří,** *Československo-rakouské finanční a měnové vztahy v letech 1918-1938*, in: Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918-1938. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 1-1997, Studia Historica XLV, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, Praha 1999, ed. Jiří Šouša, Drahomír Jančík, s. 31-69
- OLIVOVÁ, Věra,** *K historii československo-rakouské smlouvy z roku 1921*, in: ČsČH 9, 1961, č. 2, s. 198-219
- ORDE, Anne,** *Grossbritannien und die Selbstständigkeit Österreichs 1918-1938*, in: VfZ 28, 1980 Heft 2, s. 224-247
- ORDE, Anne,** *The Origins of the German - Austrian Custom Union Affair of 1931*, in: CEH 13, 1980, s. 34-59

RAUSCHER, Walter, *Ignaz Seipel, Edvard Beneš und der Mitteleuropagedanke in den österreichisch-tschechoslowakischen Beziehungen 1927-1929*, in: MÖStA 43, 1993, s. 342-365

RAUSCHER, Walter, *Österreichs Außenpolitik im Zeichen von Besuchdiplomatie und bilateralen Handelsbeziehungen*, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 5, 7. November 1922 bis 15. Juni 1926, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2002, s. 1-26

RAUSCHER, Walter, *Briandplan und Zollunionsprojekt. Die österreichische Außenpolitik 1930/31*, in: Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, Bd. 7, Das österreichisch-deutsche Zollunion 12. Februar 1930-11. September 1931, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan, Wien, München 2006, s. 13-36

RÖDDER, Andreas, *Dichtung und Wahrheit. Der Quellenwert von Heinrich Brüning Memoiren und Kanzlerschaft*, in: HZ Bd. 265, 1997, Heft 1, s. 77-116

ROHE, Karl, *Politische Kultur und der kulturelle Aspekt von politischer Wirklichkeit*, in: Politische Kultur in Deutschland. Bilanz und Perspektiven in Deutschland, hrsg. von Dirk Berg-Schlosser, Jacob Schissler, Opladen 1987, s. 39-48, (Politische Vierteljahrschrift, Sonderheft 18)

ROHE, Karl, *Politische Kultur und ihre Analyse. Probleme und Aspekte der politischen Kulturforschung*, in: HZ Bd. 250, 1990, Heft 2, s. 321-346

ROHE, Karl, *Zum Verständnis eines theoretischen Konzepts*, in: Politische Kultur in Ost- und Westdeutschland, hrsg. von Oskar Niedermayer, Klaus von Beyme, Berlin 1994, s. 1-21

ROMPORTLOVÁ, Marta, SLÁDEK, Zdeněk, *Integrační středoevropský plán A. Tardieua a československá a maďarská politika*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 25-26, 1978-79, s. 71-98

SANDGRUBER, Roman, *Ökonomische Krise und Delegitimierung der Demokratie*, in: Österreich 1934. Vorgeschichte - Ereignisse – Wirkungen, hrsg.

von Günther Scheffbeck, Wien, München 2004, s. 43-59, (Schriftenreihe des Instituts für Österreichkunde, hrsg. von Ernst Bruckmüller)

SCHAUSBERGER, Franz, *Die Landtagswahlen des Jahres 1932 und ihre Folgen*, in: CHD 8-9, 1991-1992, Heft 1, s. 111-132

SCHAUSBERGER, Franz, *Die Regierungsbildung Dollfuss I (1932)*, in: CHD 10, 1993, Nr. 1, s. 13-28

SCHAUSBERGER, Norbert, *Deutsche Anschlussaspirationen 1918/19. Bisher wenig beachtete ökonomisch-strategische Aspekte zum November 1918*, in: November 1918. Entstehung der Republik. Protokoll des Symposiums in Wien 28. bis 30. Oktober 1979, s. 49-58, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 9, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

SCHAUSBERGER, Norbert, *Österreich und Friedenskonferenz. Zum Problem der Lebensfähigkeit Österreichs nach 1918*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 229-264

SEFT, Gerhard, *Anpassung durch Kontraktion. Österreichs Wirtschaft in den dreißiger Jahre*, in: Austrofaschismus. Politik - Ökonomie - Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 182-199

ŠEPTÁK, Miroslav, *Jednání československé diplomacie s Německem v letech 1936 a 1937*, in: HO 17, 2006, č. 1, s. 31-41

ŠEPTÁK, Miroslav, *Julius Curtius a německo-rakouská celní unie v roce 1931*, in: SIPř 94, 2008, č. 3, (v tisku)

ŠEPTÁK, Miroslav, *Panevropa nebo anšlus? Zahraničně - politické pozadí německo - rakouské celní unie v roce 1931*, in: Dvacáté století“ Ročenka semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 4, 2007, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálevka, (v tisku)

SLÁDEK, Zdeněk, *Československo-rakouské obchodní styky mezi válkami*, in: Československo a střední Evropa v meziválečném období. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 3-1994, Studia Historica XL, ed. Jaroslav Pátek s. 153-167

SLÁDEK, Zdeněk, TOMASZEWSKI, Jerzy, *Próby integracji gospodarczej Europy środkowej i południowo – wschodniej w latach dwudziestych XX w.*, in: RDSH 15, 1979, s. 16-22

STAMBROOK, Fred, *The German-Austrian Custom Union Project of 1931. A Study of German Methods and Motives*, in: JCEA 21, 1961, No. 1, s. 15-44

STAUDINGER, Anton, *Die Mitwirkung der christlich-sozialen Partei an der Errichtung des autoritären Ständestaates*, in: Österreich 1927 bis 1938. Protokoll des Symposiums in Wien 23. bis 28. Oktober 1972, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien, München 1973, s. 68-74, (Wissenschaftliche Kommission des Theodor-Körner-Stiftungsfonds und des Leopold-Kunschak-Preises zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich der Jahre 1918 bis 1938, Veröffentlichungen, Bd. 1)

STAUDINGER, Anton, *Christlichsoziale Partei und Errichtung des „Autoritären Ständestaates“ in Österreich*, in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak-Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes der Zweiten Republik und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka - Rudolf Neck, Wien 1975, s. 65-81

STAUDINGER, Anton, *„Zur Österreich“ Ideologie des Ständestaates*, in: Das Juliabkommen von 1936 - Vorgeschichte, Hintergründe und Folgen, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1977, s. 198-240

STAUDINGER, Anton, *Christlichsoziale Partei*, in: Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik, Bd. 1, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalnik, Graz, Wien, Köln 1983, s. 246-273

STAUDINGER, Anton, MÜLLER, Wolfgang C., STEININGER, Barbara, *Die Christlichsoziale Partei*, in: Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933, hrsg. von Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 160-176

STAUDINGER, Anton, *Austrofaschistische „Österreich“-Ideologie*, in: Austrofaschismus. Politik – Ökonomie – Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 28-52

STEININGER, Rolf, „...*Der Angelegenheit ein paneuropäischer Mäntelchen umhängen...*“ *Das deutsch-österreichische Zollunionprojekt von 1931*, in: Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung. Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert, hrsg. von Michael Gehler, Rainer F. Schmidt, Harm-Hinrich Brandt, Rolf Steininger, Stuttgart 1996

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, *Velká hospodářská krize a výmarská republika*, in: Velká deprese. Sborník textů, ed. Marek Loužil, Ladislav Tajovský, Praha 2004, s. 61-69

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, *Vybrané aspekty vývoje německého hospodářství za Velké hospodářské krize*, in: AOP 13, 2005, č. 3, K hospodářským dějinám 20. století, ed. František Stellner, Martin Kovář, Praha 2005, s. 244-259

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, *Politické aspekty vývoje výmarské republiky za Velké hospodářské krize (Brüningova éra)*, in: „Dvacáté století“. Ročenka Semináře nejnovějších dějin Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, ed. Martin Kovář, Vladimír Nálevka 2, 2005, s. 145-196

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, *K ekonomickému vývoji výmarské republiky za Brüningovy éry*, in: AOP 15, 2007, č. 7. Půl století hospodářských dějin. Sborník k 75. narozeninám prof. Ing. Václava Průchy, CSc., ed. František Stellner 2007, s. 395-407

STELLNER, František, SOBĚHART, Radek, *Ke jmenování Heinricha Brüninga říšským kancléřem*, in: Svět historie. Historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi, Liberec 2007, s. 81-99

STÖGER, Robert, *Der christliche Führer und die „wahre Demokratie“*. *Zu den Demokratiekonzeptionen von Ignaz Seipel*, in: AJVfGA 2, 1986, s. 54-67

STROURZH, Gerald, *Erschütterung und Konsolidierung des Österreichbewusstseins - Vom Zusammenbruch der Monarchie zur Zweiten Republik*, in: Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Strourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 289-311

STROURZH, Gerald, *Zur Genese des Anschlussverbots in den Verträgen von Versailles, Saint-Germain und Trianon*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 41-53. (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

STUHLPFARRER, Karl, *Südtirol 1919*, in: Saint Germain 1919, Protokoll des Symposiums am 29. Mai und 30. Mai 1979 in Wien, Wien 1989, s. 112-179, (Wissenschaftliche Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, Veröffentlichungen, Bd. 11, hrsg. von Isabella Ackerl, Rudolf Neck)

STUHLPFARRER, Karl *Austrofaschistische Außenpolitik-ihre Rahmenbedingungen und ihre Auswirkungen*, in: Austrofaschismus. Politik-Ökonomie-Kultur 1933-1938, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 322-336

STUHLPFARRER, Karl, STEUER, Leopold, *Die Ossa in Österreich,* in: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927-1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, hrsg. von Ludwig Jedlicka, Rudolf Neck, Wien 1975, s. 35-64

STUHLPFARRER, Karl, *Zur außenpolitischen Lage Österreichs im Jahre 1934,* in: Februar 1934, Ursachen, Fakten, Folgen, hrsg. von Erich Fröschl, Helge Zoitl, Wien 1984, s. 451-461

SUNDHAUSEN, Holm, *Die Kleine Entente. Zu ihrer Rolle im Versailler System,* in: SM 24, 1984, Nr. 1-2, s. 17-34

SUNDHAUSEN, Holm, *Die Rolle der Kleinen Entente bei der Stabilisierung des Friedens im Donau-Balkan-Raum,* in: Friedenssicherung in Südosteuropa. Föderationsprojekte und Allianzen seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit, hrsg. von Mathias Bernath, Karl Nehring, Neuried 1985, s. 139-153

SUPPAN, Arnold, *Einleitung: Der Vertrag von St. Germain 1919. Beurteilungen, Inhalte und Konsequenzen,* in: CHD 8, 1990, Nr. 1, s. 7-12

SUPPAN, Arnold, *Mitteleuropa-Konzeption zwischen Restauration und Anschluss,* in: Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Brigitta Zaar, Wien 1995, s. 171-193

SUPPAN, Arnold, *Die außenpolitischen Beziehungen zwischen Prag und Wien 1918-1938,* in: PPHIP 3, 1999, s. 213-286

SUPPAN, Arnold, *Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht,* in: Edvard Beneš die tschechoslowakische Außenpolitik 1918-

1948, hrsg. von Arnold Suppan, Elisabeth Vyslonzil, Wien, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Frankfurt am Main 2002, s. 15-82

SUPPAN, Arnold, *Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955*, in: *Von Saint-Germain zum Belvedere. Österreich und Europa 1919-1955*, hrsg. von Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan und Elisabeth Vyslonzil, Wien, München 2007 (Sonderheft, Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918-1938, hrsg. von Arnold Suppan), s. 25-43

TÁLOS, Emmerich, MANOSCHEK, Walter, *Zum Konstituierungsprozess des Austrofaschismus*, in: *Austrofaschismus. Politik - Ökonomie - Kultur 1933-1938*, hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer, Wien 2005, 5. völlig überarbeitete und ergänzte Auflage, s. 6-25

TÁLOS, Emmerich, *Sozialpolitik in der Ersten Republik*, in: *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933*, hrsg. von Emmerich Tálos, Herbert Dachs, Ernst Hanisch, Anton Staudinger, Wien 1995, s. 570-586

TEICHOVÁ, Alice, *A Comparative View of the Inflation of the 1920s in Austria and Czechoslovakia*, in: *Inflation through the Ages: Economic, Social, Psychological and Historical Aspects*, ed. by Nathan Schmuckler, Edward Marcus, New York 1983, s. 531-567

TEICHOVÁ, Alice, FALTUS, Josef, *Die Nachkriegsinflation. Ein Vergleich 1918-1923*, in: *Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit* hrsg. von Alice Teichová, Herbert Matis, Wien, Köln, Weimar 1996 s. 131-168

THALMANN, Friedrich, *Wirtschaft in Österreich*, in: *Geschichte der Republik Österreich*, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 487-572

VAJDOVÁ, Zdeňka, *Politická kultura: teoretický koncept a výzkum*, in: *SČ 32*, 1996, č. 3, s. 339-351

- VAJDOVÁ, Zdeňka**, *Politická Kultura: krátká historie konceptu a aktualita výzkumu. Přehledová stať. Politische Kultur: kurze Geschichte des Konzeptes und Aktualität der Forschung. Übersicht*, in: *Politische Kultur/ Politická kultura. Deutschland-Tschechien, Německo-Česká Republika*, hrsg. von Eugenie Trützscher von Falkenstein, Emil Voráček, Praha 2004, s. 18-39
- VEBER, Václav**, *Mezi východem a západem*, in: HLAVAČKA, Milan a kol., *Dějiny Rakouska*, Praha 2002, s. 472-532
- WANDRUSZKA, Adam**, *Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen*, in: *Geschichte der Republik Österreich*, hrsg. von Heinrich Benedikt, Wien 1954, s. 289-486
- WANDYCZ, Piotr**, *The Little Entente: Sixty Years Later*, in: SEER 59, 1981, No. 4, s. 548-564
- WEHLER, Hans-Ulrich**, *Kritik und kritische Antikritik*, in: HZ Bd. 225, 1977, Heft 2, 347-384
- WEHLER, Hans-Ulrich**, *Moderne Politikgeschichte oder „Grosse Politik der Kabinette“*, in: GG 1, 1973, s. 344-369
- WEINZIERL, Erika**, *Kirche und Politik*, in: *Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik*, Bd. 1, hrsg. von Erika Weinzierl, Kurt Skalnik, Graz, Wien, Köln 1983, s. 437-497
- WEISSENSTEINER, Friedrich**, *Sektionschef Dr. Richard Schüller und die Wirtschaftspolitik der Ersten Österreichischen Politik*, in: ÖGL 24, 1980, Nr. 4, s. 217-237
- WENGST, Udo**, *Heinrich Brüning (1885-1970)*, in: *Weimarer Republik. Portrait einer Epoche in Biographien*, hrsg. von Michael Fröhlich, Darmstadt 2002, s. 282-292
- ZÖLLNER, Erich**, *Der Österreichbegriff. Aspekte seiner historischen Formen und Wandlungen*, in: *Was heißt Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis heute*, hrsg. von Richard Georg Plaschka, Gerald Strourzh und Jan-Paul Niederkorn, Wien 1995, s. 19-34

Seznam zkratek

AJVfGA = Archiv. Jahrbuch des Vereins für die Geschichte der Arbeiterbewegung

AOP = Acta Oeconomica Pragensia

CEH = Central European History

CHD = Christliche Demokratie

ČČH = Český časopis historický

ČsČH = Československý časopis historický

DTK = Dějiny, teorie, kritika

GG = Geschichte und Gesellschaft

GuG = Geschichte und Gegenwart. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, Gesellschaftsanalyse und politische Bildung

GWU = Geschichte in Wissenschaft und Unterricht

HČ = Historický časopis

HJb = Historisches Jahrbuch

HJb = Historisches Jahrbuch

HO = Historický obzor

HPM = Historisch-politische Mitteilungen

HSN = Historica Series Nova

HZ = Historische Zeitschrift

JCEA = Journal of Central European Affairs

JP = Journal of Politics

MÖStA = Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs

ÖGL = Österreich in Geschichte und Literatur

PPHIP = Prague Papers on History of International Relations

PV = Politische Vierteljahresschrift

RSSH = Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych

SBH = Sborník historický

SČ = Sociologický časopis

SE = Střední Evropa

SEER = The Slavonic and East European Review

SFFBU = Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity

SIPř = Slovanský přehled

SIS = Slezský sborník

SM = Südosteuropa-Mitteilungen

SŠ = Slovanské štúdie - História

VfZ = Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte

MD = Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století

WP = World Politisc

ZfP = Zeitschrift für Politikwissenschaft

